

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XLIX—L

1984

BUCUREȘTI

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

STUDII ȘI ARTICOLE
DE
ISTORIE

XLIX—L

1984

BUCUREȘTI

COMITETUL DE REDACȚIE :

N. ADÂNILOAIE și A. IORDĂNESCU (redactori responsabili), acad. ȘT. PASCU, D. ALMAȘ, D. BERINDEI, I. DRAGOMIRESCU, C. GÖLLNER, R. MANOLESCU, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, FLORENȚA PREDA, P. D. POPESCU, L. ROMAN, I. SCURTU, GH. SMARANDACHE, FL. STÂNCULESCU, I. GH. ȘENDRULESCU, C. ȘERBAN, TH. TRĂPCEA, BOGDAN TEODORESCU (secretar de redacție), VENERA TEODORESCU, C. VELICHI (membri).

S U M A R

GHEORGHE I. IONIȚĂ, Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român, eveniment definitoriu în istoria contemporană a României . . .	5
--	---

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, ION GH. ȘENDRULESCU, Acad. Ștefan Pascu la 70 de ani	15
---	----

STUDII ȘI ARTICOLE

ION SPĂLĂȚELU, Actul istoric de la 23 August 1944 din România și reflec- tarea lui de către diplomația țărilor din coaliția Națiunilor Unite	26
IOAN SCURTU, Aspecte privind istoria României în perioada 1948—1965 . .	35
N. ADĂNILOAIE, <u>GH. SMARANDACHE</u> , Școlile secundare din București în perioada 1864—1877	52
GH. N. CĂZAN, Rolul statelor mici și mijlocii în viața politică internațională	71
CONSTANTIN ȘERBAN, Politica Poloniei față de Moldova în anii 1683—1699	84
STELIAN BREZEANU, Bizanțul și statele balcanice în perioada 1261—1453 .	94
LOUIS ROMAN, Populația — factor important al proceselor istorice (în lumina făuririi unității românești)	104

125 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR

ION. GH. ȘENDRULESCU, Rolul lui Alexandru Ioan Cuza în înfăptuirea și desăvârșirea Unirii Principatelor	114
DAN BERINDEI, București — centru al luptei pentru Unirea Principatelor	122

200 DE ANI DE LA REVOLUȚIA POPULARĂ DIN 1784

ȘTEFAN PASCU, Revoluția populară din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan	128
--	-----

MEDALION ISTORIC

MIHAI IACOBESCU, Viața și activitatea istoricului Ion I. Nistor. (1876—1962)	140
--	-----

METODICA PREDĂRII ISTORIEI

AUREL IORDĂNESCU, Schema la tablă și locul ei în economia lecției de istorie	158
RADU ȘTEFAN CIOBANU, Relația : ora de istorie — lecția de istorie — timp	163
PETRU DEMETRU POPESCU, <u>GHEORGHE SMARANDACHE</u> , LOUIS RO- MAN, Valoarea educativă a faptelor și datelor istorice semni- ficative	170

PLANURI DE LECȚIE COMENTATE

OCTĂVIAN CRISTESCU, Reforma, lupta împotriva dominației bisericii ca- tolice și a absolutismului monarhic și împletirea ei cu lupta anti- feudală a forțelor progresiste (clasa a XI-a)	177
MOȘ MUGUR, Formarea și dezvoltarea proletariatului (pînă la 1871) (clasa a XII-a)	182
BOGDAN TEODORESCU, Făurirea Partidului Comunist Român (clasa a X-a)	191

IZVOARE ISTORICE COMENTATE

PETRU DEMETRU POPESCU, Proclamația lui Wilhelm de Orania din 31 au- gust 1568	203
--	-----

PAUL OPRESCU, Hotărîrea Adunării Naționale de la Alba Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918	210
IOAN SCURTU, Declarația Blocului Național Democrat (20 iunie 1944)	216

DICȚIONAR ISTORIC

FLORENȚA PREDA, Orașele romane din Dacia	220
--	-----

ÎN AJUTORUL PERFECTIONĂRII PROFESORULUI DE ISTORIE

RADU MANOLESCU, Orașul medieval în Europa apuseană	230
GH. PLATON, De la conștiința de neam la conștiința națională. Condițiile istorice care au favorizat desăvârșirea procesului	244
FLORENTINA CĂZAN, Mitul regalității medievale, expresie a tradiției populare reflectată în mentalul colectiv	259

FIGURI DE DASCĂLI

VASILE POPEANGĂ, Onisifor Ghibu, pedagog militant și luptător pentru înfăptuirea Marii Uniri	268
--	-----

ISTORIE LOCALĂ

GH. T. IONESCU, Lupta forțelor democratice din județul Dimbovița pentru smulgerea puterii din minile reacțiunii	276
---	-----

NOUTĂȚI ȘTIINȚIFICE

CONSTANTIN ȘERBAN, VICTORIA ȘERBAN, Noutăți în istoriografia românească și străină (IV)	286
ȘTEFAN ILIE, Bibliografie selectivă a Metodicii istoriei (1982—1983)	295

NECROLOG

<div style="border: 1px solid black; padding: 2px; display: inline-block;">Dumitru Braharu</div> , (I. Gh. Ș.)	302
--	-----

CONGRESUL AL XIII-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN — EVENIMENT DEFINITIV ÎN ISTORIA CONTEMPORANĂ A PATRIEI NOASTRE

*** GHEORGHE I. IONIȚA**

Există în îndelungata istorie a poporului român pagini de o co-virșitoare însemnătate care reflectă rolul și locul unor evenimente capitale, ce și-au spus cuvântul — în măsură remarcabilă — la înălțarea prin vremi a patriei noastre la cote superioare de dezvoltare, la creșterea prestigiului său internațional. În rîndul acestor evenimente s-a înscris și va rămîne înscris — prin toate implicațiile sale — cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, desfășurat între 19—22 noiembrie 1984. La semnificațiile sale istorice ne vom referi în cele ce urmează.

După temeinice pregătiri, care au atins efectiv proporțiile întregii țări, au angajat întregul nostru popor, într-o atmosferă de vibrant patriotism, de puternică angajare revoluționară, la 19 noiembrie 1984, s-au deschis la București, în Marea Sală a Palatului Republicii, lucrările celui de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, eveniment de importanță deosebită în viața partidului și a poporului român, în dezvoltarea economico-socială a țării, în edificarea socialismului și comunismului în România.

După cum este cunoscut, în etapa premergătoare a Congresului, comuniștii, toți cetățenii țării și-au afirmat voința unanimă ca tovarășul Nicolae Ceaușescu să fie reinvestit în funcția supremă de secretar general al Partidului Comunist Român, în această opțiune fundamentală găsindu-și expresia nețărmurita dragoste, stimă și încredere față de cel mai iubit fiu al națiunii, care și-a pus și își pune întreaga viață și activitate revoluționară în slujba propășirii patriei, bunăstării și fericirii națiunii, cauzei socialismului și păcii în lume.

La lucrările Congresului al XIII-lea au participat 3 112 delegați aleși la conferințele județene pentru a-i reprezenta pe comuniștii din organizațiile respective în forumul suprem al partidului. Au fost prezente de asemenea 138 delegații din 92 țări, reprezentînd partide comuniste și muncitorești, partide socialiste, social-democrate, alte partide și organizații democratice, progresiste, mișcări de eliberare națională, forțe politice și sociale înaintate, antiimperialiste de pretutindeni, aceasta fiind o expresie a relațiilor de colaborare și solidaritate dintre partidele și popoarele noastre.

În sală au luat loc șefii misiunilor diplomatice acreditați la București, precum și un mare număr de corespondenți ai presei străine, trimiși speciali ai unor agenții de presă, cotidiene, posturi de radio și televiziune de peste hotare.

Pe adresa Congresului al XIII-lea al partidului au sosit 16 390 mesaje și telegrame din partea organizațiilor de partid, a colectivelor de muncă din unități economice și social-culturale, a unui mare număr de comuniști și alți oameni ai muncii. Au adresat de asemenea mesaje un mare număr de partide care n-au fost reprezentate prin delegații la forumul comuniștilor din țara noastră.

Primit cu puternice urale, cu vii și îndelungi aplauze, tovarășul Nicolae Ceaușescu a rostit cuvântul de deschidere a lucrărilor Congresului. După alegerea organelor de lucru s-a adoptat ordinea de zi următoare : 1. Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al XII-lea și Congresul al XIII-lea și activitatea de viitor a partidului în vederea îndeplinirii obiectivelor dezvoltării economico-sociale în cincinalul 1986—1990 și în perspectivă până în anul 2000 a României ; 2. Raportul Comisiei Centrale de Revizie ; 3. Proiectul de Directive ale Congresului al XIII-lea al P.C.R. cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1986—1990 și orientările de perspectivă până în anul 2000 ; 4. Programul-Directivă de dezvoltare economico-socială a României în profil teritorial în perioada 1986—1990 ; 5. Programul-Directivă de creștere a nivelului de trai și de ridicare continuă a calității vieții în perioada 1986—1990 ; 6. Modificarea unor prevederi ale Statutului Partidului Comunist Român ; 7. Alegerea secretarului general al Partidului Comunist Român, alegerea Comitetului Central al partidului și a Comisiei Centrale de Revizie.

În cadrul primului punct înscris pe ordinea de zi, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului, a prezentat Congresului Raportul Comitetului Central. Pe marginea Raportului și a celorlalte documente și probleme supuse atenției participanților la Congres au avut apoi loc fructuoase dezbateri.

În ultima zi a Congresului, 22 noiembrie 1984, s-a adus la cunoștința participanților că din cei 267 înscrși la cuvânt au vorbit în plenum lucrărilor 76 ; în cele 8 secțiuni, din 1126 înscrși au luat cuvântul 410 — în total la dezbateri participând 486 tovarăși. Apreciindu-se că în plen și în secțiuni au luat cuvântul delegați din toate domeniile de activitate și categoriile sociale, care s-au referit pe larg la documentele înscrise pe ordinea de zi, la întreaga problemă a activității politice, economice, sociale, științifice și culturale desfășurate de partid între cele două Congrese, precum și la sarcinile de viitor ale partidului nostru, Președintele Congresului a propus sistarea dezbaterilor, propunere adoptată în unanimitate de voturi.

În unanimitate, Congresul a adoptat apoi Hotărâri prin care s-au aprobat Raportul Comitetului Central prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu. Raportul și activitatea Comisiei Centrale de Revizie, precum și hotărâri corespunzătoare în legătură cu celelalte puncte înscrise pe ordinea de zi.

În continuare, lucrările Congresului au fost consacrate alegerii secretarului general al Partidului Comunist Român, alegerii Comitetului Central al partidului și Comisiei Centrale de Revizie.

Exprimînd voința tuturor comuniștilor, a întregului partid și popor, care s-a manifestat într-o puternică unitate în cadrul marelui forum comunist, întrunind un impresionant consens național, delegații la Congresul al XIII-lea al partidului au ales — în deplină unanimitate —, în baza mandatului încredințat de conferințele organizațiilor județene de partid, în funcția supremă de secretar general al Partidului Comunist Român pe cel mai iubit fiu al națiunii noastre socialiste, ctitor al României moderne, strălucit militant revoluționar și patriot înflăcărat, personalitate proeminentă a vieții internaționale, care și-a dedicat viața și activitatea slujirii neabătute a celor mai scumpe idealuri de libertate, independență și progres ale poporului român, triumfului revoluției socialiste, înfloririi neconținute a patriei, cauzei colaborării, înțelegerii și păcii în lume, tovarășul Nicolae Ceaușescu. „Marele act politic, de importanță națională, pe care l-am înfăptuit astăzi, în forumul suprem al comuniștilor români — a spus tovarășul Manea Mănescu, făcînd cunoscute rezultatele alegerilor —, reprezintă cea mai sigură garanție că istoricele hotărîri adoptate de Congresul al XIII-lea vor fi exemplar îndeplinite, că întregul nostru popor, strîns unit în jurul Partidului Comunist Român, al marelui său erou național, tovarășul Nicolae Ceaușescu, va înfăptui neabătut programele de dezvoltare economico-socială a țării, asigurînd înaintarea fermă a României spre culmi tot mai înalte de civilizație și progres”¹.

A fost adusă la cunoștință, în continuare, alegerea Comitetului Central al partidului, alcătuit din 265 de membri și 181 de membri supleanți, în total 446 tovarăși. A fost aleasă, de asemenea, Comisia Centrală de Revizie formată din 75 de tovarăși.

Momentul istoric al realegerii tovarășului Nicolae Ceaușescu în funcția de secretar general al partidului a fost trăit cu deosebită intensitate de întreg Congresul, de întregul partid, de întreaga suflare a țării.

Într-o atmosferă de înaltă vibrație patriotică, întîmpinat cu nemărginită dragoste, stimă și respect, cu puternice urale, tovarășul Nicolae Ceaușescu a rostit cuvîntul de închidere a lucrărilor celui de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, — cuvînt ce s-a constituit într-un strălucitor bilanț asupra întregii activități de pregătire a Congresului, asupra desfășurării sale fructuoase. Cu sentimentul deplinei satisfacții pentru ceea ce, timp de patru zile, s-a petrecut în Congresul al XIII-lea, tovarășul Nicolae Ceaușescu aprecia că „...de fapt, pregătirile Congresului — și Congresul însuși — au constituit o puternică manifestare democratică a societății noastre, a partidului, a poporului, o expresie a participării directe a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, a întregii națiuni la făurirea conștientă a propriului viitor — viitorul liber, independent, comunist!”².

Cu privirile și gîndurile ațintite spre viitor, tovarășul Nicolae Ceaușescu a spus totodată : „După adoptarea în unanimitate a programe-

¹ „Scînteia” din 23 noiembrie 1984.

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la încheierea lucrărilor Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român* („Scînteia” din 23 noiembrie 1984).

lor de dezvoltare, acum hotărîtoare este munca organizatorică, politică, pentru realizarea acestora. Consider că trebuie să facem totul pentru perfecționarea și îmbunătățirea activității partidului, a organelor de stat, a tuturor organismelor democrației noastre socialiste, să asigurăm unirea eforturilor întregii națiuni într-o direcție unică.

Să întărim neconținut rolul conducător al partidului, forța politică conducătoare a națiunii noastre socialiste !

Acționînd cu fermitate în toate sectoarele, pentru înfăptuirea hotărîrilor adoptate de Congres, vom asigura realizarea neabătută a Programului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, de înaintare spre comunism, de ridicare continuă a bunăstării materiale și spirituale a poporului, de întărire a independenței României !³

Sub astfel de auspicii s-au încheiat lucrările celui de-al XIII-lea Forum al comuniștilor din țara noastră. Tot ceea ce s-a întîmplat în cele 4 zile istorice în cadrul unui Congres comunist istoric reverberează și va reverbera încă mult timp, înscriindu-se pe linia definirii coordonatelor esențiale ale dezvoltării noastre prin vremi, pe linia angajării și mai ferme a poporului român în munca eroică pentru înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului nostru.

Prin modul cum au fost adoptate hotărîrile și orientările privind dezvoltarea viitoare a României, prin ampla dezbatere pe care a prilejuit-o, prin întreaga sa desfășurare, Congresul a pus cu putere în lumină o serie de realități definitorii ale României de astăzi : democratismul autentic al vieții noastre politice și sociale, unitatea indestructibilă a poporului în jurul partidului și secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Cu deosebire, marele forum a dovedit încă o dată modul exemplar în care partidul își exercită misiunea de înaltă răspundere cu care a fost investit de istorie, aceea de forță politică conducătoare a operei de construcție socialistă. Și dacă astăzi partidul este mai mult ca oricînd inima mereu tinără a națiunii noastre, întruparea gîndurilor, a voinței și idealurilor sale, aceasta se datorează faptului că de-a lungul deceniilor de necurmată luptă revoluționară, dar mai ales în ultimii douăzeci de ani, de cînd în fruntea sa se află tovarășul Nicolae Ceaușescu, el a știut să făurească și să consolideze, ca bunul cel mai de preț, legătura strînsă cu masele, cu poporul din rîndurile căruia s-a plămădit. Este un adevăr profund gravat în conștiința poporului nostru că toate victoriile obținute în această perioadă sînt nemijlocit legate de activitatea prodigioasă a tovarășului Nicolae Ceaușescu, de rolul său decisiv în regîndirea, într-o perspectivă novatoare, a întregului proces de edificare a noii societăți și, în acest cadru, de definire într-o concepție originală a locului partidului în societate, a modalităților de înfăptuire a rolului său de forță politică conducătoare.

Adevărul profund al acestor realități și-a găsit o vie ilustrare în bucuria și deplina aprobare cu care a fost reales tovarășul Nicolae Ceaușescu în funcția supremă de secretar general al partidului la recentul forum al comuniștilor. Atmosfera de puternică însuflețire în care

³ Idem.

a avut loc acest act istoric, telegramele și mesajele adresate de întreaga țară constituie o expresie grăitoare a sentimentelor de recunoștință, a convingerii profunde, împărtășite de întregul popor că realegerea tovarășului Nicolae Ceaușescu în fruntea partidului constituie o garanție sigură că forța politică a societății noastre își va exercita în cele mai bune condiții rolul de mare răspundere ce-i revine, că procesul construcției socialiste va urma o linie mereu ascendentă.

O ilustrare convingătoare a preocupării constante a tovarășului Nicolae Ceaușescu de a îmbunătăți permanent activitatea partidului, a asigurării toate condițiile ca partidul comunistilor, de care poporul nostru și-a legat cele mai scumpe aspirații de progres și prosperitate, să-și îndeplinească într-un mod exemplar misiunea istorică, o constituie și Raportul prezentat la Congresul al XIII-lea. Aprecierile formulate în acest document de inestimabilă valoare îmbogățesc strategia privind creșterea rolului conducător al partidului în societate.

Expresia cea mai grăitoare privind modul cum concepe și realizează partidul rolul său conducător o constituie dezvoltarea neconținută a țării, crearea condițiilor pentru progresul său accelerat. Pentru partidul nostru, ridicarea neconținută a patriei reprezintă un superior legământ politic, un veritabil examen în fața istoriei. Partidul este moștenitorul și continuatorul tradițiilor celor mai înaintate de luptă ale poporului nostru, în cadrul cărora ideea de dezvoltare a țării a constituit un scump ideal de viață a generațiilor și generații de înaintași. În același timp, înfăptuirea țelurilor pe care ni le propunem, a cerințelor implicate de modelul socialist de civilizație presupune, ca o condiție esențială, dezvoltarea unei economii de mare randament.

Dacă ideea dezvoltării a constituit coloana vertebrală a întregii politici a partidului nostru, în ultimii ani ea a cunoscut dimensiuni noi, de cea mai mare importanță pentru succesul operei de edificare a noii societăți, de afirmare a superiorității sale. Așa cum reiese limpede din documentele recentului forum al comunistilor, partidul militează nu pentru orice dezvoltare, ci pentru acea strategie care să valorifice permanent noile cuceriri ale științei și tehnicii, singura în măsură să asigure condiții pentru afirmarea valorilor civilizației socialiste. „Trebuie să fim conștienți — se subliniază în Raport — că dezvoltarea economico-socială a patriei noastre, făurirea comunismului nu se pot realiza decât pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, ale cunoașterii umane în general”⁴. Este concepută dezvoltarea noastră într-un timp anume, când se afirmă tot mai puternic cea de-a doua revoluție industrială bazată pe microelectronică, informatică, automatizare, robotică, inteligență artificială, care generează un salt impresionant în dezvoltarea calitativă a forțelor de producție. A înfăptui dezvoltarea în lumina acestor cuceriri înseamnă a orienta energiile creatoare într-o direcție de cel mai mare viitor, a edifica o economie cu fața la cerințele zilei de mâine.

⁴ Nicolae Ceaușescu : *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1984, p. 36.

Importanța cu totul deosebită pe care o capătă în Raport asemenea cerințe — cum sînt dezvoltarea armonioasă a economiei și vieții sociale, în care industria și agricultura, învățămîntul, cercetarea, cultura etc. alcătuiesc un complex național integrat, afirmarea puternică a factorilor intensivi ai creșterii economice — decurge din sesizarea factorilor noi ai progresului economico-social. Direcțiile principale de dezvoltare economico-socială a României în cincinalul 1986—1990, precum și orientările de perspectivă pînă în anul 2000 constituie un grandios program de lucru pentru toate organele și organizațiile de partid, pentru națiunea noastră în ansamblu, a cărui înfăptuire va marca încheierea unei epoci revoluționare de dezvoltare și asigurarea condițiilor trecerii la afirmarea tot mai largă în societatea noastră a principiilor comuniste de repartitie, de muncă, de viață. Ca de atîtea ori în istoria sa glorioasă, partidul s-a dovedit la înălțimea misiunii sale istorice, a comandamentelor atît de complexe ale progresului contemporan, definind un program de largă perspectivă care va asigura transformarea revoluționară a societății românești, făurirea unei civilizații superioare, în România socialistă. Proba superioară a patriotismului, a spiritului revoluționar este acum angajarea puternică a comuniștilor, a tuturor fiilor națiunii noastre pentru a îndeplini integral prevederile acestui amplu program, a soluționa problemele noi ale dezvoltării, pentru a învinge dificultățile implicate de o asemenea grandioasă operă.

Dezvoltarea în continuare a României solieită din partea tuturor o puternică angajare și răspundere, pricepere și dăruire. În acest context, spiritul revoluționar, afirmarea sa plenară în viață se constituie într-o premisă esențială a exercitării în bune condiții a rolului conducător al partidului, a însuși progresului nostru economico-social. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raportul prezentat în fața marelui forum comunist: „Vom urca și vom străbate noi căi nebătătorite, necunoscute — ceea ce impune să fim animați permanent de un spirit cutezător, de hotărîrea de a promova tot ceea ce este nou și înaintat în gîndirea și practica socială, de a însuși și aplica în viață cele mai noi cuceriri ale geniului uman, tezaurul cunoașterii universale. Pornind pe noul drum, să fim conștienți că nimic nu se poate realiza fără muncă, fără eforturi, fără consum de energie și inteligență creatoare, fără spirit revoluționar, devotament și abnegație”⁵.

Prin urmare, condiția revoluționară a existenței noastre determină permanența spiritului revoluționar, impune ca soluțiile la problemele dezvoltării să nu fie căutate undeva în trecut, ci în cercetarea fenomenelor și tendințelor noi, în interpretarea lor din perspectiva concepției despre lume și viață a clasei muncitoare, a valorilor orînduirii noastre.

Trăim într-o lume a cărei principală dimensiune o constituie modelarea propriei existențe. Promovarea noului sub toate ipostazele sale și cu precădere a științei ca principală forță de propulsare a noului, a societății în ansamblu, constituie principala ipostază de existență a spiritului revoluționar. Așa cum subliniază secretarul general al parti-

⁵ Nicolae Ceaușescu : *Op. cit.*, p. 39.

dului, să fii revoluționar astăzi înseamnă în primul rînd a face din promovarea noului un țel de viață, înseamnă a urmări tendințele noi care apar în viața socială, a sesiza factorii decisivi ai dezvoltării, a le crea cîmp larg de acțiune, a milita pentru soluții într-adevăr novatoare, care să aibă în vedere evoluția în perspectivă a lucrurilor, să creeze o perspectivă clară a muncii.

Lectura atentă a Raportului relevă că spiritul revoluționar presupune cu deosebire evaluarea rezultatelor muncii nu numai cu „instrumentele” trecutului, ci deopotrivă prin prisma cerințelor viitorului, ale zilei de mîine. Exigența cu care apreciem rezultatele propriei munci, atitudinea critică și autocritică, lupta împotriva oricăror lipsuri reprezintă, așa cum se apreciază în Raport, condiții esențiale pentru exercitarea rolului conducător al partidului în ansamblu și al fiecărei organizații în parte. Cerința formulată de secretarul general de a cultiva la toți comuniștii, dar mai ales la activiști și cadre de conducere, spiritul de inițiativă și răspundere, de angajare, astfel ca aceștia să reprezinte la fiecare loc de muncă adevărate modele, promotori consecvenți ai noului, ai spiritului revoluționar, capătă o deosebită importanță pentru exercitarea în bune condiții a rolului ce revine partidului în etapa actuală.

Așa cum a subliniat în repetate rînduri tovarășul Nicolae Ceaușescu, cum se relevă cu pregnanță și în Raport, forța partidului este forța organizațiilor sale componente, a tuturor membrilor de partid. Îndeplinirea rolului conducător al partidului depinde de modul cum își îndeplinește acest rol fiecare organizație de partid în parte, de felul în care își afirmă capacitatea de a mobiliza colectivele de oameni ai muncii în opera de înfăptuire a politicii partidului, a planurilor de dezvoltare economico-socială a patriei.

O asemenea realitate proiectează puternice răspunderi și îndatoriri asupra activității concrete desfășurate de organizațiile de partid, și în primul rînd asupra necesității de a se instaura și întări la fiecare loc de muncă un climat de angajare și combativitate, de ordine și disciplină. Sarcinile deosebite care revin în etapa actuală partidului în ansamblu și fiecărei organizații componente nu-și pot găsi alte temeuri mai sigure de înfăptuire decît cultivarea răspunderii față de îndeplinirea exemplară a îndatoririlor, atitudinea combativă față de lipsuri, promovarea consecventă a unor soluții moderne și eficiente.

„Partidul va fi puternic și își va îndeplini rolul său numai împreună cu masele, cu întregul popor”⁶. Această apreciere din Raport sintetizează o întreagă experiență și proiectează, în același timp, principala modalitate de exercitare a rolului conducător: dialogul activ cu masele, adoptarea hotărîrilor în strînsă conlucrare cu întregul popor, acțiunile hotărîte pentru înfăptuirea lor. Născut din sînul poporului, ca reprezentantul său fidel, partidul nu poate găsi un alt instrument mai prețios de înfăptuire a rolului său de centru vital al națiunii noastre decît dialogul și conlucrarea permanentă cu masele, cu cei pe care îi

⁶ Nicolae Ceaușescu : *Op. cit.*, p. 53.

reprezintă, cu cei pentru care luptă. Instituit ca metodă curentă de lucru a partidului de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, ctitorul unui vast ansamblu de forme și modalități care asigură dezvoltarea continuă a legăturilor partidului cu poporul, dialogul permanent cu masele își dovedește mari resurse ce se cer cu deosebire valorificate la nivelul organizațiilor de bază. Este vorba, așa cum se subliniază în Raport, 'atît de dezvoltarea democrației interne de partid, de asigurarea unui dialog viu, a unei permanente circulații a ideilor în cadrul partidului, dar și de răspunderea pe care o au organizațiile de partid de a intensifica această participare în cadrul structurilor organizatorice ale democrației noastre socialiste. Preocuparea de a stimula dialogul și inițiativa creatoare, responsabilă, la toate nivelurile de conducere și organizare socială se cere desigur permanent îmbinată cu respectarea principiilor conducerii unitare, cu înfăptuirea neabătută a hotărîrilor adoptate.

În această arie de preocupări se înscriu și indicațiile tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la perfecționarea stilului și metodelor de muncă ale organelor și organizațiilor de partid, în sensul cuprinderii tuturor problemelor, perfecționării activității de organizare a muncii, înfăptuirii integrale a hotărîrilor de partid și de stat, a legilor țării, întăririi controlului permanent și sistematic asupra modului cum sînt îndeplinite atît propriile hotărîri, cît și cele ale organelor superioare.

Abordînd în profunzime și alte multe probleme și aspecte ale evenimentelor noastre contemporane, Raportul și întreg Congresul al XIII-lea au lărgit nemăsurat paleta judecăților de valoare care privesc înaintarea noastră viguroasă prin timp.

Mărginindu-ne doar la sublinierile pe care le-am făcut mai sus pe marginea semnificațiilor istorice ale Congresului al XIII-lea al partidului nostru, vom adăuga, în continuare, faptul că impresia produsă peste hotare de unanimitatea fructuoaselor dezbateri ale Congresului a fost extrem de puternică și s-a materializat într-un lung șir de aprecieri și comentarii pătrunse de obiectivitate și de respect pentru istoricul eveniment petrecut la București în zilele de 19—22 noiembrie 1984. Asemenea expresii ne-au sosit de pe toate meridianele, de pe toate continentele, semn evident al prețuirii de care se bucură pe mapamond partidul nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu personal, politica realistă, inteligentă pe care o dezvoltăm consecvent. Ne-ar fi imposibil să reușim a realiza un rezumat al acestor aprecieri și comentarii și cu atît mai mult de a ne referi la întreg șirul lor. Cu titlu de exemplu vom aminti doar amplele spații rezervate comentariilor acestui eveniment de către agențiile de presă: TASS, China Nouă, Taniug, A.D.N., Associated Press, France Presse, United Press International, D.P.A., Prensa Latina, U.P.I., A.N.S.A., A.P.A., A.D.P., ș.a. Nenumărate posturi de radio și televiziune au fost de asemenea extrem de active în acest sens. Foarte amplu au comentat diversele ziare și reviste semnificațiile Congresului al XIII-lea al partidului nostru. Am aminti, în acest sens, mai ales din *U.R.S.S.* — *Pravda*, *Izvestia*, *Sovetskaia Rossia*, *Krasnaia Zvezda*, *Ekonomiceskaia gazeta*, *Selskaia Jizni*, *Trud*; *China* — *Ziarul poporului*; *Iugoslavia* — *Borba*, *Politika*, *Dnevnik*, *Delo*, *Oslobojdenie*, *Politika Eks-*

pres, Viesnik, Pobieda, Nova Makedonie; *Cehoslovacia* — Rude Pravo, Prace, Mlada Fronta, Lidova Democracie; *R. D. Germană* — Neues Deutschland; *Bulgaria* — Robotnicesko delo, Norodna Mladej, Zemedelsko Zname, Trud, Otecestven Front, Narodna Armia; *Polonia* — Tribuna Ludu, Dzievnik Ludowy, Zycie Warszawy, Zolnierz Wolnosci, Sztandar Mlodych; *Ungaria* — Nepszabadsag, Magyar Hirnap, Nepszava, Magyar Nemzet; *Cuba* — Granma; *R. S. Vietnam* — Nhan Dan, Quan Doi; *Franta* — L'Humanité; *Italia* — L'Unita, Avanti, Il Mattino, Il Giorno, Paese Sera, Il Giornale, Corriere della Sera; *R.F.G.* — Die Welt, Frankfurter Allgemeine Zeitung; *Suedia* — Dagens Nyheter; *Finlanda* — Kansau Uutiset, Nelsingin Sanomat, Suomenmaa; *Grecia* — To Vima, Vradini, Eleftherotypia; *Brazilia* — Ultima hora de Brasilia; *Mozambic* — Noticias; *Egipt* — October; *Pakistan* — The Muslim, The Pakistan Times; *Norvegia* — Aftenposten; *Portugalia* — O'Diario, Diario de Noticias; *Austria* — Wiener Zeitung, Die Presse, Arbeiter Zeitung, Kurier, Volksstimme; *Liban* — Le Reveil, L'Orient le jour, Al-Nida, Sabah al Kheir; *Guineea* — Horoya; *Siria* — Sabah al Kheir; *Zambia* — Daily Mail; *Elveția* — Basler Zeitung, Voix Ouvriere, Neue Zurcher Zeitung; *Mexic* — El Dia, El Nacional; *Iordania* — Jordan Times ș.a.m.d.

Iată în continuare — desprinse din aceste surse de informații câteva aprecieri date Congresului al XIII-lea al partidului nostru: „Eveniment istoric“, „Eveniment excepțional în istoria României Socialiste“, „Noi cuceriri pe drumul devenirii socialiste“, „Comuniștii români trasează căile avântului multilateral“, „Pentru noi, Congresul P.C.R. constituie un foarte bun prilej de a învăța de la Partidul Comunist Român“, „Optimism și încredere. Tovarășul Nicolae Ceaușescu reales secretar general al partidului“, „Eveniment de însemnătate uriașă“, „Optimism și încredere în viitor“, „Activitate rodnică în cadrul celui de-al XIII-lea Congres al comuniștilor români“, „Noi perspective pentru viitor“, „Accentuarea hotărârii de dezvoltare independentă“, „Congresul al XIII-lea al P.C.R. — bilanțul unei munci încununată de succes“, „Congresul al XIII-lea al P.C.R. — punct de cotitură în viața țării“, „Nicolae Ceaușescu ovaționat de Congresul partidului“, „Comuniștii români trasează căile avântului multilateral“, „Noi cuceriri pe drumul devenirii socialiste“, „Moment de bilanț istoric“, „Partidul Comunist Român despre sarcinile pe drumul spre comunism“ ș.a.m.d.

Iată, așadar, doar câteva dintre sublinierile făcute peste hotare în legătură cu semnificațiile majore ale celui de-al XIII-lea Congres al partidului nostru, congres care se așază, cu temeinicie, prin hotărârile sale, la temeliile operei desfășurate de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism.

*

* *

După cum este cunoscut, perioada ultimelor două decenii, pe care cu justificată mândrie patriotică, revoluționară, comunistă o denumim Epoca Nicolae Ceaușescu, a așezat, în mod firesc, opera constructivă a

poporului român sub semnul unei înalte unități de gândire și acțiune, pe care întreaga noastră națiune o exprimă prin alăturarea unor cuvinte-simbol : *Partidul-Ceaușescu-România*. Sînt cuvinte care s-au îngemănat indestructibil, conturînd un destin demn și prosper scumpei noastre patrii. Acum, cînd avem un program clar de acțiune, care va face din România o țară puternic dezvoltată, dispunînd de toate condițiile pentru a inaugura o nouă eră revoluționară, cea a construcției comuniste, privim încrezători înainte, spre chipul luminos al patriei, pentru a cărei înălțare pe noi trepte de progres trebuie să ne mobilizăm toate energiile, acționînd strîns uniți sub conducerea glorioasă a partidului, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pentru înfăptuirea integrală a programelor adoptate de Congresul al XIII-lea, pentru făurirea în România a viitorului de aur la care au visat atîtea și atîtea generații de înaintași.

ACAD. ȘTEFAN PASCU LA 70 DE ANI

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, ION GH. ȘENDRULESCU

Personalitate marcantă a istoriografiei românești și profesor de înaltă ținută științifică și pedagogică, Acad. Prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, președintele Societății de științe istorice din Republica Socialistă România, a împlinit de curând venerabila vîrstă de 70 de ani, din care, mai mult de jumătate i-a consacrat slujirii cu devotament și înalt simț de răspundere învățămîntului superior la Universitatea „Babeș-Bolyai“, din Cluj-Napoca.

Născut la 14 octombrie 1914, în comuna Apahida, nu departe de Cluj, Ștefan Pascu și-a trăit copilăria într-un mediu social căruia, mai tîrziu, ca istoric, i-a consacrat o bună parte din opera sa. Studiilor liceale, făcute la Gherla, le-au urmat cele universitare, în cadrul Universității din Cluj, unde avea să întâlnească dascăli de înaltă clasă, din generația ce și-a legat numele de realizarea „Marii Uniri“ din 1918 : Ion Lupaș, Silviu Dragomir, Al. Lapedatu ș.a., căroră, cu prilejul primirii sale ca membru al Academiei Republicii Socialiste România, în discursul de recepție le-a adus un călduros și vibrant omagiu : „Acestor mari bărbați le aduc, cu toată pioșenia și recunoștința, omagiul meu respectuos în aceste clipe solemne, pentru tot ce au gîdit și creat, pentru bogata lor învățătură, pentru credința lor nestrămutată în progresul științei, înălțarea țării și fericirea poporului. Mai presus de toate și de toți, omagiu de închinare, respect și recunoștință se cuvin poporului meu, pe care m-am străduit din toate puterile, din tot cugetul să-l slujesc cu statornică credință de cînd mi-am înțeles rosturile în lume și pînă în clipa de față, legîndu-mă și cu acest prilej să-l slujesc cu toate puterile și de aici înainte.“¹

Din anii studenției și din îndemnul profesorului Silviu Dragomir datează de altfel, — după propria mărturisire a lui Ștefan Pascu, contactul său cu Biblioteca Academiei și prima sa descoperire științifică, volumul II al lucrării inedite a lui Al. Păpiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*².

După terminarea studiilor universitare Ștefan Pascu a beneficiat de o bursă în Italia, în anii 1940—1942, ca membru al vestitei Școli române din Roma, unde a avut prilejul să vină în contact direct cu arhi-

¹ Ștefan Pascu, *Gîndirea istorică în Academia Română (1866—1918)*, Academia Republicii Socialiste România, Discursuri de recepție, Serie nouă, 2, Editura Academiei R. S. România, 1975, p. 3.

² Al. Păpiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*. Introducere și note de Ștefan Pascu, Sibiu, 1943, 172 p.

vele și bibliotecile din „Cetatea eternă” și să descopere noi documente referitoare la istoria românilor în evul mediu. Una dintre descoperirile importante, făcută în Biblioteca Vaticană, este *Memorialul genovezului Savori*, fost secretar al domnitorului român Petru Cercel, care a constituit obiectul valoroasei sale teze de doctorat, susținută în 1942 și publicată în 1944 sub titlul : *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*.

După susținerea tezei de doctorat Ștefan Pascu a parcurs întreaga erarhie a gradelor didactice în învățămîntul superior : asistent (1943), conferențiar (1948—1962) și profesor (din 1962) la catedra de Istoria României, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, predind cursuri generale și speciale de istoria medie și modernă a României. În perioada 1962—1968 a fost decan al Facultății de istorie-filozofie a universității clujene și apoi rector al acestei universități în anii 1968—1976. În 1963 a devenit doctor docent în științe istorice și a fost ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, iar în 1974 membru titular al acestei academii și președinte al secției de științe istorice a Academiei respective. Din 1970 profesorul Ștefan Pascu este membru titular al Academiei de științe sociale și politice, iar în anul 1980 a fost ales președinte al Comitetului Național al istoricilor din România. Din 1975 este președinte al Comisiei internaționale de demografie istorică.

Paralel cu activitatea desfășurată la Facultatea de istorie-filozofie, profesorul Ștefan Pascu a lucrat și în cadrul Institutului de istorie din Cluj-Napoca, ca cercetător științific, director adjunct (1969—1973) și director în continuare.

Aria preocupărilor științifice ale profesorului Ștefan Pascu, deși concepută îndeosebi asupra istoriei Transilvaniei, cuprinde problematica de bază a întregii istorii a României, cu extensiuni și asupra unor aspecte de istorie universală, care au influențat realitățile românești. Tematica abordată, impresionantă prin diversitatea ei, a fost înnoită, atît ca informație documentară, cît și ca interpretare, fie că este vorba de fenomene social-economice, de studiul instituțiilor, de structuri politice, lupta pentru apărarea ființei statale, problema națională, istorie culturală, demografie istorică etc.

O direcție de cercetare, ilustrată de profesorul Ștefan Pascu începînd cu primele studii și pe care a cultivat-o cu consecvență, privește *mișcările țărănești*. Lucrării publicată de dînsul în 1943, cu titlul : *Știri noi privitoare la revoluțiunea lui Horea*, i-a urmat în 1947 sinteza : *Răscoalele țărănești în Transilvania. I, Epoca Voevodatului*, edificatoare pentru orientarea științifică a autorului, care ținea să sublinieze că masele populare „...prin numărul și, deci, prin importanța lor economică și socială, constituie însăși baza vieții de stat.” Istoria Transilvaniei „...e în primul rînd istoria satelor și prin urmare a țărănimii din aceste sate”... „...adevărata istorie este numai aceea a poporului de la sate...”³

³ Ștefan Pascu, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I, Epoca Voevodatului*, Cluj, 1947, p. 1.

Țărănimea era văzută în dubla ei ipostază: creatoare de bunuri materiale și spirituale și, totodată, luptătoare pentru libertate socială și națională. „Dacă din cuprinsul acestor pagini — scria în introducerea lucrării sale — va putea ieși la iveală țărănimea transilvană viguroasă, tenace și cu o spiritualitate sănătoasă, așa cum de fapt era, capabilă să-și apere, pretindă și cucerească drepturile în chip energic, cu supremul sacrificiu, atunci aceste pagini își vor fi atins scopul principal“⁴.

În prezentarea cauzelor și a desfășurării răscoalelor țărănești se formula necesitatea principiului istorismului și a viziunii de istorie generală. „Pentru înțelegerea deplină a faptelor înfățișate, am căutat să le așezăm în cadrul vremii în care s-au desfășurat“, starea „politică și socială europeană, explicând în parte fenomenele identice din Transilvania... Am crezut important acest lucru deoarece țărănimea transilvană a putut fi influențată, măcar sub raport psihic, de faptele similare sau identice petrecute aiurea.“⁵

Printre cauzele care au generat răscoalele țărănești, în afara celor de ordin general, economic și social, sînt prezentate și cele de ordin politic și spiritual. „La provocarea răscoalelor din Transilvania, mai ales românești, au mai contribuit cauze de ordin spiritual și politic: prozelitismul religios al oficialității, amestecul tot mai mare în organizațiile tradiționale românești și legăturile dintre frații de pe cele două versante ale Carpaților.“⁶ În preocuparea de a suprinde fenomenul studiat în contextul mai larg, al întregii țări, o atenție specială este acordată legăturilor inter-românești, peste frontierele statale ale vremii. „Legăturile permanente între cele două versante ale Carpaților, care nu formau o graniță politică de netrecut, constituiau un imbold la mișcări de răzvrătire pentru țărani din Transilvania în general și pentru cei români în special. De aceea cele mai frecvente răscoale se observă în regiunile unde contactul cu „Țara“ era mai intens“.⁷

Un raport se stabilește între mișcările social-politice din Transilvania și importante mutații politice intervenite la sud și est de Carpați. Încheierea procesului de formare a statelor românești de sine stătătoare, Țara Românească și Moldova, a beneficiat de aflux de populație și de căpetenii politice din Transilvania. „Întemeierea celor două voievodate românești transcarpatice, înfăptuite tot ca urmare a unor răscoale țărănești transilvane împotriva știrbirii vechilor libertăți politice și sociale⁸, constituie o particularitate a acestui proces.

Participanții la răscoalele din Transilvania au fost masele populare exploatate, români, dar și maghiari, în unele cazuri și sași. Din rîndul acestor mase s-au ridicat conducători, exponenți ai năzuințelor lor. „Alături de căpitani români se găseau totdeauna și căpitani unguri, reprezentînd comunitatea iobagilor unguri și români din Transilvania.“⁹

⁴ Ștefan Pascu, *Op. cit.*, p. 3.

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ *Ibidem*, p. 26.

⁸ *Ibidem*, p. 3.

⁹ *Ibidem*, p. 91.

Problematica abordată în această primă sinteză, consacrată răscoalelor țărănești din Transilvania, avea să fie lărgită prin cercetări ulterioare, autorul, pe lângă permanentul efort de teoretizare a fenomenului, consacrînd studii speciale marilor răscoale din istoria României. În 1955 a publicat *Contribuțiuni noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, iar în anul următor, *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, aspect al domniei lui Mihai, pentru prima dată cercetat în istoriografie. În 1957 a apărut monografia, *Bobilna*, care avea să cunoască o nouă ediție în 1963. Tot în anul 1957 a văzut lumina tiparului lucrarea *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*. Un studiu de sinteză intitulat *Les caractéristiques principales des révoltes paysannes de Transylvanie au Moyen-Âge*, a apărut în 1964 în „Revue Roumaine d'Histoire”.

La cel de al XII-lea Congres internațional de științe istorice, care s-a ținut la Viena, în 1965, s-a încredințat istoricului Ștefan Pascu, ca semn al recunoașterii valorii cercetărilor sale, realizarea unuia din marile rapoarte prezentate la congres, cu titlul: *Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XV-e au XX-e siècle* (în colaborare cu: V. V. Mavrodin, B. F. Porchnev, I. G. Antelava din U.R.S.S.), în: *XII-e Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 29 août — 5 septembre, 1965, Rapports. IV, Methodologie et histoire contemporaine*, p. 211—235.

Preocuparea pentru cercetarea acestei teme majore a continuat și după 1965, între publicațiile autorului înscriindu-se și articole consacrate ridicării țăranilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu¹⁰, care a prefațat epoca modernă în istoria României, sau mării răscoale țărănești din 1907.¹¹

Marcarea în anul 1984 a 200 de ani de la ridicarea la luptă, pentru eliberare socială și națională, sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, a găsit în profesorul Ștefan Pascu unul din cei mai de seamă istorici ai evenimentului, numele lui fiind legat de publicarea Corpus-ului de documente privind aceste momente importante din istoria poporului român, din care au apărut pînă în prezent 6 volume¹², precum și a unei ample monografii consacrată acestui eveniment.¹³

O altă direcție de cercetare în care profesorul Ștefan Pascu s-a impus cu autoritate este *studiul instituțiilor medievale*. Lucrarea sa, *Voevodatul Transilvaniei*, în două volume¹⁴, este una din lucrările re-

¹⁰ Ștefan Pascu, *Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. La un secol și jumătate de la desfășurarea ei*, în: „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 14, 1971, p. 13—18.

¹¹ Idem, *Răscoala din 1907 și intelectualitatea satelor*, în „România liberă”, nr. 6957, 1967, p. 1—2.

¹² *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei R.S. România, București, 1982—1984.

¹³ Idem, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, Editura Militară, București, 1984, 536 p.

¹⁴ Idem, *Voevodatul Transilvaniei*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1971, 595 p.; Ediția a II-a, 1972, 595 p.; vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 614 p. + 36 pl. + 2 hărți.

prezentative ale istoriografiei românești actuale. Important capitol din istoria civilizației României în evul mediu, lucrarea și-a propus și a reușit să reconstituie tabloul societății transilvane din secolul al IX-lea pînă în secolul al XIV-lea. În preocuparea de a evidenția dimensiunile creației medievale românești, așa cum ea s-a exprimat în instituții specifice, autorul a realizat o temeinică analiză a procesului intern de dezvoltare privit în strînsă legătură cu prefacerile ce se petreceau în spațiul geografic mai larg, european. „S-a urmărit — afirmă istoricul Ștefan Pascu, acel triplu fascicol de forțe în acțiune : tradițiile, influențele și experiențele : tradițiile care înseamnă o dinamică internă, forțele ce urcă din adîncul vremurilor pentru a îmbogăți istoria ; influențele, care reprezintă schimbările, „irigările“ prin care popoarele comunică între ele ; experiențele stîrnite de nevoia căutării și a creației, îmbogățesc și înnoiesc istoria.”^{14bis}

Rod al unor îndelungate cercetări, lucrarea ține cu înnoirile de metodă și concepție pe plan universal ; o atenție deosebită se acordă raportului între mediu geografic și factorul uman, reconstituirii evoluției demografice în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea, organizării socio-politice și teritorial-administrative, apte să potențeze rezistența populației autohtone în fața presiunilor externe, să dezvolte valori materiale și spirituale, să întărească conștiința entității etnice românești.

Paralel cu studiul monografic de instituții, Ștefan Pascu a cultivat și sinteza. În 1967, în „Buletinul Facultății de Litere din Strasbourg“, sub titlul : *Les institutions centrales des pays roumains à l'époque féodale*, el a prezentat într-o formă concentrată trăsăturile caracteristice ale ansamblului instituțional central din țările române.

Un alt domeniu ilustrat de profesorul Ștefan Pascu este studiul națiunii și problemei naționale. În anii în care o parte a Transilvaniei cunoștea o dureroasă înstrăinare, tînărul istoric pe acea vreme, Ștefan Pascu, încrezător în forța de reîntregire a națiunii, publica studiul *L'unité de la terre et du peuple roumain*.¹⁵ Acestui studiu i-au urmat altele consacrate modului în care în decursul vremii, îndeosebi în marile momente istorice, s-a manifestat unitatea țărilor române și masele populare au impus sentința istoriei. Dintre lucrările publicate în ultima vreme rețin atenția : *Formarea națiunii române*¹⁶ și *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*¹⁷, care a cunoscut în anul 1983 o nouă versiune, mult adăugită, în două volume, sub titlul : *Făurirea statului național unitar român, 1918*.¹⁸ În Prefața la această din urmă lucrare, referindu-se la triumful, în 1918, a voinței întregii națiuni române, istoricul Ștefan Pascu face observația de ordin general : „Evenimentul istoric și mai ales cel

^{14bis} Ștefan Pascu, *Voevodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 7.

¹⁵ Idem, *L'unité de la terre et du peuple roumain*, în : „Revue de Transylvanie“, (Cluj), nr. 7—9, 1941—1943, p. 325—343.

¹⁶ Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1967, 55 p. (Ediție bilingvă româno-franceză).

¹⁷ Idem, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, 510 p.

¹⁸ Idem, *Făurirea statului național unitar român. 1918*, Editura Academiei R. S. România, București, 1983, vol. I. 432 p. ; vol. II, 408 p.

important nu este decît finalul unui șir de fenomene și procese istorice evolutive ascendente, care-și au începuturile în trecutul îndepărtat, se dezvoltă mereu pînă la maturizare, pentru a se împlini atunci cînd forțele progresiste, dinlăuntru în primul rînd, învingînd piedicile și împotrivirile forțelor retrograde, ies biruitoare¹⁹.

În afara domeniilor amintite, activitatea științifică a profesorului Ștefan Pascu a îmbrăcat și alte aspecte ale vieții noastre istorice. Ele privesc fenomenele social-economice, formele proprietății feudale²⁰, orașul medieval și producția meșteșugărească²¹, lupta pentru apărarea ființei de stat împotriva expansiunii marilor imperii, otoman, habsburgic sau țarist²², evocarea, în unele cazuri în lucrări monografice, a unora dintre marile personalități ale istoriei naționale. În afara tezei de doctorat, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, amintim pe cele despre Avram Iancu. Un erou și un martir²³, Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române²⁴ sau articolele despre Ștefan cel Mare²⁵ și Alexandru Ioan Cuza.²⁶ În aceste cazuri, în redarea atmosferei în care au trăit și activat cei care s-au identificat cu aspirațiile de libertate și independență ale poporului, autorul îmbină informația științifică largă cu un stil literar ales, lectura cărților sale cultivînd sentimentul patriotic în sensul lui cel mai înalt. Iată, de pildă, cum este descrisă înfrățirea între om și sat în monografia Avram Iancu: „În cetatea de piatră a munților Apuseni, din vremuri imemorabile, trăiau oamenii pămîntului, crescuți din acest pămînt, legați prin toate fibrele de acest pămînt, pe care l-au udat cu lacrimi și cu sînge în curgerea nesfîrșită a vremurilor. Oameni și locuri s-au contopit aici mai trainic poate decît oriunde în alte părți. S-au contopit moții cu munții într-o asemenea măsură, încît

¹⁹ *Ibidem*, p. 7.

²⁰ Ștefan Pascu, *La struttura della proprietà fondiaria e di rapporti agrari nella Transilvania al inizio del XX-e secolo*, în: „Annali Universita degli Studi di Napoli”, 5, 1968, p. 1—20; Idem, *La Question agraire dans les pays roumains à l'époque moderne (jusqu'à la réforme de 1864)*, în: „Revue Roumaine d'Histoire”, 4, 1970, p. 661—677.

²¹ Idem, *Clujul medieval*, Editura Meridiane, București, 1969, 91 p. (în colaborare); *Cluj-Napoca — 1850 Jahre seit seiner Erhebung zum Munizipium*, în: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, Philologia, Oeconomica, 1974, p. 7—14; Idem, *Timișoara în istoria României*, în: „Timișoara în istorie și contemporaneitate”, Timișoara, 1970, p. 31—36; Idem, *Din trecutul istoric al orașului Bistrița*, în: „File de istorie”, culegere de studii, articole și comunicări, Bistrița, I, 1971, p. 11—12; Idem, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R. P. Române, București, 1954, 379 p.

²² Idem, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta anti-otomană a lui Iancu de Hunedoara*, în: „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 8, nr. 1—4, 1957, p. 25—67; Idem, *Lutte de Roumains de la monarchie des Habsbourg contre le dualisme*, în: „Revue Roumaine d'Histoire”, L, 1968, p. 39—55.

²³ Idem, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, Editura Meridiane, București, 1972, 256 p.

²⁴ Idem, *Mihai Viteazul. Unirea și centralizarea țărilor române*, Editura Politică, București, 1973, 93 p.

²⁵ Idem, *Ștefan cel Mare*, în: „Steaua”, 5, 1958, p. 7—13.

²⁶ Idem, *Alexandru Ioan Cuza (1820—1873)*, în: „Steaua”, 5, 1958, p. 107—108.

nimeni și nimic nu i-a putut despărți ; nici lipsurile, nici opresiunea, nici nedreptățile și nici răutățile”²⁷.

Acțiunea lui Avram Iancu în conștiința românească este văzută ca înscriind „un capitol glorios pentru întreaga națiune română care a știut în momentele cruciale să se înfățișeze în fața lumii civilizate matură, sobră, dirză, vitează, unită, înscriindu-și pe flamurile drapelului cele mai înaintate principii de dreptate și echitate : „libertate, umanitate, naționalitate și frățietate”²⁸.

Se cuvine subliniat, de asemenea, faptul că în preocuparea de a examina fenomenul istoric în totalitatea aspectelor sale, istoricul Ștefan Pascu a simțit nevoia dezvoltării cercetărilor cu caracter interdisciplinar. Realizări științifice însemnate a înscris el îndeosebi în domeniul arheologiei medievale²⁹, și demografiei istorice.³⁰

Istoria înțeleasă ca mijloc de mai bună cunoaștere și apropiere între popoare și-a găsit expresia în scrisul istoricului Ștefan Pascu în mai multe studii consacrate relațiilor dintre poporul român și alte popoare.³¹

Vechea cultură românească, istoriografia și istoria învățămîntului românesc ocupă și ele un loc însemnat în opera științifică a profesorului Ștefan Pascu. Merită amintite în această privință studiile despre umanism și vechea cultură română, despre Al. Papiu-Ilarian, Simion Bărnuțiu, Nicolae Iorga, I. Lupaș, ca și faptul că lui i se datorește cea mai completă monografie de pînă acum, consacrată Universității „Babeș-Bolyai”³².

²⁷ Ștefan Pascu, *Avram Iancu. Viața și faptele unui erou și martir*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 11.

²⁸ *Ibidem*, p. 191.

²⁹ Ștefan Pascu, *Cetatea Dăbica* în : „Acta Musei Napocensis”, 5, 1968, p. 153—202 (în colaborare).

³⁰ *Idem*, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)*, în : „Nouvelles Etudes d'Histoire”, 2, 1960, p. 135—148 ; *Idem*, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, (Periode prestatistique), în : „Les Congrès et Colloques, de l'Université de Liège”, vol. 33, Liège, L'Université de Liège, 1965, p. 283—303 ; *Idem*, *Demografie istorică*, în : „Populație și societate. Studii de demografie clasică”, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 11—74.

³¹ Ștefan Pascu, *Relazioni culturali tra la Roumania e l'Italia*, în : „La Rassegna Italo-Romana”, (Roma-Milano), 20 Marzo 1942 și în extras, Milano, Tip. Combi, 1942, 39 p. ; *Idem*, *Relations romano-slovaques à la dernière décennie du XX-e siècle*, în : „Revue Roumaine d'Histoire”, 3, 1968, p. 385—396 ; *Idem*, *Interferențele culturale româno-austriece*, în : „Memoriile secției de științe istorice”, Seria IV, Tomul I, 1975—1976, 1978, p. 215—222.

³² *Idem*, *L'humanisme et la culture roumaine ancienne*, Cluj, (f.a.), 36 p. ; *Idem*, *Însemnătatea activității lui Al. Papiu-Ilarian*, Zalău, Comitetul Județean pentru Cultură și Artă, Sălaj, 1969, p. 39—51 ; *Idem*, *Viața și activitatea lui Simion Bărnuțiu*, în : „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Historia (Cluj), fasc. 1, 1964, p. 7—17 ; *Idem*, *Nicolae Iorga, savant și gînditor*, în : „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, 9, 1966, p. 43—61 ; *Idem*, *Profesorul Ioan Lupaș*, în : „Transilvania”, nr. 9/1976, p. 15—16 ; *Idem*, *Dezvoltarea Universității din Cluj-Napoca*, în : volumul „Activitatea științifică a Universității din Cluj-Napoca, 1919—1973”, *Bibliografie selectivă*, (2 vol.), Cluj-Napoca, 1974, p. 5—70 ; *Idem*, *Universitatea din Cluj*, Editura Dacia, Cluj, 1972, 77 p.

Printre *sintezele pe domenii*, realizate sub îndrumarea istoricului Ștefan Pascu se cuvin menționate: *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I (1982)³³, o premieră în istoriografia noastră și *Istoria învățământului din România*, vol. I, (1983)³⁴, care dezvoltă o frumoasă tradiție în tratarea acestei teme. Evoluția instituțiilor de învățământ și educație este văzută ca parte integrantă a dezvoltării economico-sociale și politico-culturale; este arătată contribuția școlii la dezvoltarea culturii și științei românești, la progresul general al societății, rolul ei în educarea patriotică și internaționalistă a tineretului, pentru apărarea independenței și libertății, a formării conștiinței și unității poporului român pe teritoriul său național; este subliniată ideea că în acest domeniu, ca și în altele, am știut recepta din experiența altor popoare și am împărtășit, la rîndul nostru, popoarelor vecine sau mai îndepărtate din ceea ce noi înșine am realizat.

Importantă este contribuția profesorului Ștefan Pascu și la realizarea unor sinteze, fie de istorie a Transilvaniei, fie de istorie a întregii țări. În 1944 a publicat la Blaj, *Istoria Transilvaniei*³⁵, caldă pledoarie pentru unitatea teritorial-statală a României, în cadrul căreia Transilvania joacă rolul de matcă. Substanțială a fost colaborarea istoricului Ștefan Pascu la realizarea volumelor II și III din tratatul de *Istoria României*³⁶, a volumelor I și II *Din Istoria Transilvaniei*³⁷, a manualului universitar de *Istoria medie a României*³⁸, a compendiului *Istoria României*³⁹ care a cunoscut și o traducere în limba franceză, la Editura Horvath de la Paris.⁴⁰

Activitatea științifică a lui Ștefan Pascu cunoaște și o susținută preocupare în direcția *publicării izvoarelor istorice* și realizarea unor atît de necesare *instrumente de lucru*, fără de care progresul în cercetarea istorică nu este posibil. De la publicarea, în 1944, sub titlul *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII și XIV*⁴¹, a informațiilor culese din registrele pontificale în timpul șederii la Roma, ca bursier al Universității din Cluj și pînă azi, Ștefan Pascu a participat la creșterea

³³ Idem, *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei R. S. România, București, 1982, 391 p.

³⁴ *Istoria învățământului din România*, vol. I, redactor responsabil acad. Ștefan Pascu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983, 462 p. + 52 ilustrații.

³⁵ Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Tipografia Lumina, Blaj, 1944, 382 p.

³⁶ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei R. P. Române, București, 1962; vol. III, Editura Academiei R. P. Române, București, 1964.

³⁷ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Editura Academiei R. P. Române, București, 1963, Ediția a III-a; *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, Editura Academiei R. P. Române, București.

³⁸ *Istoria medie a României*, partea întâi (sec. al X-lea—sfîrșitul sec. al XVI-lea), în colaborare, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1966.

³⁹ *Istoria României*. Compendiu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969.

⁴⁰ *Histoire de la Roumanie des origines a nos jours*, Editions Horvath, Paris, 1970, 503 p.

⁴¹ Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, 78 p.

tezaurului nostru documentar. În colegiul de redacție sau redactor responsabil la marile colecții naționale de izvoare, aflate în curs de publicare, *Documenta Romaniae Historica*, *Izvoarele răscoalei lui Horea*, *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, el a contribuit substanțial la ridicarea nivelului acestora, comparabil cu cele mai bune rezultate ale genului pe plan internațional.

În privința instrumentelor de lucru, care au beneficiat de colaborarea sau îndrumarea istoricului Ștefan Pascu, rămân ca bunuri cistigate de istoriografia noastră *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului*, vol. II și III⁴², *Bibliografia istorică a României* (1944—1979), 3 vol⁴³, *Atlas istoric general*⁴⁴ și *Atlasul istoriei României*.⁴⁵

Prezentarea activității științifice a profesorului Ștefan Pascu ar fi incompletă dacă n-am aminti și publicarea de cursuri, manuale universitare și școlare, numeroasele articole și studii publicate de dînsul în reviste de cultură sau în presă, participarea la emisiuni de radio și televiziune.

Bogata activitate științifică a profesorului Ștefan Pascu a fost apreciată de forurile științifice naționale și internaționale. A fost distins cu titlu de om de știință emerit și i s-a conferit de două ori Premiul Academiei (în 1947 și în 1956) și de două ori Premiul I al Ministerului Educației și Învățămîntului (în 1944 și în 1961). A participat ca raportor la însemnate Congrese și reuniuni internaționale de specialitate; este membru al mai multor comisii, afiliate la Comitetul internațional de științe istorice și a fost ales membru străin al Academiei portugheze de științe, iar în calitate pe care o are ca președinte al secției de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România, este și membru al prezidiului acestei academii.

În cei peste 40 de ani, de cînd funcționează ca dascăl de excepție în cadrul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Ștefan Pascu a adus o contribuție remarcabilă la instruirea și educarea patriotică a zeci de generații de studenți, care au devenit după absolvirea studiilor universitare fie slujitori ai școlii românești, fie cercetători în domeniul istoriei, în institute, muzee și arhive din întreaga țară.

Cursurile generale și speciale pe care le-a ținut studenților, avînd o problemă axată îndeosebi pe probleme ale istoriei medii și moderne românești, caracterizate printr-o înaltă ținută științifică, au jucat un rol de seamă în pregătirea viitorilor profesori și cercetători în domeniul istoriei. Prin seminariile speciale, pe care le-a condus ani de-a rîndul, i-a învățat pe studenți metodologia cercetării istorice și să aprofun-

⁴² Ștefan Pascu, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului* R.P.R., vol. I (Feudalismul, I), Editura științifică, București, 1958 (în colaborare); Idem, vol. III, (Feudalismul, II), Editura științifică, București, 1963 (în colaborare).

⁴³ *Bibliografia istorică a României*, vol. I, (1944—1969), *Bibliografie selectivă*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970; Idem, vol. IV (1969—1974), București, 1975; Idem, vol. V (1974—1979), București, 1980.

⁴⁴ *Atlas istoric*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.

⁴⁵ *Atlas pentru istoria României*, E.D.P., București, 1983.

deze această cercetare, punînd accentul pe izvoarele istorice de primă mînă, pe interpretarea fenomenelor și proceselor istorice în spiritul concepției materialismului istoric și al aprecierilor din documentele de partid.

O contribuție de certă valoare științifică și pedagogică a adus profesorul Ștefan Pascu pe linia perfecționării continue a cadrelor didactice, care predau istoria în învățămîntul gimnazial și liceal, participînd cu expuneri axate pe unele probleme fundamentale ale istoriei medii și moderne a României, ca : procesul de constituire a statelor feudale românești și importanța lui, formarea națiunii române, revoluția populară din 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, mișcarea de eliberare națională a românilor din teritoriile românești aflate sub dominație străină, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Marea Unire din 1918 și altele, fundamentate temeinic din punct de vedere științific și metodic și cu reale valențe educative.

Ca șef al catedrei de istoria României, ca decan al Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca și ca rector al acestei universități, timp de 8 ani, profesorul Ștefan Pascu a desfășurat o susținută activitate de creștere și promovare a cadrelor, punînd accentul pe temeinica pregătire de specialitate a acestora. O atenție deosebită a acordat educării patriotice și internaționaliste a tinerelor generații de studenți.

Contribuția adusă de profesorul Ștefan Pascu la pregătirea a numeroase generații de studenți și la perfecționarea continuă a profesorilor de istorie din învățămîntul gimnazial și liceal a fost răsplătită de forurile superioare prin titlul de *Profesor universitar emerit*, ce i-a fost conferit de Ministerul Educației și Învățămîntului.

De mai bine de două decenii profesorul Ștefan Pascu este președintele Filialei Societății de științe istorice din Cluj-Napoca și membru în Consiliul de conducere al Societății de științe istorice din Republica Socialistă România și membru în biroul acestui consiliu, iar din decembrie 1977 a fost investit cu funcția de președinte al acestei societăți. Ca președinte al filialei amintite profesorul Ștefan Pascu a desfășurat o activitate meritorie, pe linia atragerii unui număr tot mai mare de profesori din învățămîntul gimnazial și liceal în cercetarea istoriei locale, a marcării prin plăci comemorative a unor locuri istorice din regiunea Munților Apuseni, legate de lupta de eliberare socială și națională a românilor din Transilvania, în timpul celor două revoluții din 1784 și 1848—1849.

Activînd în conducerea Societății de științe istorice, profesorul Ștefan Pascu a fost prezent la multe din sesiunile și simpozioanele științifice, organizate pe plan republican, prezentînd valoroase comunicări științifice, care au contribuit la îmbogățirea istoriografiei noastre. O contribuție de seamă a adus și în cadrul lectoratelor de vară, organizate de Societate pentru informarea profesorilor de istorie, din diferite județe ale țării, la Vălenii de Munte, la Cluj-Napoca și la Deva, unde prin expunerile de înaltă ținută științifică, pe care le-a prezentat, pe teme majore ale istoriei medii și moderne românești, i-a ajutat pe profesorii cursanți să-și

clarifice unele nedumeriri și să-și îmbogățească informarea de specialitate.

Ca membru în comitetul de redacție al culegerii „Studii și articole de istorie“, editată de Societate, profesorul Ștefan Pascu a publicat în această culegere și unele studii și articole de sinteză⁴⁶, foarte utile profesorilor din învățământul gimnazial și liceal, pentru a îmbogăți conținutul unor lecții de istorie și pentru munca de educare patriotică pe care trebuie s-o desfășoare în rindurile elevilor.

Angajat ca dascăl și om de știință în grandiosul proces de transformări pe care-l cunoaște țara, academicianul Ștefan Pascu a fost ales deputat în Marea Adunare Națională, în două legislaturi și ca membru în Consiliul național al Frontului Democrației și Unității Socialiste. I s-au conferit înalte ordine și medalii ale Republicii Socialiste România.

La jubileul împlinirii vârstei de 70 de ani, academicianul Ștefan Pascu se află în plenitudinea forței sale creatoare, concentrând, totodată, poziții științifice care-i asigură conducerea frontului istoricilor români.

Prețuitori ai operei sale, stimulați de exemplul activității pe care a desfășurat-o, folosim acest prilej pentru a felicita pe academicianul Ștefan Pascu și a-i ura ani mulți și rodnici, iar comunitatea istoricilor români să cunoască sub conducerea sa noi realizări care să-i crească prestigiul.

⁴⁶ Ștefan Pascu, *Voevodatul Transilvaniei*, în „Studii și articole de istorie“, vol. XIX, București, 1972, p. 18—28; Idem, *Academia română și unitatea națională*, în „Studii și articole de istorie“, vol. XXIX, București, 1975, p. 5—10; Idem, *Rolul istoriei în educarea comunistă a tineretului în Republica Socialistă România*, în: „Studii și articole de istorie“, vol. XXXII, București, 1976, p. 15—26; Idem, *Perspectivile cercetării istorice românești în lumina documentelor Congresului al XII-lea al P.C.R.*, în: „Studii și articole de istorie“, vol. XXXIX—XL, București, 1979, p. 5—8.

ACTUL ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944 DIN ROMÂNIA ȘI REFLECTAREA LUI DE CĂTRE DIPLOMAȚIA ȚĂRILOR DIN COALIȚIA NAȚIUNILOR UNITE

ION SPĂLĂȚELU

„În lupta pentru înlăturarea regimului dictatorial, alungarea trupelor germane din țară și eliberarea României — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — partidul nostru a reunit forțe de orientări și concepții politico-sociale dintre cele mai diverse, colaborând cu diferite grupări și organizații democratice, cu cadre de comandă din armată, ofițeri și generali patrioți, stabilind legături cu partidele burgheze, precum și cu monarhia și cercurile grupate în jurul acesteia, cu un mare număr de personalități ale vieții cultural-științifice și politice”¹.

Numeroase fapte din perioada aceea de grele încercări pentru poporul român atestă și vor atesta prin vremuri eroismul întregului nostru popor, cutezanța și fermitatea sa în a fi singur stăpîn pe destinele sale, în propria țară.

Actul istoric de la 23 August 1944 — declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă — actul energic de voință al întregii noastre națiuni, strălucită afirmare a hotărîrii poporului român de a zdrobi orice dominație străină, de a fi liber și stăpîn în țara sa a concentrat atenția, în epocă, cum era și firesc, a întregii omeniri progresiste.

De un interes aparte s-a bucurat acțiunea eroică înfăptuită de poporul român, prin scoaterea țării din războiul hitlerist antisovietic și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, în rîndul țărilor Coaliției Națiunilor Unite. Actul istoric de la 23 August din România a fost cu deosebire receptat de către diplomația acestor țări.

Trebuie spus că, acțiunile pentru scoaterea României din războiul hitlerist, prin tratative diplomatice cu țările din Coaliția Națiunilor Unite au datat încă din anii 1942—1944, purtate, de altfel, uneori chiar cu știrea guvernului antonescian, a vicepreședintelui său, Mihai Antonescu. Atenția a fost îndreptată mai întîi spre capitalele țărilor neutre — Turcia, Suedia, Portugalia, Elveția, Vaticanul — în încercarea de a stabili contacte directe cu diplomații țărilor Coaliției Națiunilor Unite.

Aceste tratative au fost practic infructuoase, printre altele și pentru faptul că în cadrul Conferinței de la Casablanca din 14—24 ianuarie 1943, președintele Statelor Unite ale Americii, Franklin Roosevelt și primul ministru al Marii Britanii, Winston Churchill hotărîseră să nu angajeze negocieri cu statele Axei și sateliții lor, ci să le impună „capitularea necondiționată”². Această linie a fost adoptată și de Uniunea Sovietică.

¹ Nicolae Ceaușescu: „Istoria poporului român”, Editura Militară, București, 1983, p. 406.

² Cf. Maxim Mourin: „Le drame des états satellites de Axe, de 1939 à 1945. Reddition sans conditions”, p. 11—13.

Cu toate acestea, tratativele diplomatice purtate de România cu Națiunile Unite au devenit treptat tot mai intense, dată fiind, pe de o parte, aversiunea în continuă creștere a poporului român față de continuarea războiului, iar pe de altă parte și datorită înfringerilor suferite de armatele Axei în 1941 în fața Moscovei, în 1942 la Stalingrad, în 1943 la Kursk-Orel etc., și, lucru foarte important, aceste tratative au fost determinate și de intrarea directă a României sub umbrela distrugătoare a războiului prin executarea primului mare raid aerian asupra Ploieștiului, la 1 august 1943, de către o formațiune de circa 125 de bombardiere americane de tipul B. 24, decolate de la Derna din Africa de nord³.

Într-o asemenea situație, forțele progresiste mai ales, și chiar și guvernul antonescian, au trecut la o adevărată „ofensivă diplomatică”. Acțiunile în această direcție au fost facilitate și de faptul că în vara anului 1943 au fost numiți o serie de noi ambasadori români, Alexandru Cretzianu la Ankara, Frederic Nanu la Stockholm, Vespasian Pella în Elveția ș.a.⁴, având misiunea de a lua și întreține contacte diplomatice cu puterile coaliției antifasciste. Ankara, de pildă, beneficia și de faptul că era foarte aproape de Cairo, unde se afla amplasat cartierul general al forțelor aliate din Orientul Mijlociu. Guvernul antonescian nutrea speranța absurdă a încheierii unei păci separate cu S.U.A. și Marea Britanie.

Totodată, liderii P.N.Ț. și P.N.L., constituind așa-zisa „opozitie democratică”, și-au întezit pe de o parte contactele, discuțiile și tratativele cu P.C.R. în vederea găsirii soluțiilor de salvare națională, iar pe de altă parte, cu aprobarea tacită a guvernului antonescian au procedat la trimiterea unor mesaje adresate unor diplomați occidentali, cit și guvernelor țărilor din Coaliția Națiunilor Unite, în vederea obținerii de condiții acceptabile pentru ieșirea României din război. În cele din urmă la începutul anului 1944 aliații au fost solicitați să-l primească la Cairo, pentru tratative nemijlocite, pe Barbu Știrbey. La 17 martie 1944 au început tratativele de la Cairo care aveau să dureze pînă în august 1944 între reprezentanții României, Marii Britanii, U.R.S.S. și S.U.A., care au angrenat în fapt guvernele de la Moscova, Londra și Washington în privința stabilirii condițiilor armistițiului pentru România.

În total au fost recepționate la București 103 mesaje și au fost transmise la Cairo 106. Mesajele erau trimise lui Barbu Știrbey (mai târziu și lui Constantin Vișoianu, care i s-a alăturat lui Știrbey), care le prezentau ambasadorului sovietic și miniștrilor britanic și american de la Cairo și tot cei doi transmiteau, la București, răspunsul guvernelor aliate⁵. Cel care transmitea și recepționa la București prin radio-telegrafie mesajele cu ajutorul unui cifru, în care, printre altele, erau folosite denumirile Mitică pentru Ion Antonescu, Nae pentru Mihai Antonescu, Vodă pentru rege, „factorii favorabili” pentru „opozitia democratică”, Emisar pentru Știrbei, Ianoș pentru Vișoianu, Alecu pentru Maniu ș.a., a fost locotenentul Turcan, din marina regală britanică, parașutat în Iugoslavia, ajuns clandestin în România și pus la dispoziția acestei acțiuni. A fost folosit, de asemenea, chiar cifrul oficial al Ministerului de Externe, director al acestui cifru

³ „Timpul”, nr. 2238 din 4 august 1943.

⁴ „Monitorul Oficial”, Partea I, nr. 147, din 28 iunie 1943; nr. 197 din 24 august 1943; nr. 204, din 1 septembrie 1943.

⁵ Arhivele Statului București, dosarul nr. 40 0001, vol. 50, fila 98.

fiind Niculescu Buzești, care va ocupa în guvernul Sănătescu, instaurat la 23 August 1944, funcția de ministru de externe.

Un alt mijloc de legătură între forțele naționale din România, ostile războiului, și Aliați a fost reprezentat de locotenent-colonelul englez A.G.G. de Chastelain, parașutat în România în septembrie 1943, considerat prizonier de război și care, în cadrul acțiunii secrete intitulate „Autonom”, transmitea din București, dar și recepționa informații de interes pentru forțele naționale române și guvernele țărilor Coaliției Națiunilor Unite.

Poziția șefilor partidelor politice burgheze a evoluat însă în cadrul unui proces lent și contradictoriu, de refuz față de propunerile eficiente de luptă făcute de comuniști, sperind pînă în ultimul moment în găsirea unei soluții pentru ieșirea din război pe o cale care să-i scutească de colaborarea cu comuniști.

Pe căile diplomatice înfățișate mai sus au fost anunțate guvernului român, la 12 aprilie 1944, condițiile de armistițiu ale guvernului sovietic⁶, între care figurau printre altele ruptura cu germanii și lupta comună a trupelor române și a trupelor aliate împotriva acestora, restabilirea frontierei româno-sovietice așa cum fusese trasată în 1940, compensarea pagubelor pricinuite U.R.S.S., eliberarea prizonierilor, anularea dictatului de la Viena și revenirea Transilvaniei de nord la România ș.a. În aprilie 1944, însărcinatul cu afaceri al Uniunii Sovietice la Stockholm, Semionov, îi declara ambasadorului român Nanu: „Am prefera să avem de-a face cu guvernul actual al României... Însă, deoarece nu există prea multe speranțe în acest sens, noi sîntem gata să avem de-a face, în același timp, cu opoziția română, în persoana lui Maniu și Brătianu”⁷.

În cele din urmă, în condițiile adversității totale a maselor populare față de continuarea războiului și de regimul dictaturii antonesciene, cuprins de criză tot mai profundă, calea care s-a dovedit a fi cea mai eficientă, cu adevărat salvatoare a fost marea ridicare la luptă a tuturor forțelor naționale în frunte cu P.C.R. în memorabilul 23 August 1944.

Animat de înaltă răspundere patriotică față de soarta țării, călăuzit de concepțiile și obiectivele finale ale luptei sale revoluționare, P.C.R. a acționat cu hotărîre și clarviziune în interesul realizării celui mai larg front al tuturor forțelor naționale folosind din plin contradicțiile puternice create între liderii partidelor burgheze și palatul regal, pe de o parte, și regimul dictaturii mareșalului Antonescu, pe de altă parte. De o mare însemnătate pentru activitatea partidului comunist au fost măsurile întreprinse pentru organizarea propriului aparat militar încă din 1943 (Gărzile Patriotice de luptă), dar mai cu seamă, înfăptuirea de către P.C.R. și P.S.D. în aprilie 1944 a Frontului Unic Muncitoresc. La 20 iunie 1944 din inițiativa P.C.R. a fost realizat Blocul Național Democrat, alcătuit din reprezentanți ai P.C.R., P.S.D., P.N.Ț. și P.N.L. „Evoluția politicii interne din ultimele săptămîni — erau nevoiți să observe reprezentanții Wehrmachtului la București — arată clar o trecere a tuturor opozițiilor spre stînga, cu preluarea conducerii acestei opoziții de către partidul comunist”⁸.

⁶ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. M.A.E.), dosarul S. 1, Stockholm, vol. 1, fila 221.

⁷ Arh. M.A.E., dosarul S. 1, Stockholm, vol. 1, fila 200, Declarația lui Semionov din 10 aprilie 1944, ora 11.

⁸ Arhivele Statului București, fondul „Documente germane”, rola nr. 883/5631, cadrele 433—434.

Excelenta pregătire de către P.C.R. și ceilalți reprezentanți din Blocul Național Democrat și ai palatului regal a declanșării revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a făcut ca serviciile germane din București să afle despre aceasta abia după trei ore, când fuseseră deja blocate de trupele române. Prin „Proclamația regelui către țară” difuzată la orele 22 în ziua de 23 August — în elaborarea căreia un rol de seamă a avut Lucrețiu Pătrășcanu — opinia publică mondială lua cunoștință de doborîrea dictaturii antonesciene. „Din acest moment — anunța Proclamația difuzată de radio București — încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite”⁹.

În acel moment istoric de mare însemnătate națională trebuia făcut totul ca hotărîrea României să fie adusă la cunoștința tuturor Aliatilor Coaliției Națiunilor Unite printr-un act autentic, emanat de la noul guvern. Trebuia totodată, să se obțină stabilirea unui cod secret și a unei lungimi de unde radio, pentru a se realiza o legătură directă și cu Comandamentul militar aliat pentru Orientul Apropiat, legătura cu Comandamentul militar sovietic fiind deja stabilită prin intermediul Ambasadei U.R.S.S. din Suedia¹⁰. Aceste legături erau indispensabile guvernului și Marelui Stat Major român. Intrarea în contact direct cu fiecare dintre reprezentanții guvernelor Coaliției Antihitleriste nu era posibilă deoarece cablul submarin era tăiat, iar transmisiunile terestre telefonice și telegrafice peste Balcani continuau să fie controlate de armata hitleristă aflată încă în zonă.

Pentru rezolvarea acestei situații, îndată după declanșarea victorioasă a revoluției, în noaptea de 23 spre 24 august la orele două, colonelul în retragere Niculescu Ștefan a primit misiunea de a pleca imediat pe calea aerului la Istambul (Turcia). Împreună cu el avea să fie transportat și locotenent-colonelul englez Chastelain. Greutatea cea mare era că avionul respectiv, dezarmat și de mari dimensiuni, greoi la manevrat, cu o viteză de zbor redusă era ușor de reperat de aviația hitleristă. În plus sosirea lui nu putea fi anunțată în Turcia. Cu admirabil curaj și măiestrie, s-a zburat peste Balcani la peste 3000 de metri înălțime, deasupra norilor, pentru a scăpa de observarea oricăror avioane de recunoaștere, iar de-a lungul coastelor Asiei Mici și pînă la Istambul s-a zburat foarte jos, cu trenul de aterizaj scos afară, cu balansarea aripilor și cu emiterea de semnale S.O.S. spre a se arăta, astfel, dorința de aterizare ca avionul să nu fie doborît. Din întîmplare s-a aterizat, după trecerea Mării de Marmara, pe primul aerodrom turc întîlnit, la Esilchioi, un aerodrom militar. Imediat, ministrul român la Istambul, Cretzeanu, a intrat în posesia plicului cu documentele necesare, s-a deplasat la Ankara, unde era sediul guvernului turc și al ambasadelor străine, prezentînd oficial ieșirea României din alianța cu Germania hitleristă și întoarcerea armelor împotriva acesteia, alături de armatele sovietice și de celelalte țări ale Coaliției Națiunilor Unite. După ce au fost îndeplinite și celelalte sarcini ale misiunii, întregul echipaj și avionul au reușit să revină cu bine în țară.

Situația creată în România prin voința întregului popor român și a armatei sale a determinat un interes deosebit de mare în rîndurile diplomaților Coaliției Națiunilor Unite. Ambasadorul american în Uniunea Sovietică, Averell Harriman,

⁹ „România liberă”, anul II, 1944, nr. 11 din 24 august 1944, p. 1, col. 1.

¹⁰ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice (În continuare A.I.S.I.S.P.), fondul nr. 9, dosarul nr. 852.

il anunța la 24 august 1944 printr-o telegramă pe secretarul de stat al S.U.A. la Washington că „i-am făcut în după-amiaza aceasta, la 3.30, o vizită lui Vișinski (Andrei Ianuarevici Vișinski), adjunct al Comisarului poporului pentru afacerile externe al Uniunii Sovietice (n.n., I.S.) — pentru a întreba ce informații are guvernul sovietic în legătură cu evenimentele din România... Vișinski a afirmat că... problema ar trebui studiată, avându-se în vedere condițiile schimbate... El a fost de acord să mă informeze cu promptitudine în legătură cu orice eveniment”¹¹.

La 24 august 1944, imediat după elucidarea deplină asupra evenimentelor din România, a fost dată publicității la Moscova Declarația Comisariatului Afacerilor Străine în care se arăta că Uniunea Sovietică nu are pretenții teritoriale și nu intenționează să intervină în situația internă a României și că sprijinul dat de armata română pentru lichidarea trupelor germane va grăbi încetarea operațiunilor militare și încheierea armistițiului.

În declarație se preciza: „În legătură cu evenimentele din România, guvernul sovietic socotește că nu este de prisos să întărească declarația dată în aprilie a.c., că Uniunea Sovietică nu are nici un fel de pretenție teritorială și nici nu intenționează să schimbe starea socială existentă sau să-i știrbească prin orice mijloc independența. Dimpotrivă, guvernul sovietic socotește necesar să refacă împreună cu românii independența României pe calea eliberării ei de sub jugul fascist.

Comandamentul suprem sovietic declară că dacă trupele române vor înceta operațiunile militare împotriva Armatei Roșii și dacă ele se obligă să ducă războiul de eliberare mână în mână cu Armata Roșie împotriva germanilor sau împotriva ungarilor pentru eliberarea Transilvaniei, atunci Armata Roșie nu o va dezarma, li va îngădui să păstreze tot armamentul și o va ajuta prin toate mijloacele să ducă la bun sfârșit această înaltă misiune. Armata Roșie nu poate înceta operațiunile militare de pe teritoriul românesc decât după ce va fi lichidat trupele germane care asupresc poporul român. Sprijinul trupelor românești acordat forțelor Armatei Roșii în vederea lichidării trupelor germane este singurul mijloc pentru grăbirea încetării operațiunilor militare pe teritoriul României și încheierii armistițiului României cu coaliția aliată”¹². Textul declarației guvernului sovietic a fost transmis imediat de către ambasadorul american din Moscova la Washington.

În același timp reacționează prompt și diplomația puterilor occidentale. Tot în ziua de 24 august, secretarul de stat pentru afaceri externe al S.U.A., Cordell Hull, dădea publicității o declarație privitoare la ieșirea României din Axă în care se spunea: „Știrile arată că românii, în fața forței copleșitoare a armatelor aliate, abandonează războiul lipsit de glorie dus alături de Hitler. Acum se pot întoarce plini de hotărâre la obligația de a ajuta la izgonirea din țara lor a invadatorului nazist. Germania pierde astfel pe primul din sateliții săi. Naziștii trebuie să știe că stăpânirea lor în Balcani se prăbușește”¹³.

¹¹ Arhivele Statului, București, colecția Microfilme S.U.A., rola 662, cadrul 1088. Telegrama este publicată și în „Foreign Relations of the United States”, Diplomatic Papers, 1944, volume IV, Europe, Rumania Washington, 1966, p. 192.

¹² Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Buletine, dosar nr. 245, f. 237—238.

¹³ Arhivele Statului București, colecția Microfilme Anglia, r. 407, c. 13; Public Record Office, London, Foreign Office, Political (F.O. 371), vol. 44005, f. 114.

Tot la 24 august și-a făcut cunoscută poziția, oficial, față de schimbarea revoluționară realizată de poporul român și guvernul englez printr-o Declarație difuzată la ora 20,45 de radio Londra în limba română în care se arăta : „Națiunile Unite au garantat României integritatea teritorială și independența, fapt care a determinat pe regele Mihai să iasă din alianța cu Germania.

Sînt deosebit de importante cuvintele din proclamația suveranului în care se declară că independența poporului depinde de curajul cu care acesta va ști să lupte. Sînt de asemenea demne de amintit cuvintele prin care se ordonă tuturor românilor să lupte prin orice mijloc. Românii au primit, astfel, îndrumări asupra conduitei pe care trebuie să o aibă față de cei care au ciuntit în 1940 granițele țării împotriva voinței poporului.

Este cazul să se reamintescă cele spuse de domnia sa Churchill la 3 septembrie 1940. Vorbind de Transilvania domnia sa declara că România a suferit mutilări teritoriale pe care Anglia nu le va recunoaște decît dacă ele au fost făcute cu încuviințarea poporului român. Într-o altă împrejurare, domnul Eden a declarat : „Recompensa României pentru prietenia sa cu Germania a fost tristă și amară, dar guvernul britanic nu recunoaște anexiunile teritoriale impuse printr-un dictat“¹⁴.

Demn de semnalat este și comentariul pe care îl făcea la 24 august generalul englez Edward Montgomery, care aprecia că actul istoric înfăptuit de România a deschis drumul armatei sovietice spre Berlin. Spunea generalul englez : „România, Bulgaria și Ungaria constituiau pentru Hitler un zid de apărare împotriva rușilor. România căzînd, Bulgaria a rămas izolată. Probabil că ea se va grăbi să facă același lucru ca vecina ei, căci nu mai are de ales. Dar Ungaria ? Dacă germanii o vor sili să continue lupta alături de ei, va avea de suportat atacul rușilor și românilor. Ajutați în mod activ de români, rușii vor putea fi în curînd la Viena. Prin poarta Carpaților deschisă de români, rușii vor putea ajunge la München și înainta spre Berlin“¹⁵.

După cum se știe în după-amiaza zilei de 24 august 1944, posturile de radio românești au difuzat Declarația de război a României împotriva Germaniei în care se spunea : „Germania s-a pus în stare de război față de România.

Guvernul ordonă deci Armatei de a începe lupta împotriva tuturor formațiunilor militare germane aflate pe teritoriul României pentru eliberarea țării de ocupațiunea germană“¹⁶. Acest act de demnitate națională a poporului român a concentrat și mai mult atenția diplomației țărilor din Coaliția Națiunilor Unite. Exprimînd punctul de vedere al guvernului sovietic ziarul „Pravda“ scria la 27 august 1944 că Declarația de război a României făcută Germaniei trebuie să servească de exemplu sateliților lui Hitler : „eșecul germanilor în România — sublinia Pravda — pune pentru ceilalți sateliți ai Germaniei problema continuării acestui război de jaf alături de hitleriști“¹⁷. Într-adevăr, N. Balabanoff, ministrul Bulgariei la Ankara, declara : „Bulgaria va urma în curînd exemplul înțelept

¹⁴ Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Buletine, dosar 245, f. 235.

¹⁵ Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Buletine, dosar 245, f. 233.

¹⁶ „România liberă“, anul II, nr. 12 din 26 august 1944, pag. 2, col. 1—3.

¹⁷ „Pravda“ din 27 august 1944.

al României"¹⁸. La rîndul său ziarul „The New York Times” din 25 august, exprimînd aprecierea oficialităților americane, seria în legătură cu declarația de război a României împotriva Germaniei: „Istoria poate consemna pe bună dreptate fapta României ca unul dintre evenimentele decisive ale întregului război”¹⁹.

Evoluția situației din România, hotărîrea fermă a poporului român de a-și croi prin luptă eroică un nou destin, de a înainta neabătut pe calea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a adus în prim planul diplomației țărilor Coaliției Națiunilor Unite problema încheierii Armistițiului cu România. La 26 august 1944, Agenția T.A.S.S. a fost împuternicită de guvern să transmită „Condițiile Armistițiului propus României de guvernul sovietic în aprilie 1944”²⁰. În aceeași zi ambasadorul U.R.S.S. la Stockholm declara că „guvernul sovietic este gata a semna un armistițiu cu România pe baza condițiilor oferite în aprilie”²¹. Simultan cu toate acestea, ambasadorul american la Moscova, Harriman, printr-o telegramă către secretarul de stat american Hall, informa despre o declarație a Comisarului poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. Viaceslav Mihailovici Molotov, referitoare la introducerea la cererea reprezentanților României la Cairo a încă trei clauze în condițiile de armistițiu propuse de Uniunea Sovietică²². (Cele trei clauze vizau: 1. rezervarea unei zone libere pentru reședința guvernului român; 2. acordarea unei perioade de 15 zile pentru ca trupele germane să părăsească România; 3. reducerea mărimii despăgubirilor). Clauzele respective urmau să fie discutate în întregul context al armistițiului de către reprezentanții guvernelor U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii la Moscova împreună cu reprezentanții României.

La 29 august 1944, delegația guvernamentală română, formată din Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul secretar de stat pentru justiție, Dumitru Dămăceanu, general, ministru secretar de stat la interne, Barbu Știrbey și Ghiță Pop, a plecat la Moscova pentru negocierea și încheierea armistițiului. Convenția de armistițiu între guvernul României, pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Marii Britanii și Statelor Unite, pe de altă parte, cuprindea clauze de ordin militar, politic, teritorial și economic, definind statutul juridic internațional al României pînă la semnarea tratatului de pace. „Sub președenția lui Molotov — informa ambasadorul american Washingtonul — noi toți am avut ieri noapte (11 spre 12 septembrie n.n. — I.S.) o întîlnire de 5 ore cu delegația română. Aceasta din urmă a cerut lămuriri sau reformulări aproape pentru fiecare articol al acordului de armistițiu și a propus, de asemenea, cîteva adăugiri.

Din toate propunerile lor de reformulare, Molotov a acceptat numai două în mod cert și a fost de acord să se analizeze o alta. Prima propunere acceptată se referea la amendamentul la articolul care cerea României să interneze în lă-

¹⁸ „Son Telegraph” (Turcia) din 26 august 1944.

¹⁹ Arhivele Statului București, colecția fotocopii. Ziarul „The New York Times”, Friday, August 25, 1944, pag. 12, col. 3.

²⁰ Arhivele Statului București, fondul Propagandei naționale, Bulentine, dosar 245, fila 285.

²¹ Arhivele Statului București, dosarul nr. 40001, vol. 50, fila 98, p. 12—23, din raportul lui Iuliu Maniu prezentat în ședința P.N.T., din 4 iulie 1946.

²² Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, volume VI, Europe Rumania, Washington, 1966, p. 196—197.

găr pe cetățenii unguri și germani care locuiesc în România. Românii au cerut să se facă o excepție în favoarea evreilor refugiați din Ungaria. Molotov a spus că nu vede nici o obiecție la aceasta. A doua se referea la adăugirea unei formulări în sensul ca, Comisia de Control să-și încheie activitatea odată cu încheierea păcii cu România...²³ Astfel, actul istoric de la 23 August 1944 a creat condițiile necesare reglementării diplomatice a situației României cu Națiunile Unite. Declanșarea revoluției de eliberare socială și națională a dus, printre altele, după cum se știe, la însemnate contribuții și succese ale României în lupta împotriva Germaniei hitleriste. Generalul Cochet și Lt. col. Paquier (Franța), remarcând consecințele actului istoric de la 23 August din România, scriau în articolul „România alături de Națiunile Unite” că, drept urmare, „Armatele sovietice au putut să străbată țara în marș cu arma pe umăr, îndreptându-se spre Ungaria și Bulgaria și să se concentreze în centrul și sud-vestul Transilvaniei”²⁴.

Vestea declanșării revoluției de eliberare socială și națională în România a întrunit în epocă numeroase aprecieri elogioase și din partea diplomației altor țări. Iată numai câteva : „Această știre care sosește în plină insurecție a Parisului îi va umple de bucurie pe luptătorii noștri” — se exprima în consens cu opiniile unor oficialități ziarul francez „Front National” din 24 august 1944. „Salutăm România, admirăm cu adevărat gestul pe care l-a făcut” — arătau, la rîndul lor, unii diplomați turci la Ankara²⁵.

În Argentina, o gazetă de prestigiu oglindind punctul de vedere oficial comenta : „De fapt, România nu se limitează la ruperea relațiilor cu Germania. Ea se declară aliata Națiunilor Unite și inamica fostului său aliat”²⁶.

De altfel, după cum se știe, Prezidiul Sovietului Suprem al U.R.S.S. a decernat doar unui număr de cinci personalități străine ordinul „Victoria” pentru merite deosebite în înfrîngerea Germaniei hitleriste, respectiv lui Iosip Broz Tito, generalului american D. Eisenhower, generalului englez E. Montgomery, generalului polonez Mihal Relu Zymierski, și, pentru sacrificiile date poporului român, regelui României. În Decretul emis în acest sens se spunea : „Pentru actul curajos al cotiturii hotărîte a politicii României spre ruptura cu Germania hitleristă și alierea cu Națiunile Unite, în clipa cînd încă nu se precizase clar înfrîngerea Germaniei... se acorda ORDINUL VICTORIA”.

Actul istoric de la 23 August 1944 a stat, de asemenea, la baza reluării relațiilor diplomatice ale României cu țările din Coaliția Națiunilor Unite. „Guvernul sovietic — se spunea în comunicarea din august 1945 făcută guvernului român — ținînd seama de participarea activă a României, începînd de la 23 August 1944, în luptă de partea aliaților, în contra Germaniei hitleriste, precum și de îndeplinirea loială de către România a obligațiilor luate prin Convenția de armistițiu, a hotărît să restabilească relații diplomatice cu România. Așa-numita „lovitură de stat” din 23 August nu a fost o simplă revoluție de palat. Ea a fost rezultatul situației militare și politice din Europa, a unității celor trei

²³ Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, volume VI, Europe, Rumania, Washington, 1966, p. 231—232.

²⁴ „România alături de Națiunile Unite” de general Cochet și Lt. col. Paquier, în revista „Cahiers France—Roumanie”, nr. 5, sept.-oct., 1946, p. 40—46.

²⁵ „Tanin” (Turcia) din 29 august 1944.

²⁶ „La Prensa”, (Argentina) din 25 august 1944.

mari puteri, a curajului și acțiunilor adevăraților români democrați”²⁷. A urmat, de asemenea, reluarea relațiilor diplomatice cu țara noastră și de către S.U.A., Marea Britanie și alte state.

În sfârșit, rolul imens pe care l-a determinat 23 August 1944 în viața poporului român a fost remarcat cu deosebire în timpul dezbaterilor diplomatice de la Paris din 1946, prilejuite de încheierea Tratatului de pace în urma celui de al II-lea război mondial. „...La 23 August 1944 — spunea în discursul pe care l-a rostit la 13 august 1946 delegatul U.R.S.S., A.I. Vișinski — când nu erau încă evidente perspectivele dezvoltării viitoare a evenimentelor militare și când soarta Germaniei era departe de a fi clară, politica externă a României a luat o întorsătură hotărâtoare. România a încetat complet operațiunile militare împotriva Uniunii Sovietice pe toate teatrele de război, a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, a rupt legăturile cu Germania și sateliții ei, a intrat în război de partea Națiunilor Unite, împotriva Germaniei și Ungariei... Prin aceasta, România a acordat un ajutor Națiunilor Unite și, în primul rînd, Uniunii Sovietice...”²⁸.

Asemenea declarații, încărcate de înalte semnificații, de sensul greu al faptelor pe care l-a avut și îl are în istoria României și a omenirii 23 August 1944, au fost făcute în epocă de către numeroase alte personalități diplomatice de mare răspundere, dar spațiul nu ne îngăduie să ne referim la ele.

În cartea de aur a istoriei lui August 23, acțiunile diplomației românești, iscusița cu care au fost realizate, de a sluji în ciuda atîtor greutăți interesele naționale, se constituie ca o contribuție importantă, de mare însemnătate, pentru înscrierea României pe calea demnității sale naționale, a socialismului.

„Sînt multe fapte — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — care atestă cu putere că poporul român nu a avut nimic comun cu războiul împotriva Uniunii Sovietice și a aliaților, că odată cu victoria insurecției armate s-a alăturat cu toată forța și hotărîrea Uniunii Sovietice, Națiunilor Unite, luptînd cu abnegație pentru zdrobirea Germaniei hitleriste, a fascismului”²⁹.

²⁷ „Scînteia”, nr. 295, din 8 august 1945.

²⁸ „Scînteia”, nr. 601, din 16 august 1946.

²⁹ Nicolae Ceaușescu: „Istoria poporului român”, Editura Militară, București, 1983, pag. 484.

ASPECTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI ÎN ANII 1948—1965

IOAN SCURTU

„Odată cu înlăturarea monarhiei și proclamarea Republicii, la 30 Decembrie 1947, România a intrat într-o etapă nouă a dezvoltării sale. Cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare și celelalte categorii de oameni ai muncii și instaurarea regimului de democrație populară marchează trecerea la îndeplinirea sarcinilor revoluției socialiste.“¹

În *sistemul politic* al României rolul conducător revenea *partidului clasei muncitoare* — clasă conducătoare a revoluției socialiste. Procesul de unificare a celor două partide — Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat — început în aprilie 1944, odată cu crearea Frontului Unic Muncitoresc, s-a finalizat la sfârșitul anului 1947 și în primele luni ale anului 1948, Congresul de unificare (21—23 februarie 1948) a decis crearea Partidului Muncitoresc Român, care-și propunea: construirea unei societăți lipsită de exploatare și asuprire, trecerea la făurirea unor relații de producție noi, socialiste, edificarea bazei economice a socialismului, dezvoltarea democrației populare, promovarea unei politici externe de pace și colaborare internațională. În rezoluția adoptată de Congres se arăta: „Avînd în frunte detașamentul său de avangardă — Partidul Muncitoresc Român —, clasa muncitoare din România, legată printr-o strînsă alianță cu țărănimea muncitoare, concentrînd în jurul ei toți oamenii muncii, pășește la îndeplinirea unor sarcini noi, menite să asigure continua întărire și adîncire a democrației populare și avîntul economiei naționale“². Erau astfel formulate principalele obiective ale perioadei de construcție a societății socialiste.

În anii ce au urmat, Partidul Muncitoresc Român (denumire care a fost înlocuită la Congresul al IX-lea din 1965 cu aceea de Partidul Comunist Român) a desfășurat o impresionantă activitate, izbutind să mobilizeze întregul popor la ampla operă de edificare a societății socialiste în patria noastră. A fost o muncă dificilă, deoarece se mergea pe un drum absolut nou, trebuia luați în calcul o multitudine de factori, interni și externi, se impunea învingerea a numeroase obstacole, generate mai ales de stadiul relativ scăzut de dezvoltare economică a țării, de opoziția vechilor clase dominante. În elaborarea liniei politice a partidului un rol decisiv l-au avut Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român (al VII-lea al Partidului Comunist Român) din decembrie 1955, Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român (al VIII-lea al Partidului Comunist

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. Politică, 1975, p. 55.

² *Congresul Partidului Muncitoresc Român. 21—23 februarie 1948*, București, Edit. Partidului Muncitoresc Român, 1948, p. 239.

Român) din iunie 1960, Plenarele Comitetului Central, care au abordat probleme fundamentale privind viața internă și externă, politica economică, socială, culturală, munca ideologică și organizatorică ș.a., au formulat aprecieri și au stabilit programe de acțiune care s-au dovedit, cele mai multe, juste și eficiente.

A existat, mai ales după 1960, o preocupare foarte susținută pentru desprinderea de șabloane și studierea aprofundată a realităților românești, pentru valorificarea experienței proprii validată la scara istoriei, pentru formularea unor aprecieri și concluzii proprii privind evoluția lumii contemporane, situația din mișcarea comunistă și muncitorească internațională. S-au acumulat astfel multe realizări în plan teoretic și practic ce aveau să asigure baza pentru saltul calitativ de după Congresul al IX-lea din iulie 1965.

În fruntea partidului s-a aflat Gheorghe Gheorghiu-Dej, ales secretar general al Partidului Comunist Român la Conferința Națională din octombrie 1945 și reales în această funcție la Congresul de unificare din februarie 1948. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 19 aprilie 1954 a hotărât ca funcția de secretar general să fie înlocuită cu cea de prim-secretar al Comitetului Central, alegându-l în această funcție pe Gheorghe Apostol. La Plenara Comitetului Central din 30 septembrie — 1 octombrie 1955 prim-secretar al Comitetului Central a fost ales Gheorghe Gheorghiu-Dej; el a fost reales la Congresele al II-lea și al III-lea, deținând această funcție până la moartea sa, în ziua de 19 martie 1965.

În activitatea partidului s-au înregistrat și unele lipsuri și greșeli, în conducerea partidului s-au semnalat momente de tensiune și frământări care i-au diminuat capacitatea de luptă și l-au sustras adeseori de la preocupările principale.³ Astfel, Plenara Comitetului Central din martie 1952 a hotărât excluderea din conducerea partidului a lui Vasile Luca și a Anei Pauker, criticând metodele greșite și stilul de muncă promovat de cei doi în sectoarele de care răspundeau.* Plenara Comitetului Central din 28 iunie—3 iulie 1957 a procedat la excluderi

³ Gheorghe I. Ioniță, *Partidul Comunist Român — conducătorul poporului român în revoluția și construcția socialistă*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. III, 1978, p. 158.

* Plenara C.C. al Partidului Muncitoresc Român din 29 februarie—1 martie 1952 a pus în discuție activitatea „grupului fracționist” Vasile Luca—Ana Pauker. Problema a fost reluată la Plenara din 26—27 mai 1952, când s-a arătat că „Vasile Luca, pierzând simțul de clasă, s-a rupt de partid, de clasa muncitoare, s-a înconjurat de elemente dușmănoase, s-a ridicat împotriva liniei generale a partidului, a introdus propria sa linie oportunistă de dreapta — de stimulare a elementelor capitaliste de la orașe și sate, provocând mari daune statului și creînd dificultăți în aprovizionarea oamenilor muncii”. Totodată, s-a apreciat că Teohari Georgescu „a manifestat o atitudine împăciuitoare față de devierea de dreapta a lui V. Luca, căutînd să ascundă propriile sale greșeli de dreapta, lipsa sa de combativitate împotriva dușmanului de clasă și pierderea vigilenței revoluționare”. În consecință, Plenara a hotărât excluderea lui Vasile Luca din Comitetul Central al partidului, precum și scoaterea lui Teohari Georgescu din Secretariat, din Biroul Politic și din Biroul Organizatoric și trimiterea lui la munca de jos. Plenara a ales Biroul Politic și Secretariatul din care nu mai făcea parte Ana Pauker; prin decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale din 3 iulie 1952, Ana Pauker a fost eliberată din funcția de ministru al afacerilor străine („Scinteia”, nr. 2360 din 29 mai, și nr. 2392 din 5 iulie 1952).

din Biroul Politic*, urmate de aplicarea unui mare număr de sancțiuni, inclusiv citorva membri ai Comitetului Central.

Compoziția partidului a cunoscut importante modificări. În noiembrie 1948 s-au sistat înscrierile în partid și a început acțiunea de verificare a tuturor membrilor; a fost o muncă grea, în cursul căreia s-au înregistrat și unele exagerări, corectate ulterior. Acțiunea s-a dovedit însă necesară, deoarece în perioada anterioară, mai ales în anii 1945—1946, nu se acordase suficientă atenție calității membrilor de partid, punându-se accentul pe primirea unui număr cât mai mare de cetățeni. S-a ajuns astfel la primirea în partid pe bază de liste și tabele, fapt ce a permis intrarea în rândurile sale a unor persoane dubioase din punct de vedere politic, chiar foști legionari, a unor elemente carieriste, fără calitățile moral-politice indispensabile unui adevărat comunist. Rezoluția Plenarei Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din iulie 1950 cu privire la rezultatele verificării preciza că au fost eliminați din rândul partidului circa 192 000 de membri — provenind din elemente exploatare, dușmane și străine de clasă, necinstite, descompuse sau necorespunzătoare — adică peste 20% din totalul membrilor pe care partidul îi avea înainte de verificare⁴. Partidul a devenit astfel mai viguros, compoziția sa socială s-a îmbunătățit: numărul muncitorilor a crescut cu 4%, iar în organele de conducere ale partidului și în aparatul lor procentul muncitorilor a sporit de la 53% la 64%⁵. Ca urmare a preocupării pentru primirea în partid a celor mai buni oameni ai muncii, s-a asigurat creșterea numerică și calitativă a rîndurilor acestuia**. În 1965, numărul membrilor de partid se ridica la 1 450 000, fiecare al zecelea cetățean major al țării fiind înscris în Partidul Muncitoresc Român; dintre aceștia, 44% erau muncitori, 34% țărani; din punctul de vedere al structurii naționale circa 87% erau români, 9% maghiari, 3% germani, sirbi și de alte naționalități; aproximativ 64% dintre membrii de partid aveau pînă la 40 de ani, iar 36% peste 40 de ani, asigurîndu-se astfel îmbinarea armonioasă a experienței de viață și muncă a celor vîrstnici cu puterea de muncă și elanul tinerilor⁶.

Partidul și-a îmbunătățit continuu formele și metodele de activitate, a reușit să asigure o orientare corespunzătoare efortului colectiv, să imprime o linie ascendentă operei de făurire a societății socialiste. O contribuție de preț au adus cadrele de partid, cele mai multe trecute prin școala aspră a vieții, prin închiso-

* În Rezoluția Plenarei C.C. al P.M.R. din 28 iunie—3 iulie 1957 se arată: „Iosif Chișinevski și Miron Constantinescu, membri ai Biroului Politic al C.C. al P.M.R. au avut grave ieșiri antipartinice îndreptate împotriva unității partidului și a conducerii sale“. Considerînd „ca periculoasă și dăunătoare poziția lor antipartinică și apreciînd că activitatea lor în Biroul Politic n-a fost la înălțimea încrederii acordate de C.C. al P.M.R., Plenara C.C. al P.M.R., în interesul unității și coeziunii partidului și conducerii sale“, a hotărît scoaterea lor din Secretariat și din Biroul Politic („Scînteia“, nr. 3953 din 9 iulie 1957).

⁴ *Rezoluții și hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, 1948—1950*. București, Edit. Partidului Muncitoresc Român, 1951, p. 240.

⁵ *Ibidem*.

** La Congresele partidului numărul membrilor a fost următorul: 1948 — 937 848; 1955 — 538 815; 1960 — 834 600; 1965 — 1 450 000.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, în Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român. 19—24 iulie 1965*, București, Edit. Politică, 1965, p. 72.

rile și lagărele burgheze ; un rol însemnat l-a avut școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu”, înființată încă din 1946, care a pregătit un mare număr de activiști de partid. Partidul comunist a reușit să se elibereze treptat de tarele dogmatismului, să analizeze cu mai multă profunzime realitățile din România, să elaboreze o politică științifică documentată, să-și lege numele de marile realizări obținute de poporul român în opera de edificare a noii societăți.

Un rol însemnat în înfăptuirea politicii partidului comunist român a revenit *statului*. Sistemul politic a fost reglementat, la începutul acestei perioade, prin Constituția din aprilie 1948⁷, care prevedea : „Republica Populară Română este stat popular, unitar, independent și suveran” (art. 1), puterea de stat „emană de la popor și aparține poporului”. Legea fundamentală stabilea drepturile și libertățile cetățenești, modul de organizare și exercitare a funcțiilor statului. Organul suprem al puterii de stat era Marea Adunare Națională, aleasă prin votul universal al tuturor cetățenilor, indiferent de sex, religie, naționalitate, rasă, grad de cultură, profesie avînd peste 18 ani. Marea Adunare Națională era „unicul organ legislativ al Republicii Populare Române” (art. 38). Ea alegea Prezidiul Marii Adunări Naționale, care avea următoarele atribuții : convoca Marea Adunare Națională ; emitea decrete ; interpreta legile votate de Marea Adunare Națională ; exercita dreptul de grațiere și comuta pedepsele ; conferea decorațiile și medaliile Republicii Populare Române ; reprezenta statul român în relațiile internaționale ; acredita și rechema, la propunerea guvernului, pe reprezentanții diplomatici ai României ; primea scrisorile de acreditare și rechemare ale reprezentanților diplomați ai statelor străine, acreditați pe lingă el ; numea și revoca miniștrii în intervalul dintre sesiunile Marii Adunări Naționale, la propunerea președintelui Consiliului de Miniștri ; stabilea gradelile militare, rangurile diplomatice și titlurile onorifice, la propunerea guvernului ; făcea numiri și confirmări în funcțiile publice, la propunerea miniștrilor de resort sau a guvernului conform legii ; în intervalul dintre sesiunile Marii Adunări Naționale, la propunerea guvernului, declara starea de război și mobilizarea parțială sau generală, în caz de agresiune împotriva Republicii Populare Române, sau împotriva unui alt stat față de care are obligații de apărare mutuală ce decurg din tratatele internaționale ; ratifica, sau denunța tratatele internaționale, la propunerea guvernului ; rezolva orice chestiune cu care era însărcinat de Marea Adunare Națională și exercita orice atribuție i se dădea prin lege. Potrivit Constituției, Prezidiul Marii Adunări Naționale se compunea dintr-un președinte, trei vicepreședinți, un secretar și din 14 membri aleși direct de Marea Adunare Națională.

Organul suprem executiv era guvernul, care dădea seama pentru activitatea sa în fața Marii Adunări Naționale, iar în intervalul dintre sesiuni în fața Prezidiului Marii Adunări Naționale. Instanțele judecătorești erau alcătuite din Curtea Supremă, una pentru întreaga țară, curțile, tribunalele și judecătoriile populare.

Articolul 10 preciza : „Pot fi făcute exproprieri pentru cauză de utilitate publică pe baza unei legi”, iar art. 11 stipula : „Cînd interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sînt proprietatea particulară a persoanelor fizice sau juridice pot deveni proprietatea statului, adică

⁷ „Monitorul oficial”, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

bun al poporului, în condițiile prevăzute de lege⁸. Se crea astfel cadrul juridic necesar pentru lichidarea proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție.

Pe această bază, la 11 iunie 1948 a fost adoptată legea privind naționalizarea principalelor mijloace de producție⁹. Pentru a împiedica eventualele susțineri sau distrugerii, din partea proprietarilor, nu a fost anunțată ordinea de zi a ședinței Marii Adunări Naționale, lăsându-se impresia că era vorba despre o ședință festivă consacrată aniversării revoluției de la 1848. La propunerea președintelui Consiliului de Miniștri, după aprobarea în principiu a proiectului de lege privind naționalizarea, s-a transmis prin radio hotărârea ca întreprinderile naționalizabile să fie luate în primire de muncitori, fără a se mai aștepta votarea pe articole a proiectului de lege⁹. Astfel s-a asigurat aplicarea imediată a naționalizării. Prin acest act s-a propus o schimbare fundamentală a structurii economice și sociale a României: a fost desființată clasa mării burghezii*, s-a constituit o bază economică puternică pentru noua structură a economiei naționale, sectorul socialist devenind preponderent în industrie, transporturi, în sistemul bancar-financiar, s-au creat premisele dezvoltării planificate a economiei țării, ale trecerii la industrializarea socialistă.

Modificările produse în viața economică și socială au impus adoptarea unei noi Constituții, în septembrie 1952¹⁰, care stabilea că „Baza puterii populare în Republica Populară Română este alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, în care rolul conducător aparține clasei muncitoare” (art. 2). Pentru prima dată în istoria României rolul conducător al unui partid politic era înscris în Constituție: „Partidul Muncitoresc Român este forța conducătoare atât a organizațiilor celor ce muncesc, cât și a organelor și instituțiilor de stat” (art. 86). Se confirma existența a trei formațiuni social-economice: socialistă, mica producție de mărfuri, particular-capitalistă, făcându-se precizarea că formațiunea socialistă, „căreia îi aparține rolul conducător în economia națională a Republicii Populare Române, constituie baza dezvoltării țării pe calea socialismului. Statul de democrație populară, proclamînd ca principală sarcină a sa construirea socialismului, întărește și lărgeste neîncetat formațiunea socialistă, asigură creșterea neîntreruptă a bunăstării materiale și a nivelului cultural al oamenilor muncii” (art. 6). Munca era proclamată o datorie de onoare, iar principiul de repartiție a bunurilor a fost sintetizat în formularea: „De la fiecare după capacitățile sale, fiecăruia după munca sa” (art. 15). Sistemul de exercitare a puterii a rămas, în esență, cel stabilit în 1948.

⁸ *Ibidem*, nr. 133 bis din 11 iunie 1948.

⁹ *România în anii socialismului. 1948—1978*, București, Edit. Politică, 1980, p. 51.

* Art. 11 al legii prevedea că statul va acorda despăgubiri proprietarilor și acționarilor întreprinderilor naționalizate. Art. 14 preciza că datoriile întreprinderilor naționalizate, neprevăzute în pasivul acestora, precum și acelea decurgînd din evaziuni fiscale sau alte operațiuni contrare legii, ca și pierderile provenite din proasta administrație a respectivelor întreprinderi înainte de naționalizare se vor scădea din drepturile de despăgubiri. Cum, de regulă, pasivul și evaziunea fiscală depășeau suma despăgubirilor cuvenite, foștilor patroni și acționari nu li s-au mai acordat despăgubiri. În privința despăgubirilor pentru cetățenii străini, acestea au fost reglementate mai târziu, pentru fiecare caz în parte, prin tratative purtate între statul român și statele străine respective (*Progresul economic în România. 1877—1977*, București, Edit. Politică, 1977, p. 386—387).

¹⁰ „Buletinul oficial”, nr. 1 din 27 septembrie 1952.

O modificare importantă a Constituției s-a făcut în martie 1961, când în locul Prezidiului Marii Adunări Naționale s-a înființat Consiliul de Stat, ca organ suprem al puterii de stat cu activitate permanentă, subordonat Marii Adunări Naționale¹¹. Consiliul de Stat avea atribuții mai largi decât Prezidiul Marii Adunări Naționale, în primul rând dreptul de a exercita controlul asupra activității guvernului. Consiliul de Stat era format dintr-un președinte, trei vicepreședinți și treisprezece membri, aleși de Marea Adunare Națională; președintele reprezenta Republica Populară Română în relațiile internaționale.

Funcția de președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a fost îndeplinită de dr. Constantin I. Parhon (30 decembrie 1947—2 iunie 1952), dr. Petru Groza (2 iunie 1952—7 ianuarie 1958), Ion Gheorghe Maurer (11 ianuarie 1958—21 martie 1961). Președenția Consiliului de Stat a fost asigurată de Gh. Gheorghiu-Dej (21 martie 1961—19 martie 1965), Chivu Stoica (24 martie 1965—9 decembrie 1967).

Președinții Consiliului de Miniștri au fost: dr. Petru Groza (6 martie 1945—2 iunie 1952), Gh. Gheorghiu-Dej (2 iunie 1952—3 octombrie 1955), Chivu Stoica (3 octombrie 1955—21 martie 1961), Ion Gheorghe Maurer (21 martie 1961—28 martie 1974).

Conform Constituției din 1948 organele locale ale puterii de stat erau „consiliile populare locale“, alese pe patru ani prin vot universal direct, egal și secret (art. 76 și 77). În septembrie 1950 a fost efectuată reforma administrativă¹², prin care, în locul celor 58 de județe, 424 plăși și 6 000 de comune s-au constituit 28 de regiuni, 177 de raioane și 4 052 comune; peste câteva luni, în decembrie 1950, au avut loc alegeri de deputați pentru sfaturile (consiliile) populare comunale, raionale și regionale, realizându-se astfel o autentică democratizare a tuturor verigilor puterii de stat, participarea directă a maselor la conducerea treburilor locale. Reforma administrativă, pozitivă în esența ei, prin caracterul larg reprezentativ și democratic al organelor locale de stat, a avut și unele scăderi; renunțarea la o verigă administrativă tradițională cum era județul și instituirea a două trepte intermediare (raionul și regiunea) a generat numeroase suprapuneri de atribuții, diminuarea răspunderii organelor locale, a dus la menținerea unui aparat administrativ nejustificat de mare¹³. Unele corective au fost aduse pe parcurs, mai ales în septembrie 1952, când numărul regiunilor a fost redus la 18, și în decembrie 1960, când s-au silit 154 de raioane și 16 regiuni.

Un rol însemnat în lupta pentru asigurarea drepturilor și libertăților democratice, în zădărnicierea încercărilor forțelor reacționare de a împiedica înaintarea țării pe calea socialismului, de a crea dezordini și a atenta la avutul obștesc l-au avut organele Ministerului de Interne. În august 1948 au fost desființate organele de Siguranță, constituindu-se, în cadrul Ministerului de Interne, Direcțiunea generală a securității poporului, iar în ianuarie 1949 au fost desființate jandarmeria și poliția, constituindu-se miliția populară; în cadrul noilor organe au fost trimiși să lucreze numeroși muncitori, activiști de partid cu stagiu în ilegalitate care au imprimat un suflu nou, revoluționar în munca Ministerului de

¹¹ *Ibidem*, nr. 9 din 25 martie 1961.

¹² *Ibidem*, nr. 77 din 8 septembrie 1950.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției socialiste*, vol. 2, București, Edit. Politică, 1968, p. 6—7.

Interne. Deși unii au comis greșeli, cei mai mulți au luptat cu erism și spirit de sacrificiu pentru apărarea cuceririlor revoluționare, a dușmanilor interni și externi ai statului socialist, nu puțini sacrificându-și viața pentru îndeplinirea misiunilor ce le-au revenit.

Referindu-se la deficiențele din activitatea organelor de securitate, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că, mai ales în perioada de început, „a lipsit uneori discernământul politic, nu s-a făcut distincția între activitatea dușmănoasă, îndreptată împotriva cuceririlor revoluționare ale poporului și unele manifestări legate de procesul firesc de transformare a conștiinței și a modului de a gândi a oamenilor. Din această cauză s-au comis unele abuzuri și încălcări ale legalității socialiste, au fost luate împotriva unor cetățeni măsuri care nu au fost justificate de actele lor. Au fost din păcate și cazuri de abuz împotriva unor activiști de partid și de stat, care în anumite împrejurări au avut păreri diferite cu privire la unele aspecte ale liniei politice, sau au comis greșeli în activitatea lor. În loc ca asemenea probleme să fie soluționate prin discuții partinice, ele au fost deferite uneori organelor de securitate, creindu-se condiții pentru amestecul acestora în viața de partid, prejudiciindu-se grav autoritatea și rolul conducător al partidului”¹⁴. Cazul cel mai flagrant a fost al lui Lucrețiu Pătrășcanu, destituit în mod abuziv din funcția de ministru de justiție la 24 februarie 1948, arestat, trimis în fața instanței pentru vini imaginare, condamnat la moarte* și executat în noaptea de 16/17 aprilie 1954; așa cum s-a arătat la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din aprilie 1968, Gh. Gheorghiu-Dej a intervenit personal în cursul desfășurării procesului, sugerînd organelor de securitate (în fruntea cărora se afla Alexandru Drăghici, ministrul de interne) ce „mărturiile trebuiau obținute pentru a se ajunge la pedeapsa capitală a lui L. Pătrășcanu — unul dintre cei mai străluciți militanți ai P.C.R. O seamă de acte represive au fost determinate de teza greșită potrivit căreia pe măsura construirii socialismului „lupta de clasă se ascute” **, cu largă răspîndire în mișcarea comunistă din acea vreme, drept care „dușmanul” era căutat cu fervoare și pedepsit exemplar.

Nota caracteristică n-a constituit-o însă accentuarea funcției represive a statului, ci diminuarea ei, adîncirea continuă a democrației socialiste. Astfel, dacă în anii 1948—1953 au existat anumite categorii de cetățeni lipsiți de drepturi politice (cei condamnați pentru crime de război sau crime împotriva păcii și umanității, foști moșieri, industriași, bancheri, mari comercianți, proprietari care foloseau mai mult de 5 salariați, chiaburi ș.a.), prin legea din decembrie 1956 s-au desființat restricțiile¹⁵, toți cetățenii României bucurîndu-se de drepturile și li-

¹⁴ *Ibidem*, p. 399—400.

* În comunicatul dat publicității se afirma: „Tribunalul Suprem al R.P.R. a stabilit că acuzatul L. Pătrășcanu se face vinovat de trădare de patrie, de acțiune de paralizare a luptei forțelor patriotice împotriva fascismului, de organizarea unui grup complotist contrarevoluționar și antistatal, în scopul acapărării puterii și restabilirii regimului burghezo-moșieresc și a dominației imperialiste asupra României”, drept care era condamnat la „pedeapsa cu moartea” („Scînteia”, nr. 2 950 din 18 aprilie 1954).

** În aprilie 1955, Gh. Gheorghiu-Dej scria: „Pe măsura înaintării noastre pe calea socialismului, împotrivirea dușmanului devine tot mai înverșunată, iar metodele lui de luptă tot mai perfide” (Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări*, Ed. a IV-a, București, ESPLP, 1955, p. 811).

¹⁵ „Buletinul oficial”, nr. 31 din 3 decembrie 1956.

bertățile prevăzute de Constituție. În 1948 dreptul de vot a fost coborât de la 21 de ani la 18 ani, ceea ce asigura o largă participare a tineretului la viața politică, inclusiv la cea electorală. În anii 1962—1964 au fost publicate mai multe decrete de grațiere, astfel că la cea de a 20-a aniversare a zilei de 23 August în România nu mai existau deținuți politici, țara noastră aflându-se printre puținele din lume care au adoptat o asemenea măsură; ea dovedea forța regimului socialist, spiritul larg umanist în care pot fi rezolvate și cele mai complicate probleme sociale și politice.

În sistemul politic un rol însemnat a revenit Frontului Democrației Populare (creat în februarie 1948), organizațiilor de tineret, de femei, sindicatelor, diferitelor uniuni și asociații profesionale, care au contribuit la unirea eforturilor întregului popor, sub conducerea Partidului Comunist, în vasta operă de edificare a societății socialiste.

Politica economică a avut ca principal obiectiv făurirea unei economii socialiste moderne; industrializarea a devenit factorul determinant al progresului tehnic, cultural, științific, baza ridicării nivelului de trai al poporului, al întăririi independenței și suveranității naționale. În același timp, prin dezvoltarea industriei se asigura creșterea numerică și calitativă a clasei muncitoare — clasă conducătoare în stat.

Începutul *industrializării socialiste* a fost făcut prin planurile anuale din 1949 și 1950; în urma realizării acestora, producția globală industrială depășea cu 47% nivelul producției anului 1938. Pe baza experienței cîștigate, s-a trecut la elaborarea unor planuri vizînd perioade mai lungi: planul decenal de electrificare (1951—1960) și planuri cincinale de dezvoltare economică a țării. Primul plan cincinal (1951—1955) a stabilit ca principal obiectiv trecerea la făurirea bazei economice și tehnico-materiale a socialismului¹⁶.

Dezvoltarea industriei a asigurat condițiile necesare *reorganizării agriculturii* pe baze socialiste. În elaborarea politicii sale agrare Partidul Muncitoresc Român a ținut seama de faptul că proprietatea agrară era puternic fărîmîtată, peste 5 milioane de proprietari (91,1% din total), deținînd loturi sub 5 ha, dintre care aproape 2 milioane de țărani (36,4% din total) aveau loturi sub 1 ha¹⁷. Evident că asemenea gospodării, dispunînd și de o tehnică rudimentară, nu erau consolidate din punct de vedere economic, nu puteau asigura o productivitate ridicată a muncii. Planul de transformare socialistă a agriculturii a fost adoptat de Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 3—5 martie 1949 și prevedea: conducerea acestui proces de către clasa muncitoare în frunte cu partidul comunist, întărirea și consolidarea continuă a alianței muncitorești-țărănești, făurirea bazei tehnico-materiale a agriculturii, unirea de bună voie a țăranilor în gospodării agricole colective (cooperative agricole de producție), sprijinirea acestora de către stat cu credite, mașini agricole, semințe selecționate, cadre de specialiști ș.a. Accentul a fost pus pe formele simple de cooperare și întrajuto-

¹⁶ *Rezoluții și hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, p. 306.

¹⁷ Calculat după A. Galopenția și P. Onică, *Recensămîntul agricol în R.P.R.*, București, 1948, p. 11.

rare, pentru ca țăranii să se convingă de foloasele muncii în comun, pe suprafețe mari, proprii aplicării unei agriculturi moderne.¹⁸

Primele gospodării agricole colective au fost inaugurate în iulie 1949¹⁹.

O importantă măsură economică a fost reforma bănească din ianuarie 1952, prin care cursul leului (conținutul acoperirii în aur) a fost ridicat de 12 ori față de nivelul anului 1947; schimbarea leilor s-a făcut în cadrul raportului de 20 pînă la 400 lei vechi pentru un leu nou²⁰, fiind avantajate categoriile sociale sărace, în timp ce erau lovite elementele exploatoare. Prin această reformă s-a asigurat o bază trainică evoluției întregului sistem economic al țării, o circulație monetară sănătoasă.*

Ca urmare a îndeplinirii primului plan cincinal, în 1955 volumul producției industriale era de 2,9 ori mai mare decît în 1938 și de 3,4 ori mai mare decît în 1948²¹. Producția agricolă era cu 20% mai mare decît cea din 1938.²² Pe harta țării au apărut noi uzine, precum „Autobuzul” din București (1953), „Steagul Roșu” din Brașov (1954), Fabrica de penicilină din Iași (1955); în 1954 s-a încheiat construcția podului de peste Dunăre, între Giurgiu și Ruse, realizat în colaborare cu Bulgaria, în 1952 a început construirea unui nou oraș — Onești (din 1965, Gheorghe Gheorghiu-Dej).

Directivele planului cincinal 1956—1960, adoptate de Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român (Congresul al VII-lea al Partidului Comunist Român) prevedeau făurirea economiei socialiste unitare²³. În stabilirea acestui obiectiv s-a pornit de la faptul că sectorul socialist reprezenta în industrie aproape 100%, în comerțul exterior — 100%, în comerțul interior, peste 80%, în sistemul financiar, bancar și de credit — 100%, în agricultură — 26,5% din întreaga suprafață arabilă a țării²⁴. La sfîrșitul celui de al doilea plan cincinal, în 1960, România realiza în numai 12 săptămîni întreaga producție industrială a anului 1938; planul de electrificare era îndeplinit în 1959, cu un an în avans, producția de energie electrică fiind de 9,3 ori mai mare decît în 1938. Dintre realizările de marcă ale acestui cincinal menționăm: intrarea în funcțiune a primului cuptor Martin automatizat la Hunedoara (1956), construirea Fabricii de fire și fibre sintetice de la Săvinești (1957—1959), realizarea primului betatron românesc la Institutul de fizică atomică din București (1959), fabricarea primelor locomotive Diesel electrice de 2 100 C.P. la Uzinele „Electroputere” din Craiova (1960), intrarea în producție a marii hidrocentrale de la Bicăz (1960).

¹⁸ Vezi pe larg, *Rezoluția ședinței Plenare a Comitetului Central al P.M.R. din 3—5 martie 1949*, București, Edit. P.M.R., 1949.

¹⁹ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare în România*, București, Edit. Politică, 1969, p. 441.

* Acoperirea leului în aur a evoluat astfel: martie 1890 — 290,322 mg; februarie 1929 — 9,0 mg.; august 1947 — 5,94 mg; ianuarie 1952 — 79,346 mg. Prin hotărîrea Consiliului de Miniștri din 31 ianuarie 1954 cursul a fost ridicat la 148,112 mg (Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. III, București, Edit. Acad., 1971, p. 269).

²⁰ „Buletinul oficial”, nr. 7 din 26 ianuarie 1952.

²¹ *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român. 23—28 decembrie 1955*, București, ESPLP, 1956, p. 49.

²² *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare...*, p. 447.

²³ *Congresul al II-lea al Partidului...*, p. 81.

²⁴ *Ibidem*, p. 40.

Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român (Congresul al VIII-lea al Partidului Comunist Român), desfășurat în iunie 1960, a apreciat că: „în Republica Populară Română a fost creată baza economică a socialismului; aceasta constituie o măreață victorie a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității”²⁵. Congresul a aprobat directivele planului șesenal de dezvoltare a economiei naționale (1960—1965), care avea ca obiectiv principal dezvoltarea bazei tehnico-materiale a socialismului, încheierea procesului de făurire a relațiilor de producție socialiste în întreaga economie, în vederea „desăvârșirii construcției socialismului”. Planul economic pe 6 ani a stabilit următoarele sarcini: continuarea în ritm intens a industrializării țării, acordându-se prioritate industriei grele, cu pivotul ei — industria constructoare de mașini; încheierea cooperativizării agriculturii, dezvoltarea multilaterală și consolidarea economică-organizatorică a gospodăriilor agricole colective; creșterea considerabilă a producției agricole vegetale și animale, pentru a se crea în cel mai scurt timp posibil un belșug de produse agro-alimentare; extinderea mecanizării și automatizării producției, reutilizarea întreprinderilor existente și înzestrarea noilor întreprinderi cu utilaje și agregate la nivelul celor mai noi realizări ale tehnicii; aplicarea în producție în măsură tot mai largă a proceselor tehnologice moderne; îmbunătățirea în continuare a repartizării teritoriale a forțelor de producție, creșterea potențialului economic al regiunilor, raioanelor și orașelor mai puțin dezvoltate; creșterea bunăstării materiale și culturale a oamenilor muncii prin sporirea salariului real, a veniturilor bănești, îmbunătățirea continuă a condițiilor de locuit, dezvoltarea învățământului, culturii și a măsurilor de ocrotire a sănătății și de prevederi sociale, mărirea consumului de produse alimentare și industriale, astfel ca la principalele produse să ne apropiem de consumul pe locuitor al țărilor înaintate din punct de vedere economic.²⁶ Conceptul de „desăvârșire a construcției socialismului”, adoptat de Congres, avea să fie înlocuit, la Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, din 1969, cu cel de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Este de remarcat faptul că la Congresul din 1960 s-a conturat, pentru prima dată, un program ce depășea limita a 5—6 ani, prefigurându-se liniile principale de evoluție a economiei românești pe o perioadă de 15 ani.

În anul 1962 a fost obținută una dintre cele mai strălucite victorii din istoria construirii socialismului în România: *încheierea procesului de cooperativizare a agriculturii*. Se finaliza, astfel, o muncă desfășurată cu tenacitate și pricepere timp de 13 ani, care a schimbat radical viața și mentalitatea milioanelor de țărani, sistemul de organizare a muncii și producției în agricultura românească.

Într-o operă atât de vastă și complexă s-au înregistrat și unele greseli, datorate în principal acelor activiști de partid și de stat care urmăreau să forțeze ritmul de desfășurare a cooperativizării*. Plenara Comitetului Central al partidului

²⁵ *Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român. 20—25 iunie 1960*, București, Edit. Politică, 1960, p. 15.

²⁶ *Ibidem*, p. 649—650.

* În instrucțiunile Comitetului Central elaborate pe baza hotărârii Plenarei din 3—5 martie 1949 se arăta: „În această muncă pregătitoare de cea mai mare răspundere cel mai important lucru este să nu ne pripim, să lucrăm convingând sistematic, cu răbdare, țărănimea muncitoare de marile avantaje ale muncii colective” (*Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare...*, p. 438).

Analizând situația concretă, C.C. al P.M.R. constata, la 18 septembrie 1951, că în unele județe a fost încălcată linia stabilită de partid și s-au folosit metode

din septembrie 1951 a analizat această situație, apreciind că încălcarea liberului consimțământ, folosirea mijloacelor de constrângere „vin în totală contradicție cu linia, hotărârile și scopurile partidului”. Plenara a stabilit că „orice încălcare a principiului liberului consimțământ, orice presiune economică sau administrativă față de țăranii muncitori pentru a-i determina să intre în gospodăriile colective va fi combătută cu hotărîre. Acela care, în mod conștient, sau inconștient, practică asemenea metode, indiferent de funcția ce ocupă, va fi sever sancționat; dacă e membru de partid cu excluderea din partid și indiferent dacă este sau nu membru de partid, se va recomanda după caz organelor de stat să-i înainteze justiției”.²⁷ Prin încheierea procesului de cooperativizare a agriculturii relațiile de producție socialiste s-au generalizat în întreaga economie, socialismul a învins definitiv la orașe și la sate. Este de subliniat faptul că, datorită politicii juste a partidului, priceperii și hrâniciei țăranimii, reorganizarea fundamentală a relațiilor de producție în agricultură a fost însoțită de o creștere a rezultatelor economice, a productivității muncii.

Media anuală a producției totale de cereale în anii 1956—1960 a depășit cu 1 170 000 tone, iar în 1961 cu 2 600 000 de tone media anilor 1934—1938*; în 1961 producția de lapte a fost cu 57,5%, de lînă cu 47,4%, de carne în greutate vie cu 54%, iar producția de ouă cu 136% mai mare decît în 1950. La înregistrarea acestor rezultate un rol însemnat a revenit sprijinului acordat de stat; astfel, în perioada 1949—1961 statul a îndreptat spre agricultură investiții în valoare de peste 23 miliarde lei, din care cea mai mare parte pentru mașini și utilaje; în momentul încheierii cooperativizării, agricultura dispunea de 54 000 tractoare fizice, 50 000 de semănători mecanice, 25 000 de combine pentru păioase.²⁸

În 1962 sectorul socialist din agricultură deținea 96% din suprafața arabilă și 93,4% din suprafața agricolă a țării; sectorul cooperatist deținea 79% din suprafața arabilă, în timp ce sectorul de stat dispunea de 17,6% din această suprafață.²⁹ Cooperativizarea agriculturii a deschis calea rezolvării problemei agrare în România, a trecerii ulterioare la o nouă revoluție agrară.

Sarcinile stabilite de Congresul partidului în 1960 au fost îndeplinite cu succes; în 1965 producția industrială era de 2,24 ori mai mare decît cea din 1959, ritmul de creștere anuală a producției fiind de 14,4%, rezultate pozitive înregistrin-

de constrângere: amenințări cu mărirea impozitelor și cotelor obligatorii, cu concedierea din serviciu a membrilor de familie ș.a. (*Rezoluții și hotărîri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. II, București, ESPLP, 1954, p. 71—72).

²⁷ *Rezoluții și hotărîri...*, p. 91.

Totuși, la Plenara C.C. al P.M.R. din 19 aprilie 1954 se făcea constatarea: „mai continuă să aibă loc cazuri de călcare grosolană a liniei partidului, de nesocotire a liberului consimțământ al țăranilor muncitori, de ilegalități cu prilejul comasării pămîntului” ș.a. (*„Scînteia”*, nr. 2 951 din 20 aprilie 1954).

* Producția agricolă a evoluat astfel în mii de tone: 1948 — 5 427,8; 1951 — 7 815,5; 1962 — 9 677,2 (*Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1976, p. 216—217).

²⁸ „Scînteia”, nr. 5 512 din 28 aprilie 1962.

²⁹ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1965, p. 239.

du-se și în celelalte ramuri ale economiei naționale³⁰. Au intrat în producție mari obiective ca : Fabrica de celuloză Brăila (1960), Combinatul chimic Borzești (1960), Uzina de anvelope Danubiana din București (1962), Centrala electrică Luduș (1963), Termocentrala de la Ișalnița (1965). În 1961 au început lucrările pe marele șantier al Combinatului siderurgic din Galați, în 1964 s-au inaugurat lucrările sistemului hidroenergetic și de navigație de la Porțile de Fier (în colaborare cu Iugoslavia). Ca o mărturie a creșterii gradului de diversificare și modernizare a industriei noastre, în 1961 a început producția în serie a primelor televizoare la Uzinele „Electronica” din București, în februarie 1965 au fost date în folosință mașinile electronice de calcul „Cet”-500 și „Cifa”-102 ; în 1963 cargoul „București” a făcut o călătorie în jurul lumii, fiind prima navă românească ce realiza o asemenea performanță. Produsele românești au devenit tot mai competitive pe plan internațional ; în martie 1964 instalația de foraj 3-DH-200 a primit medalia de aur la Târgul internațional de la Leipzig, iar în martie 1965 aceeași distincție a fost acordată tractorului U-650.

În procesul făuririi economiei socialiste unitare au fost învinse numeroase greutăți, s-au comis și unele greșeli, generate de lipsa de experiență, de o viziune îngustă despre socialism, despre rolul economiei în ansamblul noii societăți. Ca urmare, o lungă perioadă de timp nu s-a acordat atenția necesară dezvoltării ramurilor de vîrf ale industriei (automatica, electronica, cibernetica), nu s-a valorificat în suficientă măsură potențialul oamenilor de știință români, s-a îngăduit funcționarea unui mare număr de întreprinderi nerentabile, întreținute din bugetul statului, nu a existat un echilibru corespunzător între fondul de acumulare și cel de consum, s-a dat prioritate dezvoltării extensive, neglijîndu-se laturile calitative ; punîndu-se în mod just accentul pe industrie s-a acordat o atenție insuficientă agriculturii, cu consecințe negative asupra dezvoltării echilibrate a întregii economii naționale. Unele dintre aceste deficiențe au fost sesizate și corectate, altele aveau să-și găsească soluționarea după 1965.

În ansamblu, România a făcut progrese remarcabile, numărîndu-se printre țările cu cel mai ridicat indice de dezvoltare economică din lume*. În 1965 țara noastră realiza 17 215 mil. kWh energie electrică, extrăgea 12 095 mii tone cărbune, 12 571 mii tone țiței, producea 3 426 mii tone oțel, 9 mii tone aluminiu, 15 836 tractoare, 5 012 combine pentru recoltat păioase și porumb, 110 locomotive electrice și Diesel, 293 mii tone îngrășăminte chimice, 30 820 tone cauciuc sintetic, 431 mil. m.p. țesături, 42 566 mii perechi încălțăminte. Producția medie la ha era de 19,7 chintale la grîu și secară, 20,9 la orz și orzoaică, 27,8 la porumb, 12,5 la mazăre, 5,0 la fasole, 12,3 la foarea-soarelui, 158,7 la sfeclă de zahăr, 72,9 la cartofi. Producția de carne era de 308 mii tone, cea de lapte de 2 706 mii hl, de unt de 21 753 tone, de zahăr de 402 mii tone. Numărul bovinelor se ridica la peste 4,7 milioane, al porcinelor la 6 milioane, al ovinelor la peste 12,7 milioane. Comerțul se cifra la 13 072 milioane lei valută, din care 6 609 la export și 6 463 la import ; bugetul statului era de 96 953,7 milioane lei. Sînt, toate aceste cifre, mărturia unei economii

³⁰ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea*, loc. cit., p. 23.

* Toate datele sînt preluate sau prelucrate după *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România. 1983*.

sănătoase, în plin proces de dezvoltare și modernizare. Ele atestă justețea politicii partidului nostru comunist, precum și capacitatea poporului român de a lucra cu abnegație și dăruire pentru dezvoltarea patriei sale pe calea socialismului.

În intervalul 1948—1965 s-a făcut trecerea de la economia bazată pe principii capitaliste, la economia socialistă, planificată, în care liniile directoare sînt precis stabilite și îndeplinite. Partidul nostru a rămas consecvent orientărilor sale fundamentale conturate încă de la Conferința Națională din 1945 și a respins tezele formulate în unele țări socialiste membre ale C.A.E.R. privind „specializarea” economică, prin care România urma să fie o țară agrară, să nu-și dezvolte industria proprie. În „Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964” se arată : „Hotărîtoare pentru dezvoltarea țărilor care au moștenit de la capitalism o stare de înapoiere economică este industrializarea socialistă, singura cale prin care se asigură creșterea armonioasă, echilibrată, pe o linie mereu ascendentă și în ritm rapid a întregii economii naționale, sporirea continuă a productivității muncii sociale, dezvoltarea intensivă și complexă a agriculturii, ridicarea sistematică a nivelului de trai al poporului. Rezultatele obținute de țara noastră în toate domeniile construcției socialiste sînt indisolubil legate de această politică aplicată în mod consecvent de Partidul Muncitoresc, Român”³¹. Ca urmare a acestei orientări, în 1965 ponderea industriei în venitul național era de 48,9%, fapt ce marchează transformarea României dintr-un stat agrar-industrial într-un stat industrial-agrar, cu toate implicațiile ce decurg de aici.

Schimbările produse în viața economică au determinat mari modificări în *structura socială*, în dinamica diferitelor clase și categorii sociale.

Prin naționalizarea principalelor mijloace de producție în iunie 1948, precum și prin naționalizările ulterioare (în noiembrie 1948 a instituțiilor medico-sanitare și a întreprinderilor cinematografice, în aprilie 1949 a farmaciilor urbane, a laboratoarelor chimico-farmaceutice, a depozitelor de medicamente și a laboratoarelor de analize medicale, în aprilie 1950 a unei părți a fondului de locuințe de la orașe) burghezia mare și cea mijlocie au fost desființate. Proprietățile de peste 50 de ha rămase după reforma agrară din 1945 au fost expropriate în martie 1949 (în total 342 319 ha)³², astfel că *întreaga moșierime* a fost lichidată*. Pentru a preveni o eventuală opoziție a celor expropriați, s-a procedat la arestarea și trimiterea lor în închisori sau la canalul Dunăre—Marea Neagră (a cărui construcție a început în 1949, dar după cîțiva ani s-a sistat); în 1948—1950 au fost arestați fruntașii fostelor partide burgheze pînă la nivelul județelor și orașelor, precum și foștii demnitari, care au fost trimiși la canal sau în închisorile din Sighet, Rm. Sărat ș.a. Unii au rămas în temniță pînă în 1964, alții au primit domiciliu obligatoriu, fiind succesiv puși în libertate și încadrați în muncă. Prin măsurile luate a fost împiedicată organizarea elementelor contrarevoluționare, desfășurarea unor ample acțiuni

³¹ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, București, Edit. Politică, 1964, p. 31.

³² *Progresul economic în România*, p. 387.

* Cu același prilej au fost confiscate conacele și inventarul agricol al tuturor foștilor moșieri.

de subminare a regimului democratic; totuși, unele acte teroriste, cărora le-au căzut victimă activiști de partid și de stat sau simpli cetățeni nu au putut fi evitate, mai ales în anii 1950—1956.

Clasa muncitoare a sporit din punct de vedere numeric; în intervalul 1950—1965, populația ocupată în industrie, construcții, transporturi și telecomunicații a crescut de la 1.375,6 mil. la 3.320,1 mil., ceea ce arată că peste 2,2 milioane de cetățeni s-au integrat în rîndul clasei muncitoare. Nivelul de pregătire profesională s-a ridicat continuu, muncitorimea română dovedindu-și capacitatea de a stăpîni tehnica modernă, de a realiza produse competitive pe piața internațională. Din clasă exploatată, muncitorimea română a devenit clasă stăpînă pe mijloacele de producție, pe o parte însemnată din avuția națională. Din clasă dominată politiceste, *clasa muncitoare* a devenit — într-un proces amplu, început la 23 August 1944 — clasă conducătoare în stat. Depunînd o muncă eroică și nu odată plină de sacrificii, *clasa muncitoare* a dovedit că este capabilă nu numai să dărîme o lume veche, dominată de inechitate și asuprire, dar și să edifice o orînduire nouă, visată de generații în șir de înaintași, o orînduire socialistă, în centrul căreia se află omul muncii devenit stăpîn pe soarta sa.

În 1948 *țărănimea* era foarte eterogenă din punct de vedere social și politic. Plenara C.C. al partidului, din martie 1949, a adoptat „lozinca triplă și indivizibilă”, privind sprijinirea *țărănimii sărace*, alianța cu *țărănimea mijloacășă* și desfășurarea unei lupte neîntrerupte împotriva *chiaburimii*³³. În perioada de început a anilor '50 au existat unele greșeli privind aplicarea acestei directive, făcîndu-se nu odată confuzie între diferitele categorii de țărani, recurgîndu-se la măsuri coercitive fără discernămintul necesar³⁴. La Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie—5 decembrie 1961 s-a arătat că în perioada menționată „peste 80 000 de țărani, în majoritatea lor țărani muncitori, au fost trimiși în judecată; dintre ei peste 30 000 au și fost judecați în procese publice, ceea ce a provocat o mare frămîntare în masa de țărani aduși să asiste la aceste înscenări infame”³⁵. Ca urmare a intervenției conducerii partidului s-a manifestat mai multă grijă și au fost evitate măsurile represive; s-a trecut, din 1956, la primirea în cooperativele agricole de producție a elementelor foste exploatatoare și a țăranilor înstăriți care au dovedit comportare loială față de statul democrat-popular³⁶. În acest fel, s-a aplicat politica de atragere pe făgașul socialismului a întregii *țărănimi*, fapt ce a contribuit la diminuarea stărilor de tensiune de la sate, la consolidarea economică a cooperativelor de producție. Prin decretul emis de Marea Adunare Națională la 30 martie 1959 s-a hotărît lichidarea oricărei forme de exploatare în agricultură, iar terenurile care depășeau puterea de muncă a unei familii au trecut în folosința cooperativelor agricole de producție sau a altor unități agricole socialiste³⁷. A fost o metodă originală, aplicată de partidul și statul nostru,

³³ *Rezoluția ședinței Plenare a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 3—5 martie 1949*, p. 14.

³⁴ *Documente privind politica agrară a Partidului Muncitoresc Român*, București, Edit. Politică, 1965, p. 279.

³⁵ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări. 1961—1962*, București, Edit. Politică, 1962, p. 206.

³⁶ *România în anii socialismului*, p. 98.

³⁷ „Buletinul oficial”, nr. 10 din 30 martie 1959.

decretul din martie 1959 marcind lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om în România.

Astfel, țărănimea a devenit o categorie socială unitară în esența sa, deosebindu-se fundamental de cea de dinaintea cooperativizării agriculturii. De la o țărănime în parte analfabetă și obsedată de bucățile ei de pământ, la o țărănime angajată plenar pe drumul socialismului, a civilizației moderne și culturii, de la munca efectuată cu unelte rudimentare la munca în colectiv cu mijloace mecanizate, de la satul rămas la periferia preocupărilor statului la satul în care lumina electrică, radioul, cinematograful, televizorul au devenit o prezență cotidiană este un drum lung, deși în timp el nu depășește un deceniu și jumătate. Alături de clasa muncitoare și sub conducerea acesteia, țărănimea a contribuit plenar la edificarea României socialiste, la înfăptuirea politicii științifice a Partidului Muncitoresc Român.

Intellectualitatea a cunoscut însemnate transformări. Dacă în orînduirea capitalistă ea era puternic divizată din punct de vedere economic și politico-ideologic, după 1948 se înregistrează un proces de omogenizare. Cea mai mare parte a vechii intelectualități a rămas strîns legată de popor, punîndu-și cunoștințele și capacitatea în slujba acestuia, a idealurilor noi, socialiste. Cei care au făcut politică în cadrul partidelor burgheze au suferit rigorile legii, fiind înlăturați din instituțiile de învățămînt și cercetare; unii n-au mai putut fi recuperați (Gh. Brătianu, Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru ș.a), dar cei mai mulți au fost treptat reintegrați în muncă, aducîndu-și contribuția la dezvoltarea învățămîntului, științei și culturii românești (P.P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu, Dimitrie Gusti, Lucian Blaga ș.a.). O importantă realizare a regimului democratic este formarea unui larg detașament de noi intelectuali, crescuți în spirit revoluționar, care s-au dovedit a fi la înălțimea exigențelor impuse de construirea societății socialiste. Intellectualitatea, în ansamblul său, a devenit un aliat de bază al clasei muncitoare și al țărânimii, o importantă forță în lupta pentru promovarea valorilor învățămîntului, științei, artei și culturii naționale, pentru edificarea unei societăți moderne, pentru ridicarea nivelului de instrucție și civilizație al întregului popor.

Potrivit recensămîntului din 1966, muncitorii reprezentau aproape 40% din populația României, țărănimea cooperatistă — 38,6%, țărănimea cu gospodărie individuală (din zonele de munte și submontane) — circa 5%, intelectualitatea — 12,5%, meseriașii (cooperatori și individuali) — 3,2%. Era o structură socială și profesională mult diferită de cea de dinainte de 1948, cînd covârșitoarea majoritate a populației era formată din țărani. Nota dominantă a mutațiilor survenite o constituie creșterea procesului de *omogenizare socială*, desființarea claselor antagoniste și afirmarea unor categorii sociale cu interese fundamentale comune. Evident, acest proces trebuie privit în mod dialectic, întrucît unele contradicții continuau să existe, și vor continua și după 1965, dar aceste contradicții nu aveau caracter antagonist, iar rezolvarea lor viza perfecționarea întregului organism social, unitar în esența sa.

În anii 1948—1965 s-au făcut importante progrese pe linia ridicării *nivelului de trai* al poporului; dezvoltarea economiei a creat temelia adoptării unor măsuri ca: introducerea asistenței medicale gratuite (1954), desființarea sistemului de aprovizionare pe bază de cartelă și rații (1954), desființarea cotelor obligatorii la

cea mai mare parte a produselor agricole (de la 1 ianuarie 1957), reducerea perioadei a prețurilor (mai ales în preajma zilelor de 1 Mai, 23 August, 7 Noiembrie), desființarea taxelor școlare și asigurarea gratuității învățămîntului de toate gradele (1958), acordarea de manuale gratuite elevilor din învățămîntul primar (din 1960), apoi și din cel gimnazial și liceal (din toamna anului 1965), trecerea la sistematizarea orașelor țării și realizarea unui vast program de construcții (între 1951—1965) au fost date în folosință 2 199 334 locuințe, din fondurile statului, întreprinderilor, organizațiilor cooperatiste și obștești, din fondurile populației). În intervalul 1951—1965 retribuția medie netă a crescut de 3 ori; este semnificativ faptul că în timp ce retribuția maximă a crescut cu 60%, cea minimă a sporit cu 260%, astfel că raportul dintre salariul maxim și cel minim a ajuns la 22,8 : 1 în 1960 și 9,7 : 1 în 1965³⁸. Veniturile globale ale populației * au crescut de 3,6 ori, ale țărănimii de 1,9 ori, cheltuielile social-culturale finanțate din bugetul statului de 6 ori, cele pentru învățămînt de 4,8 ori, pentru ocrotirea sănătății de 7,5 ori, pentru asigurări sociale de 6,3 ori. În aceeași perioadă, 1951—1965, consumul pe locuitor a crescut la carne de 1,6 ori, la zahăr de 2,1 ori, la încălziminte de 3,2 ori, la țesături și confecții de 1,5 ori.

Deși aceste cifre sînt edificatoare prin ele însele se cuvine menționat că rămîneau în continuare multe probleme de rezolvat, mai ales în privința aprovizionării cu produse agro-alimentare, cu mărfuri de calitate și într-o gamă sortimentală largă, a asigurării de locuințe pentru populație. Pentru a ajunge la nivelul statelor dezvoltate ale lumii, România mai avea de parcurs un drum lung.

În 1965 România avea 19 027 367 locuitori, cu 3 154 743 mai mulți decît în 1948. În intervalul 1950—1965, numărul personalului muncitor a crescut cu 203%, fondurile fixe cu 223%, volumul investițiilor cu 748%, venitul național cu 413%, produsul social cu 414%, producția industrială cu 659%, producția globală agricolă cu 193%, volumul comerțului exterior cu 478%, venitul național pe locuitor cu 354%.

Făcînd o *apreciere de ansamblu* asupra perioadei 1948—1965, „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism” arăta: „În această etapă, care a cuprins mai bine de 15 ani, partidul a desfășurat o intensă activitate politico-organizatorică, reușind să soluționeze în mod corespunzător multiplele probleme ale făuririi noii orînduiri sociale. În același timp, el a trebuit să facă față unor greutăți interne care i-au diminuat capacitatea de luptă, l-au sustras de multe ori de la preocupările principale. Au fost săvîrșite și o serie de greșeli în rezolvarea unor probleme într-o anumită perioadă, în atitudinea față de unele categorii sociale și naționalități, îndeosebi în activitatea privind țărănimea. S-au comis grave ilegalități și abuzuri față de o serie de activiști de seamă ai partidului. De fiecare dată, însă, partidul a găsit în sine forța necesară pentru a depăși greutățile, lipsurile și greșelile, pentru a asigura mersul înainte al construcției socialiste. În ciuda diferitelor neajunsuri, caracteristica generală a activității partidului a fost slujirea devotată a intereselor fundamentale ale poporului, aplicarea creatoare a principiilor

³⁸ *România în anii socialismului*, p. 109.

* Toate cifrele și datele sînt preluate sau prelucrate după *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România. 1983*.

generale ale socialismului științific la condițiile concrete ale țării noastre, unirea și organizarea cu succes a maselor muncitoare în edificarea noii orânduiri sociale pe pământul României”³⁹.

Realizările obținute în acea perioadă au asigurat *fundamentul necesar pentru trecerea României într-un nou stadiu de dezvoltare*, deschis de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român.

³⁹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, p. 58—59.

ȘCOLILE SECUNDARE DIN BUCUREȘTI ÎN PERIOADA 1864—1877

N. ADĂNILOAIIE, GH. SMARANDACHE

Prefacerile adânci determinate de dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste, de formarea și consolidarea României moderne au impus o extindere tot mai accentuată a învățămîntului de toate gradele, implicit a școlilor secundare bucureștene. La aceasta au contribuit atît modificările structurale ce au avut loc, cît și necesitatea formării unor cadre cu pregătire corespunzătoare pentru instituțiile moderne ale societății românești, învățămîntul punînd, treptat, un accent tot mai mare pe întărirea laturii practice și utile progresului și civilizației.

Desfășurîndu-și activitatea în baza prevederilor legii instrucțiunii din 1864, școlile secundare din Capitală cunosc o continuă dezvoltare între anii 1864—1877 *. Această lege preconiza înființarea mai multor școli secundare, printre care „în București, două licee și trei gimnazii”¹.

Încercări de a înființa noi gimnazii în Capitală s-au făcut încă din octombrie 1864². Dar, deși s-au luat anumite măsuri, întocmindu-se și liste cu elevii înscriși în clasa I divizionară a liceelor „Sf. Sava” și „Matei Basarab”, din care să se dezvolte noile gimnazii³, acestea nu vor putea lua ființă decît în anii următori.

La 19 august 1865, D. Cariagdi, ministrul Justiției, Cultelor și Instrucțiunii, face un amplu referat către Consiliul de miniștri, în care arată : „Avînd în vedere afluența cea mare de școlari ce veneau anul trecut a se înscrie în registrele clasei I, de pe lîngă cele trei gimnazii din București, considerînd că anul trecut după ce s-au primit în clasele I un număr de școlari ce au trecut peste sută, atît din cauza localului cît și a neputinței de a se încredința acești elevi unui singur profesor, s-au refuzat încă un mare număr dintrînșii”, acum numărul celor doritori a se înscrie la gimnaziu va fi și mai mare ; și „auzînd și opiniunea Consiliului permanent de instrucțiune, emisă cu procesul verbal de la 21 iulie 1865 în această privință, subsemnatul are onoarea a propune... înființarea, cu începerea anului școlar 1865—1866, încă a două noi gimnazii cu clasa I și cu un singur profesor, în București, eară în Iași și Craiova cîte un singur gimnaziu după modelul celui din Capitală, urmînd ca aceste noi creațiuni școlare să se completeze pe viitor, treptat, comparativ cu necesitatea ce se va simți”⁴. După încuviințarea referatului de către

* Intrucît despre liceele „Sf. Sava” și „Matei Basarab”, despre Gimnaziul „Gh. Lazăr” și Școala centrală de fete s-a scris în nr. trecut al publicației noastre, în prezentul articol autorii se vor ocupa mai ales de înființarea celorlalte școli secundare bucureștene.

¹ Vezi *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor...*, publicată sub îngrijirea lui C. Lascăr și I. Biberi, București, 1901, p. 14.

² Arh. St. Buc., fond. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (Prescurtat în continuare, fond M.C.I.P.), dosar 752/1865, f. 6.

³ *Ibidem*, f. 18.

⁴ *Ibidem*, dosar 719/1865, f. 1—2.

Consiliul de miniștri, D. Cariagdi a cerut deschiderea unui credit extraordinar pentru retribuirea profesorilor și autorizarea de a trece în bugetul anului viitor sumele euenite pentru buna funcționare a celor două gimnazii.

Cu toate tergiversările guvernului, înscrierile elevilor pentru noile gimnazii s-au făcut în toamna anului 1865 la Liceul „Sf. Sava”. La 18 septembrie 1865, Consiliul profesoral al claselor gimnaziale de la acest liceu cere directorului Nicolae Verdeanu să se raporteze ministerului că este imposibil să se înceapă cursurile cu o clasă pentru care se înscrieseră 312 elevi. Prin ordinul din 15 octombrie 1865, Ministerul Instrucțiunii decide ca cei 312 elevi înscriși să se constituie în trei clase, două funcționând la Liceul „Sf. Sava” și una pe lângă Liceul „Matei Basarab”, sub forma unei clase divizionare (paralele). În aceeași zi, Consiliul permanent al instrucțiunii precizează că „lecțiunile” pot începe deja la 18 octombrie 1865. Noul director al Liceului „Sf. Sava”, P. I. Cernătescu, înaintează ministerului un raport în care arată că „diviziunea a II-a a clasei I a acestui liceu, care funcționează lângă Academie, în casele d-lui Baronzii, nu poate primi pe toți elevii.... deoarece sala în care se află este puțin încăpătoare”⁵.

În anul școlar 1866/1867 se creează pe lângă Liceul „Sf. Sava” două clase divizionare: clasa I și a II-a. Întrucât clasa a III-a divizionară întârzie să fie înființată, un grup de profesori de la Liceul „Sf. Sava” s-au oferit să predea lecții în mod gratuit la această clasă, dacă ea va lua ființă. Iată ce scriu ei ministrului instrucțiunii la 15 septembrie 1867: „Văzînd că, poate din cauze pecuniare, nu s-a putut lua pînă acum nici o dispozițiune pentru înființarea clasei a III-a divizionare, avînd în vedere că numărul școlarilor din clasa a III-a a liceului... trece peste 80; avînd în vedere că legea nu permite de a fi într-o clasă decît pînă la 50 școlari; avînd, asemenea, în vedere și dorința exprimată de școlarii ce și-au urmat studiile în anul precedent la această diviziune; pe aceste considerente bazați și totodată pătrunși de dorința de a contribui cu ceva la progresele instrucțiunii, venim, cu profund respect, a vă ruga, Domnule Ministru, să binevoiți a ne permite de a preda lecțiuni *gratis* în clasa a III-a divizionară”⁶. Petiția către ministru e semnată de profesorii M. Străgeanu (latină), C. Leonardescu (franceză), D. Laurian (istorie), I. Marescu (desen), Christian Popescu (șt. naturale), I. Georgescu (matematică) și C. Stoicescu (religie).

Se pare că Ministerul Instrucțiunii a aprobat oferta profesorilor, deoarece, la 25 octombrie 1867, aceiași profesori, arătînd că încăperile din curtea Academiei unde se află gimnaziul divizionar „nefiind destul de spațioase” și, în afară de aceasta, ele fiind „foarte vechi”, degradate, „igrasioase”, iar reparațiile costînd foarte mult, propun închirierea unui local pe strada Polonă mai bun și mai ieftin⁷. Ministerul aprobă mutarea gimnaziului în noul local. Peste cîteva zile, la propunerea profesorilor, I. Mărăscu este acceptat de Consiliul permanent al instrucțiunii și de ministru ca director al gimnaziului⁸. Ca patron al noului gimnaziu, profesorii au propus trei denumiri: „Mihai eroul”, „Petru Maior” și „Cantemir”, iar Consiliul instrucțiunii și ministerul au opinat pentru „Mihai cel Mare”⁹.

⁵ M. Popescu, *Colegiul național „Sf. Sava”, cea mai veche școală românească*, București, 1944, p. 17.

⁶ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 494/1867, f. 11.

⁷ *Ibidem*, f. 2.

⁸ *Ibidem*, f. 5—6.

⁹ *Ibidem*, f. 23—24.

La 7 noiembrie 1867, D. Gusti, ministrul instrucțiunii publice, face un raport către domnitorul Carol, în care arată : „Încă în anul școlar 1865/66, spre înlesnirea frecventării elevilor în clasele I și II-a gimnazială din București, guvernul, pre lângă licee a înființat câte o clasă divizionară și astfel, treptat, s-a continuat înființarea acestei diviziuni încât astăzi, la divizionara Liceului „Sf. Sava”, este înființată și clasa a III-a”. Dorind, împreună cu Consiliul permanent al instrucțiunii, ca aceste clase să funcționeze separat, a reglementat ca cele trei clase divizionare „să formeze un al doilea gimnaziu în București”, care să poarte numele de „Mihai cel Mare”. Supunându-i aceasta spre aprobare domnitorului, ministrul îl roagă să subscrie „alăturatul proiect de decret”. Și astfel, domnitorul Carol, având în vedere raportul lui D. Gusti, dă la 20 noiembrie 1867 decretul 1726 prin care hotărăște : „Clasele gimnaziale divizionare de pre lângă Liceul «Sf. Sava» din București vor funcționa, pre venitoriu, aparte, constituind un al doilea gimnaziu în București, care va purta numirea de Gimnaziul «Mihai cel Mare»”¹⁰.

Prin decretul din 20 noiembrie 1867, contrasemnat de ministrul instrucțiunii, se legifera așadar înființarea gimnaziului care purta numele marelui domnitor, unificator de țară. Din anul 1874 această școală apare fie sub denumirea de Gimnaziul „Mihai Bravu”, fie, mai rar, sub formă de Gimnaziul „Mihai Viteazul”¹¹. Din noiembrie 1869 și pînă în octombrie 1874 a condus Gimnaziul „Mihai Viteazul”, în calitate de director profesorul de latină și română Vasile Stilescu. Acesta era autor al unui manual de gramatică al limbii latine, mult apreciat la timpul său.

În anul 1870, în urma rapoartelor directorului V. Stilescu, care arătase mereu starea deplorabilă a localului școlii¹², Gimnaziul „Mihai cel Mare” se mută în str. Sfinților nr. 82¹³. De altfel, V. Stilescu nu era numai un bun gospodar, ci și un profesor temeinic pregătit. Ca director, a cerut profesorilor să prezinte programe detaliate asupra materiilor ce se predau la clasă, precizîndu-se ca „aceste materii să fie împărțite pe lecțiuni”¹⁴. De asemenea, a asistat de mai multe ori la clasă pe toți profesorii, a făcut aprecieri asupra pregătirii lor — comparativ cu cei de la Liceul „Sf. Sava” — și a constatat nivelul de cunoștințe al elevilor, precizînd că aceștia sînt mai slab pregătiți la limba latină și greacă. Totodată, directorul subliniază că, în final, este cu totul de competența comisiunilor numite de minister „la date fixe, să se pronunțe definitiv asupra metodelor care sunt baza fundamentală a învățămîntului”¹⁵.

În octombrie 1874 a fost numit la direcția Gimnaziului „Mihai Bravu” C. S. Stoicescu, remarcabil profesor de latină și română. El va conduce școala pînă în ianuarie 1885. Pentru a întări disciplina în rîndul elevilor, acest director,

¹⁰ *Ibidem*, f. 48.

¹¹ Al. Turianu, *Obîrșia gimnaziului „Mihai Viteazul”, 1865—1869*, în *Anuarul XXVI al Liceului „Mihai Viteazul” din București*, p. 272—296.

¹² Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 145/1870, f. 17—23, 116—119.

¹³ Vezi Al. Turianu, *Peregrinările Liceului „Mihai Viteazul” pe harta municipiului București (1865—1873)*, în *Anuarul XXVI al Liceului „Mihai Viteazul” din București*, p. 257 și urm.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 145/1870, f. 16.

¹⁵ *Ibidem*, f. 48 și 65—68.

pentru prima dată, a introdus uniforma școlară și numărul matricol la elevi¹⁶. În anul 1877 el închiriază „patru încăperi” din casele vecine cu cele în care funcționa gimnaziul, cu scopul de a le transforma în laborator de „științe fizico-naturale”, sală de calligrafie și desen, iar alte două camere pentru a înființa două clase paralele.

De altfel, C. S. Stoicescu raportase Ministerului Instrucțiunii, încă din martie 1877, că Gimnaziul „Mihai Bravu” are un număr prea mare de școlari — mai cu seamă în clasa I —, o parte din ei „continuă a sta și acum în picioare nefiind locuri în bănci și nefiind asemenea nici loc de a se mai adăuga vreo bancă” și ceruse înființarea unei clase divizionare¹⁷. Situația fiind asemănătoare și la alte școli secundare din Capitală, Ministerul Instrucțiunii anunța la 19 iulie 1877 pe directorii acestora — inclusiv pe C.S.Stoicescu — că „s-a luat dispozițiuni d-a se duplica de la septembrie viitor clasa I” de la gimnaziile și liceele bucureștene¹⁸.

La 8 noiembrie 1877, directorul Gimnaziului „Mihai Bravu” scria, cu amărăciune, că pe baza adreselor ministerului din 18 august și 6 octombrie, care asigurau „duplicarea clasei I”, a înscris peste maximum posibil de elevi ce încăpeau în această clasă, în speranța formării unei „sursale” pe lângă gimnaziu, cum s-a promis, închirind pentru aceasta și un local în apropiere. Dar, cu toate că a înscris în clasa I cît pentru două săli, duplicarea clasei nu s-a putut face, neacordîndu-se fonduri; se vede astfel în situația de a exclude din gimnaziu pe „școlarii din clasa I care trec peste numărul reglementar și care n-au loc prin bănci”¹⁹. Gh. Chițu, ministrul instrucțiunii, a trimis acest raport Consiliului permanent al instrucțiunii care a opinat ca, pînă la noul buget — care va prevedea duplicarea claselor — directorul „împreună cu ceilalți profesori” să caute „a face posibilă starea actuală de lucruri”²⁰. Această opinie, semnată de membri ai Consiliului permanent — A. Florian, I. Zalomit, V. A. Urechia și G. Ștefănescu, a fost aprobată și de ministrul Gh. Chițu.

Din clasa divizionară constituită în noiembrie 1865 la Liceul „Sf. Sava” și repartizată la Liceul „Matei Basarab” se va crea mai tîrziu un nou gimnaziu în orașul București, care se va numi, în primul deceniu de existență (1868—1878), Gimnaziul „Matei Basarab”, iar din anul 1878 va lua numele de „Cantemir Vodă”. Un grup de profesori ai Liceului „Matei Basarab” se angajează față de Ministerul Instrucțiunii să predea gratuit lecțiile la clasa I repartizată (pe lângă cea existentă a liceului), pînă la numirea profesorilor²¹. La 12 noiembrie 1865, Consiliul permanent al instrucțiunii exprimă mulțumiri acestor profesori pentru „oferta binevoitoare a serviciilor”.

În octombrie 1868, cele două clase divizionare (între timp se formase și clasa a II-a) se mută din localul Liceului „Matei Basarab” într-un imobil situat

¹⁶ Uniforma școlară consta dintr-o șapcă neagră cu banderolă portocalie, manta și tunică de culoare kaki (vezi *Anuarul XXIV al Liceului „Mihai Viteazul” din București*, p. 141).

¹⁷ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 3557/1877, f. 4. În adevăr, la acea dată erau 178 elevi, din care mai mult de jumătate în clasa I (ibidem, dosar 3743/1877, f. 74).

¹⁸ Ibidem, dosar 3656/1877, f. 1.

¹⁹ Ibidem, dosar 3557/1877, f. 28.

²⁰ Ibidem, f. 29.

²¹ Ibidem, dosar 719/1865, f. 2.

în str. Sfinților, devenind astfel o unitate școlară de sine stătătoare, un gimnaziu cu o structură incompletă (numai clasele I—II), care se numește Gimnaziul „Matei Basarab”. În decembrie 1868 se înființează și clasa a III-a, tot ca urmare a aprobării de către Consiliul permanent al instrucțiunii, a propunerii făcute de profesori de „a preda lecțiunile gratis”²². În adevăr, printr-un proces verbal, încheiat la 29 octombrie 1868, profesorii propuseseră înființarea clasei a III-a și se oferiseră „a face cursurile acestei clase fără nici o remunerațiune”²³.

Gimnaziul „Matei Basarab” funcționează astfel cu trei clase pînă în anul 1871, cînd clasa a III-a este desființată „din lipsă de fonduri”, deși profesorii ceruseră și înființarea clasei a IV-a. Școala va funcționa cu această structură de două clase pînă în anul 1878. În acest răstimp, se mută de cîteva ori, stabilindu-se, din aprilie 1877, în strada Fîntîinii nr. 3²⁴.

Un proces verbal al Consiliului profesoral din acest gimnaziu, din anul școlar 1875—1876, cuprinde mai multe propuneri referitoare la planul și programele de învățămînt: separarea geografiei de istorie; un studiu mai aprofundat al istoriei popoarelor din jurul României; studiarea limbii și literaturii române în trei ore săptămînal, separat de limba latină²⁵.

*

Articolul 214 al legii instrucțiunii din 1864 prevedea înființarea unor școli secundare de comerț în București și în alte șase orașe din țară. Ca urmare a acestei prevederi, cea dintîi școală comercială va putea lua ființă în București chiar în toamna anului 1864. Astfel, la 25 septembrie 1864, Consiliul de Miniștri, analizînd raportul ministrului justiției, cultelor și instrucțiunii „privitor la înființarea unei școli de comerț în Capitala României” și considerînd „importanța creării unei asemenea școli”, încuviințează — printr-un jurnal — un credit extraordinar de 22 098 lei pentru întreținerea și chiria localului școlii pe trei luni, pînă la bugetul noului an. Jurnalul acesta este semnat de M. Kogălniceanu, N. Kretzulescu, N. Rosetti-Bălănescu și — „pentru conformitate” — D. Bolintineanu. O lună mai tîrziu domnitorul A. I. Cuza, avînd în vedere jurnalul Consiliului de Miniștri și raportul ministrului de resort, a decretat deschiderea creditului respectiv; iar la 10 noiembrie au fost numiți și cei 8 profesori ai școlii²⁶, în frunte cu directorul Louis Toussaint, profesor de științe comerciale²⁷.

²² *Ibidem*, dosar 646/1868, f. 19.

²³ *Ibidem*, f. 21.

²⁴ Anuarul Liceului „D. Cantemir”, 1923—1924, p. 4. Vezi și Petru Răscanu, *Istoricul învățămîntului secundar*, Iași, 1906, p. 109.

²⁵ Alexandrina Popa, *Monografia Liceului „Cantemir” din București, 1868—1968*, București, 1968, p. 8.

²⁶ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 1212/1864, f. 6—8.

²⁷ L. Toussaint, profesor și director între anii 1864—1867, este autorul celui mai vechi curs de contabilitate tipărit în limba română: *Manualul de operațiuni comerciale și contabilitate*. Lucrarea a apărut în 1865, tipărită după manuscrisul său în limba franceză. În prefață, L. Toussaint afirmă că încearcă să modifice forma de predare printr-o nouă metodă didactică, apelînd mai degrabă la raționamentul elevilor decît la memoria lor.

Școala comercială a funcționat la început în mahalaua Colței, în casele din str. Batiștei nr. 48, iar în ianuarie 1867 avea un nou sediu în str. Furtunei nr. 4²⁸. Admiterea în școala comercială se făcea în baza atestatului de absolvire a școlii primare. Planul de învățământ cuprindea inițial: științele comerciale, matematica, științele naturale, limba română, istoria și geografia, fizica, italiana, germana²⁹.

Dintr-un chestionar trimis de directorul L. Toussaint, la 14 noiembrie 1866, ministrului instrucțiunii, observăm însă că programa de învățământ a școlii comerciale se dezvoltase foarte mult. Cunoștințele pe care elevii trebuiau să și le însușească în cei patru ani de școală erau complexe și variate. Directorul arăta că la sfârșitul anului IV se va ține — conform art. 202 din lege — un examen pentru elevii ce doresc să obțină diploma de capacitate. În acest sens s-a întocmit de profesori și „un chestionar care conține toate materiile propuse în cei patru ani de învățământ prescris pentru această școală”. Chestionarul cuprinde 424 de întrebări și se referă la probleme de: aritmetică, algebră, geometrie, trigonometrie, fizică, chimie organică și anorganică, mecanică, zoologie, botanică, geologie, comerț, economie politică, mărfuri, limba română (gramatică și literatură), istorie universală, geografie, drept comercial și drept administrativ, limba italiană, limba germană, limba franceză și limba greacă. (Pentru fiecare din aceste limbi, chestionarul cuprindea cite 30 de întrebări)³⁰. În februarie 1867, Consiliul permanent al instrucțiunii va aproba chestionarul propus de școala de comerț³¹.

L. Toussaint a propus, în același timp, ca absolvenții care vor obține diploma de capacitate a școlii de comerț „să poată intra fără concurs și cu preferință”, în caz de locuri vacante, în diferite servicii la: finanțe, bănci, vămi, case de economie, comerț, monopolul tutunului, lucrări publice etc. Este de menționat că directorul școlii ținea și un fel de cursuri libere serale, de contabilitate, pentru funcționarii magazinelor. La 14 ianuarie 1867, directorul informa ministerul că, deși cu introducerea clasei a IV-a are unele greutăți, „reîncepe cursurile, gratuite, de contabilitate seara de la 7 pînă la 8 ore, pentru amplotiații magazinelor” și-l ruga să anunțe aceasta prin „Monitorul Oficial” spre a se înscrie cei interesați de cursuri la cancelaria școlii³².

Prima promoție de absolvenți ieșind în iunie 1867, tot atunci s-au putut acorda și primele diplome de capacitate în „științe comerciale” candidaților reușiți la examen. De altfel, cu două luni înainte, directorul trimisese ministrului un proiect de regulament în vederea obținerii diplomei de bacalaureat în științe comerciale, dar Consiliul permanent — căruia i se dăduse proiectul spre avizare — respinsese propunerea precizînd că în legea instrucțiunii din 1864 nu figurează un astfel de bacalaureat și cerînd directorului să se mărginească „a da

²⁸ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 445/1864, f. 5 și 16—18; dosar 420/1867, f. 2. Au urmat și alte mutări. Abia în 1894, școala comercială din București are un local propriu (în str. Hristo Botev), unde funcționează în prezent Liceul economic nr. 2 „N. Kretzulescu”. (Octavian Popescu, *Un veac de existență a școlii comerciale din București*, în revista „Învățămîntul profesional și tehnic”, nr. 5—6/1964, p. 94—97).

²⁹ *Programa generală de studii predate în gimnazii, seminarii, școala centrală de fete și școala comercială din București în anul școlar 1864—1865*, I, p. 25—27.

³⁰ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 420/1867, f. 14—43.

³¹ *Ibidem*, f. 12.

³² *Ibidem*, f. 2, 13 și 44.

o diplomă de capacitate" școlarilor „care vor fi trecut un examen general conform legii”³³.

Examenul de diplomă a fost public — anunțat și în Monitorul Oficial, s-a ținut în zilele de 25—28 iunie 1867 și a fost prezidat de profesorul Alexe Marin, membru în Consiliul permanent al instrucțiunii, numit de minister. Candidații au fost examinați în decursul celor patru zile, de toți profesorii școlii de comerț. Directorul școlii a rostit o alocuțiune la deschiderea examenului, iar președintele comisiei la încheiere. Din procesul verbal și din celelalte acte aflate la dosar rezultă că au obținut diploma de capacitate șase absolvenți ai școlii: cinci erau români și unul israelit, patru erau născuți în București, unul în Călărași, și unul, Zamfir C. Zamfirescu în Focșani; acesta din urmă era de altfel șeful promoției, obținând la examen șase bile albe și două roșii. Peste o lună, directorul școlii raporta Ministerului Instrucțiunii că „fiecare din elevii diplomați au găsit imediat posturi în serviciul unor bănci sau în comerț”³⁴.

Noul director al școlii de comerț, C. S. Marcovici, care a funcționat în această calitate în anul școlar 1867—1868, s-a preocupat de procurarea materialului didactic necesar³⁵, de completarea programei de învățământ cu noi materii, de eșalonarea studiilor pe cinci ani (în loc de patru), de repararea localului ori de găsirea altuia mai bun³⁶; totodată, el a căutat să atragă atenția forurilor superioare asupra necesității și importanței școlilor comerciale și industriale pentru dezvoltarea țării.

La 9 mai 1868, profesorii școlii de comerț arată, printr-un proces verbal, că au stabilit două proiecte de programă, unul pentru cursul de patru clase (cum prevede art. 216 din legea instrucțiunii) și altul pentru cinci clase, câte ar fi necesare ca școala să fie completă și să dea rezultate bune, cuprinzând toate materiile folositoare, fără a încălca „un an cu prea multe cursuri, ceea ce — precizează ei — ar servi a timpului mințea școlarului, iar nu a o lumina treptat și cu succes”³⁷.

Peste o săptămână (la 16 mai), C. S. Marcovici întocmește un amplu raport către ministrul instrucțiunii în care arată că profesorii, înainte de a întocmi cele două proiecte de programă, au studiat atît programele străine cît și trebuințele țării noastre care e chemată, prin poziția ei geografică, „a lega comerțul occidental cu cel nordic și oriental”. Directorul subliniază apoi că „înflorirea comerțului, suflul oricărui stat, și renașterea industriei naționale cer imperios înființarea de școli comerciale, de arte și meserii, toate bine organizate. Comerțul sfărîmă deja barierele dintre state: industria înobilează aspirațiile omului,

³³ *Ibidem*, f. 64—66.

³⁴ *Ibidem*, f. 64—66 și 78—90.

³⁵ La 25 aprilie 1868, directorul C. S. Marcovici arăta ministerului greutățile ce le întâmpină procesul de învățământ din cauza lipsei materialului didactic; de pildă, lipsa hărților Europei și a celorlalte continente pentru geografie; iar „pentru cursul de fizică și de chimie”, el preciza că „școala nu posedă nici un aparat și nici o substanță cu care profesorii să poată face experiențele și demonstrațiile” (*ibidem*, dosar 628/1868, f. 4—8).

³⁶ La 11 iunie 1868, același director scria Primăriei Capitalei că „Școala de comerț nu poate corespunde adevăratelor ei trebuințe... pentru că clasele I și II sunt în grajduri pardoșite și umede” și propune ca „această școală, fiind unică de felul ei în Capitală, să fie așezată în centrul orașului” (*ibidem*, f. 14).

³⁷ *Ibidem*, f. 24.

făcându-l să se bucure treptat de obiecte mai numeroase, mai ieftine și mai variate, pentru satisfacerea trebuințelor sale. Principiile economiei politice... ținesc la solidaritate, la familiaritatea universală, încurajează spiritul de asociațiune, înlesnesc comunicațiile, tranzacțiile și satisfacerea trebuințelor noastre". C. S. Marcovici pledează pentru dotarea României cu școli comerciale și profesionale care ar putea șterge „din mintea noastră prejudiciabila credință că munca industrială și comercială sunt mai puțin onorabile decât aceea a funcționarului”³⁸.

Se pare că ideile înnoitoare ale directorului C. S. Marcovici n-au fost pe placul superiorilor care l-au înlocuit, peste câteva luni, cu C. Troteanu. Acesta, arătând că s-a „denaturat” programa din 1866, a luat măsuri pentru respectarea întocmai a prevederilor ei, iar Consiliul permanent al instrucțiunii a fost de acord cu aceste măsuri³⁹.

Având baze solide de la început, școala de comerț din București s-a dezvoltat mult în primul deceniu de aplicare a legii instrucțiunii. Numărul elevilor din cele patru clase ajunsese la 152 în anul 1872. Numărul mare al elevilor care se îndreptau spre această școală dovedește ritmul comercial viu din România după Unire.

*

Școala națională de agricultură va primi, în 1867, denumirea oficială de Școala centrală de agricultură și silvicultură Pantelimon; în 1869, școala este mutată într-un alt local, la Herăstrău. Reorganizarea și dezvoltarea acestei unități școlare, pe baza legii instrucțiunii din 1864, sînt strîns legate de activitatea agronomului și economistului P. S. Aurelian care a condus-o, ca director, atît la Pantelimon, din august 1865, cît și după 1869 la Herăstrău, timp de aproape 40 de ani⁴⁰. O contribuție însemnată la dezvoltarea acestei școli, mai ales în perioada cît a funcționat la Pantelimon, a avut agronomul și profesorul Ion Ionescu de la Brad.

În anul în care se începe aplicarea legii instrucțiunii, școala de agricultură avea următorul personal didactic permanent: P. S. Aurelian, director și profesor de agricultură, botanică, silvicultură și economie agrară; Pană Buescu, profesor de fizico-chimice; C. Iorțeanu, profesor de geniu rural. Ferma școlii se afla sub conducerea lui Gr. Constantinescu, iar „școala de duzi”, împreună cu așezămîntul sericicol, erau conduse de I. Francesco. Șeful atelierului de construit și reparat pluguri era C. Riureanu. Printr-un decret semnat de Alexandru Ioan Cuza, este numit ca titular, la atelierul școlii, Gh. Constantinescu, care făcuse studii la Paris⁴¹.

Atît aplicarea legii instrucțiunii cît și a legii rurale, reforme de cea mai mare însemnată pentru statul român, reclamau modernizarea diferitelor instituții de educație și învățămînt, inclusiv a școlii agricole de la Pantelimon. În vara anului 1864, această școală a primit o mașină de treierat, soșită de la Nantes (Franța). În 1865, pe baza unui plan alcătuit de Ion Ionescu de la Brad, se trece la constituirea fermei-model Pantelimon, formată dintr-o fermă experi-

³⁸ *Ibidem*, f. 20—21.

³⁹ *Ibidem*, f. 78.

⁴⁰ Ion Cojocaru, *Școlile tehnice-profesionale și de specialitate în statul român (1864—1918)*, E.D.P., București, 1971, p. 102—103 și urm.

⁴¹ Arh. St. Buc., fond R.E.A.Z., dosar 468/1864, f. 2—4; 13—15; 65; 122—123.

mentală, o fermă-model pentru cultura mică și alta pentru cultura mare, un atelier de mașini agricole, o fermă zootehnică, o prisacă și o piscicultură. Pe lângă culturile obișnuite se prevedeau culturi speciale de hamei, vie și duzi pentru viermi de mătase. La 25 ianuarie 1865, Mihail Kogălniceanu, în calitate de ministru de interne, agricultură și lucrări publice, semnează decizia pentru aplicarea acestui program⁴².

După mutarea la Herăstrău, învățământul în școala centrală de agricultură și silvicultură devine realmente un învățământ de grad secundar. Apar, în consecință, noi catedre: agricultură și silvicultură, matematică, economie rurală. Din 1869 se introduce și un curs de igienă populară. Școala, cu durata de trei ani, avea următoarele secții: 1) agricultură și silvicultură; 2) mecanică și 3) horticultură. În anul școlar 1876—1877, școala avea 9 profesori și 119 elevi. Numărul absolvenților școlii era mic, circa 12 în medie anuală⁴³.

Școala de agricultură a întâmpinat mari greutăți materiale. Potrivit unui inventar, semnat de P. S. Aurelian, localul școlii cuprinde „cinci case din paiantă, învelite cu șindrilă sau trestie, o magazie învelită cu scindură și două pătule”⁴⁴.

O situație mai bună exista în ceea ce privește asigurarea elevilor cu manuale. La finele anului 1864 se cumpără 30 de exemplare din *Calendarul bunului cultivator* de Ion Ionescu de la Brad, o carte agricolă de mare răspundere și utilitate practică⁴⁵. Mai târziu elevii vor beneficia și de *Cursul de agricultură*, pe care Ion Ionescu de la Brad îl va ține la Școala normală din București. Un manual de agricultură a alcătuit și P. S. Aurelian, tipărit în 1869.

Școala de agricultură participă la expoziții în țară și peste hotare, obținând numeroase premii. Astfel, la expoziția de agricultură și industrie din 1865 (București), i se atribuie o medalie de argint și 10 galbeni pentru colecțiile proprii de semințe, instrumente agricole, mătase, vite. La expoziția din 1867 (Paris), când P. S. Aurelian a fost membru al juriului internațional, școala primește 3 medalii de aur, iar la expoziția universală de la Viena (1873), Școala centrală de agricultură și silvicultură Herăstrău este distinsă cu „medalia de merit”⁴⁶.

*

Legea din 1864 nu se referea și la învățământul pedagogic. Omiterea organizării acestui învățământ de către lege a prilejuit critici, discuții și insistențe ale cărturarilor pentru înființarea unor școli normale care să pregătească pe viitorii învățători. Pentru înființarea școlilor normale au militat I. Maiorescu, M. Kogălniceanu, A. T. Laurian, V. A. Urechia, C. Davilla, Al. Odobescu, D. Bolidineanu și alții. Ultimul, în calitate de ministru al instrucțiunii, ceruse încă din noiembrie 1863 înființarea unei școli normale la București. În iulie 1865, un alt ministru al instrucțiunii, D. Cariagdi, cunoscând „trista stare” în care se aflau „școlile primare rurale”, a cerut „a se înființa în capitală... o școală preparatorie de institutori normali”⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, f. 129.

⁴³ N. Vasilescu-Karpen, *Învățământul tehnic în România, în Societatea poli-tehnică din România, semicentenarul 1881—1931*, vol. III, București, 1931, p. 331.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond R.E.A.Z., dosar 315/1864, f. 48—52.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 363/1864, f. 44.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 556/1873, f. 143—144; 195—196.

⁴⁷ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 569/1865, f. 2.

La 17 octombrie 1867, D. Gusti, ministrul instrucțiunii, într-un raport către domnitorul Carol, subliniind că „nu vom avea școli bune sătești decît cu condițiunea de a avea mai întîi învățători capabili și la înălțimea chemării lor“, propune să se organizeze în București „o școală preparatorie în care să se admită un mai însemnat număr de candidați de învățători, luați din fiecare județ“⁴⁸. Ministrul a propus, tot atunci, formarea unei comisii alcătuită din A. T. Laurian, C. Davila, C. Esarcu, V. A. Urechia și G. Ștefănescu, care să-l ajute pentru pregătirea lucrărilor necesare la „imediata organizare în București a unei școli preparatorii de învățători sătești“; domnitorul, aprobînd propunerea, a decretat instituirea acestei comisii⁴⁹.

Pentru recrutarea elevilor, ministrul instrucțiunii a dat, la 29 octombrie 1867, o circulară către prefecți cerîndu-le să trimită, pînă la 20 noiembrie, cite doi candidați de învățători la „școala pedagogică pregătitoare“ ce urmează să se deschidă la București. El preciza ca acei candidați să aibă de la 16 ani în sus, să fi absolvit clasele primare, „să fie cît se poate dintre țărani sau fii de preoți, iar în lipsa lor seminariști“⁵⁰. După corespondența purtată cu prefecții, din unele județe — Ilfov, Ialomița, Dîmbovița — au venit mai mulți candidați, iar din altele (Suceava) nici unul; unde au fost prea mulți solicitanți, s-a organizat la județe un fel de concurs. Au venit și doi tineri din Transilvania, care au fost primiți la internatul școlii⁵¹. Întrucît majoritatea elevilor s-au prezentat la 20 noiembrie 1867, peste două zile s-a putut deschide această școală pedagogică numită în documente: „Școala preparandală“, „Institut pedagogic“, „Școala primară normală“; din 1870 ea apare sub denumirea de Școala normală „Carol I“⁵². La 12 decembrie 1867, printr-un jurnal, Consiliul de miniștri a aprobat statutele școlii normale prezentate de ministrul instrucțiunii⁵³.

Școala normală din București și-a început și desfășurat activitatea în condițiuni grele, cu o bază materială creată prin împrumut de la Ministerul de Război, Eforia Spitalelor Civile și Biblioteca Centrală din Capitală⁵⁴, și fiind nevoită să se mute de cîteva ori, în localuri închiriate. La început școala a fost găzduită de Liceul „Sf. Sava“, în anul următor a funcționat în casele Cornescu pe strada Academiei nr. 19, apoi într-un local pe Podul Mogoșoaiei nr. 87, mai târziu pe Calea Craiovei nr. 50, în casele fostului pension de fete „Pompilian“. Niciodată n-a avut un local propriu în București. Abia la sfîrșitul secolului trecut, cînd școala se va muta la Cîmpulung-Muscel, va avea un local propriu⁵⁵.

În primul an de funcționare, școala normală avea 77 de elevi — dintre care 20 erau orfani⁵⁶. În 1869 avea 150 de elevi⁵⁷, 126 în 1870⁵⁸, 80 în 1877⁵⁹. Toți elevii școlii normale erau interni, fiind bursierii statului; în afară de in-

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 374/1867, f. 4.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 11.

⁵¹ *Ibidem*, f. 333—334.

⁵² *Ibidem*, f. 332; dosar 146/1870, f. 2; dosar 3090/1876, f. 66.

⁵³ *Ibidem*, dosar 374/1867, f. 386.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 9, 21, 132, 199, 208, 332—386.

⁵⁵ R. S. Formac, *Învățămîntul normal în România*, 1926, p. 187.

⁵⁶ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 374/1867, f. 332.

⁵⁷ *Ibidem*, dosar 146/1870, f. 106.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 537/1870, f. 35—36 și 236.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 3748/1877, f. 8—9.

struire și întreținere primeau gratuit haine, cărți și rechizite școlare⁶⁰. La primirea în școală, părinții erau obligați să dea o declarație prin care se angajau că fiii lor vor frecventa cursurile și că după absolvire vor preda cel puțin șase ani acolo unde vor fi repartizați⁶¹.

La început candidații pentru școala normală — recrutați, după cum am menționat, din toată țara — dacă nu depășeau numărul stabilit erau admiși fără nici o selecție. Mai târziu se recomanda ca ei să fie recrutați dintre cei mai buni absolvenți ai școlii primare, care obținuseră nota „eminent”. Numărul candidaților s-a redus la unul singur pe județ, iar vârsta a crescut de la 16 la 18 ani. De pildă, la 28 iulie 1870, Gh. Melidon, directorul școlii normale, roagă ministerul să reamintească prefectilor să trimită câte un tânăr din fiecare județ, în etate de 18 ani și avînd „corpul cît mai răsărit”, căci numai astfel, după trei ani de studiu în această școală, vor putea avea „maturitatea de etate și aspectul fizic cuvenit pentru a putea funcționa ca învățători publici”⁶².

Școala normală a fost organizată la început pe o durată de trei ani, dintre care doi de studii teoretice și unul de practică pedagogică pe care o făceau la diferite școli primare din București. La sfîrșitul anului școlar elevii erau examinați de o comisie prezidată de un delegat al ministerului și trebuiau să obțină minimum nota 6 la obiectele principale (și cinci la celelalte) pentru a promova în clasa următoare.

Regulamentul de ordine interioară — adoptat în 1870 — prevedea ca fiecare clasă a școlii normale să fie sub conducerea unui „brigadier” care să se îngrijească de ordine și de prezență și să suplinească pe profesorii absenți. De asemenea, pe clase, elevii erau împărțiți în grupe de cîte zece, numite „companii” și conduse de un „sergent” desemnat de directorul școlii. Elevii „companiilor model” erau „instructori” la celelalte clase⁶³. Nu s-a respectat, însă, decît în primii ani, această organizare interioară cu aspect cazon, menținîndu-se doar pregătirea militară în măsura în care aceasta se făcea și la alte școli secundare bucureștene.

Programa școlii normale cuprindea materiile de bază necesare pregătirii unui învățător. În 1868, directorul Gh. Melidon a rugat ministerul să ceară, spre consultare, programa școlii normale din Zürich — care se bucura de un prestigiu deosebit în Europa —, precum și programa unor școli normale din Franța, Germania și Belgia, pentru a învăța din experiența acestora. Totodată, atît conducerea școlii cît și ministerul și mai ales Consiliul permanent al instrucțiunii au făcut apel la cei mai buni profesori să contribuie, prin cunoștințele lor, la pregătirea viitorilor învățători. Unii profesori au fost încadrați de la început la școala normală, alții — funcționînd la Liceul „Sf. Sava” ori alte școli — au acceptat să țină și cursurile normaliştilor, fie gratuit, fie prin plata unor diurne⁶⁴.

⁶⁰ Ion Cojocaru, *op. cit.*, p. 147.

⁶¹ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 146/1870, f. 186.

⁶² *Ibidem*, f. 251.

⁶³ *Ibidem*, dosar 146/1870, f. 183—186.

⁶⁴ În 1870, de pildă, la școala normală predau următoarele cadre didactice: Gh. Melidon (director și profesor de pedagogie), I. C. Massim (limba și literatura română), I. Ionescu de la Brad (agronomie), Gh. Popovici (istoria și geografia), Gh. Eustațiu (matematica), D. Ananescu (fizica și științele naturale), dr. N. Măgură

Școala normală din București „Carol I” era considerată o școală model pentru celelalte școli normale din țară. Programele și organizarea ei au fost, treptat, adaptate și de școlile normale din Iași, Craiova și Ploiești. Avînd în vedere tocmai această situație Gh. Melidon înainta un raport ministerului, la 27 octombrie 1876, în care făcea judicioase propuneri pentru îmbunătățirea activității didactice: numirea a încă cinci profesori, completarea planului de învățămînt cu horticultura, medicina populară, dreptul constituțional și geografia, intensificarea practicii pedagogice, dotarea școlii cu material didactic necesar și cu încă două săli de clasă și sporirea numărului elevilor ⁶⁴bis.

La 13 decembrie 1870 a avut loc solemnitatea deschiderii cursurilor unei noi școli normale în București ⁶⁵, sub egida Secției Centrale a „Societății pentru învățătura poporului român”. Condusă de Ion Badilescu, școala a avut la început numai 27 elevi (mulți dintre ei fii de țărani), iar în anul școlar următor 52 (clasele I—II) ⁶⁶. Prima promoție a fost în 1873 și cuprindea 17 absolvenți. Cu toată lipsa acută de învățători, au fost încadrați numai zece, sub pretextul lipsei de fonduri. Tot din motive financiare, profesorii școlilor normale ale „Societății pentru învățătura poporului român” s-au angajat să predea fără plată, „dascăli fără arginți”, cum se exprima plastic Petre Gîrboviceanu. Abia după cîțiva ani de funcționare, profesorii încep a primi „mai mult un fel de indemnizație de transport decît plata muncii devotate și conștiincioase” ⁶⁷.

Mulți oameni de cultură și-au făcut ucenicia ca dascăli ai școlii normale, unde au cunoscut problemele vieții ale învățămîntului. Ioan Badilescu, director al școlii în anii 1870—1873, a dovedit spirit organizatoric și competență pedagogică, a contribuit la alcătuirea planului de studii (învățămînt) al școlii și la elaborarea programelor, a organizat practica pedagogică și practica agricolă. A predat pedagogia, limba română și metodică predării limbii române. În 1874 este numit director al școlii normale Ștefan C. Michailescu, care deși în vîrstă de numai 25 de ani, se remarcase deja printr-o valoroasă activitate științifică, didactică și publicistică, precum și prin participarea sa la activitatea Societății pentru învățătura poporului român, al cărei secretar devenise în 1869. În anii cît acesta a fost director (1874—1877), școala a făcut progrese pe linia organizării procesului instructiv-educativ, a bazei didactico-materiale, a sporirii numărului de elevi (74 în 1877, din care 64 interni și 10 externi) ⁶⁸.

(igiena și medicina), arhitectul Iosif Naniescu (religia), V. Ștefănescu (caligrafia), C. Stăncescu (desenul), I. Cartu (muzica vocală), I. Moceanu (gimnastica), sergent N. Ioan (exercițiile militare). (Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 537/1870, f. 5 și 12).

⁶⁴ bis *Ibidem*, dosar 3090/1876, f. 85—88.

⁶⁵ Localul se afla în curtea bisericii „Sf. Ecaterina”, pentru care se plătea chirie Liceului „Matei Basarab”.

⁶⁶ I. Gîrboviceanu, *Societatea pentru învățătura poporului român din București, cu școlile ei*, București, 1906, p. XXXV. În 1881, școlii i se recunoaște caracterul de școală publică.

⁶⁷ *Ibidem*, p. LXIV—LXVI. De-a lungul anilor aici vor preda: I. Slavici, Al. Vlahuță, Spiru Haret, Anghel Demetrescu, N. Măgură, Pană Buescu, P. Dulfu, Gh. Lahovari, Emil Bălțeanu și mulți alții, care, funcționînd la școlile statului, în timpul liber au preferat să se dedice muncii obștești neplătite, în școala care pregătea învățători.

⁶⁸ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 3748/1878, f. 7. La acea dată școala avea șapte profesori.

În toamna anului 1864, un salt de însemnătate deosebită cunoaște și învățămîntul artistic din București, prin înființarea școlii de bele-arte și a conservatorului de muzică și declamațiune. Înființarea Școlii de bele-arte din București a fost decretată de domnitorul Al. I. Cuza, în urma cererii pictorului Gh. Tattarescu, la 23 octombrie 1864, după ce cu un an înainte o încercare a aceluiasi solicitant fusese respinsă de guvern, din lipsă de fonduri. Deschiderea cursurilor s-a făcut în aceeași lună printr-o alocuțiune patriotică rostită de talentatul pictor Theodor Aman, numit director al școlii. Directorul era și profesor de pictură, alături de Gh. Tattarescu (care predă și desenul), Karl Storck, profesor de sculptură, G. Burelly, profesor de arhitectură și Al. Marcovici, profesor de anatomie⁶⁹.

Durata cursurilor Școlii de bele-arte era de trei ani. Obiectele de studiu erau: pictura, sculptura, arhitectura, anatomia, estetica, istoria artelor⁷⁰, gravura, desenul și arta grădinilor. La acest din urmă curs erau admiși elevii care, în prealabil, audiaseră prelegeri de botanică și geologie. Pentru elevii de la secția pictură se va introduce mai tirziu și un curs de istoria românilor, cu referire specială asupra moravurilor, costumelor, mobilierului, încăperilor etc. Activitatea didactică a școlii se desfășura în ateliere și săli de studiu, ornate cu statui antice aduse din străinătate. Pe lângă școală funcționa și un „comitet academic de bele-arte”, care, prezidat de director, constituia și juriul pentru diferitele concursuri⁷¹. Th. Aman era și director al pinacotecii.

Numărul elevilor care studiau artele frumoase era mic. În octombrie 1864, la înființarea școlii, au fost 20 de elevi, apoi numărul lor a mai crescut pînă în vara anului 1866, cînd școala a fost oficial desființată, din lipsă de fonduri⁷². În primăvara anului 1867 s-au reluat cursurile oficiale ale școlii, dar numai la secția de pictură și sculptură. Peste un deceniu funcționau tot numai aceste două secții: la pictură erau 17 elevi și la sculptură 6.

Aproximativ jumătate dintre elevi erau „stipendiști” ai statului sau primeau diferite ajutoare. De pildă, în martie 1866, directorul Th. Aman⁷³ a cerut ministrului instrucțiunii să primească între „stipendiștii școlii” încă cinci elevi. La începutul lunii următoare ministrul C. A. Rosetti, aprobînd cererea, a hotărît să li se dea și acestora cîte 100 lei pe lună din articolul „ajutoarelor la elevii săraci”⁷⁴. Este de menționat că unul dintre acești elevi era Sava Henția. Iar în aprilie 1867, după redeschiderea școlii, cînd se dă concursul pentru obținerea bursei (subiectul concursului a fost „capul lui Laocoon”), unul dintre cei cinci elevi care — prezentînd desenele cele mai bune — au luat examenul este, de asemenea, Sava Henția⁷⁵.

⁶⁹ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 624/1866, f. 2 și 30.

⁷⁰ Estetica și istoria artelor s-au introdus din 1865, fiind predate de prof. C. Stăncescu (Ibidem, dosar 498/1893, f. 3).

⁷¹ Ibidem, dosar 403/1864, f. 15—17 și 44.

⁷² Ibidem, dosar 624, 1866, f. 70.

⁷³ Th. Aman a fost, pînă la moarte (1891), director al școlii de bele-arte din București; i-a succedat pictorul Gh. Tattarescu.

⁷⁴ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 624/1866, f. 12.

⁷⁵ Ibidem, dosar 388/1867, f. 27—29.

Trebuie să precizăm că deși numărul elevilor Școlii de bele-arte din București a fost relativ redus, o bună parte dintre absolvenți, continuându-și cu succes studiile la academiile de arte frumoase din străinătate, au ajuns, în scurt timp, pictori ori sculptori celebri. Așa au fost pictorii : Sava Henția, I. Andreescu, Mihai Ștefănescu, George Demetrescu-Mirea, Ștefan Luchian, Ioan Al. Steriadi ; ori sculptorii : I. Georgescu, Dimitrie Mirea, Fr. Storck. Unii dintre aceștia au devenit apoi profesori ai școlii formînd, la rîndul lor, alte serii de artiști plastici.

Școala de muzică și declamație din București s-a înființat la insistențele compozitorului Al. Flechtenmacher care a fost, timp de mulți ani, profesor de vioară și director al școlii. Ea a fost organizată după un regulament decretat de Al. I. Cuza la 6 octombrie 1864⁷⁶. În primii ani Școala de muzică și declamație s-a zbatut cu multe greutăți financiare datorită marii întârzieri în achitarea salariilor profesorilor, a suspendării unor posturi, a neasigurării la timp a aprovizionării internatului⁷⁷. Numai prin energia și zelul directorului — care de cîteva ori și-a dat și demisia — aceste greutăți au putut fi depășite și școala n-a fost închisă⁷⁸.

Programa școlii cuprindea : teoria elementară, solfegii, canto, pian, vioară, contrabas, violoncel, armonie, mimică și declamație.

În ianuarie 1866 școala avea 19 salariați, din care 8 profesori, 3 tenori, 4 bași⁷⁹ ș.a. La 20 august 1866, numărul profesorilor s-a redus la 5 ; ministrul instrucțiunii, I. Strat, din motive de economie, a suprimat trei posturi de profesori : unul de vioară, altul de pian și al treilea de solfegiu⁸⁰. Între cei dinții profesori ai școlii s-au numărat compozitorii : Al. Flechtenmacher, Eduard Wachmann, G. Ștefănescu ; mai tîrziu, C. Dimitrescu și Dimitrie Dinicu. Iar dintre profesorii secției de declamație și artă teatrală se cuvine a fi menționați renumiții actori : Matei Millo, Costache Caragiale, Ștefan Vellescu.

Numărul elevilor Școlii de muzică și declamație era mai mare decît al școlii de bele-arte, și aproape toți erau bursieri. Astfel, din tabelul înaintat ministrului, la 1 septembrie 1867, de Al. Flechtenmacher, rezultă că erau 104 elevi, din care 85 băieți și 19 fete. Cei mai mulți elevi erau la clasele de pian (10 băieți și 14 fete), canto (13 băieți și 4 fete), violină (13 băieți și o fată), armonie (14 băieți) și la corurile bisericești și de ceremonial⁸¹. La 1876 școala avea 176 elevi, iar spre sfîrșitul secolului acest număr se va dubla. Școala de muzică și declamație a format, de-a lungul deceniilor, artiști dramatici, cîntăreți lirici și instrumentiști de renume ; dintre aceștia s-au reliefat : Grigore Manolescu, Aristizza Romanescu, C. I. Nottara, Elena Teodorini, Grigoraș Dinicu ș.a.

⁷⁶ *Ibidem*, dosar 384/1867, f. 164.

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 563/1866, f. 29, 36, 91, 199.

⁷⁸ La 27 aprilie 1866, A. Flechtenmacher își dă demisia din postul de director „din cauza lipsei mijloacelor de tot felul“, pe care în zadar a încercat să le învingă în cei aproape doi ani de funcționare „ajungînd — precizează el — să fiu chiar ruinat din cauza datoriilor provocate prin neajunsurile în administrație“. Ministrul C. A. Rosetti, apreciindu-l pentru zelul și talentul său, l-a rugat să rămînă la post, promițîndu-i sprijin material. (*Ibidem*, dosar 443/1866, f. 177—178).

⁷⁹ *Ibidem*, dosar 563/1866, f. 3 și 19.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 25.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 384/1867, f. 301—302.

Legea instrucțiunii din 1864 prevedea seminarii de gradul întâi (cu patru clase) pentru fiecare eparhie și seminarii de gradul doi — cu șapte clase — pentru București și Iași. Seminarul din București, care fusese înființat încă din februarie 1836, funcționa pe lângă Mănăstirea Antim și depindea de Mitropolia Țării Românești. Din 1864 seminarul se reorganizează (trece în subordinea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice), durata școlarității se prelungește de la patru la șapte clase, iar sediul se mută în clădirile de la Mănăstirea Văcărești și este tot mai frecvent numit Seminarul central din București. Aceasta mai ales după ce s-a înființat, în octombrie 1864, și clasa a V-a și au venit s-o frecventeze elevi și din alte seminarii din țară, unde nu se crease cursul superior.

Programa seminarului central (completată în 1865) cuprindea, ca obiecte de studiu — eșalonate pe clase — religia, morala creștină, latina, româna, elina, istoria, geografia, matematica, științele naturale, noțiuni de : fizică, chimie, agromonomie, horticultură și viticultură, medicină populară și veterinară, muzică vocală și cântări bisericești. Pe lângă aceste materii, pentru clasele superioare (V—VII) ale seminarului mai erau prevăzute : algebra, geometria plană, mecanica elementară, psihologia, dogmatica și retorica. Programă era încărcată deoarece în cursul inferior pregătirea seminaștilor trebuia să fie asemănătoare cu aceea a elevilor de la gimnazii și licee. Aceasta se impunea și pentru faptul că — după introducerea obligativității și gratuității învățămîntului primar — era o mare lipsă de învățători sătești și atunci s-a reglementat, în mod provizoriu, ca absolvenții seminariilor să îndeplinească și funcții didactice în școlile primare din toată țara⁸².

Admiterea în seminar se făcea pe bază de concurs, care consta din probe scrise și orale. La concurs erau primiți absolvenții școlilor primare, recrutați mai ales dintre fii de : preoți, dascăli, țărani și văduve⁸³. Elevii, în marea lor majoritate, erau interni, deci bursieri întreținuți de stat. De pildă, dintr-un raport trimis ministerului de rectorul seminarului, la 8 iulie 1864, rezultă că în acel an au urmat cursurile, în cele patru clase, 147 elevi ; din aceștia, 137 au fost interni și 10 externi. Un număr de 9 elevi din clasa a IV-a au declarat că vor să continue „cursul superior” (care avea să ia ființă din toamnă), iar 20 au scos „testimoniu” pentru patru clase, arătînd că nu doresc „să continue cursul superior de științe mai înalte”⁸⁴.

Tabelele statistice din toamna anului 1864 arată că, în urma concursului, au fost „admiși ca bursieri în clasa I a Seminarului din București” 30 de elevi. Ei au fost examinați la : lectură, religie, gramatică, istoria României, geografie, aritmetică și caligrafie, primind note între 7—10 ; majoritatea erau fii de preoți ;

⁸² De altfel, în art. 245 al legii instrucțiunii se preciza că absolvenții a patru clase de seminar „au drept de a fi numiți, fără vreun alt examen : a) preoți ; b) învățători la școlile sătești”.

⁸³ La 11 mai 1864, rectorul seminarului din București raportează ministrului instrucțiunii că un număr de șase elevi externi din clasa I „toți săraci, unii și orfani” au cerut să fie primiți în internat ; unii dintre ei „șezînd în partea cealaltă a orașului”. Ministrul a aprobat cererea seminaștilor. (Arh. St. Buc. M.C.I.P., dosar 540/1864, f. 30—31).

⁸⁴ *Ibidem*, f. 46—48.

unii erau orfani.⁸⁵ La 20 octombrie 1864 erau la seminar 150 elevi interni și 10 externi. Din statele de prezență rezultă că erau 18 profesori la seminar; în marea lor majoritate aceștia erau mireni, nu clerici; excepții făceau doar rectorul și uneori profesorul de religie și dogmatică.

În anii următori numărul elevilor Seminarului central din București a crescut vertiginos ajungând să fie uneori, în cursul inferior, cite 200—250 într-o clasă. Este adevărat că mulți părăseau seminarul și treceau în cursul superior al liceelor. Un raport întocmit în august 1877 de rectorul seminarului reliefează atât numărul mare de școlari din cursul inferior, cât și severitatea excesivă a profesorilor la examen. Astfel, în raport se arată că la începutul anului școlar 1876—1877 numărul elevilor a fost de 770. Din acest număr 256 elevi erau în clasa I, 159 în clasa a II-a, 171 în clasa a III-a, 141 în clasa a IV-a, 18 în clasa a V-a, 16 în clasa a VI-a și 9 în clasa a VII-a. Observăm că numărul elevilor în clasele superioare era foarte redus. În cursul anului au fost excluși 121 școlari pentru absentare. Din restul de 649 elevi, care au depus examenul în iunie, 148 au fost promovați în clasele următoare, iar restul de 465 — precizează rectorul — „au rămas repetenți” cu dreptul de a-și corecta notele slabe la începutul lunii septembrie viitor,” după care, dacă vor merita, „vor fi promovați iarăși în clasele succesive”⁸⁶.

Aproape un deceniu de la aplicarea legii instrucțiunii, programele școlare (analitice) pentru gimnazii și licee erau elaborate de profesori (la obiectele de învățămînt pe care le predau) și supuse discuției și aprobării Consiliului permanent⁸⁷. Din anul 1874 se constituie comisii pentru programe, pe specialități, în care au fost numiți și profesori de seamă din orașul București, dintre care menționăm pe A.T. Laurian, Gr. Ștefănescu, P.S. Aurelian ș.a. În general, comisiile de întocmire a programelor au adoptat sistemul (principiul) repetiției cunoștințelor. Programele elaborate în 1874—1875 și experimentate șase ani, s-au aplicat de la 1 octombrie 1881 și pînă în anul școlar 1900/1901 (cu modificări în 1886).

Manualele au constituit o problemă mult dezbătută în această perioadă; multe manuale, cu mici adaptări, erau preluate din alte țări. Dintre cele mai apreciate manuale elaborate și tipărite la București, pentru gimnazii și licee, în

⁸⁵ *Ibidem*, f. 142 și 153.

⁸⁶ Arh. St. Buc., fond. M.C.I.P., dosar 3546/1877, f. 102—103.

⁸⁷ La 23 februarie 1866, prof. Th. Ciocaneli de la Gimnaziul „Gh. Lazăr” trimite la M.C.I.P. observațiile sale la programa de istorie pentru clasele I, II, III. „Istoria românilor din timpurile cele mai vechi pînă la prefacerea statului în monarhie” (cl. I) este apreciată ca „foarte compactă” și „mai presus de inteligența școlarilor”. Istoria pentru cl. a II-a „este foarte voluminoasă”, se citează „mai toți împărații constantinopolitani cu mai multe amănunte, regii bulgarilor și româno-bulgarilor” și materia pentru clasa a III-a este „deosebit de voluminoasă și destul de complicată încît la finele anului le rămîne școlarilor o idee cu totul confuză”. Deci este nevoie — apreciază același profesor — de o istorie „mai compendioasă și mai puțin complicată”. (Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 370/1866, f. 23). La proiectul de programă pentru cursurile de geografie și istorie în licee, cu privire la istoria românilor se exprimă opinia că „ar trebui ca toate părțile istoriei române să fie cit se poate mai legate, mai strînse între ele” (Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 370/1866, f. 290).

primii 15 ani după Unirea Principatelor, menționăm pe cel al lui A. T. Laurian : *Istoria românilor din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, aflat în 1862 la a doua ediție⁸⁸. În februarie 1870, Consiliul Permanent al Instrucțiunii autorizează să se introducă în școlile publice de învățământ secundar cursul de chimie elementară elaborat de prof. Petru Poni (Iași) și *Elemente de fizică experimentală* de prof. B. Nanianu de la Liceul „Matei Basarab”⁸⁹. Incepiind cu anul 1875 intră într-o largă circulație manualele lui I. Manliu, profesor la Liceul „Sf. Sava”, primul dintre ele fiind *Curs elementar și gradat de gramatică română* (vol. I, etimologia, vol. II, sintaxa). Unele manuale erau introduse și în Transilvania. Astfel, la 29 iulie 1870, M. Rîureanu, directorul Liceului „Matei Basarab” din București, anunța Comitetul „Astreii” de la Sibiu că a trimis 15 cărți școlare în 300 de exemplare pentru 20 de școli din Transilvania⁹⁰.

Legea din 1864 arăta necesitatea pregătirii profesional-metodice a cadrelor didactice. Dintre formele de perfecționare folosite și în București erau conferințele organizate periodic de revizoratele școlare. În cadrul acestor conferințe (consfătuiri) se dezbăteau diferite probleme de interes general și se prezentau lecții model de către cadre didactice cu experiență și rezultate bune în pregătirea elevilor. În 1870, prof. D. Antonescu de la Liceul „Sf. Sava” arăta că „dictarea este în dezavantajul explicării”⁹¹. Adresându-se ministrului, la 21 iulie 1877, prof. C. Stoicescu, directorul Gimnaziului „Mihai Bravu” „arăta drept cauze ale unor rezultate slabe în anul școlar 1876—1877 : numărul mare de elevi într-o clasă, mai ales la clasa I (c. 100), schimbarea profesorilor și absențele acestora de la program și dictarea în clasă, ceea ce „nu este decât o pierdere de timp, mai ales că școlarii au cărți”⁹².

Absolvenții liceelor, puțini la număr, susțineau un dificil examen de bacalaureat în fața unei comisii formate la Universitatea din București. În sesiunea din 2—15 mai 1877 au fost declarați admiși 20 de candidați din 39, iar în sesiunea din 20—30 sept. 1877 au fost admiși 31 de candidați. Comisia era formată din : I. Zalomit (președinte), A. T. Laurian, E. Bacaloglu, P. Cernătescu, D. Brândză, D. Petrescu⁹³.

Politica școlară dintre 1864—1877, avînd la bază, în genere, dispozițiile legii instrucțiunii, a înregistrat unele progrese în următoarele direcții : înmulțirea școlilor secundare (dar și a celor primare), avînd în vedere și posibilitățile financiare ale tînărului stat național român ; îmbunătățirea sistemului de pregătire a cadrelor didactice ; îmbogățirea conținutului învățămîntului și sporirea fondului de cărți didactice, trecîndu-se de la traduceri și adaptări la manuale originale, autohtone ; întărirea educației patriotice a tineretului. Într-adevăr, luînd ca punct

⁸⁸ Prof. Demetru Ioanescu de la Liceul „Sf. Sava” era autorul manualului de istorie pentru cl. I gimnazială, *Elemente de istoria romanilor*, autorizat de Consiliul Instrucțiunii Publice și aflat la a III-a ediție în 1865.

⁸⁹ Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 125/1870, f. 55—56 și 66.

⁹⁰ Vasile Netea, *Manualele școlare românești, elemente ale unității naționale*, în „Revista de istorie”, tom. 30/nr. 1, 1977, p. 57—58.

⁹¹ Arh. St. Buc., M.C.I.P., dosar 125/1870, f. 125.

⁹² *Ibidem*, dosar 3557/1877, f. 20.

⁹³ *Ibidem*, dosar 3585/1877. f. 34—38 ; 111—113.

de plecare situația ce existase înainte de 1864 și aceea din anii următori, se înregistraseră schimbări însemnate în întreg învățământul românesc.

Aceleași schimbări și aceleași progrese, uneori chiar mai accentuate, sînt înregistrate și în învățământul secundar din capitală. Concretizînd lucrurile trebuie să precizăm că dacă în anul 1864 erau în Capitală opt unități de învățămînt mediu cu un efectiv de 1005 elevi, în 1877 numărul școlilor secundare bucureștene — de diferite tipuri — s-a ridicat la 18, la ele frecventînd 3203 elevi. În afara unităților de învățămînt analizate în prezentul articol au mai luat ființă în 1866 o școală secundară de fete (transformată în 1877 în școală profesională), s-a reînființat, în 1870, Școala de arte și meserii, iar în 1872, Școala militară de infanterie și cavalerie.

Școlile secundare bucureștene au fost înzestrate cu hărți geografice, aparate pentru fizică și matematică, planșe și numeroase obiecte diferite pentru zoologie, botanică, mineralogie, cărți pentru bibliotecă, iar liceele „Sf. Sava” și „Matei Basarab” și cu cabinete speciale de fizică. Școala comercială avea laborator de chimie și „muzeu de mărfuri”. În afară de cabinet de fizică Liceul „Matei Basarab”, în 1877, avea în dotare: 28 hărți geografice murale, 8 atlase, 6 globuri, 2 serii de table colorate pentru științele naturale, 136 aparate pentru fizică și matematică, 499 obiecte pentru zoologie, 300 pentru botanică, 800 bucăți minerale și alte materiale didactice.

Populația școlară a crescut simțitor între 1864 și 1877. La Liceul „Sf. Sava” — care era cel mai mare liceu din țară — numărul elevilor a sporit de la 353 în 1864, la 501 în anul școlar 1877—1878. În proporție ceva mai mică a crescut și numărul elevilor de la celelalte școli bucureștene. S-au îmbunătățit metodele de predare, a sporit exigența profesorilor la examene, s-a întărit disciplina școlară. Cu toate acestea — exceptînd Seminarul central — procentul repetenților a scăzut comparativ cu anul 1864. De exemplu, în anul școlar 1864—1865 un procent de 55,52% dintre elevii Liceului „Sf. Sava” au rămas repetenți (majoritatea în clasa I), iar în anul școlar 1877—1878, procentul acesta a scăzut la 37,32%.⁹⁴

În privința provenienței sociale a elevilor avem date complete numai pentru anul școlar 1877/1878. Din acestea rezultă situații interesante și caracteristice pentru unele școli. Astfel, la Liceul „Sf. Sava” din cei 501 elevi: 99 erau fii de agricultori, 69 fii de comercianți, 68 fii de meseriași, 43 fii de rentieri, 187 fii de funcționari, 8 de „alte profesii”, iar 27 orfani. La Gimnaziul „Mihai Bravul” din cei 166 elevi: 14 erau fii de agricultori, 48 fii de comercianți, 52 fii de meseriași, 11 fii de rentieri și 41 fii de funcționari. La Școala comercială din 110 elevi, 72 erau fii de comercianți; la bele-arte din 25 elevi, 13 erau fii de rentieri; la Conservatorul de muzică și declamație majoritatea elevilor erau fii de comercianți; la Școala centrală de fete majoritatea elevelor erau fiice de funcționari; la seminar majoritatea elevilor erau fii de agricultori; la școlile normale toți elevii erau fii de agricultori (adică de țărani).

În încheierea acestor rînduri se cuvine să accentuăm că învățămîntul din Capitală s-a extins, diversificat și îmbunătățit în perioada 1864—1877, că școlile

⁹⁴ Pentru comparațiile dintre anii 1864 și 1877, datele furnizate de *Anuarul general al instrucțiunii publice pe anul 1864—65* și de *Statistica din România. Învățămîntul pe anul 1877—78* au fost confruntate — pe cît posibil — și cu documentele de arhivă.

bucureștene, prin pregătirea teoretică și practică a elevilor, au adus o contribuție importantă la formarea cadrelor necesare industriei, comerțului și agriculturii românești și nu mai puțin la dezvoltarea culturii naționale. Pe bună dreptate B.P. Hasdeu sublinia în 1880 că Bucureștiul își întinde razele de lumină spre periferia țării întregi și dă o imagine concentrată „despre minunatul zbor al instrucției publice în România”.⁹⁵

⁹⁵ Vezi „Învățătorul”, III, 21 iulie 1880, p. 469.

ROLUL STATELOR MICI ȘI MIJLOCI ÎN VIAȚA POLITICĂ INTERNAȚIONALĂ

GH. N. CĂZAN

Prăbușirea sistemului colonial al imperialismului după cel de-al doilea război mondial a dus la apariția a zeci de noi state independente, în majoritate state mici și mijlocii care s-au afirmat puternic în viața politică internațională, contribuind ca și O.N.U. să devină cu adevărat o organizație mondială.

Noțiunea de „state mici și mijlocii” nu trebuie confundată cu cea de „țări în curs de dezvoltare” sau „nealiniat”. Conceptul este mai larg, el include atât țări dezvoltate, în curs de dezvoltare sau țări subdezvoltate, criteriul relativ de apreciere fiind mărimea teritoriului și numărul populației. Țările mici și mijlocii sînt membre egale în drepturi ale comunității mondiale, ele au dreptul și obligația de a contribui la soluționarea marilor probleme care preocupă omenirea. „Avînd în vedere complexitatea și gravitatea problemelor care confruntă epoca noastră — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — România consideră că este necesar ca la soluționarea acestora să participe activ, în condiții de deplină egalitate, toate statele și popoarele lumii, fără deosebire de orînduire socială sau de mărime. Un rol deosebit revine în această privință țărilor mici și mijlocii, țărilor în curs de dezvoltare, statelor nealiniat, care constituie majoritatea țărilor lumii și sînt nemijlocit interesate într-o politică de egalitate, de respect al independenței naționale, de colaborare și pace”¹.

Caracteristica dreptului internațional contemporan o constituie procesul de democratizare a vieții internaționale, de instaurare a egalității în drepturi între toate statele, între toate popoarele². Participarea tuturor statelor la viața internațională constituie o *instituție nouă*³, dar situația din trecut a fost fundamental deosebită. Nu putea fi vorba de așa ceva într-o lume dominată de mari puteri care își disputau globul terestru, care practicau exclusivismul rasial, politica de forță, considerau țările mai mici ca obiect de tirgială. Se poate apela la istorie care oferă zeci și sute de exemple ale politicii de forță și dictat, de supunere a altor popoare. Prin tratatul de la Tordesilas din iunie 1494, „Lumea nouă” se împărțea între Spania și Portugalia, iar în secolele XVIII—XIX au fost colonizate în cea mai mare parte Asia și Africa. Au fost desființate și ciopîrțite state. Problemele europene și mondiale se hotărau într-un cerc îngust de puteri. Principiile care s-au pus la temelie păcii izvorau din forță și făceau apel la ea

¹ Nicolae Ceaușescu, *Toast în cinstea președintelui Pakistanului Zia-ul Haq*, „Scînteia”, 8 mai 1984, p. 2.

² Edwin Glaser, *Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale*. Editura politică, București, 1971, p. 68.

³ *Idem*, *Participarea la viața internațională — un drept și o obligație a fiecărui stat*, în volumul, *Către o nouă ordine internațională*. Editura politică, București, 1976, p. 430.

ca o garanție a păcii. Ordinea politică internațională a fost dominată pe rînd de principiile „legitimismului” afirmate în timpul Congresului de la Viena și apărute cu sabia de Sfînta Alianță, pe doctrina „echilibrului european” și a „concertului european”, pe care o lungă perioadă a încercat să-l dirijeze de unul singur Bismarck. Un mănunchi de mari puteri și-au împărțit lumea, altele au pornit lupta pentru reîmpărțirea ei. „Ordinea politică” s-a bazat la începutul secolului XX pe sistemul alianțelor politico-militare care au dus la primul război mondial. Relațiile internaționale au urmat cursul știut între cele două războaie mondiale, pacea a fost puternic tulburată de Germania nazistă și aliații ei, iar contradicțiile imperialiste, cît și politica de cedări continue în fața agresorilor de către puterile occidentale au dus la Marea conflagrație din anii 1939—1945. Totuși în perioada interbelică statele mici și mijlocii s-au afirmat mai viguros în viața politică internațională decît înaintea primului război mondial. Pe atunci majoritatea statelor mici și mijlocii erau așezate în Europa și America Latină. În Europa, ca rezultat al luptei popoarelor pentru eliberare socială și națională au apărut noi state, în totalitate mici și mijlocii. Popoarele Rusiei Sovietice au ieșit învingătoare în apriga înclăștare cu contrarevoluția internă și intervenția străină, și-au unit eforturile pentru învingerea înapoierii. U.R.S.S. devenea o mare putere socialistă de care țările capitaliste au trebuit să țină seama atît în privința relațiilor economice cît și în încercările de salvagardare a securității europene. Țările mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei — Cehoslovacia, România, Iugoslavia, Grecia, Turcia — au militat cu curaj în cadrul alianțelor încheiate (Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică) pentru apărarea păcii în zonă, împotriva pericolului revizionist, a expansiunii Germaniei hitleriste și Italiei fasciste. Statele Micii Înțelegeri, din inițiativa marelui om politic, care a fost Nicolae Titulescu, s-au împotrivit proiectelor unui „directorat” al marilor puteri, care să „rezolve” în interesul lor problemele europene și extraeuropene. Statele mici și mijlocii au avut posibilitatea să se manifeste la Societatea Națiunilor și să fie și auzite, nu numai ascultate, mai ales în problemele păcii. „Dacă țările nu sînt egale în putere și în experiență — spunea Nicolae Titulescu — oamenii politici pot fi egali în dragostea și grija lor față de pace. Și poate țările, așa-zise mai mici, cunosc mai bine exigențele păcii ca țările mari, pentru că ele se tem mai mult de război și sînt mai expuse”⁴. Titulescu a demonstrat în repetate rînduri că România dorește relații bune cu toți vecinii și reglementarea tuturor diferendelor pe cale pașnică. Ideea de bază a concepției lui Titulescu asupra relațiilor internaționale era că acestea trebuie să fie dirijate de forța dreptului și nu de dreptul forței⁵.

Jaloanele organizării internaționale postbelice au fost trasate mai ales în cursul întîlnirilor dintre conducătorii celor trei mari puteri din coaliția antibitleristă, U.R.S.S., S.U.A. și Marea Britanie în perioada de sfîrșit a celui de al doilea război mondial, în alte conferințe ale aceluiași puteri și în cadrul unor conferințe internaționale ținute imediat după război. Datorită rolului pe care l-au jucat cele trei mari puteri : U.R.S.S., S.U.A. și Marea Britanie în înfrîngerea sta-

⁴ Nicolae Titulescu, *Documentele diplomatice*, Editura politică, București, 1967, p. 342.

⁵ Edwin Glaser, *Țările mici și mijlocii în viziunea lui Titulescu*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 4—5, 1982, p. 207.

telor fasciste și în primul rînd a Germaniei, s-a dezvoltat teoria și apoi s-a în-cetățenit practica rezolvării marilor probleme ale epocii postbelice cu participa-rea hotărîtoare a marilor puteri, în rîndul cărora au mai fost recunoscute Franța și China. În S.U.A. s-a dezvoltat în numeroase luări de poziții publice a președinților : F.D. Roosevelt, H. Truman, D. Eisenhower etc., în lucrări și articole doctrina „responsabilității esențiale” a acestei țări în politica și economia mon-dială⁶. Autorii americani afirmă că locul ocupat de Anglia și Franța la O.N.U. a fost, este și va fi disproporționat față de puterea reală a acestor țări și sus-țin ideea „polarizării” statelor în jurul a două „super-puteri” : U.R.S.S. și S.U.A. Această teză își găsește reflectarea și în alte lucrări în care se trag concluzii asupra evoluției relațiilor internaționale în perioada 1945—1970⁷ și se neagă de fapt marile prefaceri survenite în acest domeniu, și se șterge cu buretele contribuția țărilor mici și mijlocii la lupta pentru instituirea unei noi ordini eco-nomice și politice internaționale. Această viziune pesimistă și fatalistă în dome-niul evoluției relațiilor internaționale nu este împărtășită de majoritatea statelor globului pămîntesc, nici de conducătorii țării în care a apărut lucrarea citată. Pentru că situația din 1970, 1975 sau 1985 nu mai poate fi confundată cu cea existentă în 1945.

După cum se știe, după cel de-al doilea război mondial nu s-a încheiat un tratat de pace cu Germania, însă principalele chestiuni ale viitorului acestei țări și alte probleme ale lumii postbelice, datorită unei situații de fapt, au fost puse și s-a încercat a fi rezolvate într-un cadru restrîns la Teheran, Ialta și Postdam și alte conferințe cu participarea marilor puteri ale coaliției antihitle-riste, Conferința de la Postdam a instituit Consiliul Miniștrilor Afacerilor Ex-terne și procedura elaborării tratatelor de pace cu foștii aliați ai Germaniei — Bulgaria, Finlanda, Italia, România, Ungaria — în cadrul acestui nou organism politic internațional la care participau în exclusivitate marile puteri, în reali-tate trei dintre ele. La sfîrșitul celui de-al doilea război mondial a fost însă con-vocată și prima mare întrunire internațională, cu participarea a 50 de state, con-ferința de la San Francisco, în zilele de 25 aprilie — 26 iunie 1945, pentru consti-tuirea Organizației Națiunilor Unite⁸. La această conferință au fost invitate de către guvernele S.U.A., U.R.S.S., Marii Britanii și Chinei, țările semnatare ale De-clarăției Națiunilor Unite de la 1 ianuarie 1942 și toate statele care au declarat război țărilor Axei înainte de 1 martie 1945. Carta O.N.U. arăta că principalele scopuri ale Organizației sînt menținerea păcii și securității internaționale, dezvoltarea de relații prietenești între națiuni, bazate pe respectarea principiului ega-lității în drepturi și al autodeterminării popoarelor, realizarea colaborării inter-

⁶ J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Cinquième edi-tion*, Paris, 1971, p. 404.

⁷ „Astfel, în 1970, lumea rămîne dominată de Cei Doi Mari. În pătrarul de veac care s-a scurs după al doilea război mondial, datorită puterii lor econo-mice și militare, ei au impus și consolidat un sistem bipolar. Zvîrcolirile vasalilor, reacțiile timide ale statelor nealiniate, ridicarea Chinei nu dau loc la nici o iluzie; evoluția principalelor probleme internaționale depinde încă și înainte de toate de super-Marii”. *Peuples et civilisation. Le monde depuis 1945 sous le direc-tion de Maurice Cruzet. Tome II. Les pays pauvres et la naissance des nouveaux mondes*, Paris, 1973, p. 1130.

⁸ *Marea conflagrație a secolului XX*. Ediția II revăzută și adăugită. Editura politică, București, 1974, p. 507—512.

naționale pentru rezolvarea marilor probleme politice, economice, sociale, culturale, umanitare cu care era confruntată omenirea, dezvoltând și încurajând respectarea drepturilor omului și liberăților fundamentale pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie. În Carta O.N.U. sînt înscrise, deci, principiile egalității oamenilor și a națiunilor, principii impuse de victoria popoarelor în lupta împotriva sălbăticiiei naziste, și politicii de dominație mondială. Garanția menținerii ordinii politice internaționale, instituite după război, rezida, conform Cartei O.N.U., în colaborarea tuturor națiunilor și statelor, dar și în aplicarea forței internaționale, printr-un sistem de sancțiuni graduate, prevăzute în cap. VII al documentului mai sus citat. Cooperarea marilor puteri a fost considerată decisivă pentru preîntîmpinarea și stingerea focarelor de tulburare a păcii, dovadă locul hotărîtor ce le-a fost recunoscut în Consiliul de Securitate. Statele mici și mijlocii au prezentat marilor puteri încă la Conferința de la San Francisco un chestionar cu privire la precizarea noțiunilor de „chestiuni de procedură” pentru care se cere majoritatea voturilor membrilor Consiliului de Securitate pentru a fi adoptate și „chestiuni de fond” pentru care se cerea unanimitatea marilor puteri din Consiliu, însă răspunsul la aceste chestiuni nu a fost exhaustiv și a permis S.U.A. și altor membri ai Consiliului de securitate să manevreze pentru a lărgi sfera „problemelor de procedură” spre a ocoli opoziția U.R.S.S.⁹

După apariția a zeci de noi state și situația la O.N.U. s-a schimbat. Organizația, dominată multă vreme de S.U.A. prin „mașina de vot”, și-a găsit vocația de universalitate. În O.N.U. sînt admise, de regulă, toate statele care solicită acest lucru¹⁰, numărul membrilor fiind în prezent de peste 160. Natura problemelor care se dezbat la O.N.U. ține în mare măsură de interesele tuturor statelor fie mari, mici sau mijlocii. O.N.U. a oferit statelor mici și mijlocii, în curs de dezvoltare, care pînă nu de mult au fost obiect de dispută și dominație, o tribună politică pentru a-și face auzit glasul, a participa la soluționarea problemelor care le interesează, a-și exprima revendicările celor ce odinioară i-au exploatat și oprimat¹¹.

„România, arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, se pronunță cu hotărîre pentru creșterea rolului Organizației Națiunilor Unite și al altor organisme internaționale în soluționarea democratică, pe baza dreptului internațional, a tuturor problemelor mondiale, cu participarea tuturor statelor lumii și, îndeosebi, a ță-

⁹ A. Bolintineanu, M. Malița, *Carta O.N.U. Document al erei noastre*. Editura politică, București, 1970, p. 136.

¹⁰ Cererea de admitere a unui stat trebuie aprobată de toți membrii permanenți ai Consiliului de Securitate și apoi supusă spre dezbateri Adunării Generale. S.U.A. s-au opus în perioada 1949—1971 admiterii delegației R.P. Chineze la O.N.U. pentru a-și ocupa locul legitim, deținut în mod ilegal de delegația Taiwanului. De asemenea, datorită vetoului opus de puterile occidentale, membrii permanenți ai Consiliului de Securitate, statele foste aliante ale Germaniei nu au fost admise în O.N.U. pînă în decembrie 1955, deși fuseseră semnate tratatele de pace din februarie 1947.

¹¹ Traian Chebeleu, dr. N. Ștefan, *Organizația Națiunilor Unite în fața exigențelor democratizării vieții internaționale. Contribuții ale României la creșterea rolului O.N.U., în Aspecte ale democratizării relațiilor internaționale*, Editura politică, București 1979, p. 55.

rilor mici și mijlocii, a statelor nealiniat și a celor în curs de dezvoltare, care sînt vital interesate în politica de independență, libertate și pace”¹².

Statele mici și mijlocii, majoritatea în curs de dezvoltare se manifestă activ și în cadrul altor organisme internaționale, zonale, regionale. Statele mici și mijlocii militează pentru democratizarea relațiilor internaționale, respectarea principiilor fundamentale ale dreptului internațional, înlăturarea subdezvoltării și instaurarea unei noi ordini economice internaționale, împotriva imperialismului, colonialismului și neocolonialismului, împotriva politicii de forță și amenințare cu forță, pentru dezarmare și pace ș.a.

Viața demonstrează că în etapa actuală marile probleme ale relațiilor internaționale nu pot fi soluționate de un grup de state, găsirea unor soluții viabile și trainice impune participarea tuturor statelor interesate, a tuturor popoarelor la lupta pentru colaborare și pace și în consecință a crescut și va crește rolul țărilor mici și mijlocii în soluționarea tuturor problemelor internaționale. Nu se poate concepe în nici un caz o ordine politică bazată pe „bipolarism”, „tripolarism”, „pentapolarism” sau alte „polarisme”, ci pe participarea egală a tuturor statelor, într-o lume în care există peste 160 de state. Fără democratizarea relațiilor internaționale și recunoașterea dreptului fiecărui stat de a-și spune cuvîntul și de a fi ascultat în toate problemele care confruntă astăzi omenirea nu poate exista o pace trainică.

Epoca noastră și viitoare este o epocă a înfloririi fără precedent a națiunilor, a afirmării statelor independente, care există în mod obiectiv și vor exista ca atare o lungă perioadă istorică¹³. În același timp în vremea noastră se intensifică puternic interdependența dintre state, se extinde și se diversifică colaborarea și cooperarea între toate statele și popoarele lumii. „Considerăm că epoca noastră a lichidării colonialismului, a eliberării a zeci și zeci de popoare — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — este epoca întăririi puternice a independenței naționale, a formării de noi state naționale și națiuni. Respectarea independenței constituie un factor hotărîtor pentru o politică de pace și colaborare, pentru dezvoltarea economică-socială a omenirii”. În concepția președintelui României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ideile de independență, egalitate, colaborare, echitate implică nu numai democratizarea crescîndă a relațiilor internaționale, ci și urmarea logică a acestora: creșterea rolului politic al țărilor mici și mijlocii, nealiniat sau neutre, în curs de dezvoltare. Aceasta presupune și necesitatea așezării pe baze noi a raporturilor dintre state, respectarea principiilor fundamentale ale dreptului internațional, a cadrului juridic existent la nivel mondial și regional. Dreptul la libertate, la egalitate a tuturor țărilor și popoarelor mari și mici, este consfințit în documente fundamentale ale epocii contemporane cum sînt Carta O.N.U., Declarația privind acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, Carta drepturilor și îndatoririlor economice ale statelor, Actul final de la Helsinki, declarațiile conferințelor țărilor nealiniat ș.a. Un alt deziderat al democratizării îl constituie abolirea politicii de dominație, subordonare și dependență, a politicii colonialiste și neocolonialiste, renunțarea la forță și la ame-

¹² Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, 19 noiembrie 1984*, Editura politică, București, 1984, p. 86.

¹³ Gh. Dolgu, *Concepția președintelui Nicolae Ceaușescu privind rolul țărilor mici și mijlocii, țărilor în curs de dezvoltare, neutre și nealiniat în viața internațională*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 1/1983, p. 39.

nințarea cu forța, respectarea dreptului fiecărui popor de a fi stăpîn pe destinele sale¹⁴. După cum se știe, Adunarea Generală a O.N.U., prin Rezoluția 1514 (XV) din 14 decembrie 1960, a condamnat colonialismul și menținerea sub dominație străină a unor popoare din Asia, Africa și America Latină. În *Declarația cu privire la acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale* care constituie și Rezoluția mai sus amintită se arată că „... 1. Supunerea unor popoare la subjugare, dominarea și exploatarea străină constituie o negare a drepturilor fundamentale ale omului, este potrivnică Cartei Națiunilor Unite și constituie un obstacol în calea promovării și cooperării universale. 2. Toate popoarele au dreptul să-și hotărască singure soarta; în temeiul acestui drept, ele determină în mod liber statutul lor politic și urmăresc în mod liber dezvoltarea lor economică, socială și culturală... 5. Se vor lua măsuri imediate, în teritoriile sub mandat, tutelă sau care nu se guvernează singure sau în orice alte teritorii care încă nu au ajuns la independență, pentru a se transmite puterile popoarelor acestor teritorii, fără nici o condiție sau rezervă, în conformitate cu voința și dorința lor exprimată în mod liber, fără nici o deosebire cu privire la rasă, credință sau culoare, spre a le pune în măsură de a se bucura de independență și libertate completă”¹⁵. Această Declarație a putut fi adoptată la sfîrșitul „Anului Africii”, cînd 17 foste colonii britanice, franceze, belgiene, în majoritate state mici și mijlocii (cu excepția Nigeriei, singurul stat mare din Africa — 80 670 000 locuitori 923 769 km² în 1980), și-au dobîndit independența și au devenit membre ale Națiunilor Unite. De atunci numărul tinerelor state la O.N.U. a fost în continuă creștere, iar acestea au fost în totalitate state mici sau mijlocii. Adoptarea Declarației a fost posibilă, într-un context internațional fundamental schimbat față de situația de după primul război mondial, cu concursul statelor socialiste și altor țări din Europa, a țărilor eliberate în perioada 1945—1960, a țărilor latino-americane împotriva tendințelor unor puteri coloniale de a-și perpetua dominația asupra altor popoare. Marea Britanie a continuat războiul colonial în Kenya pînă în 1962, iar Portugalia, care este o țară mică, n-a acordat independența Angolei și Mozambicului decît în 1975, după răsturnarea regimului fascist. Prăbușirea sistemului colonial a adîncit criza generală a capitalismului, a contribuit la întărirea procesului revoluționar mondial. În 1919, marile puteri imperialiste nu numai că și-au menținut stăpînirea asupra mai vechilor imperii, dar și-au adăugat, sub formă de mandat, și teritoriile arabe ale Imperiului otoman, fostele posesiuni germane. Articolul 22 al Pactului Societății Națiunilor consacră ocuparea în fapt de către Anglia și Franța a unor teritorii cu tradiții milenare de autoguvernare cum au fost țările din Orientul Mijlociu sub motivul că „sînt locuite de popoare care încă nu sînt capabile să se conducă ele însele în condițiile deosebit de grele ale lumii moderne”¹⁶. Dobîndirea independenței naționale de către statele din Asia și din Africa n-a însemnat însă rezolvarea „de la sine” a gravelor probleme cu care au fost și sînt confruntate aceste state. Istoria ultimului sfert de veac atestă

¹⁴ Aurel Zamfirescu, *Democratizarea vieții internaționale — căi și mijloace de realizare*, Lumea, nr. 42/1983, p. 4.

¹⁵ Edwin Glaser, *Statele mici și mijlocii în relațiile internaționale*, Editura politică, București, 1971, p. 78.

¹⁶ Gh. N. Căzan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la conferința de pace de la Lusanne (1914—1923)*, în *Relații internaționale în perioada interbelică*, Editura politică, București, 1980, p. 35.

că decalajele între țările bogate și sărace (între Nord și Sud) s-au adîncit, iar subdezvoltarea s-a perpetuat. „Una din problemele stringente ale lumii, care trebuie să-și găsească o soluție corespunzătoare — se arată în Programul partidului nostru — este lichidarea subdezvoltării. Partidul Comunist Român consideră că starea de subdezvoltare a unor state este rezultatul nemijlocit al politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste de dominație, și asuprire a popoarelor, de jefuire a bogățiilor lor naționale, consecința relațiilor economice inechitabile. Lichidarea decalajelor existente impune o politică nouă în relațiile internaționale”¹⁷. Într-adevăr, fără relații economice echitabile, fără o nouă ordine economică internațională nu poate fi rezolvată în mod practic problema democratizării relațiilor internaționale. Relațiile economice echitabile trebuie să reprezinte structura relațiilor politice între state independente, egale în drepturi. Sînt greu de închipuit relații de „egalitate” între o mare putere sau chiar și o țară mică dezvoltată și o țară săracă care trebuie să plătească un procent cîmătăresc, 20% la împrumuturile acordate, sau să exporte cantități mereu sporite de materii prime și produse agricole pentru achiziționarea de produse industriale și mijloace de producție, din ce în ce mai sofisticate.

Țările în curs de dezvoltare au depus eforturi uriașe pentru crearea noilor structuri economice. În țări ca India, Birmania, Indonezia, țările Orientului Mijlociu și Apropiat, în Africa tropicală au fost construite mari combine metalurgice, uzine constructoare de mașini, uzine chimice, ale industriei ușoare ș.a. S-au depus mari eforturi pentru construirea unor sisteme energetice și hidroenergetice, pentru dezvoltarea agriculturii, transporturilor și telecomunicațiilor. În țară, cît și în străinătate au fost pregătite zeci de mii de cadre, iar în această privință țările socialiste au avut și au o contribuție esențială. Partidul nostru consideră, însă, că statele dezvoltate au făcut totuși prea puțin pentru ajutorarea țărilor rămase în urmă, pe care le-au exploatat decenii și chiar secole de-a rîndul. Nu poate fi considerat ajutor atunci cînd se investesc fonduri pentru dezvoltarea unilaterală a unei țări africane producătoare de materii prime, nici creditele acordate la dobînda pieții, nici angajarea în țările capitaliste dezvoltate, a unor oameni de știință, ingineri, tehnicieni, medici, profesori din țările afroasiatice, ademeniți cu salarii mari și „modul de viață” occidental. Ce cîștigă Gabonul sau Volta Superioară dacă medicii africani umblă prin „bidonvillele” Franței în loc să tămăduiască bolnavii din țările lor? La fel de puțin profită Ghana dacă tehnicienii săi lucrează în Marea Britanie. După 1974, cînd lumea capitalistă a intrat în criză, ajutoarele acordate țărilor în curs de dezvoltare au fost practic suspendate.

În prezent țările în curs de dezvoltare produc 16% din venitul nou creat, dar populația lor cuprinde 72% din totalul lumii nesocialiste¹⁸. În 1979 venitul național mediu pe locuitor al țărilor capitaliste dezvoltate era de 13,4 ori mai mare decît al țărilor în curs de dezvoltare, iar dacă situația se menține astfel și nu va interveni o modificare substanțială a raportului economic dintre Nord și Sud,

¹⁷ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Editura politică, București, 1975, p. 179.

¹⁸ Dr. N. S. Stănescu, *Democratizarea relațiilor economice dintre state — componentă a unei noi ordini internaționale*, în *Aspecte ale democratizării relațiilor internaționale*, Editura politică, București, 1979, p. 151.

În 1990 venitul național pe locuitor va continua să fie în țările dezvoltate de 13 ori mai mare decât în țările în curs de dezvoltare. Decalajele absolute (diferența dintre nivelul venitului mediu pe cap de locuitor) vor crește în 1990 până la 5472 dolari¹⁹ iar tendințele de adîncire a decalajelor nu se vor schimba pînă în anul 2000. Datoriile țărilor în curs de dezvoltare au crescut de la 540 miliarde dolari în 1981, la peste 700 miliarde dolari în 1984, aceasta în primul rînd din cauza dobînzilor excesiv de ridicate pe care le practică marile bănci: de la 5% în 1977, la 20% în 1980, 18% în 1981, fără să scadă simțitor în ultimii ani. Adîncirea decalajelor, perpetuarea subdezvoltării și a sărăciei sînt o sursă de permanentă încordare, de ascuțire a contradicțiilor lumii contemporane. Partidul nostru apreciază: „Faptul că toate încercările de pînă acum de a se ajunge la anumite înțelegeri cu privire la lichidarea subdezvoltării și realizarea noii ordini economice internaționale nu au dus la rezultatele așteptate — dimpotrivă, în această perioadă s-au adîncit decalajele între bogați și săraci — face ca această contradicție să capete o formă tot mai puternică; se poate spune că ea devine una din contradicțiile fundamentale ale epocii noastre”²⁰. Subdezvoltarea trebuie să fie depășită, lichidarea ei este o necesitate obiectivă, a progresului general, inclusiv al țărilor avansate, un imperativ pentru crearea unui climat de pace și securitate, pentru înlăturarea fricțiunilor dintre state. Numai în acest cadru vor putea fi depășite fenomenele de criză care persistă de un deceniu. În deceniile următoare se va accentua interdependența economică dintre state, va crește diviziunea internațională a muncii, va crește rolul științei în promovarea progresului tehnic. Dar aceste fenomene nu trebuie să ducă la permanentizarea actualei ordini economice bazată pe exploatarea statelor subdezvoltate, ci este necesar să se acționeze pentru înfăptuirea unei noi ordini economice internaționale bazată pe principii de egalitate și echitate care să asigure dezvoltarea armonioasă a tuturor statelor, mari, mici și mijlocii. De o recunoaștere unanimă se bucură activitatea deosebită a președintelui Nicolae Ceaușescu pentru instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale, sînt deosebit de apreciate inițiativele și propunerile R. S. României. Fiecare stat are dreptul la suveranitatea permanentă asupra resurselor și bogățiilor sale naturale, la acces la cuceririle științei și tehnicii contemporane. Fiecare stat are dreptul egal la dezvoltare conform propriilor sale opțiuni și necesități, fără nici un amestec din afară. Trăim o epocă de profunde mutații pe plan mondial, de afirmare tot mai puternică a idealurilor socialismului și progresului, a cauzei independenței și suveranității naționale. Rolul activ, mereu sporit al statelor mici și mijlocii se concretizează în domenii de mare însemnătate cum sînt dezvoltarea, edificarea unei noi ordini economice și politice internaționale, lichidarea colonialismului și a politicii de apartheid, înlăturarea din relațiile internaționale a politicii de dominație și dictat, colaborarea reciproc avantajoasă, dezarmarea generală, în primul rînd nucleară, apărarea păcii ș.a.²¹. Țările mici și mijlocii se manifestă cu vigoare în cadrul unor

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică educativă a partidului*, prezentată la plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 1—2 iunie 1982, Editura politică, București, 1982, p. 70.

²¹ S. Bondoc, *Exigența participării active a tuturor statelor la soluționarea problemelor majore ale vieții internaționale*, în „Lumea”, 32/1983, p. 4.

conferințe și organisme sub egida O.N.U. sau guvernamentale cum sînt conferințele Națiunilor Unite pentru comerț și dezvoltare (U.N.C.T.A.D.), organizații regionale, „grupul celor 77”, mișcarea de nealinieare ș.a. La prima Conferință pentru comerț și dezvoltare de la Geneva (15 martie—15 aprilie 1964) au participat 123 de state, majoritatea mici și mijlocii. Cu această ocazie s-a constituit „Grupul celor 77” la care participă și România. Scopul este armonizarea pozițiilor țărilor în curs de dezvoltare în cadrul organismelor și negocierilor internaționale guvernamentale, apărarea independenței și suveranității, favorizarea dezvoltării, a relațiilor economice echitabile ș.a. Cu cîteva excepții, „Grupul celor 77” este format din țări mici și mijlocii. La lucrările „Grupului” participă și patru țări europene: România, Iugoslavia, Malta și Cipru. Numărul statelor membre a crescut la 86 în 1967, 96 în 1971, 119 în prezent. La sesiunea a VI-a a U.N.C.T.A.D. de la Belgrad din iunie 1983, tovarășul Manea Mănescu, vice-președinte al Consiliului de stat al R. S. România, a prezentat din însărcinarea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele R. S. România, poziția și propunerile României²², care dau expresie preocupării președintelui Nicolae Ceaușescu pentru abordarea într-un spirit nou, realist și soluționarea echitabilă prin cooperare, a complexelor probleme actuale din economia mondială, activității sale neobosite consacrate lichidării subdezvoltării și instaurării unei noi ordini economice internaționale. Este de reținut faptul că propunerile României și-au găsit un loc important în recomandările celei de a VI-a sesiuni U.N.C.T.A.D. Țările mici și mijlocii se manifestă plenar și în cadrul mișcării de nealinieare²³, unde reprezintă imensa majoritate a participanților. Mișcarea de nealinieare reprezintă o forță nouă apărută pe fondul vechiului echilibru stabilit după cel de-al doilea război mondial bazat pe blocuri militare, dar și în condițiile unor mari prefaceri revoluționare, a multiplicării centrelor de putere. Mișcarea de nealinieare militează pentru statornicirea unor relații noi, cu adevărat democrate între state, întărirea independenței și suveranității statelor membre, sprijinirea mișcărilor de eliberare națională, lichidarea colonialismului și neocolonialismului, a politicii imperialiste, asigurarea păcii și securității internaționale, trecerea la dezarmarea generală, edificarea unei noi ordini economice și politice internaționale²⁴. Țările nealiniat resping sistemul „bipolar”, sau gruparea în jurul altor centre de putere. În Declarația politică adoptată de a V-a Conferință la nivel înalt de la Colombo (16—19 august 1976) se spunea: „lumea bipolară, în care existau numai două centre importante ale puterii, a dispărut de mai bine de un deceniu și, de atunci, încercările de a crea o lume multipolară au eșuat, deoarece majoritatea statelor lumii se pronunță împotriva polarizării în jurul centrelor de putere și, de asemenea, respinge noțiunea de ordine internațională bazată pe blocuri, echilibru de forțe, sfere de influență, deoarece toate aceste noțiuni sînt incompatibile cu aspirațiile

²² „Scînteia”, 10 iunie 1983, p. 6.

²³ Mișcarea de nealinieare s-a constituit oficial la Conferința șefilor de stat sau guverne de la Belgrad (25 țări) în septembrie 1961. Au mai avut loc conferințe la nivel înalt la Cairo (octombrie 1964), Lusaka (septembrie 1970), Alger (septembrie 1976), Havana (septembrie 1979), Delhi (martie 1983).

²⁴ Gh. Sprințeroiu, *Mișcarea de nealinieare — important factor de progres în lumea contemporană*, „Lumea”, nr. 36/1983, p. 7.

la independență reală a statelor și cu democratizarea relațiilor internaționale”²⁵. Este important de menționat faptul că sesiunea specială a O.N.U. din 1978 pentru dezarmare a fost convocată din inițiativa șefilor statelor și guvernelor nealiniate întrunite la Colombo.

Ca o recunoaștere a rolului deosebit al R. S. România, al președintelui R. S. România în lupta pentru rezolvarea marilor probleme ale omenirii în spiritul cerințelor popoarelor, pentru o nouă ordine economică și politică internațională, pentru pace, țara noastră a fost solicitată să participe ca invitat la mișcarea de nealinieri, deși România face parte din Tratatul de la Varșovia. România a primit oficial statut de țară invitată în mișcarea de nealinieri la Conferința de la Colombo din 1976²⁶. Mișcarea de nealinieri este alcătuită din 99 membri, 19 observatori și 20 invitați. Din Europa la mișcarea de nealinieri participă ca membri, Iugoslavia, Cipru și Malta, ca invitați Austria, Elveția, Finlanda, Portugalia, România, San Marino, Spania, Suedia²⁷, deci numai state mici și mijlocii.

Cea de-a VII-a Conferință a șefilor de stat sau de guvern de la Delhi din martie 1983 a deschis, prin tematica abordată și hotărârile adoptate o nouă etapă în activitatea țărilor nealiniate. Au fost adoptate Declarația politică, Declarația economică, Mesajul către marile puteri, documente în care se exprimă cerința reluării cursului destinderii, a dialogului destinat să ducă la instaurarea unei noi ordini economice internaționale, a întăririi unității de acțiune a țărilor nealiniate. S-a cerut, de asemenea, să se adopte măsuri eficiente pentru înlăturarea urmărilor crizei economice asupra țărilor în curs de dezvoltare, amânarea rambursării și reducerea datoriilor externe ale acestor țări, respectarea cu strictețe a dreptului popoarelor la suveranitate, la hotărârea propriului destin ș.a.²⁸. România întreține relații apropiate cu imensa majoritate a țărilor nealiniate, colaborează pe plan economic, politic, cultural. Numai în perioada 1975—1982, președintele Nicolae Ceaușescu a efectuat 44 vizite oficiale în 35 țări nealiniate, iar șefi de state sau guvern din 32 țări nealiniate au efectuat 51 de vizite în România²⁹. Cu aceste prilejuri au fost semnate Declarații solemne comune, Declarații comune, Tratat de prietenie și colaborare. În documentele partidului nostru, în cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu se evidențiază permanent dorința R. S. România de a întări continuu legăturile cu țările nealiniate, cu toate țările în curs de dezvoltare, ca o componentă majoră a politicii externe a R. S. România.

Țările mici și mijlocii din Europa au jucat, alături de marile puteri, un rol important în pregătirea și în încheierea cu succes a primei Conferințe europene pentru securitate și cooperare, la care au participat și S.U.A. și Canada. Ideea conferinței general europene a fost lansată la consfătuirea de la București a Consiliului Consultativ al organizației Tratatului de la Varșovia în luna iulie 1966. Îmbucurător este faptul că această idee a învins treptat opoziția și neîncrederea, iar la Helsinki s-a putut întruni pentru prima dată în Europa în perioada noiêm-

²⁵ Nicolae Călina, *Mișcarea de nealinieri și democratizarea relațiilor internaționale, în Aspecte ale democratizării relațiilor internaționale...*, p. 125.

²⁶ Alexandru Cernatoni, *Sărbătorirea în R. S. România a „Zilei nealinerii”*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 3, 1982, p. 210—211.

²⁷ *Ibidem*, p. 212.

²⁸ „Scînteia”, 10 martie 1983, p. 6.

²⁹ Constantin Vlad, Nicolae Călina, *România și mișcarea țărilor nealiniate*, în „Revista de studii internaționale”, nr. 4/1983, p. 315.

brie 1972—iunie 1973 sesiunea pregătitoare a Conferinței europene pentru securitate și colaborare. În 1973 s-a ținut a doua fază a Conferinței (la Helsinki și Geneva) la nivelul miniștrilor de externe din 33 state europene, cărora li s-au alăturat S.U.A. și Canada. A treia fază a conferinței care a avut loc în perioada 30 iulie—1 august 1975, la nivelul șefilor de state sau guverne a dus la semnarea unor documente hotărâtoare pentru securitatea și colaborarea europeană. Țara noastră s-a manifestat ca un factor deosebit de activ la toate sesiunile Conferinței europene pentru securitate și colaborare, venind cu propuneri și sugestii în probleme esențiale³⁰.

La Conferința pentru securitate și cooperare în Europa s-au afirmat noi norme și modalități de purtare a negocierilor și luare a hotărârilor: participarea tuturor, regula discutării în afara alianțelor militare, organizarea pe baze democratice a lucrărilor, adoptarea prin consens a deciziilor³¹. *Actul final* adoptat de Conferința de la Helsinki reflecta, în acel moment, dorința tuturor statelor participante de a contribui la întărirea securității și cooperării în Europa, de a respecta și transpune în viață principiile stabilite, contribuind la adâncirea procesului destinderii. Tovarășul Nicolae Ceaușescu atrăgea, însă, atenția în cuvîntarea rostită la Berlin cu prilejul conferinței partidelor comuniste și muncitorești din Europa (29—30 iunie 1976) că nu s-au confirmat pînă atunci speranțele puse în documentele semnate la Helsinki, acțiunea pentru aplicarea lor trebuind a fi continuată³².

După conferința de la Helsinki s-a creat o anumită iluzie cu privire la faptul că destinderea ar fi fost deja consolidată, ceea ce a generat o atitudine de auto-liniștire și de slăbire a vigilenței față de acțiunile ostile păcii, securității și colaborării³³. „Se poate spune — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu la Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1977 — că, după cel de-al doilea război mondial, pentru prima dată asistăm la intensificarea puternică a luptei pentru o nouă reimpărțire a lumii, a zonelor de influență, pentru cîștigarea de noi poziții dominante de către diferite state și grupări de state. Fără îndoială, această luptă nu a încetat niciodată, ea constituind o trăsătură definitorie a epocii imperialiste. Dar se poate afirma că ea a intrat acum într-o etapă nouă, ducînd la ascuțirea extremă a contradicțiilor dintre diferite state și grupări de state, agravînd situația internațională și creînd pericole pentru noi conflicte și războaie”³⁴. Aprecierile partidului nostru au fost confirmate de evoluția negativă a situației internaționale în anii următori cînd au apărut noi stări conflictuale în Africa, s-a agravat situația din Orientul Mijlociu și Asia interioară, au apărut noi conflicte în Asia de sud-est, au sporit într-un ritm nemaîntîlnit cheltuielile militare ș.a. În 1982 din totalul

³⁰ V. Lipatti, *Un imperativ al edificării securității europene — stabilirea unui cadru permanent de colaborare multilaterală*, „Lumea”, nr. 22/1975, p. 19.
³¹ Romulus Neagu, *Securitatea europeană*, Editura politică, București, 1976, p. 102—125.

³² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința de la Berlin a partidelor comuniste și muncitorești din 29 iunie 1976*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. XIII, Editura politică, București, p. 205—206.

³³ Ion Datcu, *Securitatea europeană, coordonată majoră a asigurării păcii, destinderii și colaborării internaționale*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 3/1982, p. 144.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român 7—9 decembrie 1977*, Editura politică, București, 1977, p. 64.

de 550 miliarde dolari alocați scopurilor militare, 80% reveneau statelor care au semnat Actul final de la Helsinki. Este adevărat că printre acestea se găseau și cele două superputeri, dar și țările mici și mijlocii erau implicate din ce în ce mai mult în aberanta cursă a înarmărilor. În această cursă se antrenau și țările în curs de dezvoltare³⁵. Țările mici și mijlocii au depus eforturi stăruitoare pentru discutarea multilaterală, în cadrul organizat al O.N.U., a problemelor dezarmării generale, și în primul rând a dezarmării nucleare și nu numai în cadrul tratativelor sovieto-americane. Prima sesiune specială a O.N.U. consacrată dezarmării a avut loc în vara anului 1978 și a evidențiat dorința arzătoare a țărilor mici și mijlocii de a se opri alunecarea omenirii spre prăpastia confruntării nucleare. În numele președintelui Nicolae Ceaușescu, delegația R. S. România a făcut propuneri realiste care porneau de la măsuri parțiale și tranzitorii până la dezarmarea generală. De altfel România a oferit și un exemplu concret prin reducerea bugetului militar în 1979 și 1980 și înghețarea cheltuielilor militare până în 1985 la nivelul anului 1982. Propunerile românești evidențiază strânsele legături care există între reducerea cheltuielilor militare și înlăturarea urmărilor crizei economice în înseși țările dezvoltate, posibilitățile reale pentru ajutorarea țărilor în curs de dezvoltare³⁶. A doua sesiune specială a Adunării Generale a O.N.U., consacrată dezarmării din iunie 1982, s-a desfășurat sub auspicii nefavorabile, lucrările sesiunii fiind dominate de lipsa de încredere dintre marile puteri și între acestea și țările mici și mijlocii³⁷. Propuneri care vizau oprirea cursei înarmărilor nu au fost acceptate sub motiv că acestea ar „îngheța” actualul raport de forțe în cadrul căruia una din părți se consideră în inferioritate³⁸. Nu se poate vorbi de contribuția țărilor mici și mijlocii în lupta pentru apărarea păcii fără a se evidenția uriașa mișcare populară care se desfășoară cu deosebită vigoare în întreaga lume. Amploarea mișcării, cerințele clar formulate pentru apărarea dreptului la viață al oamenilor trebuie să fie luate în considerare de toți conducătorii politici și militari, în primul rând de cei care pot mînuși arma nucleară.

Situația internațională s-a agravat considerabil în urma amplasării de noi rachete nucleare americane în Europa, a întreruperii în noiembrie 1983 a convorbirilor sovieto-americane și a anunțării contramăsurilor pe care intenționează să le întreprindă Uniunea Sovietică. În zeci de luări de poziție oficiale factori de răspundere din țările mici și mijlocii au repetat faptul esențial că pacea lumii, securitatea europeană nu sînt numai probleme ale superputerilor, sau marilor puteri, ci ele interesează toate statele lumii, indiferent de mărime. A fost îmbucurătoare încheierea la Madrid în noiembrie 1983 a Reuniunii reprezentanților statelor participante la Conferința pentru securitate și cooperare în Europa și adoptarea *Documentului*

³⁵ Repartizarea cheltuielilor militare în 1979 (procente din total): N.A.T.O. — 43%, S.U.A. — 24,7%. Tratatul de la Varșovia — 26,4%, U.R.S.S. — 23,7%. Alte țări industrializate — 5,4%. China — 9,9%. Lumea a treia — 15,3%. V. Anton Pelinka, *Neutralitatea permanentă și mișcarea de nealiniere*, în „Revista română de relații internaționale”, 1/1984, p. 29.

³⁶ C. Vlad, M. Nicolescu, V. Secăreș, D. Rusu, *Dezarmarea și unele probleme ale progresului contemporan*, în volumul *O lume în schimbare*, Editura politică, București, 1982, p. 308—315.

³⁷ Constantin Ene, *A doua sesiune specială a Adunării Generale a O.N.U. consacrată dezarmării. Cîteva considerații pe marginea lipsei de rezultate*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 6/1982, p. 436.

³⁸ *Ibidem*, p. 437.

final, însă securitatea și pacea popoarelor nu pot fi asigurate fără măsuri practice în domeniul limitării înarmărilor și a înlăturării dezarmării. În toate documentele partidului nostru, în cuvântările tovarășului Nicolae Ceaușescu se apreciază că problema vitală a vieții internaționale o reprezintă oprirea cursei înarmărilor, înlăturarea dezarmării și asigurarea păcii. În cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara C.C. al P.C.R. din 21—22 martie 1984 s-a prezentat un amplu program al României socialiste pentru asigurarea păcii care vizează oprirea amplasării rachetelor S.U.A. cu rază medie de acțiune în Europa și a contramăsurilor anunțate de U.R.S.S., începerea unor tratative directe dintre Pactul de la Varșovia și N.A.T.O. într-o serie de probleme privind reducerea înarmărilor, îmbunătățirea climatului vieții internaționale, reluarea negocierilor sovieto-americane de la Geneva, acord în cadrul negocierilor de la Viena, transformarea Balcanilor într-o zonă fără arme nucleare și baze militare străine, asigurarea succesului Conferinței pentru securitate, încredere și dezarmare de la Stockholm ș.a.³⁹. Aceleași idei generoase sînt dezvoltate și în Apelul Marii Adunări Naționale a R. S. România adresat Sovietului Suprem al U.R.S.S., Congresului S.U.A., parlamentelor din țările europene pe teritoriul cărora se amplasează rachete nucleare cu rază medie de acțiune, parlamentelor din celelalte țări europene și din Canada⁴⁰.

Un cuprinzător program pentru asigurarea păcii a fost formulat în Raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român⁴¹.

Am încercat să evidențiem rolul țărilor mici și mijlocii în viața internațională contemporană nu pentru a nega răspunderile care revin marilor puteri, contribuția pe care ele trebuie s-o aducă la rezolvarea marilor probleme ale omenirii contemporane, ci pentru a arăta că lumea s-a schimbat față de situația de acum trei-patru decenii, că relațiile internaționale tind să se democratizeze, că progresul, pacea nu mai sînt de mult un apanaj al unui cerc restrîns de puteri, ci dreptul și datoria tuturor.

³⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român*, 21—22 martie 1984, Editura politică, București, 1984.

⁴⁰ „Scînteia”, 25 martie 1984.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1984, p. 72—79.

POLITICA POLONIEI FAȚĂ DE MOLDOVA ÎN ANII 1683—1699

CONSTANTIN ȘERBAN

1. În evul mediu, Polonia s-a numărat printre marile state europere care au aspirat la hegemonia la marea Baltică, dar și în părțile sud-estice ale continentului nostru. Drept urmare, aceasta a promovat față de Moldova — aflată în imediata ei vecinătate — o politică de dominație, atât din motive economice, cât și politice, al cărei scop final era expansiunea sa teritorială pînă la gurile Dunării și Marea Neagră. În acest sens, se cunosc încă din secolul al XIV-lea încercările de a se transpune în viață această direcție a politicii externe polone mai întîi pe calea răspîndirii catolicismului și apoi sub pretextul luptei contra otomanilor. După cum se știe în 1387, Petru Mușat, domnul Moldovei a depus jurămîntul de vasalitate față de Wladislaw Iagiello, regele Poloniei, motivul principal fiind amenințarea otomană.

La început, suzeranitatea polonă asupra Moldovei — mai mult formală — nu a afectat independența acesteia. Ulterior, însă, în timpul luptelor pentru tron între urmașii lui Alexandru cel Bun, în climatul unei anarhii feudale, și chiar după aceea, ea s-a manifestat printr-un amestec tot mai frecvent al monarhilor poloni în treburile interne ale acesteia, situație care a atins apogeul în ultimii ani ai secolului al XV-lea. Este știut faptul că în acea vreme pentru a-și apăra independența, Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, a luptat cu arma în mînă, în fruntea vitejilor săi ostași, și a obținut o strălucită victorie la Codrîi Cosminului (26 oct. 1497) împotriva armatei polone care-i cotropise și jefuise țara. Tot în a doua jumătate a secolului al XV-lea Moldova a mai avut de suferit și de pe urma campaniilor militare întreprinse de alte state europene, ca, de exemplu, Ungaria și Imperiul otoman, care, fiecare separat, urmăreau să instaureze dominația lor în spațiul carpato-dunărean-pontic.

Politica de supremație polonă în Moldova s-a continuat și după instaurarea dominației otomane în această țară românească de la est de Carpați, dar ea a fost mult stînjenită și în mare măsură diminuată. Drept urmare, regii poloni au trebuit să țină seamă de acum înainte de politica Înaltei Porți, în relațiile lor cu domnii Moldovei iar după desființarea Ungariei ca stat — ca urmare a bătăliei de la Mohaci, din 1526 — și de aceea a Imperiului Habsburgic, care reușise să-și extindă influența sa nu numai asupra Transilvaniei, dar și asupra celorlalte țări române. Totodată încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, Polonia care continua politica sa de hegemonie în sud-estul Europei, aflată în bune relații cu Înalta Poartă, a obținut, ca preț al neutralității ei în timpul campaniilor antiotomane ale unor state de pe continent, dreptul de protecție asupra Moldovei din partea acesteia, în sensul că domnii sprijiniți de monarhii poloni pentru această țară erau recunoscuți ulterior de sultanii otomani, ca de exemplu Alexandru Lăpușneanu în 1552 și Ieremia Movilă în 1597. În aceste condiții se puneau bazele unui

adevărat condominium polono-otoman asupra Moldovei. Așa se explică și faptul că domni ca Ștefan Lăcustă (1539), Iliș Rareș (1547), Alexandru Lăpușneanu (1553), Ioan Despot (1563) au prestat jurămint de credință și supunere față de regele Poloniei, ca și Bogdan Lăpușneanu în 1569 și Ieremia Movilă în 1595 și 1601. Totodată, astăzi înțelegem mai bine de ce unii domni ai Moldovei refugiați în Polonia ca, de exemplu, Ștefan Tomșa (1564), Ioan Potcoavă (1577) și Iancu Sasul (1582) au fost decapitați la porunca Înaltei porți. Explicația? Ei deveniseră indezirabili pentru cele două mari puteri. În fine, se constată că au fost și cazuri când unii domni ai Moldovei ca, de exemplu, Mihail Movilă se intitulează, în 1607, într-o scrisoare, ca „domn prin voința lui Dumnezeu și a sultanului ca și prin voința regelui Poloniei”¹.

Acest condominium s-a continuat și în secolul următor, în baza lui obținând tronul Moldovei Constantin Movilă în 1607 și Miron Barnovschi în 1626 iar domni ca Ștefan II Tomșa în 1612 și Alexandru Iliș în 1620 — deși numiți de sultan — se grăbeau să asigure prin scrisori de prietenia lor devotată, pe regii Poloniei. De altfel, în tratatul turco-polon din 1640 s-a prevăzut și ca domnii Moldovei să fie în relații de sinceră prietenie cu monarhii poloni. Aceste prevederi au durat numai atîta timp cît între Poarta otomană și Polonia s-a menținut o unitate de interese în politica lor europeană. Din momentul în care însă regii poloni au început să promoveze o politică proaustriacă atunci otomanii au denunțat condominium-ul pe care-l aveau cu polonii asupra Moldovei. De altfel în prima jumătate a secolului al XVII-lea s-a conturat din ce în ce mai mult rivalitatea turco-polonă pentru Moldova, care a determinat o puternică instabilitate politică în această țară. Așa, de exemplu, între 1600—1634 s-au produs nu mai puțin de 18 începuturi de domnie în această țară. Drept urmare, domni ca Ștefan II Tomșa, Gaspar Grațiani, Miron Barnovschi, Moise Movilă și Vasile Lupu au căutat să-și consolideze tronul și pe calea medierii păcii dintre Înalta Poartă și Polonia.

În ceea ce-l privește pe Vasile Lupu acesta a promovat față de Polonia o politică de independență, timp de peste un deceniu, mizînd mai mult pe „protecția” ce i-o oferea Înalta Poartă. În acest fel el a evitat orice imixtiune polonă în Moldova, care înainte de 1634 se practica prin înscăunarea domnilor țării la adăpostul armatelor regilor poloni. Totuși, după ce s-a încheiat alianța matrimonială dintre familia lui Vasile Lupu și familia Radziwill, relațiile Moldovei cu Polonia s-au ameliorat în sensul că domnul țării a obținut chiar indigenatul polon, dar acest fapt se pare că n-a fost de ajuns, deoarece în 1653 cînd s-a produs criza politică prin răsturnarea lui Vasile Lupu de către marele logofăt Gheorghe Ștefan, cu asistență militară transilvano-munteană, armatele polone l-au sprijinit pe pretendent numai pentru că acesta acceptase în principiu suzeranitatea curții din Varșovia.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea supremația Poloniei asupra Moldovei a slăbit considerabil pentru o vreme, ca urmare a decăderii ei politice și militare dar și a pierderii atît a hegemoniei la Marea Baltică cît și a unor importante teritorii ocupate de vecinii ei, de exemplu: Livonia de către Suedia (1660), Ucraina de est de către Rusia (1667) și cetatea Camenița de către Imperiul otoman (1672). Și totuși, cînd stăpînirea otomană, din partea estică a continentului

¹ N. Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucarest, 1921, p. 64.

europăean, ajunsese pînă aproape de izvoarele Bugului s-au găsit în Polonia resurse suficiente militare pentru a se obține o strălucită victorie contra otomanilor la Hotin (1673), eveniment considerat de contemporani drept un adevărat reviriment al acesteia în politica internațională europeană.

Semnificativ este și faptul că în anul precedent o bună parte a boierimii din Moldova a căutat să se apropie tot mai mult de Polonia în speranța că cu ajutorul acesteia, țara lor ar putea să fie scoasă de sub dominația otomană. Așa se explică cum în 1672 răscola condusă de Mihalcea Hincu și Apostol Durac contra domnului Gheorghe Duca, devotat Înaltei Porți, s-a făcut cu convingerea că Polonia va interveni să ajute pe răsculați și cum în 1673 Ștefan Petriceicu, noul domn al Moldovei, ca și Grigore Ghica, domnul Țării Românești, a acționat alături de poloni, în războiul pe care aceștia îl purtau cu otomanii. În deceniul care a urmat, Polonia a continuat războiul cu otomanii pentru Podolia, dar fără succes, deoarece în 1676 această provincie a fost ocupată de otomani prin pacea de la Zurawna.

2. Campania marelui vizir Kara Mustafa din 1683 contra Imperiului habsburgic, sub pretextul ajutorării nobilimii maghiare răsculate, condusă de Emeric Töröly, care a generat asediul Vienei din vara aceluiași an, a fost un nou prilej pentru curtea din Varșovia de a relua în cadrul unei coaliții europene lupta sa cu Înalta Poartă pentru hegemonie în Moldova. De fapt prin tratatul din 31 martie 1683, Austria convenea cu Polonia, principalul ei aliat, să întreprindă operații militare de mare anvergură împotriva dușmanului comun în sensul ca trupele austriace să atace garnizoanele otomane din Ungaria iar cele polone Principatele române vasale otomanilor. În acest fel ar fi fost eliberate întinse teritorii și s-ar fi creat condiții favorabile izbucnirii de noi răscole antiotomane ale popoarelor oprimate din sud-estul Europei.

În contextul noii situații, extinderea stăpînirii Poloniei pînă la Dunăre, incluzînd Moldova, coincidea cu realizarea politicii „pontice” a Poloniei, un moment așteptat de secole de monarhii din această țară, așa cum însuși o mărturisea la 20 octombrie 1683 regele Jan al III-lea Sobieski, într-o scrisoare adresată soției sale Marieta². Drept urmare, la două luni de la obținerea strălucitei victorii ale armatelor aliate polono-austriace contra celor otomane în fața Vienei, cercurile conducătoare din Varșovia au luat măsuri pentru a deschide un nou front anti-otoman în Moldova și Ucraina. Trimițîndu-se oști pentru ocuparea Moldovei se tăia totodată și posibilitatea pentru Înalta Poartă de a mai aproviziona cu trupe, hrană, muniție cetatea Camenița, cheia stăpînirii Podoliei. Astfel la sfîrșitul lui noiembrie 1683, oștile polone conduse de serdarul V. Baianschi au pătruns în Moldova și au proclamat, în locul lui Gheorghe Duca, un nou domn pe Ștefan Petriceicu, partizan al coroanei polone.

După ocuparea Iașilor, capitala țării, acestea s-au unit cu oști căzăcești, conduse de hatmanul Kunicki, venite din Ucraina — unde se produsese o răscoală antiotomană — după care au atacat pe tătarii din Bugeac, cărora le-au provocat mari pierderi. În felul acesta era instaurată din nou în Moldova supremația polonă. În noile condiții, Jan al III-lea Sobieski, regele Poloniei, nutrea planuri mărețe pentru țara sa, în sensul că înlăturînd dominația otomană din Moldova

² * * * Lettres du roi de Pologne Jean Sobieski à la reine Marie Casimire pendant la campagne de Vienne en 1683, Louvain, 1827, p. 154—155.

el urmărea să asocieze această țară românească la regatul său după modelul Lituaniei, la conducerea ei fiind numit ca guvernator fiul său principele Iacob. Dar în toamna anului 1683 influența politică a Poloniei se extinsese de fapt nu numai în Moldova ci și în celelalte țări românești. Așa se face că începând din primăvara anului următor Mihai Apafi, principele Transilvaniei, propunea monarhului polon un tratat de alianță veșnică iar Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, își exprima dorința să obțină protecția Poloniei. Cît privește pe boierii moldoveni pribegi în Polonia, printre care se aflau și frații Velicico și Miron Costin, aceștia înaintau lui Jan al III-lea Sobieski un memoriu prin care cereau federalizarea țării lor cu Polonia în aceleași condiții ca și Lituania, odată cu menținerea privilegiilor boierimii, clerului și țăranilor liberi³.

Supremația polonă în Moldova din toamna anului 1683 a durat numai cîteva luni. În primăvara anului 1684, tătarii din Bugeac reînforși din campania de la Viena, împreună cu noi trupe otomane venite din Dobrogea au atacat pe cele cazaco-polone, care-l sprijiniseră pe Ștefan Petriceicu în noua sa domnie, și în urma unor lupte crîncene l-au obligat pe acesta să părăsească țara. În cursul aceluiași an regele Poloniei n-a renunțat la planurile sale de a ocupa Moldova. El era convins că în acel moment Imperiul otoman nu mai era capabil să-și exercite suzeranitatea asupra țărilor române, printre altele să le apere de atacurile austro-polone. Dealtfel din primăvară se constituise Liga sfîntă de către Austria și Polonia, la care a aderat apoi și Republica Veneției. Potrivit planurilor noii coaliții antiotomane urmau să fie întreprinse acțiuni militare în cel mai scurt timp, pe uscat și pe mare, pentru zdrobirea definitivă a dușmanului comun. În felul acesta la campania contra otomanilor din Ungaria s-au mai adăugat și luptele din Dalmația, Moreia și Marea Mediterană susținute de forțele militare venețiene.

În contextul acestor evenimente politice și militare Moldova intra în sfera de influență a Poloniei, iar pentru ocuparea ei Jan al III-lea Sobieski spera într-o cooperare cu domnul țării. Potrivit planului de campanie polon, primele obiective vizate erau cetățile de la Dunăre și de la țărmul Mării Negre; numai așa se putea asigura dominația în această țară. Totodată această campanie ar fi provocat o slăbire a rezistenței otomane pe frontul din Ungaria. Drept urmare, în toamna anului 1684 a fost întreprinsă campania în Moldova. Totuși, ea nu și-a atins scopul scontat datorită insuficienței pregătiri a comandanților și a trupelor, a bolilor, a lipsei de provizii în zona de operații, a timpului nefavorabil și mai ales că înaintarea armatei polone s-a făcut pînă la hotarul Moldovei fără să se fi intrat în această țară.

3. Expediția oștilor cazaco-polone din 1683 și campania armatei polone din 1684, care au sprijinit de fapt a treia domnie a lui Ștefan Petriceicu în Moldova, au provocat o derută atît de mare în rîndul boierimii moldovene încît aceasta a început să-și piardă încrederea în posibilitățile militare ale Poloniei, de a scoate țara lor de sub dominația otomană. În același timp, prezența oștilor străine pe teritoriul țării, unde s-au desfășurat lupte crîncene între polono-cazaci și turco-tătari, au fost însoțite de distrugerii inerente în asemenea situații, precum și de abuzuri samavolnicii și de jafuri care au sporit suferințele populației țării și așa împovărată

³ Documente Hurmuzaki, supl. II, vol. 3, p. 151—153.

de greutatea dărilor în bani, în muncă și în natură, pentru plata haraciului și mai ales a aprovizionării garnizoanei otomane din cetatea Cămenia.

Eșecul lamentabil al încercărilor monarhiei polone de a-și instaura supremația în spațiul carpato-dunărean-pontic pe calea campaniilor militare antiotomane au compromis totodată și politica externă a acesteia nu numai față de domnii țărilor române dar și față de principalul ei aliat din Liga Sfântă — Curtea din Viena — mai ales după ce Jan al III-lea Sobieski a făcut cunoscute planurile sale de dominație în sud-estul Europei. În felul acesta rivalitatea polono-austriacă pentru stăpânirea Moldovei și Țării Românești avea să cuprindă în vederile ei și teritoriul Transilvaniei, considerat de mult timp de cercurile conducătoare habsburgice ca fiind parte integrantă din Ungaria, pe cîmpiile căreia se confruntau într-o luptă fără precedent trupele austriace cu cele otomane.

Un aspect al acestei rivalități l-a constituit intensificarea acțiunilor diplomatice austriace din primăvara anului 1685 pe lângă Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești și Mihai Apafi, principele Transilvaniei, cărora li s-a propus prin emisari speciali să adere la Liga sfântă, să renunțe fățiș la suzeranitatea Porții și să accepte protecția armatelor imperiale. Cei doi principii, ale căror țări se aflau între cele două imperii care-și disputau acum hegemonia în spațiul carpato-dunărean, și-au dat seama de primejdia care le amenința tronul și chiar viața din partea imperialilor, și drept urmare au adoptat o poziție de extremă prudență față de propunerile Curții din Viena. Totodată ei au amînat cu iscusință luarea unei decizii față de oferta habsburgică amăgitoare; în schimb au încheiat un tratat secret de alianță (Făgăraș 1 iunie 1685), în baza căruia ei își promiteau ajutor reciproc în cazul în care țările lor ar fi fost amenințate cu cîmpirea de un alt stat. În felul acesta evenimentele militare precipitate în vecinătatea hotarelor țărilor lor, îi găseau uniți și gata să facă față oricărei situații. Și pentru a nu lăsa nici o bănuială Înaltei Porți cu privire la noua lor orientare politică externă ei au căutat să îndeplinească toate poruncile sultanului și ale marelui vizir privind obligațiile lor față de puterea suzerană. Toate acestea însă nu i-au împiedicat să mențină mai departe relații diplomatice secrete cu curtea din Varșovia, pe care o informau periodic despre starea internă din Imperiul otoman și mișcările tătarilor din Crimeia.

Informat la timp de emisarii săi cu privire la misiunile secrete ale agenților imperiali în Transilvania și Țara Românească și de schimbarea de domnie intervenită în Moldova — în locul lui Dumitrașcu Cantacuzino mazilit, fiind numit Constantin Cantemir recunoscut pentru sentimentele sale filopolone — Jan al III-lea Sobieski stăruind și mai mult în realizarea planurilor sale a pregătit cu mai multă încredere pentru anul 1685 o nouă campanie în Principatele române.

Noul domn al Moldovei s-a arătat de la început hotărît să apere independența țării și s-o scutească de neplăcerile provocate de trupele străine. Cronicarul Ion Neculce ni-l prezintă pe acesta ca fiind „un om viteaz și cu sfat bun“, care trăise o vreme în Polonia unde slujise la oaste pînă a obținut gradul de căpitan, fapt confirmat și de Dimitrie Cantemir, viitorul domn al Moldovei, într-o biografie privind viața tatălui său. Despre C. Cantemir se mai știe că, în Polonia, a participat la mai multe războaie duse de această țară pe rînd cu Suedia (1686—1689), cu Rusia (1682—1684) și cu Imperiul otoman (1683—1684), timp în care se distinsese pe cîmpul de luptă. După aceea, se întorsese în țară și ocupase dregătorii cu caracter politic și militar cînd în Țara Românească, cînd în Moldova,

sub mai mulți domni. Prigonit însă de Gheorghe Duca pentru că refuzase să participe la campania otomană contra Vienei, el s-a refugiat apoi la curtea lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești care în 1685 l-a ajutat să obțină tronul țării sale natale, dar nu înainte de a promite binefăcătorului său o deplină ascultare („din cuvîntul lui nu va ieși, ce-i va porunci pe voie i-a face toate”) și că va fi favorabil puterilor occidentale aflate în luptă cu Înalta Poartă.

În lunga sa carieră de boier și de ostaș din perioada anterioară domniei, C. Cantemir reușise nu numai să fie prezent în contextul unor evenimente europene importante dar să înțeleagă stările interne din Polonia unde se remarcă aspectul limitat al prerogativelor coroanei regale și nemăsurata putere a șleahiei în problemele hotărîtoare ale politicii de stat din această țară. În fine, el era convins că orice campanie polonă contra otomanilor nu era sortită unei victorii atîta timp cît Înalta Poartă stăpînea cetatea Camenița și Podolia. Din această cauză de îndată ce a obținut tronul, Constantin Cantemir a luat măsuri pentru a curăți țara de trupele cazaco-polone care săvîrșeau jafuri și exercitau teroarea asupra locuitorilor pașnici. La început el a folosit calea negocierilor diplomatice pentru a ajunge la o înțelegere cu Curtea din Varșovia dar totul a fost zadarnic. Dimpotrivă, atitudinea sa pașnică a fost interpretată de cercurile conducătoare polone drept o dovadă de slăbiciune. Drept urmare, în toamna anului 1685 Moldova a fost din nou invadată de trupele polone care au ajuns pînă aproape de Iași, unde au zdrobit oștile moldovene conduse de hatmanul Velicico Costin. Pentru a respinge oștile străine, domnul țării a cerut ajutor otomanilor care au și trimis o armată din Dobrogea de nord. Împreună cu aceștia Constantin Cantemir a participat apoi la izgonirea oștilor cazaco-polone înfrînte în lupta de la Boian din nordul Moldovei. La această acțiune a fost atras de partea Înaltei Porți și Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești care a fost obligat să aducă un contingent de ostași și să asigure aprovizionarea otomanilor. Dar deplasarea sa de la București pînă la Iași s-a făcut, în mod voit, atît de încet încît el a ajuns în capitala Moldovei după ce se consumase lupta de la Boian. Prin aceasta, el se dovedise mai departe a rămîne în bune relații cu otomanii, deși în secret ținea corespondență cu cercurile conducătoare de la Curtea din Varșovia.

4. În primăvara anului următor (1686), țările române s-au aflat din nou în atenția principalilor aliați din cadrul Ligii sfînte. Pe de o parte, Curtea din Viena intensifica acțiunile sale diplomatice și militare pentru izgonirea otomanilor din Ungaria — trupele ei ajunseseră pînă aproape de zidurile Budei — și instaurarea dominației în Transilvania, iar pe de altă Curtea din Varșovia căuta să creeze un climat politic favorabil în Principatele române pentru reușita unei noi campanii antiotomane la Dunărea de Jos. În contextul acestor evenimente, Jan al III-lea Sobieski, resemnat cu privire la Transilvania, care din ce în ce intra mai mult în sfera de influență austriacă, a încercat să netezească pe cale diplomatică relațiile sale cu Constantin Cantemir, domnul Moldovei, și să-l atragă la Liga sfîntă. În acest sens, el a oferit domnului moldovean protecția sa promițîndu-i totodată domnia pe viață și dreptul de succesiune la tron pentru fiii săi.

În acel moment, climatul politic est-european era favorabil Poloniei, atît pentru faptul că de curînd se încheiase pacea cu Rusia — eveniment care a atras de la sine intrarea Rusiei în Liga sfîntă — cît și faptul că în Țările române se crease un curent favorabil în rîndurile boierimii pentru înlăturarea dominației otomane cu sprijinul militar al lui Jan al III-lea Sobieski, eroul de la

Viena din 1683, în fruntea celor din Moldova aflându-se frații Velicico și Miron Costin. Toate acestea l-au determinat pe Constantin Cantemir să accepte în principiu oferta monarhului polon (decembrie 1691).

Între timp în sudul Poloniei se încheiaseră pregătirile pentru mobilizarea unei noi armate care să înceapă campania antiotomană la Dunărea de Jos. Pentru reușita operațiilor militare, se adunaseră multe provizii și muniție, se creaseră depozite de-a-lungul traseului pe etape de marș, se strânsese o mare armată de peste 40 000 oameni (poloni, lituanieni și cazaci), dotată cu o puternică artilerie de peste 100 guri de foc (tunuri și mortiere).

La mijlocul verii anului 1686, Jan al III-lea Sobieski a intrat în Moldova în fruntea armatei sale având convingerea, de data aceasta, că va ocupa Principatele române. De la hotarul țării el s-a îndreptat spre Iași, sosirea sa fiind anunțată pretutindeni printr-o proclamație adresată populației, pe care o vestea de apropiata ei eliberare de sub dominația otomană. Ar fi fost firesc, ca în aceste împrejurări, Constantin Cantemir să treacă fățiș de partea monarhului polon, potrivit promisiunilor făcute cu câteva luni înainte, dar acesta încă nu era convins pe deplin de eficacitatea ajutorului polon ce i se dădea și mai ales de slăbiciunea armatei otomane, cum i se spunea, armată care-i supraveghea țara pentru a nu trece de partea Poloniei. De aceea el s-a retras spre Galați, cu câțiva boieri mai atașați lui, poruncind totodată, celor rămași în capitala Moldovei, să asigure proviziile necesare pentru armata polonă. Dealtfel domnul se temea de tătarii din Bugeac, care i-ar fi putut pustii oricând țara, dar și de otomani care i-ar fi ucis fiul, pe Antioh, lăsat la Constantinopol ca ostatec, în cazul în care el s-ar fi declarat fățiș de partea Ligii sfinte.

La Iași, Jan al III-lea Sobieski, după ce a fost întâmpinat cu mare alai de către țirgoveți și boieri, în frunte cu Dosoftei, mitropolitul țării a luat măsuri pentru apărarea orașului de eventualele atacuri turco-tătare. În jurnalul de campanie al lui Jacob Sobieski, fiul regelui Poloniei, se descrie episodul pe larg: „orașenii l-au întâmpinat pe rege cu muzică și flori, s-a făcut Te deum la Mitropolie, mitropolitul a ținut un discurs în fața regelui, s-a mers apoi la palatul domnesc unde regele a oferit un ospăț celor de față în timpul căruia acesta a declarat că în situația de față ea marchează declinul puterii otomane, cînd creștinii trebuie să fie toți uniți”⁴. După aceasta, s-a continuat marșul armatei polone spre Bugeac și Dunăre, dar cu unele greutăți în sensul că tătarii atacau prin surprindere oștile străine intrate în țară, pustiau pășunile, otrăveau apele. La aceasta s-au mai adăugat apoi eschivarea lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, care în loc să iasă în întâmpinarea monarhului polon la Fălciu și-a concentrat oastea la extremitatea apuseană a Olteniei, la Porțile de Fier, asediul Budei de către austriaci care întâmpina o puternică rezistență din partea otomanilor, în fine, ostilitatea populației locale care nu mai putea suporta jafurile detașamentelor răzlețe de cazaci. După cum se știe, cu acest prilej a fost ucisă la cetatea Neamțului doamna Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, pentru a i se lua averile. Un document din 20 aprilie 1689 relatează evenimentul mai tîrziu astfel: „viind craiul leșesc pre țara Moldovei lovit-au o seamă de cazaci la cetatea

⁴ M. Kastarska-Sergescu, *L'expédition de Sobieski en Moldavie en 1686*, în „Revue historique de sud-est européen”, 1—3/1933, p. 26.

Neamțului și fiind acolo închisă domnița Ruxandra dobîndit-au cazacii cetatea și au luat toată avuția doamnei Ruxandra și i-au tăiat și capul⁵.

Reîntors cu armata sa de la Fălciu la Iași, monarhul polon a fost pus din nou în fața unor noi dificultăți. Foarte curînd incendiile provocate de localnici au distrus o mare parte din locuințele orașului, fortificațiile de lemn și depozitele militare cu provizii. Toate acestea, inclusiv lipsa unui sprijin indirect din partea austrieșilor împotmoliți de cîteva luni la asediul Budei, l-au determinat pe Jan al III-lea Sobieski să-și retragă restul armatei sale în Polonia după o campanie din nou nereușită, care durase nu mai puțin de patru luni de zile.

Ajuns la Varșovia, monarhul polon a început să făurească noi planuri de campanie pentru ocuparea Moldovei, Bugeacului și Țării Românești pentru primăvara următoare, de data aceasta cu cooperarea armatei austriece, care între timp reușise să ia cu asalt Buda. În noul său proiect era prevăzută nu numai ocuparea unor cetăți în Moldova ca, de ex.: Suceava și Neamț, dar și începerea unui asediu al cetății Căminenița, pentru a atrage în jurul acestei cetăți cît mai multe forțe otomane. În preajma reînceperii noii campanii monarhul polon a inițiat noi negocieri cu Constantin Cantemir pentru a-l atrage la o alianță antiotomană, apoi a lansat o nouă proclamație populației din Moldova căreia îi garanta respectarea averii ei cu condiția să nu părăsească satele cum făcuse în campania anterioară. Numai că și de data aceasta de îndată ce au intrat în Moldova, trupele polone s-au dat la jafuri, fapt care a contribuit la încordarea relațiilor moldopolone. Pe de altă parte, eșecul asediului Cămineniței a făcut imposibilă înaintarea armatei lui Jan al III-lea Sobieski în partea centrală a țării pentru a ocupa cetatea Neamț și Soroca. Drept urmare, din nou s-au retras trupele polone, fără să fi reușit să nimicească pe otomani. Era de fapt a patra campanie polonă în Moldova încheiată cu eșec după cele efectuate anterior începînd din 1684.

5. În anii ce au urmat, relațiile polono-austriece aveau să se înăsprească, datorită desfășurării primelor negocieri de pace între Liga sfîntă și Imperiul otoman în timpul cărora s-a pus problema viitorului statut juridic al țărilor române, din care Transilvania se și afla ca și ocupată de trupele Curții din Viena. Diplomatații poloni insistau mult ca la încheierea păcii să le revină Principatele române, după cum Transilvania urma să revină Austriei. Dar diplomația habsburgică se opunea cu înverșunare la cedarea Moldovei și Țării Românești Poloniei, mai ales că-și dădea seama de neputința acestui stat de a cuceri cu armele ceea ce dorea să obțină la masa negocierilor diplomatice. Mai mult, în 1690, după ce un nou asediu al Cămineniței de către poloni se încheiase cu un eșec, Moldova fusese atrasă de partea sa pe baza unui tratat de alianță încheiat la Sibiu (15 febr.) prin care Constantin Cantemir accepta protecția austriacă după ce țara sa va fi eliberată de ostile otomane.

Toate acestea l-au determinat pe Jan al III-lea Sobieski să efectueze o nouă campanie în Moldova în toamna anului 1690 mai ales pentru ocuparea unor cetăți pe teritoriul acestei țări. De data aceasta planurile sale au fost realizate. După acest succes, în anul următor, monarhul polon a continuat ostilitățile contra turco-tătarilor în Moldova, de data aceasta în cooperare cu armata austriacă, după ce în jurul Cămineniței fusese instituită o adevărată blocadă. În timpul campaniei a mai fost ocupată o altă cetate în Moldova și anume Soroca,

⁵ Arh. St. Buc., m-rea Neamț, LVIII—1.

prin aceasta controlându-se raidurile tătarilor din Crimeia în părțile răsăritene ale Poloniei, precum și cetatea Neamț. O iarnă timpurie începută la 15 octombrie avea să întrerupă noile succese ale polonilor în Moldova a căror retragere spre baza lor de plecare s-a transformat într-o adevărată odisee. Din cauza timpului nefavorabil aceștia au fost obligați să-și părăsească carele de transport cu hrană și muniție, precum și întreaga artilerie. În jurnalul consilierului regal, Nicolas Dyadowski, s-a consemnat acest episod astfel: „armata polonă a fost distrusă nu numai de inamic ci în special de neîntreruptele averse de ploaie și furtuni de zăpadă. Trupele au pătruns în Suceava iar din cauza apelor mari nu a putut înainta și pierzînd multe care, din lipsă de hrană și a frigului a fost nevoie ca tunurile și muniția să fie îngropate”⁶.

Ocuparea citorva cetăți din Moldova de către poloni, unde s-au instalat garnizoane, a fost o mare pierdere pentru Constantin Cantemir, domnul țării. El nu trecuse de partea Ligii sfinte cum fusese îndemnat de Jan al III-lea Sobieski, dar își da seama că influența politicii polone pătrunsese foarte adînc în rîndul boierimii băștinașe, că se formase o adevărată grupare de boieri filopoloni în frunte cu frații Velicico și Miron Costin. Și, prevenind un complot, în urma căruia ar fi urmat să fie detronat Constantin Cantemir, a luat măsuri pentru a lichida această grupare filopolonă. De aceea, sub pretextul trădării el a ordonat decapitarea capilor acestei grupări.

În anii ce au urmat pînă la încheierea păcii de la Carloviț (1699), cetățile din Moldova ocupate de garnizoane polone au putut face față atacurilor turco-tătarilor și al oștilor lui Constantin Cantemir. Încercările acestea s-au dovedit inutile, deoarece garnizoanele străine din aceste cetăți erau bine aprovizionate și înarmate pentru a suporta chiar și un asediu îndelungat așa, de exemplu, în 1692, cetatea Soroca a rezistat unui bombardament de 13 zile și la trei asalturi succesive ale armatei otomane.

Între timp la Viena se duceau negocieri între diplomații Ligii Sfinte și cei otomani pentru încheierea păcii, unul din punctele nevralgice, la care nu se ajungea la un acord, fiind viitorul statut juridic al țărilor române, pentru că, pe de o parte, Curtea din Viena răspîndea pretențiile Poloniei de a anexa Principatele române, iar pe de altă parte însăși Înalta Poartă susținea principiul cedării de teritorii care au fost cucerite numai cu sabia.

După moartea lui Jan al III-lea Sobieski (1696), cercurile conducătoare din Polonia n-au mai efectuat campanii militare în Moldova pentru a ocupa această țară. În schimb, garnizoanele polone din Suceava, Soroca, Neamț și Cimpulung s-au menținut pînă la semnarea tratatului de pace între Liga sfîntă și Înalta Poartă. Prin semnarea păcii de la Carloviț, Polonia n-a obținut ceea ce ar fi dorit și pentru care efectuase mai multe campanii, și anume anexarea Țărilor românești, în general, și a Moldovei, în special. Dimpotrivă, ea a fost obligată să se mulțumească cu cetatea Căminia cedată de otomani cu condiția să-și evacueze garnizoanele din cetățile Moldovei. Punerea în aplicare a acestor prevederi s-a făcut abia în 1700.

Concluzii. Politica Poloniei față de Moldova de la asediul Vienei pînă la pacea de la Carloviț se caracterizează printr-un șir de campanii militare și de negocieri diplomatice pentru ocuparea nu numai a acestei țări dar și a Țării

⁶ Arhiv. St. Suceava, I,—97.

Românești și Transilvaniei. Aceste eforturi s-au dovedit a fi neputincioase și zadarnice, atât din cauza planurilor militare nerealiste, dar și a opoziției Curții din Viena, care de fapt urmărea aceleași obiective în politica sa față de otomani. Nu trebuie neglijat nici faptul că politica polone în Moldova i s-au opus direct și indirect domnii acestei țări, aceștia promovind o diplomatie menită să evite instaurarea supremației polone în țara lor. Aceste eșecuri aveau să scoată pe viitor Polonia din competiția pentru stăpânirea Țărilor românești, competiție în care se vor angaja în schimb, în noi condiții istorice, nu numai Austria, dar și Rusia țaristă.

În același timp, nu trebuie uitat faptul că politica Poloniei față de Moldova a avut și urmări dezastruoase pentru această țară din punct de vedere economic. Raidurile de jaf ale detașamentelor polone și căzăcești, întreprinse, an de an, timp de câteva luni, au ruinat cu totul, pentru multă vreme, gospodăriile localnicilor de la sate și țiguri. Acest fapt avea să determine o scădere a obligațiilor domnilor Moldovei față de Înalta Poartă, astfel încât cuantumul haraciului, de exemplu, a reprezentat la începutul secolului al XVIII-lea jumătate din acela pe care-l plăteau domnii Țării Românești față de aceiași putere suzerană.

BIBLIOGRAFIE

N. Iorga, *Polonais et roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, București, 1921, 101 p.

Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski despre campania polonă în Moldova de la 1686*, în „Analele Academiei Române, Mem. sec. ist., seria III, tom. XIII, 1932, 36 p.

Maria Kastarska-Sergescu, *L'Expedition de Sobieski en Moldavie en 1686*, în „Revue historique sud-est-europeen“, 1933, p. 17—30.

I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933, 240 p.

A. Grigorovici, *Expedițiile regelui Sobieski în Moldova și ținutul Neamțului*, în „Anuarul liceului «Petru Rareș»“, Piatra Neamț, 1933—1934, p. 89—107.

N. Iorga, *Sobieski și românii*, în „Revista istorică“, 1934, p. 193—204.

V. Ciobanu, *Istoriografia românească despre relațiile româno-polone în epoca medie*, în „Revista de istorie“, 5/1974, p. 727—736.

C. A. Stoide, *Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-polone din anii 1683—1684*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol“, Iași, 1976, p. 71—91.

V. Ciobanu, *Relațiile politice ale Moldovei cu Polonia în secolele XV—XVIII în lumina unor cercetări recente*, în „Revista de istorie“, 6/1977, p. 1102—1119.

Constantin Șerban, *Românii și problema orientală 1683—1713*, în „Revista de istorie“, 10/1980, p. 1945—1970.

BIZANȚUL ȘI STATELE BALCANICE ÎN PERIOADA 1261—1453

STELIAN BREZEANU

Cele două secole constituie la nivelul istoriei europene o epocă de criză. În Occident, declinul economic de după anul 1300, regresul demografic provocat de ciuma neagră și marile conflicte sociale și militare au determinat o repleiere în politică, ce avea să fie depășită abia la apusul veacului al XV-lea. În Balcani, fenomenul de criză este mult mai puternic și consecințele lui au fost dezastruoase pentru lumea sud-est europeană la sfârșitul acestei perioade. Această ultimă observație se impune a fi însă nuanțată. Criza nu se manifestă la nivelul tuturor compartimentelor vieții societății sud-est europene și ea a cunoscut ritmuri inegale de la o regiune la alta. În general însă, progresele procesului de feudalizare au adus pe primul plan al scenei politice forțe sociale cu tendințe separatiste, care au slăbit rezistența în fața noului val al expansiunii islamice.

*
* *
*

Evoluția social-economică a popoarelor sud-est europene a urmat în această perioadă căi și ritmuri diferite în funcție de factori diverși, între care tradițiile istorice, poziția geografică și contactele cu lumea vecină — italiană, germană și maghiară — au jucat un rol capital.

În Bizanț, politica de concesiuni comerciale față de republicile maritime italiene, inaugurată de Comneni la sfârșitul secolului al XI-lea (1082) și evenimentele din anul 1204 au provocat declinul vieții economice în imperiu, oprit pentru moment de politica înțeleaptă, promovată de Lascarizi, în imperiul de Niceea (1204—1261). Dar venirea la putere a dinastiei Paleologilor (1259) și recucerirea Constantinopolului (1261) au coincis cu reluarea și extinderea concesiunilor comerciale față de orașele italiene. Tratatul de la Nymphaion (mart. 1261), prin care Mihail VIII Paleologul reia politica de concesiuni față de oamenii de afaceri italieni, constituie un moment de răscruce în evoluția vieții economice bizantine: abandonarea monopolului comercial al imperiului în Marea Neagră, transformarea cartierelor italiene din Constantinopol și din celelalte orașe bizantine într-un adevărat „stat în stat”, scos de sub control imperial, libertate deplină a comerțului cu grâne. Rivalitatea dintre Genova și Veneția din următoarele două secole pentru dominație economică asupra pieței bizantine și în Marea Neagră desăvârșește ruina economiei imperiului, lipsit de flotă și resurse. Evoluția monedei bizantine din această perioadă traduce mișcările profunde ale economiei imperiale. După relativa refacere a titlului monedei de aur bizantine sub Comneni și Lascarizi, sub Mihail VIII Paleologul titlul hyperperului scade la 16 carate, la 12 și apoi la 10, sub Andronic II, pentru ca să-și înceteze emisiunea către 1340, sub cîrmuirea lui Andronic III. Apariția florinului (1252) și a

ducatului (1284), care se substituie pe piața internațională monedei bizantine după un mileniu de supremație necontestată a acesteia, este reflexul mutațiilor profunde din economia mediteraneană, unde are loc ascensiunea comercială a republicilor maritime italiene.

Imaginea evoluției vieții economice în restul teritoriilor balcanice nu este aceeași. În interiorul peninsulei, în Bulgaria și, mai cu seamă, în Serbia, Bosnia și pe coasta dalmată, viața urbană cunoaște o relativă dezvoltare, în legătură cu exploatarea minelor de cupru, argint și aur, inițiată de suveranii sîrbi și bosnieci, și cu marile curențe comerciale la care este conectată regiunea, în care negustorii localnici joacă, e drept, un rol secundar. Excepție fac orașele de pe coasta dalmată și, în primul rînd, Ragusa (Dubrovnik), care dețin importante privilegii acordate de suveranii balcanici, privilegii la adăpostul cărora dispută Veneției supremația comercială în Balcani și chiar în Adriatică.

Pe plan social se intensifică procesul de feudalizare a societății, deși amploarea și ritmul nu au fost aceleași în toate teritoriile peninsulei. În Slovenia și Croația, aflate sub dominație germană și, respectiv, maghiară, procesul de creare a clasei feudale și de aservire în masă a țărănimii a fost mult mai avansat, urmînd, în liniile sale generale, ritmul și formele cunoscute în Occident. În Thracia, Macedonia, Grecia și Bulgaria, feudalizarea societății a fost ceva mai lentă iar structurile sociale au purtat amprenta bizantină în tot cursul acestei perioade. În sfîrșit, geneza structurilor feudale a urmat un ritm foarte lent în Serbia, Bosnia, Zeta (Munte negru) și Albania, unde se mențin puternice comunități libere țărănești pînă la cucerirea otomană. Dincolo de aceste particularități regionale, lumea sud-est europeană din secolele XIII–XV trădează o mare uniformitate, datorită structurii societății și instituțiilor feudale specifice. În fruntea ierarhiei sociale se afla o aristocrație feudală (*dynați*, *pronoia*ri, *bolia*ri, *vlasteli*, *proceres*, *voinuți*, *velicași*), stăpînă peste întinse domenii. Fie că este vorba de proprietăți depline (*bastina*), fie de apanagii (*pronoie ereditară*), concesiune ereditară de proprietăți funciare sau de domenii imense acordate de împărații bizantini unor membri ai familiei imperiale sau ai marilor familii aristocratice, fie, în sfîrșit, de stăpîniri funciare condiționate de tipul *pronoiei*, domeniile feudale erau înzestrate cu imunități administrativ-fiscale și judecătorești (*exkusseia*, în lumea bizantină), care ating apogeul ca amploare și intensitate în secolul al XIV-lea. Puterea economică a aristocrației feudale este dublată de una politică, ce se traduce în monopolul exercitat asupra principalelor dregătorii în stat. Marile familii aristocratice se constituie în adevărate clanuri — despoții Sveatoslav, Eltimir și Șışman, în Bulgaria, familiile Paleologos și Cantacuzino, în Bizanț, Subić și Șışman, în Croația, Cotromani și Vukci, în Bosnia, Balsha, Thopia și Shapta, în Albania — pentru a pune bazele unor adevărate principate teritoriale sau pentru a se constitui în facțiuni rivale ce-și disputa puterea politică în stat. Printre cei mai mari proprietari funciari din Balcani figurează în această perioadă și așezămintele monastice, stăpîne peste vaste domenii și înzestrate cu largi imunități. Mănăstirile, Rila, Gheorghe Bărză (Skoplje) și Adormirea Maicii Domnului din Prilep, dețineau zeci de sate, dar cele mai bogate erau fundațiile athonite Hilandar și Pantelimon, care la apusul veacului al XIV-lea stăpîneau peste 100 de sate și, respectiv, 40 de sate și mii de familii de țărani dependenți.

Secolele XIII-XV constituie o etapă importantă în evoluția țărănimii balcanice, ce parcurge etapa finală în procesul aservirii sale sub influența fenomenelor dizolvante din interiorul comunităților sătești, dar și ca rezultat al ofensivei marii proprietăți laice și eclesiastice, susținute de autoritatea de stat. În Thracia, Macedonia, Grecia, Bulgaria și Serbia, majoritatea țărănimii era formată din oamenii dependenți, în rîndurile cărora documentele vremii disting mai multe categorii, dintre care cele mai importante erau constituite din *pareci* (*pariți* în documentele slave), posesori ai unui lot de pămînt ce-l puteau lăsa moștenire urmașilor, și *otrofi*, categorii de producători fără pămînt care cuprindea și meșteșugari. În zonele de munte ale peninsulei, au continuat să se mențină pînă în ajunul cuceririi otomane comunități libere țărănești, foarte puternice în Albania, Muntenegru și chiar în anumite regiuni ale Serbiei și Bosniei, care aveau să dea rezistenței în fața expansiunii islamice o bază socială largă, pe alocuri chiar un caracter popular. Libertate juridică păstra încă populația vlahă, ce se ocupa, în principal, cu creșterea animalelor și cîrăușia, și era răspîdită în aproape toate teritoriile sud-dunărene.

Structura orașului sud-est european este în această perioadă foarte eterogenă. O aristocrație urbană, compusă din mari feudali, negustori bogați și patroni de ateliere meșteșugărești, se opunea majorității populației, constituită din meșteșugari, unii dintre ei dependenți juridic, și sărăcimea urbană. La nivelul orașelor balcanice o distincție se impune. Dacă orașele dalmate se caracterizează prin structuri sociale și administrative de inspirație occidentală, care le asigură autonomia internă, în restul peninsulei centrale urmează în evoluția lor modelul bizantin, în care autoritatea centrală și, în perioadele de criză politică din secolele XIII—XIV, marii feudali exercită asupra lor un control riguros ce paralizează afirmarea inițiativei particulare și individualizarea orașului în universul lumii medievale, fenomen ce constituie o stavilă esențială în formarea unei orașenimi de tipul celei din Occident, capabilă să susțină eforturile centralizatoare ale regalității. Acest fapt explică și ușurința cu care ele intră în sfera de influență a marilor feudali sau devin forțe de disoluție politică în ajunul expansiunii otomane.

*
* *
*

Uzurparea tronului imperiului de către Mihail VIII Paleologul (1259—1282) în 1259, prin îndepărtarea ultimului reprezentant al dinastiei Lascaris, constituie unul dintre marile evenimente dinastice ale istoriei bizantine. Urca astfel pe tronul Bizanțului ultima și cea mai lungă dinastie (1259—1453). Cei mai de seamă reprezentanți ai ei sînt, alături de fondator, Andronic II (1282—1328), Andronic III (1328—1341), Ioan V (1341—1391), Manuel II (1391—1425), Ioan VIII (1425—1448) și Constantin XI (1448—1453).

Gubernarea lui Mihail VIII Paleologul marchează, pe plan intern, o reacție hotărîtă față de politica promovată de înaintașii săi Lascarizi. Venit la putere în numele și cu sprijinul aristocrației feudale, el duce o politică net ostilă păturilor mici și mijlocii ale populațiilor rurale și urbane din Asia Mică, care formaseră reazimul guvernării lascaride. Pe plan extern ea se înscrie, prin recucerirea Constantinopolului (1261) și a altor teritorii bizantine de sub dominația

latină, ca o continuare a operei de restaurare imperială a Lascarizilor. Dar aceste succese ale operei de recucerire au fost plătite scump de imperiu, datorită reorientării politicii sale externe spre Occident și a abandonării apărării granițelor orientale. Amenințat de planurile de cucerire ale lui Carol de Anjou, care se substituise lui Manfred pe tronul Siciliei (1266), Mihail Paleologul reia și amplifică concesiunile comerciale ale Comnenilor și Anghelilor în favoarea genovezilor și venețienilor, recunoaște supremația papei în biserica răsăriteană la conciliul de la Lyon (1274) și epuizează tezaurul imperial pentru cumpărarea aliaților. Încununată de un succes deplin, grație „Vecerniilor siciliene” (1282) care elimină definitiv primejdia angevină, politica occidentală a lui Mihail Paleologul ruinează imperiul și lasă fără apărare hotarele orientale ale statului, unde încă de pe acum își face apariția un nou val al ofensivei musulmane, ce smulge imperiului primele teritorii la sfârșitul domniei sale.

Perioada de guvernare a urmașilor săi este dominată de lunga agonie a statului bizantin, înainte de deznodământul final. Aservit economic de cele două republici comerciale italiene, a căror politică este guvernată de ideea împiedicării cu orice preț a refacerii potențialului economic și militar al imperiului, statul bizantin este slăbit acum și de rivalitățile dintre grupările clasei dominante în lupta pentru putere, de mișcările sociale și religioase. Rivalitățile politice din sînul aristocrației bizantine provoacă trei mari războaie civile, ce ocupă scena politică a imperiului în secolul al XIV-lea. Primul din seria celor trei războaie opune pe bătrînul Andronic II nepotului său Andronic III (1321—1328), conflict în care acesta din urmă iese victorios, grație sprijinului financiar și militar al marelui domestic Ioan Cantacuzino și al țarului bulgar Mihail Șisman. Încercarea marelui domestic Ioan Cantacuzino de a guverna imperiul sub minoratul lui Ioan V Paleologul deschide un nou război civil (1341—1354), între Ioan Cantacuzino, proclamat împărat (1341—1354), și gruparea din jurul lui Ioan V, război sfîrșit prin înfrîngerea uzurpatorului. Cele două tabere fac apel la aliați străini: Ioan Cantacuzino la Umur, emirul selgiucid din Aydin, și la emirul otoman Orhan, partizanii lui Ioan V. Paleologul la suveranii Bulgariei și Serbiei. Tot în cursul acestui război, Ioan Cantacuzino transformă Moreea într-un despotat autonom, pe care-l dă fiului său Manuel, despotat intrat ulterior în stăpînirea unor membri ai familiei Paleologilor (1383—1460). Un al treilea război civil opune pe Ioan V fiului său Andronic IV și nepotul său Ioan VII, nerăbdători să pună mîna pe putere în ultimele două decenii ale lungii domnii a lui Ioan V. În cursul acestui ultim conflict, Imperiul otoman, Veneția și Genova se amestecă fățiș în politica internă a Bizanțului, care devine tot mai mult un obiect în jocul politic al puterilor interesate în regiune. Anarhia politică din imperiu este alimentată și de mișcarea zeloților din Thessalonica (1342—1349), îndreptată împotriva grupării aristocratice a lui Ioan Cantacuzino, și de marile dispute religioase — criza arsenită, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mișcarea hesychastă din deceniile 4—5 ale veacului al XIV-lea — care pe teren religios exprimă reacții populare față de politica de apropiere de Roma a Paleologilor.

Pe plan extern, Bizanțul are de înfruntat în această ultimă perioadă a istoriei sale adversari redutabili — statul sîrb, în Balcani, turcii otomani, în Asia Mică — care exploatează și chiar alimentează criza internă din Bizanț pentru reușita planurilor lor expansioniste. Începută încă de la sfîrșitul secolului al

XIII-lea sub domnia lui Milutin, expansiunea sîrbă atinge apogeul sub Ștefan Dușan, care ocupă cea mai mare parte a Macedoniei, Thessaliei, Albaniei, Epir, Acarnania și Etolia. În Asia Mică, turcii otomani își fac apariția în deceniul 9 al veacului al XIII-lea, cînd încep cucerirea teritoriilor bizantine sub emirul Osman (1288—1326). Tentativa lui Andronic II, lipsit de trupe, de a stăvili ofensiva otomană cu ajutorul mercenarilor din compania catalană (1303), se întoarce contra imperiului: catalanii se răscoală și pun bazele unui ducat propriu în Atena (1311—1388). Din acest moment, Osman nu mai întâmpină rezistență în Asia și ocupă în 1326 orașul Brussa, unde-și stabilește și reședința. Succesorul său, Orhan (1326—1359), cucerește Niceea (1331), după care lichidează stăpînirea bizantină de dincolo de Bosfor. Războiul civil dintre Ioan V și Ioan Cantacuzino îi oferă prilejul, ca aliat al acestuia din urmă, să se amestece în evenimentele din Constantinopol și de a pune piciorul în Europa, prin cucerirea cetății Gallipoli (1354). Începea astfel un nou capitol în istoria Europei sud-estice, care avea să se încheie un secol mai tîrziu prin cucerirea Constantinopolului și a întregii Peninsule Balcanice.

În Bulgaria, criza politică începe îndată după moartea marelui țar Ioan Asan II (1218—1241) și se precipită după stringerea dinastiei vlahe (1257), împrejurare exploatată de împărații bizantini din Niceea, care recuceresc cea mai mare parte a Thraciei și Macedoniei la mijlocul veacului al XIII-lea. Marii feudali bulgari, împărțiți în facțiuni, își dispută puterea în stat și fac apel la sprijin extern — bizantin și tătar — aducînd țaratul la un pas de prăbușire. În aceste împrejurări, în anul 1277 izbucnește o puternică mișcare populară antifeudală, condusă de porcarul Ivailo, care ocupă Tîrnovo și se proclamă țar. În alianță cu bizantinii și tătarii, boierii bulgari îl înlătură pe Ivailo (1281), dar țaratul intră sub dependență străină. Abia la începutul secolului următor, energicul țar, Theodor Sviatoslav (1300—1322), înlătură imixtiunea bizantină și tătară și restabilește prestigiul țaratului pe plan extern. Îndată însă după moartea sa, criza politică își reia cursul, fenomen cu consecințe funeste pentru soarta statului bulgar medieval. În 1323, la tronul Bulgariei vine o nouă dinastie, fondată de despotul Mihail Șişman, conducătorul principatului de Vidin, desprins de la sfîrșitul secolului precedent de sub autoritatea centrală. La sfîrșitul domniei lui Șişman, căzut în lupta de la Velbujd (1330), țaratul trece prin grave tulburări interne. Sub lunga domnie a lui Ioan Alexandru (1331—1371), criza politică internă se precipită, țaratul fărîmițîndu-se în mai multe principate. În regiunea munților Rhodopi se constituie un principat sub conducerea lui Momcilă. Pe țărmul apusean al Mării Negre, într-un teritoriu cu populație predominant românească, se formează un alt principat sub conducerea lui Balica, consolidat sub despotii Dobrotici și Ivanco. În nord-vest, cu capitala la Vidin, se reconstituie un principat independent, condus de fiul cel mare al țaratului, Ioan Strațimir (cca. 1360—1396). În sfîrșit, partea centrală a țaratului, cu centrul la Tîrnovo, rămîne în stăpînirea lui Ioan Alexandru și la moartea acestuia avea să fie moștenită de fiul său cel mic, Ioan Șişman (1371—1393), care preia și titlul de țar.

Spre deosebire de Bizanț și Bulgaria, Serbia cunoaște în această perioadă o epocă de consolidare internă și expansiune pe plan extern. Sub regii Uroș I (1243—1276) și Uroș II Milutin (1282—1321), este sporită bază economică a statului sîrb prin stimularea dezvoltării mineritului, fapt ce îngăduie suveranilor săi să bată prima monedă de aur. Pe plan social, procesul de aservire a țărănimii în-

registrează o nouă etapă ce se caracterizează prin marile donații făcute de regalitate bisericii și feudalilor laici; instituția regală își consolida astfel baza ei socială, rezimîndu-se pe aristocrația funciară ereditară (*vlasteli*) și pe noua clasă de războinici (*voinuși*), posesori de domenii de tipul pronioiei. În exterior, regii sîrbi beneficiază de criza politică din Bizanț, Bulgaria și Ungaria de la răscrucea secolelor XIII-XIV și extind hotarele statului lor în nord-est și în sud, cea mai importantă achiziție fiind Macedonia septentrională, cu orașul Skoplje (1282).

Regatul medieval sîrb atinge apogeul puterii sale sub cîrmuirea lui Ștefan Dușan (1331—1355), care instaurează hegemonia Serbiei în Balcani, într-un moment cînd principalii săi rivali, Bizanțul și Bulgaria, se aflau în plină criză. În această perioadă influența bizantină în Serbia cunoaște intensitatea sa maximă. Numeroase instituții bizantine au fost preluate de Ștefan Dușan din teritoriile cucerite și extinse în restul teritoriului statului pentru a asigura coeziune edificiului său politic. Același țel era urmărit și de *Začonicul* lui, elaborat în 1349 și, într-o formă lărgită, în 1354, cod de legi ce încorporează cutumele locale și numeroase elemente de drept bizantin, impuse de prezența în stat a unei mase populatîi de limbă greacă, dar și de progresele procesului de feudalizare înregistrate de societatea sîrbă în veacul al XIV-lea. Pe plan extern, Dușan promovează o politică expansionistă, menită să asigure interesele aristocrației sîrbe, baza socială a puterii sale. În urma victoriei de la Velbujd (1330) asupra coaliției bulgaro-romăno-bizantine, suveranul sîrb ocupă regiunile vestice ale țaratului bulgar iar după războaiele victorioase purtate împotriva bizantinilor cucerește întreaga Macedonia, Thessalia, Epir, Albania și Thracia vestică, încît statul sîrb atinge limitele sale maxime: de la Dunăre la istmul de Corint și de la Marea Adriatică la Munții Haemus. După ce biserica sîrbă a fost ridicată la rangul de patriarhat, în anul 1346 Ștefan Dușan se proclamă „țar al sîrbilor și al grecilor”, considerîndu-se succesor (*nastavnik*) al împăraților bizantini și reluînd în acest fel aspirațiile politice ale suveranilor bulgari Simeon și Ioan Asan II.

Dar edificiul politic al Dușan, fruct al cuceririi, nu avea să supraviețuiască marelui suveran sîrb. Lipsit de o bază social-economică și etnică unitară și subminat de tendințele separatiste ale aristocrației feudale, imperiul lui Dușan s-a fărîmițat în mai multe formațiuni politice îndată după 1355. În Macedonia se formează regatul lui Vuçașin și despotatul lui Ioan Uglieșu, în Thessalia și Epir se constituie un stat sub conducerea lui Simeon, fratele lui Dușan, Zeta și Albania se desprind într-o serie de principate independente aflate sub conducerea unor feudali locali. În sfîrșit, în Serbia propriu-zisă domnește Ștefan Uroș (1355—1371), fiul lui Dușan, care preia și titlul de țar. După moartea acestuia, și această parte a edificiului politic al lui Dușan se destramă într-o serie de principate, între care rolul cel mai însemnat avea să-l joace principatul cneazului Lazăr (1371—1389), eroul luptei antiotomane.

Constituit încă de la sfîrșitul secolului al XII-lea sub vasalitatea regatului maghiar, statul bosniac reușește să se emancipeze în perioada crizei provocată în Ungaria de stingerea dinastiei arpadiene. Banul Ștefan II Cotromani (1314—1353) se opune cu succes încercărilor lui Ștefan Dușan și ale regilor maghiari de a-și extinde stăpînirea asupra principatului Bosniei. Domnia lui Tvrtko (1353—1391) reprezintă perioada de apogeu a statului bosniac. Pe plan economic, noul ban promovează o politică de lărgire a contactelor cu Ragusa și de încurajare a exploatării miniere, fapt ce duce la sporirea considerabilă a veniturilor autori-

tății centrale. În 1377, Tvrtko I se proclamă rege, după care își extinde stăpînirea asupra litoralului dalmat și a unei părți din Croația, eliberată de sub dominația regilor maghiari. După moartea sa, regatul cade, însă pradă luptelor feudale interne, alimentate de regalitatea maghiară, lupte care sfîrșesc prin a fărîmița statul bosniac în mai multe principate autonome și a restabili controlul Ungariei asupra teritoriilor dalmate și croate.

În istoria medievală a Albaniei, a doua jumătate a secolului al XIII-lea coincide cu apariția factorului politic sud-italian în regiune, prin intervenția lui Manfred și apoi a regilor angevini. Aceștia din urmă au reușit să smulgă despotatului bizantin din Epir cea mai mare parte a teritoriilor albaneze. La mijlocul veacului următor teritoriile albaneze trec sub stăpînirea lui Ștefan Dușan, dar, după moartea suveranului sîrb, în Albania se constituie cîteva principate autonome, conduse de membrii familiilor Balsha, Thopia și Shapta, între care se dau lupte aprige pentru supremație, prilej pentru Veneția și otomani de intervenție în regiune.

Așadar, în momentul în care turcii pătrund în Europa, dispărea de pe scena politică sud-est europeană Ștefan Dușan, singura personalitate capabilă să se opună expansiunii islamice. Totodată, cucerirea otomană intervine într-o vreme în care statele balcanice erau epuizate de luptele pentru supremație în peninsula, iar pe plan intern tendințele separatiste ale marilor feudali au dus la fărîmîțarea lor în zeci de principate, incapabile să se opună cu succes armatelor otomane. În sfîrșit, expansiunea turcă a fost facilitată de fenomenul aservirii în masă a țărănimii balcanice și nu este întîmplător faptul că invadatorii au întîmpinat o rezistență eroică tocmai în regiunile în care se menținea încă o țărănime liberă puternică. Nu trebuie însă să pierdem din vedere faptul că armatele otomane s-au dovedit superioare forțelor creștine prin organizarea și concepția lor strategică, avînd în frunte comandanți éminenți ca Hadji Ulbeg, Baiazid ori Mehmed II.

După ce au pus stăpînire pe orașul Gallipoli (1354) cu complicitatea unor oameni politici bizantini, turcii ocupă în cîteva ani întreaga Thracie de la bizantini și își îndreaptă atacurile asupra statelor sud-slave. În următoarele decenii, obiectivul expansiunii otomane l-a consuit luarea în stăpînire a principalei căi strategice a Balcanilor, antica *via militaris* Constantinopol — Adrianopol—Philipopolis—Sofia—Niș—Belgrad, ce deschidea accesul spre Europa Centrală. În 1362, turcii ocupă Adrianopolul, unde aveau să-și mute curînd reședința, dovadă a intenției lor de a se stabili solid în Europa. Încercarea lui Vucașin și a lui Ioan Uglieșa de a le stăvili expansiunea pe Marița, la Cirmen (1371), sfîrșește cu un mare dezastru, după care cea mai mare parte a Macedoniei este transformată în pašalic iar Bizanțul devine un stat vasal otomanilor (1372). Noua înfrîngere suferită de forțele balcanice conduse de cneazul sîrb Lazăr la Cîmpia Mierlei (1389) deschide turcilor drumul spre cucerirea statelor bulgare: țaratul lui Șișman cade în 1393, în ciuda rezistenței eroice a orașenilor din Tirnovo, iar trei ani mai tîrziu este ocupat principatul lui Strațimir, Dobrogea fiind salvată pentru scurt timp de Mircea cel Bătrîn, pentru a o uni teritoriului Țării Românești (1389). În jurul anului 1400, întreaga cale strategică a Balcanilor, cu excepția Belgradului, se afla în mîinile turcilor și cea mai mare parte a peninsulei era transformată în pašalic otoman; numai Serbia, Bizanțul și despotatul Moreei păstrau încă ființa statală, dar se aflau deja sub suzeranitate otomană. Înfrîngerea lui Baiazid la Ankara (1402) și luptele interne din imperiu în anii ce-au

urmat au oferit statelor balcanice un răgaz de încă o jumătate de secol. Dar Bizanțul nu mai poate fi salvat în ciuda încercărilor disperate ale lui Manuel II și Ioan VIII de a obține ajutoare din Occident, chiar cu prețul recunoașterii suveranității pontificale în biserica ortodoxă în conciliul de la Ferrara-Florența (1438—1439). Victoriile lui Iancu de Hunedoara au mai trezit unele speranțe în salvarea imperiului, dar noua înfrângere a forțelor creștine la Varna (1444) a pecetluit soarta lui. Lipsit de resurse și de ajutoare din afară, Constantinopolul cade la 29 mai 1453, în urma unui lung asediu (7 aprilie — 29 mai), după care este prădat cumplit de noii săi stăpîni. În anii următori, cad și ultimele rezistențe balcanice: principatul Serbiei (1458), despotatul Mistrei (1461) și Bosnia (1463). O rezistență dîrză au întîmpinat cuceritorii în Albania. După ce încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, teritoriile albaneze fuseseră transformate în pașalic, în 1443, Gheorghe Castriot, cunoscut sub numele de Skanderberg, ridică steagul luptei pentru eliberare. El reușește să reunească toate forțele țării în „Liga albaneză” (1444) și, în fruntea armatei sale de țărani liberi, provoacă grele înfrîngerii turcilor, culminînd cu dezastrul lui Mehmed II de la asediul fortăreței Kruja (1466). După moartea lui Skanderberg (1468), turcii reiau atacurile asupra Albaniei, care cade cîrînd sub stăpînire otomană.

În evoluția culturii medievale sud-est europene cele două veacuri reprezintă vîrsta sa de aur. În Bizanț, perioada este cunoscută sub numele de „renașterea Paleologilor”, caracterizată prin fărîmițarea vechii unități a culturii imperiale în „școli” regionale cu o anumită autonomie față de Constantinopol, prin conștiința limpede pe care lumea bizantină, amenințată de turci și latini deopotrivă, o dobîndește pentru tradițiile ei elenice pe care le exaltă, prin nașterea umanismului, ce cultivă un nou ideal de viață, în care se îmbină dorința de cunoaștere universală cu gustul pentru acțiune, și, nu în ultimul rînd, prin tot mai intensele raporturi cu lumea ortodoxă și occidentală, de unde și iradierea modelelor bizantine pe o întinsă arie a continentului european într-o perioadă de agonie politică a imperiului. La rîndul ei, cultura popoarelor sud-slave vădește o puternică originalitate în raport cu cea bizantină, constituind un instrument esențial în slujba afirmării lor politice.

În filosofie, influența lui Aristotel și, mai cu seamă, a lui Platon este mai puternică ca niciodată în istoria gîndirii bizantine, la savanții umaniști ca Nikephor Chumnos, Theodor Metochites, Nikephor Gregoras și, cu deosebire, la cel mai mare filosof bizantin, Gemistos Plethon (1360—1452), care în tratatul despre legi propune o reformă profundă a statului, societății și chiar a religiei, urmînd modelul platonician. În planul științei, cîmpul este considerabil lărgit prin observațiile directe ale savanților umaniști, Nikephor Chumnos, Theodor Metochites, Nikephor Gregoras și alții. În lumea sud-slavă, foarte cultivate au fost scrierile cu caracter religios, în care s-au ilustrat școlile din Tîrnovo, Vidin și Reșava prin activitatea unor mari personalități ale culturii balcanice medievale: patriarhul Eftimie, mitropolitul Ciprian, Grigorie Țamblac, Constantin Costenețki și alții.

Cea mai importantă trăsătură a literaturii istorice bizantine și sud-slave este primatul exercitat de genul istoriei contemporane asupra celorlalte genuri

istorice intrate în declin. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea trăiește Ge. Pachymeres, care scrie o masivă istorie a epocii lui, ce îmbrățișează perioada 1258—1308. Veacul următor este dominat de două mari personalități: Nikephor Gregoras și Ioan Cantacuzino. Primul, savant de știință enciclopedică, scrie *Istoria romană*, lucrare amplă ce duce narațiunea evenimentelor de la 1204 la 1359, evenimentele trăite de autor ocupînd un loc central în lucrare; celălalt întocmește *Istoria*, lucrare apropiată de genul memorialisticii, care acoperă perioada 1320—1356, constituind o încercare a autorului-basileu de a-și justifica faptele domniei sale. Ultimul secol de istorie bizantină cunoaște patru istorici, foarte diferiți prin opțiunile lor politice. Dacă Sphrantzes rămîne atașat tradiției imperiale în *Memorii* (1401—1477), iar Ducas se dovedește a fi în a sa *Istoria turco-bizantină* (1341—1462) partizan al apropierei față de latini, Laonic Chalcocondyl face din curtea despoților din Mistra centrul narațiunii sale istorice (*Expuneri*, c. 1300—1464), în vreme ce Critobul din Imbros scrie o istorie a lui Mehmed II, cuceritorul Constantinopolului. În Serbia veacului al XIV-lea sînt scrise *Viețile regilor și arhiepiscopilor sîrbi*, lucrare cu caracter militant, pusă în serviciul aspirațiilor politice ale regalității Nemanizilor. Tot în Serbia, la cumpăna secolelor XIV-XV apar cele trei cicluri ale poeziei epice populare, în care sînt evocate evenimentele dramatice legate de lupta poporului sîrb împotriva cuceririi otomane.

Pe plan artistic, în arta sud-est europeană, dominată de creațiile religioase, se conturează numeroase școli regionale pe fondul fidelității față de tradițiile bizantine din veacurile precedente. În arhitectură, vechiul tip bazilical se întîlnește în Mistra, unde s-a deplasat centrul vieții artistice, în Biserica metropolitană Sf. Dimitrie (1310), la mănăstirea Brontochion (c. 1310) și la Pantanassa, în biserica Sf. Theodora, din Arta, capitala Epirului. Tipul de biserică în cruce simplă și biserică cu cupolă pe trompe apare în Peloponez, Epir și Macedonia, în vreme ce la Constantinopol și în Trapezunt este urmat planul în cruce greacă de tip complex. În Serbia și Bulgaria sînt ridicate lăcașe de cult cu planuri longitudinale și cruciforme, la Tirnovo, în biserica Boiana și în mănăstirile sîrbe, Studenița, Mileșeva și Sopočani (sec. XIII). Monumentele sîrbe din veacul al XIV-lea se remarcă prin marele elan al construcției și prin efectele pitorești și plastice ale acoperișurilor sub influență occidentală și bizantină. În pictura religioasă se regăsesc, în Bizanț, cele două curente — aulic și monahal — din perioada precedentă. Prima orientare apare în mozaicurile și frescele din Chora, din Constantinopol, executate la comanda lui Theodor Metochites, în biserica Sf. Theodori și Brontochion din Mistra, ori în biserica Sf. Apostoli din Salonic. Tendința monahală predomină în ultimele picturi murale ale școlii din Mistra, din bisericile Peribleptos și Pantanassa, ca și în pictura athonită. Dacă pictura bulgară, reprezentată mai cu seamă de frescele din biserica Boiana (c. 1258), rămîne sub înfrurirea bizantină, pictura sîrbă se orientează spre concepții artistice profund originale, constituindu-se într-unul dintre cele mai importante capete ale picturii medievale europene. Pictura din mănăstirile Studenița (c. 1200), Mileșeva (1234) și Sopočani (1270), aceasta din urmă o adevărată capodoperă a picturii europene, se remarcă prin coloritul și expresivitatea figurilor umane, trăsături ce reapar și în frescele din veacul al XIV-lea din bisericile Dečani și Peč.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Gh. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938.
Ch. Delvoye, *L'art byzantin*, Paris, 1967; (versiune rom. *Arta bizantină*, 2 vol., Buc., 1976).
K. Frasheri, *The History of Albania*, Tirani, 1964.
A. Grabar, *L'art du Moyen Âge en Europe Orientale*, Paris, 1968.
H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I—II, München, 1978.
D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, London, 1971.
Ge. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963 (cu versiuni și în limba franceză, engleză, italiană, spaniolă și sirbo-croată).
Idem, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954.
A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, II, Paris, 1932.
* * * Atlas istoric, Buc., 1971.

POPULAȚIA — FACTOR IMPORTANT AL PROCESELOR ISTORICE (În lumina făuririi unității românești)

LOUIS ROMAN

Istoria evenimențială — domeniu admirabil de cercetare și reflecție — ne-a încântat și îngrijorat pe toți, ne-a entuziasmat și îndurerat în fel și chip, ne-a convins și orientat pe calea luptei împotriva exploatării și asupririi, ne-a îndrumat în prezentarea fenomenelor în înfățișarea lor reală, în reliefarea misiunii clasei progresiste, revoluționare a epocii date. Toți îi sîntem deci îndatorați, dar istoricul, continuînd a acorda importanța meritată *fenomenului* istoric, nu se poate opri la acesta, ci trebuie să năzuiască a accede spre *esențe*, inclusiv spre cele mai profunde, pentru a suprinde resorturile ultime ale proceselor, curentele de adîncime ce mișcă omenirea. Care să fie oare aceste esențe și cum se ierarhizează ele din punctul de vedere al profunzimii ?

Demografia — atît cea contemporană, cît și cea veche — stabilește caracterele specifice ale spațiului demografic, pe teritoriul și în perioada date¹. *Demografia istorică* determină coordonatele caracteristice ale istoriei populației și ale politicii demice². Se naște însă întrebarea : cum și în ce măsură sînt influențate procesele istorice de către specificul spațiului demografic ? Unele teorii reacționare — geopolitica, neomalthusianismul ș.a. — au susținut că diferite caractere demografice ale populației ar influența în mod hotărîtor evoluția socială, de unde anumite grupări politice au desprins orientări de extremă dreaptă. Analiza științifică a demonstrat falsul aserțiunii, dar o serie de gînditori înaintați au fost înclinați — poate ca o reacție la atrofierile ultrareacționare amintite — să atribuie o importanță insignifiantă caracterelor demografice ale populației în procesele istorice. În schimb, demoistorici serioși din diferite țări se arată gata, în vremea din urmă, să supraliciteze rolul aspectelor spațiului demografic.

Sînt, prin urmare, destule împrejurările care obligă la o analiză concretă — în cele ce urmează, ea se operează asupra importantului proces istoric al făuririi unității etniei române —, atît cu scopul de a determina ierarhizarea esențelor de maximă pătrundere a cunoașterii umane, cît și de dorința de a desprinde adevărul asupra rolului populației în evoluția societății.

*

Unitatea românilor se manifesta pe toate ariile geografice, în ciuda nefireștiilor granițe ce sfîșiau trupul unic al țării. La 14 ianuarie 1643, Vasile vodă Lupu al

¹ L. Roman, *Sciences de l'histoire, démographie et démographie historique*, în „Analele Universității București”, Istorie, XXIX, 1980, p. 101—105.

² *Ibid.*, p. 105—109.

Moldovei arăta o bună cunoaștere a marelui număr al românilor transilvăneni³, iar Grigore Ureche sublinia în aceeași perioadă că moldovenii și muntenii „s-au tras de la un izvod... Rumânii, cîți să află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm să trag”⁴. Țara Românească era numită în mod familiar „Țara” de așezările de pe malul dobrogean al Dunării, dar și de cele din sudul Ardealului, din estul Banatului și chiar din Sălaj⁵. Satul Seliștea (azi în com. Isverna, jud. Mehedinți) întreținea legături atît de strînse, în secolele XVIII-XIX, cu sate din Banat și Transilvania, încît și căsătorii se înfiripau între tineri de pe cele două versante ale munților⁶. Temeiul acestor — și al altor altor — manifestări de unitate era unicitatea etniei, predominante numericeste în tot acest spațiu.

Legăturile sînt foarte puternice și se întăresc tot mai mult de-a lungul secolelor. Periodic, la locuri consacrate prin tradiție în toate ramurile Carpaților, se țineau *nedeile*⁷, prilej de iarmaroc și de odihnă spirituală („tîrg pe înălțimi”), de cunoaștere a oamenilor din așezările țării de-o parte și de alta a muntelui, de a ști cite se petrec în lume („tîrg de două țări”). Totodată — așa cum se întîmpla altădată și în Ardennes sau în Caucaz — nedeile constituiau o bună ocazie pentru tineri de a se cunoaște și a se lua („tîrg de fete”) : muntele Găina din Apuseni, celebrat pînă azi cu un asemenea apelativ, ori cazul mai sus citat al Seliștei din Isverna Mehedințiului se prezintă numai drept relicele unei străvechi datini, cîndva de mare răspîndire și popularitate.

Orașul Bistrița s-a dezvoltat și a înflorit în contact cu Țara Moldovei, în care sens este elocventă scrisoarea de pe la <1604—1619> a vornicului Crăstian Rotâmpan din Cîmpulung către bistrițeni : „Că acest cap de țară a Mulduvei nu poate hi fără dumniavoastră și dumni<i>lor voastrea încă are hi îndemănă cu

³ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV/1, București, 1882, p. 669. Referitor la cele ce urmează, un bogat material la : *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași : 1600—1859—1918*, ed. Gh. Buzatu, A. Kerețchi, D. Vitcu, „Junimea”, Iași, 1983 ; I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie”, 29, 6, 1976, p. 865—887 ; Ilie Ceaușescu, *Transilvania străvechi pămînt românesc*, Editura Militară, București, 1984 (hărțile : I. Talpeș ; vers. engl. și franc. — 1983) ; M. Mușat, V. Arimia, *Introducere, în 1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe*, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 11—57 ; *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, ed. Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984 (mai ales : D. Hurezeanu, p. 21—135 ; R. Manolescu, p. 253—277) ; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Editura Academiei, București, 1983, etc.

⁴ Gr. Ureche, *Leopeseșul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, p. 66, 134.

⁵ V. Morfei, *Infiltrări românești dintr-o parte în alta a Dunării...*, în „Buletinul Soc. Rom. Geogr.”, XLVI, 1927, p. 130 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 171 (și n. 113) ; L. Roman, *Așezarea statornică a românilor transilvăneni în Țara Românească (1739—1831)*, în „Studii Revistă de Istorie”, 24, 5, 1971, p. 918 ; I.-A. Pop, *Reflectarea realităților general-românești din secolele XVII-XVIII în cronicile din Șcheii Brașovului*, în „Anuarul Institutului Ist. Arh. «A. D. Xenopol»”, Iași, XX, 1983, p. 287.

⁶ V. Novac, *Cîteva documente inedite...*, în „Mehedinți — istorie și cultură”, Drobeta Turnu-Severin, II, 1980, p. 309—314.

⁷ I. Conea, *Din geografia istorică și umană a Carpaților...*, în Buletinul Soc. Rom. Geogr., LV, 1937, p. 48—78 (și : 3 hărți + planșele).

noi"⁸. Braşovul şi Sibiul s-au creat în legătură cu celt două alcătuiri politice româneşti sud-carpătice mai însemnate: voievodatul de pe Argeş şi Dimboviţa, respectiv cel de pe lângă Jiu şi din Haţeg; cea mai largă împlinire urma să aibă Braşovul care — în rivalitatea cu Sibiul — ieşea în frunte înaintea de toate pentru că, la sud de munţi, înfietatea revenea centrului de la Argeş, şi nu celui de pe Jiu⁹. Lucrurile căpătau o asemenea turnură şi pentru că — aşezat la punctul de contact al Transilvaniei cu Ţara Românească şi Moldova — Braşovul devenea (după cum mărturisea, de pildă, Georg Reicherstorffer în a sa *Chorographia Transilvaniae*, publicată în 1550) centrul economic al tuturor celor trei ţări române¹⁰. Legături multiple, necesare, se consolidau în acele vremuri între Ţara Făgăraşului, Scaunul Săliştii, Haţeg şi alte zone de peste munţi, pe de-o parte, şi ținuturile de nord ale Munteniei, de alta¹¹. La 1724, românii braşoveni scriau trimisului lor la Viena: „...hrana noastră mai a tuturor ne iaste în Ţara Românească, aici numai dăjdiile dăm...”¹². Din satele Apusenilor, oamenii coborau la podiş şi în cîmpie cu produsele meşteşugurilor lor, străbăteau distanţe impresionante şi se întorceau cu produsele agricole pe care nu le puteau face acasă¹³.

Cu cită forţă se impuneau cerinţele legăturilor tot mai strînse între provincii se vede din acest fapt. Instaurîndu-şi dominaţia la vest de Carpaţi la sfîrşitul veacului al XVII-lea, Habsburgii s-au străduit să reducă legăturile economice ale Ardealului cu Muntenia şi Moldova, ceea ce s-a şi înfăptuit în anumită măsură în prima vreme. Viaţa însă a impus continuarea şi consolidarea cursului anterior, încît în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea şi în prima jumătate a celui următor se poate observa o creştere importantă a relaţiilor comerciale ale Transilvaniei cu Principatele extracarpătice, relaţii mult mai importante decît cele întreţinute cu Ungaria şi provinciile austriece¹⁴.

Oamenii străbăteau neîncetat pămîntul, în toate direcţiile şi sensurile, consolidînd legăturile existente. Se circula lesne prin atîtea trecători şi plaiuri carpatine, peste Dunăre şi balta ei. Legăturile economico-sociale la Milcov erau atît de frecvente, încît la hotar s-au dezvoltat Focşanii moldoveni şi Focşanii munteni, unul şi acelaşi oraş în dublă ipostază. Şi care nu fu mirarea naturalistului şi etnografului austriac Julius Edel, conducătorul grădinilor domneşti din Iaşi, cînd — aflat acolo în 1835 — constata: „Un pîrîiaş mic formează graniţa dintre partea

⁸ Hurmuzaki, *Documente...*, XV/2, ed. N. Iorga, 1913, p. 808, nr. 1650.

⁹ N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, X, 1905, p. 5—6.

¹⁰ *Călători străini despre ţările române*, I, ed. Maria Holban, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 218.

¹¹ I. Moga, *Scrieri istorice. 1926—1946*, introd. St. Pascu, ed. M. Dan—A. Răduţiu, „Dacia”, Cluj, 1973, p. 56—88; D. Prodan, *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI—XVII*, în „Anuarul Inst. Ist. Cluj”, VI, 1963, p. 161—165; St. Meleş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX...*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 98—99; N. Stoicescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, Editura Academiei, Bucureşti, 1980, p. 120—122 etc.

¹² L. Roman, *Aşezarea statornică...*, p. 917 (şi n. 143).

¹³ Z. I. Tóth, *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Editura Academiei, 1955, p. 123; D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 115, 118, 126, 127, 138, 141; L. Roman, *Itinerarii istorice...*, în „Studii şi articole de istorie”, XXXIX—XL, 1979, p. 219.

¹⁴ Idem, *Les Transylvains en Valachie (XVIIIe siècle — début du XIXe siècle)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XI, 5, 1972, p. 784—786.

valahă și cea moldovenească a orașului... Amintitul pîrîiaș are multe meandre, ceea ce face ca împărțirea orașului să fie neprecisă; se întîmplă adesea ca, în timpul unei plimbări prin oraș, să schimbi de mai multe ori stăpînul¹⁵. În condițiile agravării crizei de sistem a feudalismului, a putut fi observat un interval mai mic de două decenii între lichidarea vămilor interne în fiecare din cele două Principate (stipulată de Regulamentele Organice) și realizarea uniunii lor vamale (introdusă la 1/13 ianuarie 1848), ceea ce iarăși demonstrează forța cu care se impunea necesitatea unor tot mai strînse legături economice între provinciile noastre.

Astfel se poate mai lesne înțelege de ce folclorul, datinile și legea sînt aceleași din Maramureș pînă în Dobrogea și din Banat pînă în Bucovina, de ce manuscrisele și tipăriturile românești au străbătut și ele toată fața acestui pămînt; datinile, folclorul, cultura scrisă ș.a. au consolidat și ele continuu unitatea etniei. Expresia cea mai clară a acestui proces este chiar limba noastră, ea însăși de-o admirabilă unitate pe întregul teritoriu al patriei, unde nu există dialecte diferite, ci numai subdialecte: moldovean, muntean (cuprinde și Dobrogea), bănațean, crișean și maramureșean. Cercetătorii au fost întotdeauna uimiți nu numai de faptul relatat, dar și de acela că nu există un subdialect transilvănean aparte, fiecare din cele cinci subdialecte intrînd ca o pană în interiorul Transilvaniei istorice. Și încă ceva: subdialectele (și graiurile în care ele se împart) nu cunosc granițe nete, fiind unite prin zone de trecere, mai largi sau mai înguste de la un subdialect (respectiv, grai) la altul. Așa, spre pildă, în zona de tranziție din sudul Moldovei, graiurile moldovenești se învecinează și se întrepătrund cu cele de tip muntean, iar în zona de tranziție din nordul Moldovei fenomenele de limbă se întrepătrund cu cele din nord-estul Transilvaniei¹⁶.

Limba română a fost și ea un puternic liant, ceea ce s-a petrecut pe o anumită canava demografică: specificul străvechi al răspîndirii populației, densitatea maximă fiind, de-a lungul multor secole, în zonele submontane, de-o parte și de alta a Carpaților Meridionali, Orientali și Occidentali, ceea ce a constituit un element important al consolidării permanente a coeziunii, prin trecători și peste plațiurile munților¹⁷. Dar același este și sensul istoric al fenomenelor lingvistice amintite mai sus: inexistența în daco-română a unui subdialect transilvănean distinct, fiecare din cele cinci subdialecte intrînd ca o pană în interiorul arcului carpatic. Și atunci este de înțeles și de ce romanizarea a trecut mult *extra provinciam* și a cuprins întregul popor daco-get: cauzele principale sînt de căutat (în afară de

¹⁵ St. G. Ciulei, Nina Ciulei, Ecaterina Ciulei, în *Momente din trecutul medicinei. Studii, note și documente*, red. dr. G. Brătescu, Editura medicală, București, 1983, p. 262—263.

¹⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I (1940), „Minerva”, București, 1976, p. 232—244; E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, ed. I. Pătruț, B. Kelemen, I. Măriei, Editura Academiei, București, 1970, p. 38—49; G. Ghiculete, *Fonetica graiurilor moldovenești de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenești de sud*, în „Fonetică și dialectologie”, IV, 1969, p. 97—105; I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile daco-române în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1974; I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București, 1975, p. 196.

¹⁷ Șt. Ștefănescu, *Géographie historique de la Roumanie. Les concentrations démographiques et leur signification historique*, în „Annales de démographie historique”, Paris, 1971, p. 341—350; L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 448—451.

superioritatea civilizației materiale și spirituale romane, precum și de alte împrejurări), tocmai în aceste strînse legături între toate părțile componente ale blocului teritorial-demic de la nordul Dunării de Jos și dintre fluviu și Mare.

Necesitatea socială a întărit neîncetat unitatea trupului acestui neam și a făcut ca teritorii, aflate timp de veacuri sub stăpînire străină — Transilvania și Crișana, Banatul și Dobrogea etc. — să graviteze totuși spre Principatele românești extracarpătice; la cele arătate de-acum în acest sens, sînt de adăugat încă multe altele. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în cel de-al XIV-lea, în Transilvania s-au realizat mari defrișeri, s-au constituit noi sate, s-au introdus masiv în circuitul agrar pămînturi necultivate, ceea ce era mai ales rodul eforturilor țărănimii române¹⁸; în scaunele și districtele săsești și secuiești, rolul acesta a revenit țărănimii locale. Procesul a continuat și în secolele următoare, astfel încît pe teritoriul Principatului Transilvaniei, la 1806, nu se mai găseau decît 54 de *praedia* „moșii fără sate așezate” (folosite mai ales ca pășuni)¹⁹. Deși fenomene asemănătoare s-au petrecut și pe teritoriile extracarpătice, totuși din veacul al XIV-lea și pînă în prima jumătate a celui de-al XIX-lea aici s-au menținut foarte întinse imășuri: în acest scop erau folosite aproape exclusiv 935 de „moșii ne-locuite” în Țara Românească (din totalul de 3464 de moșii la 1789)²⁰, 632 de moșii la 1828—1829 în Banat și comitatele apusene (Cenad, Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureș)²¹ etc. Urmarea a fost că transhumanța oierilor transilvăneni, practicăată timp de milenii, a devenit din ce în ce mai importantă — cu începere din veacul al XIV-lea — pe direcția spre Țara Românească, Moldova și Dobrogea, ceea ce rezultă și din argumentele ce se aduc în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cînd, în 1767, păstorilor nestabiliți în Țara Românească li se interzice arendarea pășunilor de aici, conducerea Brașovului consideră că aplicarea unei asemenea măsuri ar sili pe oierii transilvăneni să-și vîndă turmele sau să se stabilească în Muntenia. În momentul în care Curtea de la Viena solicită desființarea pășunatului dincolo de granițele Imperiului, la 30 iulie 1770 guvernul ardelean observă că în interiorul arcului carpatic pășunile sînt neîndestulătoare; la 9 iulie 1771 se subliniază și că mișcarea oierilor spre Banat sau către regiunile situate spre vest de Transilvania este de asemenea inoperantă, căci ar costa mai mult decît creșterea animalelor în Țara Românească. În 1786, baronul H. Rathkeal — inter-nunțul Austriei în capitala otomană — constată și el necesitatea menținerii trans-humanței oierilor ardeleni dincoace de munți²².

Prea multe dureri — aduse transilvănenilor, maramureșenilor etc. de dominația regatului Ungariei și stăpînirea nobilimii, apoi de nemiloasa administrație habsburgică și dualistă — au determinat exoduri de populație la sud și est de Carpați, ale căror maxime au avut loc, în cursul mileniului nostru, în trei peri-

¹⁸ I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944, p. 74—75, 78, 91—92.

¹⁹ I. de Lipszky (apud J. L. Stotz, *Neueste statistisch-topographische Darstellung des Grossfürstenthums Siebenbürgen...*, Wien, 1812, p. 12).

²⁰ *Perigraphi tis Vlachias...*, ed. N. Lazaru, București, 1789, p. 139.

²¹ L. Nagy, *Notitiae politico-geographico-statisticae...*, I, Budae, 1828 (însu-mare L.R. pe baza datelor, referitoare la fiecare comitat); II, 1829, p. 157, 201 (date asupra regiunii graniței militare): 347 *praedia* „moșii fără sate așezate” + 285 *diverticula* „moșii cu sălașe, aflate în proces de prefacere în sate” = 632.

²² L. Roman, *Les Transylvains en Valachie...*, p. 775.

oade : 1) în veacurile XIII—XIV²³; 2) în anii 1761—1830 (mai ales între 1761—1767)²⁴; 3) de la sfârșitul anilor '70 ai secolului al XIX-lea și pînă la 1913 (mai ales în perioadele 1902—1907 și 1910—1913)²⁵. Din Ardeal s-au refugiat mai ales români, dar și secui, nu puțini, precum și sași. Și din Principatele extracarpătice mulți pribegeau în Dobrogea : la 1603, în satul Dăieni (la nord de Hirșova), ragusanul Aloisio Radibrat constata „multe mii de români cu familiile lor, fugiți de tirania foștilor domni ai Moldovei și Țării Românești...”²⁶ (cifra însă constituie, probabil, o exagerare). Grele erau însă condițiile de trai și în Dobrogea : la 1712, polonezul Francisc Gościecki constata că „aici creștinii... strîng orice ban din cauza foametei și a birului greu pentru haraci”²⁷. Așezarea statornică a ardelenilor, mai ales români, la sud și est de arcul carpatic a fost facilitată de conștiința unității etnice cu moldovenii, muntenii și dobrogenii în mijlocul cărora rămîneau. Numai în perioada 1739—1832 și doar pe teritoriul muntean, se documentează 225 de localități în care se așează ardelenii, din care 71 noi localități cu determinantul „Ungureni” (adică oameni plecați de sub stăpînirea nobilimii ungare), 4 cu apelativul „Mocani” etc.²⁸. Este ușor de imaginat cît de multe au fost așezările — pe care transilvănenii le-au creat, le-au repopulat sau în care s-au adăugat mai vechilor locuitori — pe teritoriul moldo-munteano-dobrogean, și nu numai în timpul amin-titului val migratoriu, dar și în cel din veacurile XIII-XIV, precum și în cel de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Transhumanța și transmigrațiile definitive ale ardelenilor au avut o mare importanță în fortificarea unității țării, dar nu trebuie totuși uitat că adaosul de populație, depus de ele în zonele est- și sudcarpatice, nu a reprezentat decît o cotă-parte redusă în efectivul populației locale, motiv pentru care încercările — ce se fac în ultimii ani,

²³ În Țara Românească : C. C. Giurescu, *Vechimea satelor Star-Chiojd și Chiojdul Mic din fostul județ al Săcuienilor*, în „Revista Istorică Română”, IV, 1934, p. 285 ; I. Conea, *Basarabii din Argeș...*, în „Buletinul Soc. Rom. Geogr.”, LIV, 1935, p. 239 (harta), p. 241 (în articol se găsece însă și ipoteze ce nu pot fi primite) ; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I², „Dacia”, Cluj, 1972, p. 179—185, 286, 459 ; Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, „Facla”, Timișoara, 1974, p. 51—60 ; idem, în *Constituirea statelor feudale românești*, p. 12—13 ; Th. Năgler, *Cercetări arheologice în Țara Făgărașului privind feudalismul timpuriu*, în „Academia R. S. România. Memoriile Sect. științe ist.”, s. IV, t. II, 1977, p. 15—16 ; etc. În Moldova : I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age, Sibiu*, 1944, p. 147 (și în Țara Românească) ; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania...*, p. 101—102 ; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV (II)*, în „Anuarul Inst. Ist. Arheol. «A. D. Xenopol»”, Iași, XVII, 1980, p. 119—121 (dar și cu o serie de puncte de vedere, pe care opinia publică științifică va ezita probabil să le accepte) ; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 197—198 ; etc.

²⁴ L. Roman, *Așezarea statornică...*, p. 904—905.

²⁵ A. Egyed, *Emigration of Transylvanian Peasants at the Beginning of the 20th Century*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, V, ed. D. Hurezeanu, Editura Academiei, București, 1975, p. 251—258 ; I. I. Adam, *Economia Transilvaniei în anii 1900—1918. Teză de doctorat (text prescurtat)*, București, 1976 (Acad. Studii Economice), p. 13 (policopiat).

²⁶ *Călătoria străin...*, IV, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, 1972, p. 274.

²⁷ *Ibidem*, VIII, ed. idem, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 598.

²⁸ L. Roman, *Așezarea statornică...*, p. 911 (și tabel 2).

de către cîțiva istorici de peste hotare, de a acredita ideea „imigrării masive” a românilor la est de Carpați în secolele XII—XIV — sînt contrare adevărului istoric.

Posesiunile domnilor moldo-munteni în Transilvania și alianțele politice între cele trei țări române în lupta pentru independență (precum și multe altele ce-au contribuit la întărirea continuă a aceleiași unități) erau, de asemenea, izvoare din necesități sociale. Căci toate împrejurările esențiale de viață, interne și sud-est- (ca și est-) europene, apropiau forțele înaintate din țările române, le împingeau la unitate de luptă, fără de care nu se putea nici menține ființa de stat, nici păstra și lărgi autonomia, nici cuceri independența. Totodată, lupta împotriva cotropitorilor străini se împletea strîns cu lupta antifeudală. Astfel, de-a lungul veacurilor se formau și se dezvoltau treptat elemente de unitate și pe planul luptei de eliberare socială și națională.

În lumina tuturor celor de mai sus este acum mai ușor de perceput această particularitate a istoriei poporului român: în fiecare epocă, pe teritoriul țării a predominat numericeste o anumită etnie — în vremurile vechi daco-getică, apoi străromână și română. În aria așezărilor acesteia s-au stabilit prin vremi diferite neamuri, definitorie pentru civilizația românească fiind ospitalitatea ce li s-a oferit, precum și colaborarea maselor de oameni ai muncii, indiferent de limba maternă, în lupta împotriva exploatării și asupririi. Fie că s-au constituit enclave etnice (secuii, sașii etc.), fie că s-a realizat asimilarea la o anumită civilizație și cultură (romanizarea daco-geto-moesilor, asimilarea de către români a slavilor așezați în cuprinsul țării noastre ș.a.), invariabil s-a menținut totuși peisajul amintit: predominanța numerică a unei anumite etnii. Unii factori exogeni au putut modifica periferiile ariei de așezări, dar însăși situația semnalată nu s-a schimbat niciodată de-a lungul mileniilor. Iar temeiul l-a dat faptul că zona carpato-ponto-dunăreană se distinge printr-o dispunere, cu desăvîrșire armonioasă, a unei uluitoare diversități de forme de relief, teritoriul — cu resursele și posibilitățile de viațuire pe care le oferă — alcătuiind un sistem unitar. Pe această bază naturală (or, în timpurile mai vechi, mediul ambiant avea o importanță cu mult mai mare decît în perioadele mai apropiate de noi), s-a format și s-a dezvoltat o economie cu structură specifică, în cadrul căreia complementaritatea diferitelor regiuni este evident tot mai accentuată. Economia nu și-a găsit împlinirea firească decît în cadrul întregului complex teritorial, răzimat pe cele trei ramuri ale Carpaților și pe Mare. Ca urmare, între toate ținuturile acestei zone au înflorit în chip necesar multiple legături, ceea ce a dat unitatea etno-culturală a fiecărei etape istorice, a stimulat și impus lupta pentru unitatea politică. Amintita unitate etno-culturală a înlesnit legăturile economice, demice, social-politice etc. tot mai intense între toate regiunile, a adîncit caracterul complementar al diferitelor provincii. Cînd de la contactele și legăturile economice medievale s-a trecut — în contextul crizei de sistem a feudalismului, al luptei tot mai intense de eliberare socială și națională — la depășirea piețelor locale (unificate în piețe provinciale), apoi la alcătuirea pieții naționale unice, s-a creat fundamentul pentru potențarea tuturor elementelor de unitate și pentru depășirea tuturor particularităților locale pe care le cunoscuse veacul de mijloc, pentru transformarea conștiinței de neam în conștiință națională, pentru saltul calitativ de la popor la națiune.

Astfel, germeii viitoarelor trăsături specifice ale acesteia s-au format treptat. S-a consolidat în felul acesta comunitatea de limbă, de teritoriu, de viață

economică, de factură psihică, manifestată în comunitatea culturii, de luptă în vederea eliberării sociale și naționale, caracteristică națiunii moderne. Este vorba deci de un proces obiectiv necesar, ineluctabil, care arată cu toată limpezimea cât de mult intră în contradicție cu realitatea cei cîțiva publiciști străini, ce-au vorbit în anii din urmă despre caracterul „întimplător“ al unirii țărilor române într-un stat național unitar și independent.

*

Care sînt deci concluziile ce se degajă din analiza operată ?

1. Legăturile între toate provinciile românești s-au manifestat — de-a lungul secolelor XIII—XIX, pe *plan fenomenologic* — în forme multiple, din ce în ce mai stăruitor și în toate domeniile. Astfel, s-au alcătuit temeiurile constituirii — în cadrul luptei de eliberare socială și națională — a națiunii române, a statului național român.

2. Transcenzînd, suprafața lucrurilor, ajungem la surprinderea *necesității istorice* — manifestate într-o perioadă incomparabil mai îndelungată —, necesitate care apropia și contopea irezistibil toate părțile etniei, în pofida multiplelor vicisitudini ale vremurilor :

a) În sensul arătat acționau *curente de profunzime maximă* : nevoile dezvoltării vieții materiale a societății (impuneau constituirea unui complex economic unic în spațiul carpato-ponto-dunărean, precum și maturizarea formațiunii feudale, criza sa de sistem, pregătirea condițiilor în vederea trecerii la formațiunea capitalistă ; corespunzător, se impunea tendința istorică în problema națională, evidentă în întreaga Europă a vremii, de luptă pentru eliberarea de sub dominația străină, de unire într-un singur stat a teritoriilor, unde predominau așezările aceluiasi popor, unde se constituia o anumită națiune).

b) În același sens acționau *factori de natură social-economică* : nevoia formării și dezvoltării unui sistem economic unic, în cadrul căruia complementaritatea diferitelor regiuni era tot mai accentuată ; necesitatea depășirii stavilelor, puse de relațiile feudale dominante, și trecerea la modul de producție capitalist.

c) Lucrau și *factori politici* : trebuința realizării unor țeluri, comune tuturor țărilor române ; transpunerea ei în realitate impunea apropierea tot mai strînsă între provinciile noastre, diverse forme ale alianței lor, alcătuirea unui sistem politic unic (realizat în 1599—1600), crearea statului național (1859), independent (1877—1878) și unitar (1918).

d) Erau în mișcare *agenți culturali-ideologici* : unitatea lingvistică, comunitatea folclorului, datinilor și legii, circulația manuscriselor și tipăriturilor, conștiința originii comune, a unității de limbă și cultură, cărea i s-a adăugat și ideea unității de interese și de luptă în scopuri comune.

e) În ciuda hotarelor, apăreau și puternice *contacte de viață cotidiană* între locuitorii diferitelor provincii.

f) Își spunea cuvîntul și caracterul unitar al *mediului ambiant*, care constituia cadrul favorabil pentru strînse legături interregionale.

3. Se vedește, totodată, acțiunea *elementelor spațiului demografic* : unicitatea etniei, predominanța numerică în zonă ; specificul răspîndirii populației : transhumanța (dar și alte numeroase forme de mobilitate spațială temporară, în ambele sensuri, peste limitele interprovinciale) ; transmigrațiile definitive. Notele lor specifice apar din multe puncte de vedere :

a) Conjugarea propriei influențe asupra procesului istoric cu aceea a altor curente de adâncime : astfel, de exemplu, persistența îndelungată a maximei demice în zonele submontane (pe ambele versante carpatine, la linia de confluență a mai tuturor provinciilor românești), ca și migrațiile interprovinciale (temporare și definitive) ușurau și grăbeau apropierea tot mai strînsă, de-a lungul secolelor, a teritoriilor noastre, în care sens acționau simultan și alți factori (necesitatea constituirii unei economii unice, pe fondul mării armonii a dispunerii tuturor formelor de relief ale spațiului ; tendința istorică a problemei naționale ș.a.).

b) Influența caracterelor demografice ale populației se materializează în rolul lor de canava, pe care se desfășoară lucrul altor factori sociali : s-a menționat mai sus că această era cazul specificului răspîndirii populației, în ceea ce privește rolul limbii române de puternic liant al blocului etnic românesc ; unicitatea etniei numericește dominante era, de asemenea, canavaua generală pe care se exercita influența tuturor factorilor de apropiere și contopire a teritoriului național etc.

c) Partea componentă cea mai importantă a vieții materiale a societății este producția, ceea ce explică rolul determinant, în ultimă instanță, al modului de producție în dezvoltarea societății. Dar și spațiul demografic este o parte componentă a vieții materiale a societății, ceea ce-i dă o pondere apreciabilă în influențarea proceselor istorice. Căci acțiunea altor factori (de ordin politic, cultural-ideologic, cotidian etc.) este direcționată de nevoile dezvoltării vieții materiale a societății, înainte de toate de cele ale producției, dar și de caracterele specifice (și tendințele lor evolutive) ale spațiului demografic al zonei și perioadei date : așa, spre pildă, procesul secular, ce ducea ineluctabil la constituirea statului național român, era un dat, subsecvent existenței blocului etnic românesc în regiune și diferitor forme de legături demice în cadrul acesteia.

4. Se conturează astfel atît resorturile cele mai profunde ale făuririi unității românești, cît și ierarhizarea sensurilor lor :

a) elementele din zona de cea mai mare adâncime a cunoașterii umane (zona I) : nevoile dezvoltării vieții materiale a societății ș.a. ;

b) esențele zonei imediat următoare (a II-a, pe drumul de la esențele ultime la fenomen) : necesitatea formării și dezvoltării unui sistem economic unic etc. ;

c) aspectele fundamentale ale celei de-a III-a zone : caracterele specifice ale spațiului demografic românesc și tendințele lor evolutive, în decurs de multe veacuri ; interconținările

Procese sociale → Fenomene demografice → Procese sociale

(A)

(B)

(A)

În care (B) este simultan efect și cauză²⁹.

²⁹ O frumoasă demonstrație a relației A→B a făcut Jacques Dupâquier (*La population rurale du Bassin Parisien à l'époque de Louis XIV*, Éditions de l'E.H.E.S.S., Paris, 1979, p. 28, 29, 387—391) prin reliefaarea rolului proceselor sociale (structurile agrare, relațiile de producție în general, dar și mentalitățile) în determinarea unui mecanism autoregulator și, ca urmare, în menținerea unei populații staționare în Franța, din secolul al XIV-lea și pînă la începutul celui de-al XVIII-lea. O importantă analiză a relației B→A a dat Ju. L. Bessmertnyi (*Demografijskie i social'nye processy vo francuzskoj derevne XIV v.*, în *Francuzskij ežegodnik. Stat'i i materialy po istorii Francii*, 1981, „Nauka“, Moskva, 1983, p. 127—146), care a dovedit că în Franța, la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, o serie de fenomene demografice au acționat în calitate de catalizator al evenimentelor ce-au dus la declanșarea războaielor țărănești, acestea fiind însă generate de fapte de viață social-economică și politică.

Alți factori — de ordin politic, cultural, cotidian etc. —, care-și îndeplineau influențele cu ale celor de mai sus, erau direcționați (sau chiar determinați) de factorii din zonele I—III.

5. Rezultă, prin urmare, importantul rol al spațiului demografic — parte constitutivă a vieții materiale a societății — în desfășurarea proceselor istorice, el acționând ca unul din curențele de adâncime, care pun în mișcare societatea (zona a III-a). Nu trebuie uitat însă nici că elementul decisiv în complexul vieții materiale îl constituie producția socială; nici că, drept urmare a acestei situații, factori de mai mare profunzime (cei din zonele I și a II-a) acționează în istorie; nici faptul că n-avem de-a face cu acțiunea izolată a caracterelor demografice ale populației, ci că ele se manifestă în strinsă împletire cu factori de alt ordin; dar nici că fenomenele demografice înseși nu sînt autonome, ci se află în multiple interdependențe cu dezvoltarea socială.

ROLUL LUI ALEXANDRU IOAN CUZA ÎN ÎNĂPTUIREA ȘI DESĂVÎRȘIREA UNIRII PRINCIPATELOR

ION GH. ȘENDRULESCU

Personalitate de seamă a vieții politice românești, din secolul al XIX-lea, Alexandru Ioan Cuza se numără printre marii luptători pentru constituirea statului național român modern, realizat acum 125 de ani, prin unirea Moldovei cu Țara Românească, fiind alături de: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, C. A. Rosetti, frații Dimitrie și Ion Brătianu și alții.

Încă înainte de 1848, ca membru al Asociației Patriotice, Alexandru Ioan Cuza a participat la întâlnirile ce se țineau la Mînjina, la conacul lui Costache Negri, unde în afară de revoluționari moldoveni veneau și unii revoluționari din Țara Românească, în frunte cu democratul revoluționar Nicolae Bălcescu. În cadrul acestor întâlniri — așa cum ne spune Vasile Alecsandri — „...Moldovenii și Muntenii aveau ocaziune a se cunoaște de aproape, a se stima, a se iubi, a pune la un loc sperările lor, a face proiecte mărețe pentru renașterea Patriei comune, a se înțelege pentru formarea opiniei publice în țară... Unirea exista în inimi, ea se tălmăci în cuvinte și prinse rădăcină, ca o plantă cerească, pe acel loc ars de soare și lipsit de plantele umbritoare ale pămîntului”¹.

În timpul revoluției de la 1848, care și-a propus între altele și unirea românilor într-un stat național, Alexandru Ioan Cuza a participat la desfășurarea revoluției în Moldova, numărîndu-se printre cei mai activi revoluționari. A fost prezent la Adunarea de la hotelul „Petersburg”, din Iași, la 27 martie 1848, unde a luat și cuvîntul, cerînd înfăptuirea unor reforme și preconizînd alături de Vasile Ghica și C. Racliș înarmarea celor întruniți acolo, pentru a merge a doua zi la domnitorul Mihail Sturdza, ca să ceară înfăptuirea reformelor propuse. Una dintre aceste reforme viza Unirea Moldovei cu Țara Românească, ea fiind înscrisă și în Regulamentul Organic, a cărui respectare, fără nici o răstălmăcire, o reclamau autorii Petiției boierilor notabili moldoveni, adoptată la sfîrșitul adunării de la hotelul „Petersburg,” și prezentată a doua zi domnului, spre aprobare.

Arestat împreună cu alți revoluționari moldoveni, în casa lui Alexandru Mavrocordat, de pe Dealul Copoului, unde revoluționarii organizaseră rezistența, în seara zilei de 29 martie și trimis la Galați, spre a fi predat turcilor la Măcin, Alexandru Ioan Cuza a reușit să scape la Brăila, cu sprijinul consulului englez din localitate, care i-a făcut rost de pașaport austriac și-a plecat în Transilvania, unde alături de alți revoluționari moldoveni: Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Lascăr Rosetti, Manolache Costache Epureanu și alții, a participat la Adunarea națională de pe Cîmpia Libertății, de la Blaj, care a avut loc în zilele de 3/15—5/17 mai 1848,

¹ Vasile Alecsandri, *Nicolae Bălcescu în Moldova*, în Nicolae Bălcescu, *Opere*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1952, p. 23.

unde cei peste 40 000 de țărani, de prin toate colțurile Transilvaniei au cerut „Unirea cu țara“.

Sub influența acestui adevărat congres al românilor, revoluționarii moldoveni aflați în Transilvania, între ei numărându-se și Alexandru Ioan Cuza, s-au întrunit la Brașov, unde au elaborat la 12/24 mai 1848 un nou program revoluționar : „Prințiipiile noastre pentru reforma patriei“, în care era înscrisă Unirea Moldovei cu Țara Românească într-un stat românesc neatârnat.

Din Transilvania, Alexandru Ioan Cuza a plecat în Bucovina, unde alături de Costache Negri, Mihail Kogălniceanu, Petrache Cazimir și alți revoluționari a făcut parte din Comitetul revoluționar moldovean de la Cernăuți, constituit în iunie 1848, din însărcinarea căruia Mihail Kogălniceanu a elaborat cel de al treilea program al revoluției din Moldova, intitulat *Dorințele Partidei Naționale în Moldova*, în care Unirea Moldovei cu Țara Românească era considerată drept „...cheia bolței fără care s-ar prăbuși tot edificiul național“².

Comitetul revoluționar moldovean de la Cernăuți a ținut o legătură strînsă cu Comitetul revoluționar de la Iași, în frunte cu Grigore Cuza, cerîndu-i să acționeze mai energic cu ajutorul țăranilor și să strîngă legăturile cu revoluția din Țara Românească pentru eliberarea țării.

Din cauza holerei care izbucnise în Bucovina, Alexandru Ioan Cuza a plecat la Viena și de acolo la Paris și Constantinople, de unde s-a întors în Moldova, însoțindu-l pe domnitorul convenției de la Balta Liman, Grigore Al. Ghica, care era reprezentant al boierimei liberale și s-a arătat partizan al unirii. Apreciîndu-i calitățile și devotamentul, domnitorul Grigore Al. Ghica l-a numit pe Alexandru Ioan Cuza, ca și pe alți revoluționari moldoveni și transilvăneni de la 1848, în funcții de răspundere, mai întîi președinte al judecătoriei Covurlui și apoi director în Ministerul de Interne, funcții în care acesta s-a remarcat printr-un respect desăvîrșit al legilor, printr-o cinste exemplară și o adîncă înțelegere față de țărănimе³.

În mai 1855 i s-a acordat lui Alexandru Ioan Cuza rangul de vornic, ca o răsplată pentru serviciile aduse ca președinte al judecătoriei ținutului Covurlui, iar la 6 iunie domnitorul Grigore Al. Ghica l-a numit în funcția de pîrcălab al orașului și portului Galați, însă din această funcție a fost scos din ordinul caimacamului Toderiță Balș, la 19 septembrie 1856. Succesorul acestuia la cămăcămia Moldovei, Nicolae Vgoride, voind să și-l apropie pe Alexandru Ioan Cuza și să-l facă un adversar al unirii, l-a numit din nou în funcția de pîrcălab al ținutului Covurlui, cu reședința la Galați, în februarie 1857 și l-a reintegrat în armată, ca sublocotenent, la 16 martie 1857, atașîndu-l Statului Major. În cursul lunii aprilie l-a înaintat la gradul de locotenent și de căpitan, iar în luna următoare la gradul de maior, considerînd că-n felul acesta se va asigura și mai mult de devotamentul lui.

În timpul pregătirii alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei, Alexandru Ioan Cuza, în calitate pe care o avea ca pîrcălab al ținutului Covurlui, s-a arătat indignat de abuzurile comise împotriva unioniștilor din ținuturile : Cahul și Ismail, care fuseseră șterși de pe listele electorale, din ordinul caimacamului Nicolae

² *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. IV, București, 1903, p. 111.

³ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura științifică, București, 1970, p. 68.

Vogoride și ca partizan al unirii a vegheat ca în ținutul de a cărui administrație răspundea, să nu se întâmple asemenea abuzuri.

Cînd caimacamul Nicolae Vogoride i-a cerut să i se alăture în acțiunea de falsificare a alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei, Alexandru Ioan Cuza și-a dat demisia din funcția de pircălab al ținutului Covurlui și al orașului Galați, exprimîndu-și dezacordul cu ingerințele administrației în alcătuirea listelor electorale, în vederea obținerii unui rezultat antiunionist în cadrul alegerilor.

Demisia lui a avut un puternic ecou în țară și peste hotare în rîndurile cercurilor diplomatice europene, contribuind la lămurirea Marilor Puteri garante în luarea hotărîrii referitoare la anularea alegerilor falsificate de caimacamul Nicolae Vogoride. Comentînd această demisie, consulul Franței la Iași, Victor Place, scria ministrului său de Externe, la Paris, că „...prefectura Galaților este cea mai însemnată din Moldova și că Alexandru Cuza, care o conducea trecea, cu drept cuvînt, drept unul dintre dregătorii cei mai destoinici, cei mai cinstiți și mai energici ai țării... Cunoștința personală ce am asupra caracterului său este pentru mine o garanție că abuzurile pe care le dă pe față au trebuit să întrecă orice margine pentru a-l aduce la un demers atît de grav”⁴.

Cu prilejul noilor alegeri care au fost organizate în Moldova pentru Adunarea ad-hoc, după anularea primelor alegeri, ordonată de sultan, la insistențele unioniștilor moldoveni, sprijinite de Marile Puteri garante, favorabile unirii, Alexandru Ioan Cuza a fost ales deputat al orașului Galați, în adunarea respectivă. În această calitate el a votat pentru unirea Moldovei cu Țara Românească într-un singur stat cu numele de România și organizarea acestui stat pe baze moderne. De asemenea, a sprijinit în ședința Adunării ad-hoc de la Iași, din ziua de 29 septembrie 1857, propunerile referitoare la desființarea privilegiilor boierești, iar în ședința din 19 decembrie 1857, a aceleiași adunări, s-a alăturat propunerii lui Costache Negri, privind desființarea boierescului și împrăștierea țăranilor clăcași cu pămînt.

În urma succesului pe care unioniștii îl raportaseră în noile alegeri pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei, caimacamul Nicolae Vogoride l-a avansat pe Alexandru Ioan Cuza, la 20 august 1858, la gradul de colonel, iar la 12 septembrie l-a numit ajutor al hatmanului miliției moldovene, funcție deosebit de importantă în ierarhia militară de atunci.

În timpul căimăcămiei de trei (Ștefan Catargiu, Vasile Sturdza și Anastasie Panu), numită după adoptarea și semnarea Convenției de la Paris din 7/19 august 1858, prin care se hotăra Unirea Moldovei cu Țara Românească, dar nu sub numele de România, cum ceruseră deputații moldoveni și munteni în Adunările ad-hoc de la Iași și București, ci sub acela de Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești și nu sub conducerea unui principe străin, ci a doi domnitori pămînteni, unul pentru Moldova și celălalt pentru Țara Românească, Alexandru Ioan Cuza a fost însărcinat, la 23 septembrie 1858, să îndeplinească îndatoririle, prevăzute postului de hatman al miliției moldovene, autoritatea și prestigiul său crescînd în felul acesta și mai mult. El a fost ales deputat în Adunarea electivă a Moldovei, aleasă în timpul Căimăcămiei de trei, în conformitate cu stipulațiile electorale ale Convenției de la Paris din 1858, dar nu și-a depus candidatura

⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. V, p. 53.

la tronul Moldovei, așa cum făcuseră alți reprezentanți ai Partidei Naționale: Costache Negri, Vasile Alecsandri, Lascăr Catargiu și alții.

Precum se știe, Alexandru Ioan Cuza a fost propus și desemnat candidat unic al Partidei Naționale, în cadrul adunării secrete, ținută în sala „Elefant”, a Muzeului de științele naturii din Iași, în seara zilei de 3/15 ianuarie 1859, iar în ziua de 5/17 ianuarie 1859, Adunarea electivă a Moldovei l-a ales domn al acestei țări. În jurământul pe care l-a rostit, cu prilejul alegerii sale ca domn al Moldovei, Alexandru Ioan Cuza s-a angajat să fie „...credincios Constituției în textul și în spiritul ei...”, să păzească cu sfințenie „drepturile și interesele Patriei”, să privegheze „la respectarea legilor pentru toți și în toate uitind toată prigonirea și toată ura” „...neavînd dinaintea ochilor mei decît binele și fericirea nației române...”⁵.

La 24 ianuarie 1859, Adunarea electivă de la București l-a ales pe domnitorul Moldovei, Alexandru Ioan Cuza, ca domn și al Țării Românești, cu unanimitate de voturi, propunerea fiind făcută, în Adunare, de deputatul Vasile Boierescu. Prin această alegere, făcută acum 125 de ani, cele două țări surori Moldova și Țara Românească, au fost unite sub același domnitor, colonelul Alexandru Ioan Cuza. Prin această alegere, moldovenii și muntenii au demonstrat Marilor Puteri garante, semnatare ale Convenției de la Paris, din 7/19 august 1858, că au interpretat prevederile acestei Convenții, așa cum le-au dictat interesele lor naționale.

În Mesajul pe care domnitorul Alexandru Ioan Cuza l-a adresat Adunării electivă de la București, se aprecia, că actul săvîrșit de adunare la 24 ianuarie 1859 era „...demn de admirarea lumii. El este și va fi în ochii istoriei mai mult decît înălțarea pe tron a unui om devotat cauzei naționale, el este triumful unui princip mîntuitor și înălțarea unei nații întregi!... Aceste tronuri glorioase ne sînt oferite nouă prin voința unanimă a românilor din Principatele Unite! Mîndri de a ne sui pe ele, noi vom avea cea mai sacră datorie de a redobîndi și păstra vechea lor demnitate”⁶.

În primii ani de domnie (1859—1862), domnitorul Alexandru Ioan Cuza a socotit, că pentru consolidarea statului național român modern erau necesare: recunoașterea de către Marile Puteri garante a dublei sale alegeri ca domn al Moldovei și al Țării Românești și desăvîrșirea unirii celor două țări surori. Agenții diplomatici numiți de domnitorul Alexandru Ioan Cuza pe lingă guvernele Marilor Puteri garante: Vasile Alecsandri la Paris, Londra și Torino, Ludowic Steege la Viena și Berlin, Costache Negri la Constantinopol și prințul Obolenski la Petersburg au desfășurat o activitate intensă, în vederea înfăptuirii celor două dezeritate majore amintite. Drept urmare, toate Marile Puteri garante au recunoscut la 26 august/7 septembrie 1859 dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al ambelor principate unite și această recunoaștere i-a dat posibilitatea domnitorului să treacă la înfăptuirea unor reforme pe plan intern, menite să contribuie la consolidarea unirii celor două țări românești. Printre aceste reforme menționăm: unificarea instrucției, intendenței și administrației armatei și constituirea unui Stat Major al armatei unic și numirea unui ministru de

⁵ *Procesul Verbal al ședinței din 5 ianuarie 1859 al Adunării Elective, în „Monitorul Oficial al Moldovei”, din 28 ianuarie 1859.*

⁶ „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 16, din 21 februarie 1859, p. 63.

război pentru ambele Principate Unite, în persoana generalului Ion Emanoil Florescu, comanda supremă a întregii armate avînd-o domnitorul Cuza. Au fost unificate, de asemenea, serviciile telegrafului și poșta, creîndu-se o direcție unică a Poștei și telegrafului și s-a unificat sistemul de măsuri și greutăți din cele două țări. Printr-o lege specială orașul București a fost desemnat capitală a țării, iar ziua de 24 ianuarie a fost proclamată drept sărbătoare națională a poporului român. Au fost luate în același timp unele măsuri pentru ușurarea situației țărănimii.

Paralel cu aceste măsuri, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a militat cu consecvență pentru desăvîrșirea unirii Principatelor Române și pentru consolidarea autonomiei lor. Într-o comunicare făcută lui Costache Negri, reprezentantul Principatelor Unite la Constantinopol, la sfîrșitul lunii iunie 1860, domnitorul Alexandru Ioan Cuza arăta acestuia, că era necesară în mod imperios reunirea celor două agenții diplomatice românești, de la Constantinopol, într-una singură și intensificarea eforturilor în vederea obținerii recunoașterii desăvîrșirii Unirii. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza i-a cerut lui Costache Negri, agentul diplomatic al Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești, să avertizeze cercurile diplomatice din Constantinopol, că „...țara a ajuns la capătul forțelor și răbdării sale” și că „...se apropie momentul cînd vom fi neapărat obligați să luăm noi înșine ceea ce se tot întîrzie a ni se da”⁷.

În conformitate cu indicațiile primite de la domnitorul Cuza, Costache Negri a luat legătura cu noul ministru al Afacerilor Externe al Turciei, Ali pașa, și cu acel prilej a abordat și problema urgentării desăvîrșirii Unirii, demonstrîndu-i acestuia, că „...odată ce aceasta ne va fi acordată, guvernul nostru, pus în afara ciorovăielilor actuale pentru centralizare, va merge fără piedici morale și materiale pe drumul unei organizări mai laborioase, mai liniștite și mai regulate și ale cărei rezultate binefăcătoare nu vor întîrzia să se arate”⁸.

Ali pașa eschivîndu-se să dea un răspuns satisfăcător, în legătură cu problema ce-i fusese prezentată de Costache Negri, a determinat noi demersuri din partea agentului diplomatic român pe lîngă ministrul turc, informîndu-l asupra serioaselor dificultăți pe care domnitorul Cuza le întîmpina „...din pricina nehotărîtelor amînări” ale Conferinței de la Paris pentru recunoașterea desăvîrșirii Unirii și că în fața unei asemenea situații se vede silit să-și decline „...orice răspundere”⁹.

Constatînd o oarecare receptivitate din partea lui Ali pașa, Costache Negri îl informa pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza, la 2/14 iulie 1861, că „... nu mai este decît o chestiune de timp. Unirea (...) o vom avea, așa dar, cu orice preț”¹⁰.

Urmînd indicațiile primite din partea domnitorului Cuza, Costache Negri a continuat să desfășoare o activitate intensă, pe lîngă guvernul turc și ambasadorii Puterilor garante din Constantinopol, care erau favorabile Unirii. La 1/13 octombrie 1861 el îl informa pe domnitorul Cuza, că Poarta a emis proiectul firmanului Unirii, dar cu unele restricții. Acest proiect a fost trimis domnitorului

⁷ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Cuza Vodă, VII, ff. 65—79.

⁸ Emil Boldan, *Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri, Corespondență*, Editura Minerva, București, 1980, p. XVIII.

⁹ *Ibidem*, p. XIX.

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, Arhiva Cuza Vodă, I, ff. 235—236.

Cuza, prin secretarul Agenției Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești, la Constantinopol, Theodor Calimachi.

Tergiversările continuând să se arate din partea Porții otomane și după emiterea proiectului de firman amintit, Costache Negri l-a îndemnat pe domnitorul Cuza să proclame el însuși „...cu îndrăzneală” desăvîrșirea unirii. El a continuat să stăruie pe lângă guvernul turc, spre a pune în aplicare proiectul de firman ce-l elaborase în legătură cu Unirea. Într-o scrisoare adresată domnitorului Cuza la 5/17 noiembrie 1861, el îl informa, că „...a arătat din nou necesitatea grabnică în care se găsește Altețea Voastră de a da satisfacție, fără întârziere, țării în chestiunea Unirii și am adăugat că, dacă această unire nu ni se dă aici, Alteța Voastră nu va putea face altfel decît s-o dea Ea însăși la deschiderea Camerilor”¹¹. El adăuga, că a fost sprijinit în acțiunea pe care a întreprins-o de unele ambasade ale Puterilor garante, care se temeau „...ca noi să nu le-o luăm înainte în această lucrare, încît, în sfîrșit, firmanul Unirii a apărut”¹².

Firmanul nefiind avantajos pentru Principatele Unite, întrucît se creia un post de guvernator pentru Moldova, domnitorul Cuza a fost rugat de Costache Negri să nu-l accepte. La insistențele agentului diplomatic român, Puterile garante favorabile Unirii au determinat Poarta otomană să-și revizuiască unele din clauzele incluse în firmanul pe care l-a elaborat, renunțînd la crearea unui post de guvernator al Moldovei, dar păstrînd pe cea cu privire la recunoașterea Unirii depline numai pe timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. În această formulă firmanul a fost trimis domnitorului Cuza, Poarta otomană recunoscînd desăvîrșirea Unirii pe timpul cît va domni acesta.

Recunoașterea desăvîrșirii Unirii constituia un pas înainte în direcția consolidării autonomiei interne și a statului național modern român, iar domnitorul Alexandru Ioan Cuza avea posibilitatea să treacă la înfăptuirea marilor reforme burgheze, de care țara avea nevoie. Subliniînd importanța acestui act, domnitorul Alexandru Ioan Cuza arăta, în Mesajul către Adunarea Electivă a Țării Românești, la 3 decembrie 1861, că „...După trei ani de silințe neîntreprinse, sintem, (de) astă dată bine întemeiați a crede că Unirea este în fine dobîndită pentru noi.”... „Ca domn și român — adăuga domnitorul — n-am cruțat osteneala și-am întrebuițat toată răbdarea, toată prudența și toată moderațiunea... pentru consolidarea edificiului naționalității române”¹³.

La 11 decembrie 1861, națiunea română era anunțată, prin Proclamația dată de domnitorul Cuza, despre recunoașterea desăvîrșirii unirii, subliniînd și cu acest prilej importanța ei. „...Unirea este îndeplinită! Naționalitatea română este întemeiată! — arăta domnitorul Cuza, „Acest fapt măreț, dorit de generațiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s-a recunoscut de Înalta Poartă, de puterile garante și s-a înscris în datinile națiunilor... În zilele de 5 și 24 Ianuarie, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn. Alesul vostru vă dă o singură Românie”¹⁴.

¹¹ *Ibidem*, ff. 260—261.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Mesaj către Adunarea Electivă a Țării Românești*, în „Monitorul”, nr. 266, din 4 decembrie 1861.

¹⁴ „Monitorul”, nr. 271, din 11 decembrie 1861.

La 24 ianuarie 1862, domnitorul Alexandru Ioan Cuza, în discursul pe care l-a rostit în fața Adunării legislative a Principatelor Unite, a subliniat încă o dată importanța recunoașterii desăvîrșirii Unirii. Proclamînd cu acel prilej „Unirea definitivă a Principatelor“, el o considera drept „...singura stare politică ce putea să asigure viitorul nostru și să ne permită a da țării o organizare ce o așteaptă de atîta mult timp“. Chemîndu-i pe deputați, ca să contribuie la consolidarea Unirii, le spunea : „...să punem toată activitatea noastră într-o comună conlucrare pentru dezvoltarea morală și materială a României... „căci România va fi de aici înainte una și nedespărțită“¹⁵.

În anii care au urmat după recunoașterea desăvîrșirii Unirii, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a trecut treptat, treptat, la înfăptuirea marilor reforme burgheze : secularizarea averilor mănăstirilor închinete, legea pentru organizarea puterii armate, actul dezvoltător al Convenției de la Paris, așezămîntul electoral, legea rurală, reformele juridice, legate de adoptarea codurilor : civil, comercial și penal, cu procedurile respective, reformele financiare și cele administrative, legea generală asupra instrucțiunii publice, legea cu privire la autocefalia bisericii ortodoxe române, legea referitoare la desființarea jurisdicției consulare și alte reforme care au contribuit din plin la consolidarea României moderne și-au constituit un pas înainte spre dobîndirea independenței de mai tîrziu.

Prin lupta pe care a dus-o pentru înfăptuirea și desăvîrșirea Unirii și prin reformele pe care le-a înfăptuit, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a rămas și va rămîne în conștiința întregului popor român. Așa cum sublinia Baligot de Beyne, „Principele Cuza va avea întotdeauna o pagină strălucitoare în istoria țării sale. Căci a fost totdeauna integru și pătruns de cel mai mare patriotism“¹⁶. La rîndul său, Vasile Alecsandri, unul dintre colaboratorii săi apropiați, remarcînd și el contribuția domnitorului Cuza la făurirea României moderne și la recunoașterea desăvîrșirii Unirii Principatelor, arăta următoarele : „...Felicîtuindu-mi țara pentru acest fericit eveniment, trebuie să adresez primele mele urări Alteței voastre, căci cunosc mai bine decît oricine eforturile constante pe care le-ați făcut timp de trei ani pentru triumful principiului regenerator care v-a ridicat la putere.

Istoria nepărtinitoare va da fiecăruia parteă care i se cuvine în victoria politică cîștigată de cauza română, și ea vă va proclama fondatorul Unirii, titlu glorios care va despăgubi din plin greutățile din ultimii trei ani“¹⁷.

Poetul Mihai Eminescu a scos și el în relief meritele domnitorului Alexandru Ioan Cuza în înfăptuirea și desăvîrșirea Unirii și ajutorul primit în acest sens din partea lui Costache Negri. „Purtat de o mișcare de-a dreptul entuziastă — spunea Mihai Eminescu — Cuza Vodă a devenit el însuși principalul purtător al politicii exterioare, al politicii neatîrnării, avînd cea mai credincioasă și neobosită mîină de ajutor în Constantin Negri“¹⁸.

¹⁵ „Monitorul“, nr. 19, din 1862.

¹⁶ *Biblioteca Academiei Române, Arhiva Cuza Vodă*, LII, f. 322—323.

¹⁷ *V. Alecsandri, Scrisori, însemnări*, ediție îngrijită de Marta Anineanu, București, 1964, p. 29—30.

¹⁸ „Timpul“, din 19 februarie 1890.

Încheind aceste frumoase aprecieri, făcute la adresa domnitorului Alexandru Ioan Cuza, unul dintre principalii făuritori ai Unirii și ai României moderne, nu putem trece cu vederea strălucita caracterizare ce i-o face academicianul C. C. Giurescu, în monografia dedicată acestui mare domnitor. „Cuza a fost, în fond, un mare revoluționar al poporului român; a urmărit statornic îndeplinirea programului revoluției de la 1848 și a contribuit în chip esențial la îndeplinirea unor puncte principale ale acestui program. A binemeritat astfel de la patrie; numele lui va rămâne înscris cu litere de aur în cartea istoriei poporului nostru, alături de numele marilor voievozi și domni ai lui”¹⁹.

¹⁹ C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura științifică, București, 1970, p. 467.

BUCUREȘTI — CENTRU AL LUPTEI PENTRU UNIREA PRINCIPATELOR

DAN BERINDEI

Marile momente ale mișcării de eliberare românești, din secolul al XIX-lea, sînt aproape toate nemijlocit legate de orașul București, capitala virtuală, încă de pe atunci, a întregii națiuni¹. De aici a plecat slugerul Tudor Vladimirescu să aprindă focurile revoluției în Oltenia și aici, cîteva luni mai tîrziu, revoluția pe care el a condus-o a cunoscut momentele ei de afirmare și de apogeu². În București a întocmit Ioan Cămpineanu în 1838 *Actul de Unire și Independență* al poporului român și tot aici și-au strîns rîndurile în jurul lui Mitică Filipescu grupul de patrioți care, de pe poziții și mai avansate, visa realizarea unei republici democratice românești în jurul anului 1840, cel cîntat de Grigore Alexandrescu. În toamna anului 1843, tot la București s-a constituit cel dintîi nucleu de luptă al *Frăției*, Ion Ghica evocînd spre apusul vieții sale cu neasemuitul său talent de a reda viața faptelor tinereții sale acea noapte memorabilă în care s-a născut ideea pe dealul Filaretului în mintea lui Bălcescu, a lui Tell și a sa³. Bucureștii au fost și inima revoluției române din 1848, locul unde s-a putut instaura un regim revoluționar, care a rezistat presiunilor și acțiunilor marilor imperii limitrofe timp de mai bine de trei luni și cînd București a fost capitala României revoluționare, cea întruchipată de Constantin Daniel Rosenthal, dar și cea în care românii de pretutindeni au văzut statul nucleu al viitoarei lor unități⁴.

Dar orașul n-ar fi însemnat nimic fără locuitorii săi. În casele și pe străzile orașului pulsa în acea epocă de renaștere socială și națională o puternică viață, iar bucureștenii s-au găsit firesc în primele rînduri ale purtătorilor steagului libertății. „Poporul cel mai de jos, mai cu seamă al Bucureștilor, aprecia cîteva ani mai tîrziu admirativ Bălcescu, și-a împlinit datoria revoluționară și națională”⁵. Bucureștii au fost făuritorii zilei de 11 iunie 1848, apreciată tot de nemuritorul Bălcescu a fi fost „cea mai frumoasă ce s-a întîmplat vreodată la un popor”⁶ și tot ei au fost aceia care, în repetate rînduri, au sărit cu mic,

¹ Vezi Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, București, 1963, p. 157—260; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, 1966, p. 114—180.

² Dan Berindei, *Mișcarea revoluționară din 1821 la București*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, IX (1972), p. 181—186.

³ I. Ghica, *Opere*, ediția îngrijită de Ion Roman, București, 1967, vol. I, p. 451.

⁴ Vezi C. Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu și Vasile Nicolae, *Revoluția română din 1848*, București, 1969.

⁵ N. Bălcescu, *Opere alese*, ediție îngrijită de Andrei Rusu, București, 1960, vol. II, p. 388, nota 137.

⁶ Idem, *Opere*, ediție critică G. Zane, București, 1964, vol. IV, p. 95.

cu mare, să salveze revoluția, ripostind uneltitorilor dinăuntru sau armatelor intervenționiste din afară. În timpul revoluției, foile ei au propagat gândul înfăptuirii unității, îndeosebi a celei mici, a unirii Moldovei și Munteniei, ca primă etapă mai lesnicioasă a se înfăptui. În bucureșteanul „Prunc român” al lui C. A. Rosetti se proclama la 13 iulie 1848: „Muntenii și moldovenii nu fac decît o singură nație, amîndoi poartă același glorios nume de români, amîndoi vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie, aceleași interese, au suferit aceleași nenorociri și simt aceeași trebuință de îmbunătățire a soartei lor; alcătuesc, cu un cuvînt, un singur corp”. La rîndul său, „Poporul suveran”, foaia bucureșteană a lui Bălcescu și a lui Bolintineanu, lansa întrebarea ardentă: „Acum însă, cînd principiul Unirii se pune în lucrare de toate națiile, cînd străin cu străin voește a se înfrăți, vom fi noi de altă idee, noi care, firește, sîntem frați și cari am declarat frăție, dreptate?”⁷.

Oștile invadatoare ale sultanului și ale țarului au oprit revoluția în desfășurarea ei. Bucureștii au fost supuși unor succesive ocupații și acțiunilor contra-revoluționare. Dar ceea ce n-a putut fi înfrînt a fost spiritul de luptă ce se instaurase în inimile și mintea bucureștenilor, dorința lor de renaștere a patriei, în centrul căreia Bucureștii erau sortiți a fi *capitala națiunii*. În deceniul următor revoluției, rîndurile s-au strîns și ideea făuririi României, cel puțin, pentru o vreme, în temeiul unirii moldo-valahe, a devenit crezul unanim, steagul în jurul căruia s-au strîns patrioții, s-a adunat întregul popor. În mod firesc, Bucureștii s-au impus ca unul din cele mai de seamă centre ale mișcării unioniste. Aici a fost centrul mișcării unioniste din Țara Românească, cel mai de seamă loc de apariție a presei și publicisticii unioniste, mai ales în anii decisivi 1856—1858, cînd în Moldova lupta unioniștilor se încerca a fi stăvilită de caimacami reacționari, dar totodată încă de atunci apărea tuturor că marele oraș românesc, cel mai mare oraș al românilor, avea să fie *capitala noului stat național*.

Două zile după ce la Iași a fost adoptat programul unionist de Adunarea ad-hoc a Moldovei, Adunarea ad-hoc de la București, într-o impresionantă unanimitate a voturilor sale, a sancționat la 9 octombrie 1857 un program similar⁸, deschizîndu-se astfel drum larg către Unire. Nici cînd puterilor europene nu li se înfățișase atît de limpede dorința și voința unui popor. Dar în acele zile fierbinți nu numai deputaților le-a revenit a da expresie voinței naționale, ci ceea ce impresiona, era gradul de participare a poporului la evenimentele în curs de desfășurare și în mod normal bucureștenii s-au găsit necurmat în primele rînduri, un suflu nou străbătînd orașul chemat în curînd a juca un rol atît de însemnat în procesul de renaștere a națiunii. „Cerule era înnorat — evoca foaia „Românul”, a lui C. A. Rosetti, în ziua de 29 septembrie cînd se inaugura-seră lucrările Adunării ad-hoc a Țării Românești — ș-o ploaie măruntică cădea din cînd în cînd, dar poporul român nu se sfii nici de nori, nici de ploaie și stătu necurmat în cea mai mare liniște și cucernicie spre a sfînși cu prezența lui ziua aceasta și spre a dovedi că a intrat în vîrsta vîrșniciei”⁹.

⁷ „Poporul suveran”, nr. 9 din 1848, apud *Anul 1848 în Principatele Române*, București, 1902, vol. II, p. 628—629.

⁸ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renescerii României*, București, 1896, vol. VI, partea a II-a, p. 31—40, 43—44.

⁹ „Românul”, nr. 16 din 1/13 octombrie 1857.

Dorințele atât de răspicat exprimate prin voturile celor două Adunări ad-hoc n-au fost ținute în seamă de puterile garante decât într-o oarecare măsură. Năzuinței spre unitate ele nu i-au dat finalizarea dorită de români. Dar compromisul dintre puteri și rezultatul hibrid al său, tradus în *Convenția* din 7/19 august 1858, n-a descurajat. Dănd glas simțămintelor cetățenilor, Vasile Boerescu scria în foaia sa bucureșteană „Naționalul“, spre sfârșitul verii anului 1858: „Ce ne rămîne a face? Să blestemăm trecutul ca pe o fatalitate? Să desperăm de viitor ca de o iluziune? Nici una, nici alta... Nu se știe că orice vine de la altul gratis este un dar și că un dar câtă să fie primit așa precum se dă? Aceea ce ne-au dat puterile europene este garanția lor, asigurarea vom exista în viitor, că nu vom mai fi prada celui ce s-ar scula să ne inghită. Să ne mulțumim cu atât și să fim recunoscători celor ce au contribuit la acest dar. Restul, însă, este al nostru. De noi depinde a ști să menținem drepturile străbunilor noștri, a ști să ne dăm cele mai bune legi, a întări ordinea noastră socială și morală, a ne pune pe adevăratul drum al progresului; de noi depinde, în fine, a ști să ajungem la Unire, la acest drept al nostru, la această consecință a autonomiei noastre, la realizarea acestei idei care s-a împlintat atât de tare în spiritul a tot ce e român. Destul, destul am așteptat de la alții; destul au făcut alții pentru noi; să vedem ce putem acum și noi, prin noi și pentru noi”¹⁰.

Cu entuziasm, dar și cu stăpînire de sine, românii și-au luat soarta în propriile lor mîini, conștienți că în faza în care se ajunsese, numai ei puteau da viață concretă măreței idei a Unirii. Bucureștii au jucat, ca și în anii anteriori, un rol major. În noiembrie și mai ales în decembrie 1858, s-au desăvîrșit pregătirile preelectorale, a fost publicată lista candidaților la domnie, s-au judecat numeroase contestații electorale și au început a se desfășura întrunirile¹¹. Noile stipulații electorale restrictive anexate Convenției, ca și mașinațiunile majorității reacționare a Căimăcămiei reacționare, duseseră la o restrînsă reprezentare reală a orașului. La circa 120 000 de locuitori, doar la 221 persoane li s-a acrodat dreptul de vot, altele 87, care, potrivit stipulațiilor electorale, ar fi trebuit să fie înscrise, au fost excluse¹². Mulți dintre cei înlăturați din liste și-au recîștigat acest drept pe calea justiției și în primul rînd C. A. Rosetti, Cezar Bolliac și Vasile Boerescu. Alegerile desfășurate la București în ziua de 12 ianuarie au consacrat izbînda partidei naționale și, în special, a grupării radicale, în afara lui Vasile Boerescu fiind aleși radicalii, C. A. Rosetti și N. Golescu și în schimb caimacamul Ioan Al. Filipescu a fost înfrînt — semnificativ Golescu obținuse 187 voturi, Rosetti 184, Boerescu 151, iar caimacamul Filipescu doar 52!¹³.

Tensiunea politică era maximă; sintetizînd situația, C. A. Rosetti scrisese în articolul *Trecut și viitor*: „Lupta este astăzi mai cu seamă între cei care vor să menție trecutul și între cei care vor transformarea societății”¹⁴. Deși alegerile din Țara Românească au avut loc după aflarea alegerii colonelului Alexandru Ioan Cuza la Iași, ele desfășurîndu-se între 8 și 12 ianuarie, datorită manevrelor căimăcămiei majoritatea n-a fost obținută de reprezentanții partidei

¹⁰ „Naționalul“, nr. 71 din 14 august 1858.

¹¹ C. C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 347—354.

¹² *Ibidem*, p. 348.

¹³ *Ibidem*, p. 356.

¹⁴ C. A. Rosetti, *Trecut și viitor*, în „Românul“, nr. 3 din 8/20 ianuarie 1859.

naționale, ci de cei ai conservatorilor, cu toate că orașele și Bucureștii, în mod exclusiv, votaseră și aleseseră candidații înaintați. Aparent, victoria urma să aparțină vreunui candidat conservator, principalii candidați ai dreptei fiind foștii domni, frații adversari Barbu Știrbei și Gheorghe Bibescu, dar așa cum evenimentele o vor arăta, lucrurile vor lua o altă desfășurare și aceasta datorită implicării directe a națiunii, care n-a înțeles să abdice de la drepturile ei și care, mai ales prin masele bucureștene, a știut și putut să orienteze evenimentele în sensul împlinirii năzuințelor naționale.

Două zile după alegerile desfășurate la București, a ajuns aci delegația moldoveană, condusă de Costache Negri, trimisă să anunțe la Constantinopol rezultatul votului Adunării electivă a Moldovei. Primită călduros, mai ales de frunzașii partidei naționale, delegația a rămas în București timp de patru zile și desigur a contribuit la pregătirea spiritelor pentru ceea ce avea să se întâmple la 24 ianuarie 1859. Comentind banchetul ce a fost oferit delegației moldovene, foaia „Românul” arăta: „Ne este peste putință a da cititorilor noștri o idee despre sincera și frumoasa veselie ce domnea în toate inimile și pe toate fețele; tot ce putem zice este că am fi dorit să fi fost față agenții acelor Puteri care au arătat că se îndoiesc despre dorința Principatelor de a se contopi unul într-altul”¹⁵.

Lucrările Adunării electivă au început la 22 ianuarie într-o atmosferă deosebit de încărcată. Întreg orașul era în agitație. Guvernul Căimăcămiei, cuprins de panică, cenzurase cu o zi înainte, întreg cuprinsul foi „Dimbovița” a lui Bolintineanu, dar aceasta apăruse totuși, publicînd „rugăciunile și blestemele Sf. Vasile cel Mare pentru îndrăciți”, ceea ce reprezenta un atac direct la măsurile arbitrare ale autorităților. Mii de țărani, îndrumați îndeosebi de Mircea Mălăeșu, fost deputat în Adunarea ad-hoc, s-au adunat la București. „Cu toată asprimea guvernului, scria un martor ocular, locuitorii săteni, în mici cete, se strecură și vin în capitală; se vorbește că au să vie din toate județele, să ceară de la Adunare ca să aleagă pe Goleșcu domn, căci le-a intrat la inimă că de nu se va face el, țărani or să ajungă robi ai ciocoilor”¹⁶. Orășenimea îndrumată de „tribuni” ai radicalilor s-a strîns și ea pe dealul Mitropoliei în preajma Adunării electivă. Un memoriu reacționar amintește cu ură de „lucrătorii turburători” participanți la evenimentele din 22—24 ianuarie 1859¹⁷. Orășanu arată că „partea cea mai activă” la deschiderea porților curții Mitropoliei au avut-o elevii colegiului și „calfele de cizmari”¹⁸, iar Daud Efendi, reprezentantul Porții, raportează la 23 ianuarie asupra „numărului mare” de muncitori care se găseau în curtea Adunării¹⁹. Mii de oameni au ținut pe deputații conservatori sub presiunea lor în zilele de 22—24 ianuarie și această „mare vie ale cărei valuri abea

¹⁵ „Românul”, nr. 7 din 17/29 ianuarie 1859.

¹⁶ „Patria”, Iași, nr. 28 din 12 februarie 1859. Vezi detalii în Dan Berindei, *Frământări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în „Studii”, VIII (1955), nr. 2, p. 51 și urm. și Idem, *Țărănimea munteană și evenimentele din 22—24 ianuarie 1859*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 4, p. 871—878.

¹⁷ Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, București, 1894, tomul II, p. 522.

¹⁸ N. T. Orășanu, *O pagină a vieții mele sau 22, 23 și 24 ianuarie 1859*, București, 1861, p. 28.

¹⁹ Dan Berindei, *Frământări politice și sociale...*, p. 59, nota 5.

se putea mișca", după expresia lui N. T. Orășanu²⁰, care ne redă plastic imaginea zecilor de mii de oameni — un sfert din populația orașului, în timp de iarnă — care acționau în numele națiunii și cereau împlinirea voinței ei.

La 24 ianuarie, aici, la București, a fost realizat înălțătorul moment al dublei alegeri, care nu a fost și nu a marcat o simplă alegere de domn, ci deschiderea unei noi ere în istoria patriei. Era acea „victorie remarcabilă a maselor de țărani, meșteșugari, lucrători și țirgoveți, a cărturarilor progresiști și patrioți" evidențiată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului și președintele Republicii, ca reprezentind „actul care a pus bazele statului național român modern"²¹. Entuziasmul acelei după-amieze înserate ni se transmite peste veac cu întregile sale valențe. 30 000 de oameni aclamau atunci rezultatul votului Adunării — unanimitate, ca și la Iași, pentru Alexandru Ioan Cuza —, agitau torțe aprinse pe întreg dealul Mitropoliei și apoi în oraș, în dangățul neîncetat al clopotelor. „Nu se mai auzea în toată capitala, comenta un contemporan, decât cele mai vii demonstrații de bucurie... singurul spectacol ce se vedea pe toate ulițele, pe toate răspîntiile, pe toate locurile publice ale Bucureștilor. Frații noștri țărani... strigau acum din toată puterea energetică a a sufletului lor: Să trăiască Cuza! Să trăiască Domnul nostru! Se aruncau în brațele unor altora, fără deosebire de condiție, ca cum toți în general ar fi scăpat de jugul cel mai apăsător"²². De fapt, nu avusese loc, exercitată de o sută de deputați mandatați a citorva mii de alegători, o simplă alegere de domnitor, ci o nație impusese *soluția istorică* menită a-i asigura nestăvilitul mers înainte într-o nouă eră ce era inaugurată.

La București fusese realizată Unirea și rolul bucureștenilor fusese decisiv în această privință. La 8 februarie, noul domnitor avea să-și facă cea dintâi intrare în oraș în mijlocul unui uriaș entuziasm în care erau implicate în cea mai mare măsură masele bucureștene; „o mulțime nemăsurată de popul spectator — se relata într-o foaie a vremii — forma o masă compactă de la barieră pînă sus de pădurea Băneasa". „Un mărșă arc de triumf" și un pavilion „tapițat cu verdeață" așteptau pe domn la bariera de la capătul podului Mogoșoaiei, dar mai ales nestăvilita bucurie a unui popor descătășat²³. Rostul Bucureștilor în statul național avea să fie dominant și lucrul se va vădi și în vara 1859, cînd în Comisia Centrală de la Focșani s-a dezbătut un proiect de Constituție, în care, la art. 145, se insera decisiv, deși lapidar: „Capitala României este București, unde trebuie să-și aibă guvernul scaunul său și unde trebuie să rezideze corpurile mari ale statului"²⁴. În timpul dezbaterilor, moldoveanul Kogălniceanu declarase răspicat: „Bucureștii sunt deci capul orașelor românești, sînt inima României, fie administrația lor unită, fie despărțită"²⁵. De fapt, Bucureștii nu erau numai capitala României constituite prin dubla alegere, ci și capitala virtuală a viitoarei României în granițele integrale ale națiunii.

²⁰ N. T. Orășanu, *op. cit.*, p. 31.

²¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construcției sociale*, București, 1969, vol. 3, p. 710.

²² „Românul", nr. 11 din 27 ianuarie/8 februarie 1859.

²³ „Anunțătorul român", nr. 13 din 11 februarie 1859.

²⁴ Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală...*, p. 227.

²⁵ *Ibidem*.

Lupta pentru Unire nu se încheiase la 24 ianuarie 1859. A urmat recunoașterea actului istoric de către puterile garante, momentul reflectându-se la București prin solemnitatea (simplificată la extrem din porunca domnitorului patriot) de remitere a firmanului de investitură pentru Țara Românească²⁶ și mai ales a urmat desăvârșirea Unirii pe plan politico-administrativ, rezultat al dirzei voințe și acțiuni a domnitorului și sfetnicilor săi, dar și al sprijinului pe care ei l-au avut în masele națiunii și neîndoielnic în cele ale bucureștenilor, în primul rînd. Această unire politico-administrativă sancționată la sfîrșitul anului 1861 de puterile garante și tradusă în fapte în prima lună a anului 1862, avea încă odată să evidențieze — în atmosfera înfierbîntată a unui oraș care voia tocmai în acele zile să impună deschiderea unui drum și mai larg către progres și cînd masele de țărani, conduse din nou de Mircea Mălăeru, erau iarăși prezente în preajma Adunării²⁷ — rostul Bucureștilor, unde, începînd din acea lună ianuarie 1862, va fi sediul guvernului român și al Adunării României, inima politico-administrativă a statului. Bucureștii sfîrșiseră prin a fi *simbolul însăși al Unirii realizate și garantul mersului înainte al națiunii* spre progres și împlinirea năzuințelor ei de deplină eliberare și afirmare istorică.

²⁶ Idem, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvîrșirea Unirii (24 ianuarie 1859—24 ianuarie 1862)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 427.

²⁷ Idem, *Mișcarea țărănească condusă de Mircea Mălăeru (ianuarie 1862 st. v.)*, în „Buletinul științific al Academiei R.P.R., Secțiunea de științe istorice, filologice, economico-juridice”, III (1951), p. 37—63.

REVOLUȚIA POPULARĂ DIN 1784 DE SUB CONDUCEREA LUI HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

ȘTEFAN PASCU

Istoria poporului român a înscris numeroase și impresionante evenimente, care au însemnat tot atâtea pagini de lupte pentru dreptate și libertate, socială și națională. Sub forme foarte diferite s-a manifestat lupta poporului român și nenumărate jertfe a adus pe altarul dreptății și libertății. De la fuga de pe moșii la împotrivirea față de numeroasele dări și apăsătoarele poveri ; de la revoltele locale la războaiele țărănești ; de la răscoalele populare la revoluțiile cu caracter social și național — nici una din aceste forme de manifestare nu a lipsit. Dimpotrivă, cronica dramatică, dar eroică a poporului român este străbătută de asemenea fulgere ce lumineau cerul înnoirat și întunecat de nedreptăți și răutăți.

Între aceste fulgere revoluția populară din 1784—1785 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, prin proporțiile și implicațiile ei de toate felurile, a produs o mare frământare în societatea vremii, în țările române și deopotrivă în alte țări europene, de la Atlantic la Urali și chiar în Statele Unite ale Americii, deoarece ridicarea multîmilor oprite din Transilvania se înscriseră într-o perioadă de frământări, mișcări, revolte, răscoale, revoluții ce nu se stinseseră încă după un deceniu de la războiul țăranilor ruși de sub conducerea lui Emelian Pugaciov, după mai puțin de un deceniu de la răscoalele țăranilor cehi de sub conducerea lui Anton Nywelt și Antonin Seidel. Toate aceste mișcări prevesteau și pregăteau Revoluția franceză care va izbucni doar la patru ani și câteva luni după fringerea cu roata a conducătorilor revoluției populare din Transilvania.

Grea era viața maselor populare din Transilvania în cea de-a doua jumătate a sec. XVIII (secolul luminilor). Numeroase poveri apăsau pe umerii slăbiți ai țărănimii iobage și ai lucrătorilor de la mine și ocne. Stăpînul de pămînt pretindea nu doar patru zile cu brațele sau trei cu vitele, cum statornicea reglementarea împărătesei Maria Tereza din 1769, cunoscută sub numele de Anumite Puncte (*certa puncta*). Răstălmăcind legea, nesățioșii nobili își sileau supușii la patru zile cu brațele și trei cu vitele, adică toate zilele săptămîinii, chiar și duminicile și sărbătorile, răspunzînd nobilii la plîngerile țăranilor că lor nu le pasă de sărbătorile țăranilor. Erau mișcătoare prin dramatismul lor plîngerile țăranilor împotriva apăsătoarelor poveri și numeroaselor abuzuri săvîrșite de stăpînii de pămînt și de slujbașii acestora. Așa cum erau a celor din districtul Făgărașului, de pildă, și asemenea lor a tuturor țăranilor transilvăneni : „Primăvara, îndată ce începe lucrul, cei ce avem boi, cînd cu carul, cînd cu plugul lucrăm... și care nu au vite, pe aceia ne mîină pe jos în fiecare zi și astfel că nouă nu ne lasă o singură zi ; cînd avem sărbătoare... pe toți oamenii din casă buni de lucru îi scoate la slujbă, ca și cum noi nu am avea nici o sărbătoare... lucrul domnesc niciodată nu se isprăvește din casa noastră, noi într-o parte și muierile noas-

tre torc neconținut și e de mirare că mai avem cămașă în spate sau o bucată de pline în gură".

Nu erau deajuns asemenea inumane poveri. Altele se adăugau, tot atât de grele, dijele, a zecea parte din toate produsele agricole și din animalele mici. Dar sacul stăpînului feudal era „fără fund". Pentru a-l umple se adăugau censul, obligație în bani sau în natură, obișnuit amîndouă împreună. Apoi daturile în natură, la cele trei sărbători mai însemnate de peste an (Paște, Rusalii și Crăciun), de obicei din produse alimentare : miere, unt, păsări, pește, miei, căprioare, iepuri sau chiar vite de tăiat. Nu erau scutite nici cele mai neînsemnate bunuri din gospodăria țaranului, dacă pofta „domnilor" le dorea : alune, prune uscate, piei de animale sălbatice, șoimi etc. Nu erau uitate nici „drepturile domnești", ce trebuiau răscumpărate de supuși : măcelărit, morărit, pescuit, circiumărit, vînat etc.

Nu numai sacul domnilor trebuia umplut prin truda istovitoare, pînă la epuizare, a țaranului. Nu era mai puțin încăpătoare nici vistieria imperială. Și cine, dacă nu supușii maiestății sale o puteau îndestula ? O listă întreagă de taxe cuprindeau îndatoririle țărănimii ardeleni față de „erariu", după semănături, după animale, după fumuri, după „venituri", pe cap de om. Și mai grea era apăsarea acestora, deoarece se pretindeau în bani, care nu se înghesuiau în lada țaranului. Se adăugau alte samavolnicii săvîrșite de reprezentanții „maiestății sale imperiale", cu nimic mai buni decît ai stăpînilor de pămînt.

În afară de funcționarul amintit, stăpînirea habsburgică se sprijinea pe alți doi „crainici" : armata și biserica catolică. Pentru a fi sprijin de nădejde trebuiau îndestulați și aceștia. Contribuțiile militare pentru întreținerea armatei însemnau mari sume de bani și cantități și mai mari de alimente și furaje.

Iar biserica catolică se străduia, prin toate mijloacele, să-și sporească credincioșii prin convertirea românilor la biserica Romei.

Ca urmare a acestei stări de lucruri, starea țaranului iobag nu putea fi alta decît cea înfățișată la 1765 de un străin, în cuvinte pe cît de simple, pe atât de impresionante : „În general, țaranul aservit sau iobagul transilvănean este, în ce privește starea lui, cel mai nenorocit om ce se poate afla undeva pe lume... un adevărat rob al stăpînului său... Împovărarea și apăsarea acestor supuși din partea stăpînilor lor sînt nesfîrșite și excesele săvîrșite împotriva lor de necrezut."

Dar cînd „coarda este prea întinsă, se rupe". Sînt vorbele împăratului Iosif. Și s-a rupt sub forma mișcărilor de toate felurile, într-un loc și în altul, peste tot, culminînd cu revoluția. Șapte ani (1755—1761) a cuprins mișcarea țaranilor nășăudenii, mai întîi sub forma plîngerilor la guvernii împotriva samavolniciei magistratului bistrițean, apoi la Curtea imperială.

În același timp, asemenea evenimente se petreceau și în comitatul Hunedoarei și în Munții Apuseni, unde răscoala izbucnește la 1759, sub conducerea călugărului Stan Popovici-Sofronie din Cioara. Confesionalul cu socialul se împletesc strîns, conferind mișcării un caracter superior. Răscoala se extinde mereu. Flăcările ei cuprind Zarandul. Autoritățile dau semnalul de alarmă : „țara ar putea să ia foc și să se prefacă în cenușă". Centrul mișcării se stabilește în Munții Apuseni. Sate după sate și orașe după orașe sînt cuprinse de răscoală. „A trecut vremea domnilor, acum noi sîntem stăpîni", strigau răsculații. Îngrijorarea cuprinde autoritățile locale și chiar curtea imperială. Iar tunurile generalului Bulcov au putut înăbuși pentru un timp mișcările dar nu au putut potoli nemulțumirile. Dimpotrivă, acestea se acumulau an de an, provocînd alte revolte și răs-

coale. Așa cum s-a întâmplat la 24 mai 1782 în târgul de la Cîmpeni, cînd a avut loc o revoltă cu urmări importante, provocată de arendașii armeni ai circumscripției, care și-au trimis slugile înarmate să distrugă vasele cu mîed și acoviță ale țăranilor. Brutalitatea arendașilor a stîrnit revolta moșilor, care, înfuriați, au spart buțile și au vărsat vinul arendașilor. Arestarea, ca urmare a acestor revolte, a unui număr de 23 de țărani și întemnițarea lor în castelul de la Galda, maltratarea celor închiși, condamnarea la moarte a unora dintre ei, despăgubirile stabilite la o sumă care întrecea înzecit pagubele — toate acestea au sporit și mai mult îndirjirea moșilor, materializată în altă mișcare revoluționară, în vara anului 1784.

Patenta imperială din 31 ianuarie 1784 preconizînd întărirea regimentelor de graniță, prin înscrierea ca grăniceri a altor țărani, a fost socotită un bun prilej pentru a scăpa din iobăgie. Mirajul eliberării din iobăgie cuprinde întreaga țăranime. În frunte cu juzii și preoții, satele pornesc spre Alba Iulia, Hațeg și alte centre de conscriere. Cei înscrîși refuză să mai îndeplinească obligațiile feudale, își amenință stăpînii și încep să împartă moșiile. Nobilimea a răspuns prin represii, arestări, întemnițări, trimiterea armatei împotriva satelor, alungarea de pe moșii a răzvrătiților, măsuri cu urmări cu totul potrivnice celor scontate de clasa dominantă.

Scînteia care a aprins focul cel mare a izbucnit în toamna anului 1784. Cu ocazia târgului de la Brad, din Țara Zarandului, din 28 octombrie, Gheorghe Crișan adresează celor adunați chemarea, în numele lui Horea, ca duminică, 31 octombrie, să fie de față la o adunare la Mesteacăn, cîte 4—5 bărbați din fiecare sat. Răspunzînd chemării se adunară vreo 500—600 de țărani din Zarand, Hunedoara și Munții Apuseni. Celor adunați, Crișan le aduce la cunoștință porunca lui Horea de a-l însoți la Alba Iulia, unde urmau să primească arme, să se înscrie ca grăniceri, să scape de apăsătorul jug al iobăgiei.

Încrăzători, țăranii pornesc la drum. Dar, la Curechi, în noaptea de 1 spre 2 noiembrie, sînt opriți de autoritățile comitatului Zarand, care încearcă, cu ajutorul soldaților, să-l prindă pe Horea, pe care-l credeau prezent și să împrăstie mulțimile. A fost prins Crișan, iar țăranii care l-au eliberat au pedepsit cu moartea pe vinovați și au dezarmat soldații.

Evenimentele de la Curechi au îndoită semnificație. Pe de o parte au dezvoltat intențiile nobilimii de a se împotrivi prin forță conscrierii iobagilor ca grăniceri și, deci, eliberării lor, iar pe de altă parte hotărîrea iobagilor de a-și atinge scopul și îndeplini speranțele cu puterea armelor.

*

Revoluția populară de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan reprezintă unul din cele mai de seamă momente din lupta poporului român pentru libertatea socială și națională. A fost manifestarea violentă a contradicțiilor sociale în perioada de destrămare a feudalismului și de apariție a relațiilor capitaliste, urmărind desființarea servituților feudale și a nobilimii. Proporțiile pe care le-a luat, forțele sociale antrenate și mai ales programul și scopurile urmărite de răsculați, au dezvoltat criza adîncă a regimului feudal, care devenise o frînă în dezvoltarea forțelor de producție, în progresul societății.

Desfășurată în perioada cînd în centrul și răsăritul Europei procesul de formare a statelor naționale, se apropia de încheiere, revoluția de la 1784 a scos în evidență aspectul național, pe care, concomitent cu cel social, îl îmbracă lupta iobagilor români. Acțiunile inițiate de elementele înaintate ale intelectualității burgheze românești, pentru cucerirea de drepturi și libertăți naționale, pentru recunoașterea națiunii române în Transilvania erau sprijinite tot mai mult de țărănime.

Revoluția populară din anul 1784 n-a fost o izbucnire spontană, întîmplătoare și nici opera unor instigatori, cum a caracterizat-o cea mai mare parte a istoriografiei feudalo-nobiliare. Ea a fost cea mai însemnată ridicare de pînă atunci a nemulțumirilor adînci ale țărănimii din Transilvania în general, și îndeosebi ale celei din Munții Apuseni, față de condițiile grele de viață impuse de stăpînii feudali și de regimul habsburgic. A fost o afirmare puternică a hotărîrii maselor populare din Transilvania de a-și apăra dreptul la o existență liberă de exploatare și asuprire.

Justă și judicioasă este aprecierea lui Alexandru Papiu-Ilarian, istoricul revoluționar și patriot, care, printre cei dintîi, s-a aplecat cu răbdare și înțelegere asupra mării ridicări revoluționare din Transilvania și asupra eroilor ei, consideră, în mod just, că revoluția a avut atît caracter social, cît și scopuri de eliberare națională „Horea se lupta pentru libertate... nu numai socială, dar și politică și națională”. Nicolae Densușianu, la rîndul său, autorul celei dintîi monografii fundamentale cu privire la revoluția lui Horea, subliniază și el caracterul social și național al revoluției. „Țăranul român lupta de astă dată pentru două lucruri : pentru libertate și naționalitate ; pentru libertate din jugul robiei feudale, pentru naționalitate în contra sclaviei politice”.

Începută în noaptea de unu spre doi noiembrie 1784, prin hotărîrea țăranilor din Țara Zarandului, la îndemnul lui Gheorghe Crișan, la porunca lui Horea, mișcarea a cuprins în cîteva zile întreg Zarandul și în același timp Munții Apuseni, unde Horea lua, la 4 noiembrie, la locul numit „La Păltinei”, din hotarul satului Blăjeni, de față cu Cloșca și Crișan, jurămint țăranilor de a-și pedepsi asupritorii și a deveni, astfel, oameni liberi. Mișcarea se întinde în toate direcțiile : în spre sud, în Hunedoara și Hațeg, în spre vest, în Arad și Banat, în spre sud-est, în Turda, Sibiu și Țara Făgărașului, iar de acolo mai departe, pînă în Mureș și Odorhei, iar în spre nord-vest în Solnocul Dinlăuntru, Solnocul de Mijloc, Bihor și Satu Mare pînă în Maramureș.

Întîlnirile cu nobilii ce îndrăzniră să li se împotrivesc s-au încheiat cu biruința țăranilor, care-și răzbunau secolele de împilare și umilire. Căpitanii supremi (*supremi capitanei*), Horea, Cloșca și Crișan, la cari se adaugă Horea cel Tânăr, își organizează oastea, pe cete mici, în frunte cu căprari, iar cetele unite în unități mai mari în frunte cu căpitani și corifei, și unii și alții numiți de căpitanul suprem, Horea, ascultat cu credință și urmat cu încredere. De aceea, în momente de grele încețări, strigătul de îmbărbătare al răsculaților era : „Nu vă lăsați ficiori că vine Horea cu țara”.

La începutul ei, mișcarea a investit caracter de răscoală țărănească, a iobagilor români din Transilvania. Iobagii feudali din Țara Zarandului, de pe Valea Crișului Alb și iobagii fiscali din Munții Abrudului au fost cei ce au declanșat mișcarea. Și tot aceștia au susținut-o, prin răscularea lor, în toate comitatele unde s-au răspîndit flăcările acesteia. În primul rînd iobagii români, căci ei

formau marea majoritate a populației țării și îndurau cele mai grele condiții ale iobăgiei, ale dublului jug, social și național. Pornită dintr-o regiune cu populație curat românească, ea se întinde în locuri unde trăiau și iobagi de alte etnii, care se alătură răscoalei. În părțile Turzii și Clujului se răscoală și iobagii maghiari, „socotind că niciodată nu vor mai fi domni... căci așa a poruncit românilor împăratul. În părțile Sibiului agitația cuprinde și țărănimea săsească, iar în părțile Mureșului și Odorheului este cuprinsă de răscoală și țărănimea secuiască.

, Mișcarea populară din 1784, atât în faza întâia, a răscoalei, cât și în cea de a doua, a revoluției, a fost sprijinită de lucrătorii de la mine și ocne și chiar de orășenimea săracă. Participarea acestora era pe deplin firească. Scopurile pentru care luptau iobagii erau și ale lucrătorilor de la mine, fie că erau plătiți, fie că erau iobagi. Și unii și alții doreau condiții mai bune de viață și de muncă. Toți erau nemulțumiți de tratamentul funcționarilor de la mină, din cauza dărilor grele și a celorlalte obligații. De aceea lucrătorii de la minele de pe Domeniul Zlatnei, cei din Hunedoara și din Banat, minerii de la Rimetea, din părțile Băii Mari și lucrătorii de la ocnele de sare din Maramureș, sprijină mișcarea, dând și căpeteniilor din rândurile lor, români, maghiari, germani. Minerii mai aduceau aport prețios mișcării și din punct de vedere al organizării, prin conștiința lor mai ridicată, prin priceperea în mînuirea armelor, praful de pușcă și chiar banii găsiți în casieria minelor.

Conducătorul principal al revoluției a fost Vasile Nicula, zis și Ursu, cunoscut de toți sub numele de Horea, pentru darul său de a hori, de a cînta. Era iobag fiscal din Arada, cătun al Albacului, din domeniul de sus al Zlatnei. Era, după cum spunea Alexandru Papiu-Ilarian la 1864, „un mare țaran, o rară figură în istoria dezvoltării omenestei, una din acele inimi mari, care sînt capabile să cuprindă singuri în sine toate durerile seculare ale unui popor“. Iobag al fiscului, din satul Cărpiniș era și Ioan Oargă, poreclit Cloșca, cel mai apropiat și mai credincios tovarăș al lui Horea. Pe acești doi conducători, oamenii îi ascultau și îi urmau cu încredere. De aceea, în cursul revoluției, răsculații din Riul Mare, cînd li s-a adus la cunoștință amnestia, dar și prețul de 300 florini pus pe capul lui Horea și Cloșca, au spus: „Pe acești doi oameni nu-i predăm, fiindcă-i trimitem la Viena“. Iobag feudal, din satul Vaca, din Țara Zarandului și apoi iobag fiscal prin așezarea sa în Cărpiniș, era și Gheorghe Crișan, alt colaborator de nădejde al lui Horea. Din cei peste 1000 de căpitani, corifei și căprari, numiți de căpeteniile principale sau aleși de sate, cea mai mare parte erau țărani iobagi, fiscali sau de pe domeniile nobiliare, în marea lor majoritate români, dar și maghiari în părțile Rimetei și secuii în scaunele secuiești. Erau oameni în vîrstă, dar și tineri, toți oameni de încredere ai țăranilor.

Asemenea fenomenele istorice în general, tot astfel și mișcarea socială și națională de la 1784 din Transilvania urmează un mers dialectic. Pe măsura desfășurării, se maturizează, se radicalizează atât în ce privește scopurile urmărite, cuprinse în programe și acțiuni concrete, cât și strategia și tactica răsculaților în înfruntările cu inamicul, precum și în ce privește extinderea în spațiu a mișcării și numărul tot mai mare al participanților. Răscoala se transformă în revoluție.

Amplizarea și radicalizarea răscoalei, transformarea ei în revoluție, forțele sociale participante și țelurile urmărite de răsculați au stîrnit o mare îngrijorare în rândurile clasei dominante și ale oficialității habsburgice. În fața primejdiei pe

care o reprezenta revoluția populară, Curtea habsburgică s-a aliat cu nobilimea, ceea ce constituie o dovadă concludentă a faptului că interesele de apărare a pozițiilor claselor dominante primau față de contradicțiile, secundare, ale raporturilor dintre monarhie și nobilime. Trebuiau luate toate măsurile pentru înăbușirea revoluției. Înșelarea maselor prin făgăduieli a fost socotită un mijloc eficace. Numirea unui comisar special pentru cercetarea împrejurărilor și a cauzelor, trimiterea episcopilor pentru a liniști țărănimea, emiterea de patente pentru liniștirea răsculaților, promisiuni de recompense pentru cei care ar prinde pe „ațîțători”, amenințări împotriva celor nesupuși și, în sfîrșit, trimiterea armatei în contra țărănilor — toate au fost folosite în același timp.

Momentul începutului transformării răscoalei în revoluție poate fi socotit ultimatumul adresat de Horea, la 11 noiembrie, nobilimii refugiate în cetatea Devei și, prin ea, întregii nobilimi din Transilvania. După cum revoluția înseamnă transformarea calitativă a răscoalei, tot astfel și ultimatum-ul, adică programul revoluției, înseamnă dezvoltarea și cristalizarea gîndurilor programatice mai puțin conturate cu care pornise răscoala. Așa cum sînt exprimate de Horea, la o săptămînă de la izbucnirea răscoalei, în cuvîntarea sa de la Bucium din 8 noiembrie. Pe viitor țărani iobagi nu vor mai plăti nimic stăpînilor de pămînt, nu vor mai fi obligați să facă robotă și nici să dea dijmă, nici să plătească taxe funcționarilor fiscali; pe viitor nu vor mai fi nobili în țară, aceștia urmînd să fie înlocuiți în funcțiile administrative locale. Se găsesc, în acest text, în formulări mai puțin clare, dar clare în conținut, ideile fundamentale cu caracter social ale programului revoluției, cel puțin în forma păstrată a cuvîntării lui Horea, rezumativă. Dar chiar și în această formă, evoluția gîndirii și mai buna conturare a scopurilor este evidentă, cel puțin la conducătorul suprem al răscoalei-revoluției, față de primele zile, cînd cetele țărănești au acționat sub impulsul nemulțumirilor și durerilor acumulate de secole.

Programul social în aspectele sale principale fiind gîndit și exprimat de conducătorul principal, înțeleptul și inteligentul țaran Horea, va fi formulat în scris, peste trei zile, la 11 noiembrie, sub forma ultimatum-ului adresat nobilimii, poate și cu ajutorul vreunui intelectual român. Lecția Devei a fost folosită de țărănilor, deoarece după încercarea nereușită, de la 6—7 noiembrie, de a ocupa orașul și cetatea și după executarea, în baza unei judecăți sumare, a țărănilor întemnițați, răsculații și-au dat seama că rugămințile și discuțiile nu mai folosesc la nimic, că numai forța revoluționară singură poate dezlega problemele cardinale ale societății transilvănene.

Ultimatum-ul din 11 noiembrie, adresat nobilimii refugiate în cetatea Devei, reflectă, în formulări scurte și concise, cu sensuri adînci, însă, în implicații mai largi în problemele vizate, scopurile urmărite de răsculați:

„*Nobilul comitat, împreună cu toți stăpînii de moșie și cu tot neamul lor să jure pe cruce*“. Era în mentalitatea iobagilor români, de confesiune ortodoxă, credința că celelalte confesiuni — romano-catolică și protestantă — erau ale stăpînilor și că jurînd pe crucea ortodoxă se lepădau de religiile nobiliare și de starea lor privilegiată.

„*Nobili să nu mai fie, ci fiecare, dacă va putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască*“. Aplicarea acestui punct înseamnă desființarea nobilimii ca clasă, în mentalitatea țărănimii desființarea clasei exploatoare și, odată cu aceasta, desființarea sursei de exploatare. Ceea ce însemna o schimbare

radicală în structurile de bază ale feudalismului și, ca urmare, înlocuirea acestor structuri cu altele moderne. Luându-i sursa de exploatare, nobilimea trebuia să trăiască din slujba pe care o va obține din partea statului, întruchipat în împăratul.

„Nobilii stăpîni pe moșii să părăsească odată pentru totdeauna moșiile”, era o altă condiție, care, aplicată și adăugată la cea dinainte, însemna desființarea orînduirii feudale înșăși, întemeiată în primul rînd pe proprietatea funciară feudală, care determina și locul în societate a diferitelor clase, pături, categorii. Părăsirea moșiilor din partea nobilimii însemna pierderea puterii economice, politice și juridice, însemna pierderea sursei de venituri și de asemenea de opresiune.

„Pămînturile lor (ale nobililor, stăpînii de moșii) să se împartă între poporul de rînd după porunca ce o va da înălțatul împărat”. Nobilii stăpîni de moșii părăsindu-și moșiile, acestea trebuiau împărțite poporului de rînd, adică țărănimii căreia i-au fost răpite prin silnicie în curgerea vremii. Înlocuindu-se nedreptățile seculare cu rînduiri mai drepte, trebuia înlăturată cea mai mare nedreptate, răpirea pămîntului, a principalului mijloc de producție în societatea feudală. Pierzîndu-l, nobilimea își pierdea nu numai poziția dominantă, ci totodată, temelia existenței sale ca clasă dominantă, exploatoare.

„Nobilii să plătească dare ca și poporul de rînd”, echivala cu ștergerea privilegiilor nobiliare, consecință logică a celorlalte condiții. Fosta nobilime, care urma să trăiască din slujba obținută de la împărat, era obligată la dări, potrivit cu starea materială, alături de ceilalți locuitori.

Țăranii răsculați urmăreau, prin aplicarea condițiilor lor, atît cele cuprinse în „ultimatum”-ul lui Horea din 11 noiembrie 1784, adresat nobilimii din Transilvania, cît și în cele formulate de Cloșca și Crișan cu ocazia încheierii celor două armistiții cu reprezentanții autorităților militare și civile, de la Tibru (12 noiembrie) și de la Valea Bradului (16 noiembrie), să facă din Transilvania o „Țară Românească”, așa cum era de fapt din punct de vedere etno-demografic, și cum era și drept din toate punctele de vedere, ca urmare a situației etno-demografice.

Ultimatum-ul din 11 noiembrie, adică programul pe care-l conține, dovedește neîndoios schimbarea calitativă petrecută în sinul mișcării, urcușul acesteia pe o nouă treaptă, a revoluției. Răsculații urmăreau chiar desființarea rînduiriilor existente, suprimarea dominației de clasă a nobililor. Distrugerea sau însușirea bunurilor feudalilor erau justificate în concepția țăranilor prin faptul că totul era al celor ce produceau bunurile materiale și nu al stăpînilor de moșie, ceea ce era, de fapt, însuși justificarea expropriării.

Ideea centrală ce se desprinde din ultimatum-ul din 11 noiembrie și din condițiile armistițiilor ce i-au urmat, de la Tibru, din 12 noiembrie, și de la Valea Bradului, din 16 noiembrie, este aceea că iobagul posesor al pămîntului să devină proprietar al acestuia, cei lipsiți să primească pămînt prin exproprierea exploatareilor. Țara trebuia să fie a poporului, iar nobilii desființați dacă nu se integrează în noua societate.

Potrivit concepției răsculaților, transformarea nobililor în țărani își găsește explicația în structura națională a celor două clase fundamentale ale societății transilvănene din acea vreme: clasa feudală în mare majoritate maghiară, iar țăranul român întruchiparea celeilalte clase de bază a societății, a iobăgimii.

Revoluția din 1784 nu a fost îndreptată de la început împotriva puterii de stat. Țăranii făceau deosebire între puterea centrală și nobilimea feudală. Cea dintîi era socotită „binevoitoare” față de suferințele maselor populare, pe care nu

le putea însă ajuta din cauza împotrivirii nobilimii. Credința în dreptatea „bunului împărat” a persistat în mintea țăranilor și după izbucnirea răscoalei. Dar încetul cu încetul, după primele ciocniri cu armatele imperiale și după înșelarea lor prin armistițiile încheiate, țăranii se dezmeticesc. Ei încep să nege autoritatea împăratului, să se gîndească la o altă autoritate, populară, instituită de ei. În locul împăratului, poporul considera drept conducător suprem pe Horea. Prin această substituie a autorității împăratului, țăranii manifestau o idee vagă a suveranității poporului. Autoritatea unui „crai” al țăranilor urma să se instituie în locul rînduie-lilor pe care le negau și împotriva cărora luptau. „Noi vrem mai bine să murim, decît să suferim tirania din trecut”, afirmau răsculații.

Radicalizarea mișcării în această fază, a revoluției, înseamnă maxima ei extensiune, numărul cel mai mare de participanți, mai buna organizare a oastei țărănești și superioare principii tactice și strategice. Înseamnă o mai mare îndră-jire a răsculaților, o voință impresionantă de a schimba fața societății. La întrebarea adresată răsculaților de ce trec prin foc și sabie, Horea ar fi răspuns, potri-vit ziarului „Journal politique ou Gazette des gazettes”: noi nu depunem armele pînă ce nu va mai fi deosebire între noi și nobili, și pînă nu ni se vor împărți bunurile lor.

Asemenea voință nestrămutată și dîrzenie impresionantă explică succesul răsculaților în bătăliile grele cu oastea imperială, tot mai numeroasă și tot mai bine echipată, de la sfîrșitul lunii noiembrie și prima jumătate a lunii decembrie 1784: la Brad, Hălmagiu și Blăjeni, la Rîmeț, Lupșa și Cîmpeni.

Înconjurarea Munților și izolarea răsculaților din Munți de ceilalți, din alte zone, greutatea aprovizionării și a înarmării, iarna grea, cu zăpadă multă, îl determină pe Horea, la 14 decembrie, să îngăduie răsculaților să se întoarcă acasă pînă la primăvară cînd urma să se adune din nou pentru a reînvia revoluția, mai bine organizată, pe baza experienței celor două luni și jumătate. Nouă luni de revoluție, din primăvară pînă-n toamnă, în condiții mai bune din toate punctele de vedere, erau foarte prețioase.

Încetarea revoluției și reîntoarcerea țăranilor la casele lor nu a însemnat și încetarea proiectelor reînvierii mișcării odată cu venirea primăverii. De aceea, conducătorii principali ai revoluției, numeroși căpitani, căprari și alți conducători, în loc să se întoarcă la casele lor și să aștepte în liniște desfășurarea evenimentelor, se adăpostesc în ascunzișul munților în așteptarea primăverii. Horea și Cloșca, împreună cu cîțiva colaboratori mai apropiați, s-au ascuns în pădurea Scorășetului, din Munții Gilăului, făurind planuri de o nouă călătorie la Viena pentru a se lămuri cu împăratul care îi înșelase, iar apoi, întorși în munți, să ia legătura cu ceilalți conducători în vederea reînvierii revoluției. Horea și Cloșca n-au reușit, însă, să-și realizeze nici unul din cele două proiecte, deoarece, la 27 decembrie 1784, au fost prinși în aceeași pădure de o „poteră” de soldați imperiali, conduși de unii apropiați ai lor. Iar la 31 ianuarie 1785 a fost prins, în hotarul comunei Sașa-Lupșa, al treilea conducător principal, Crișan. Concomitent erau urmăriți fără întrerupere ceilalți conducători ascunși în munți și organizați în cete în vederea reînceperii revoluției, dintre care unii au fost prinși și întemnițați la Alba Iulia, Deva, Hunedoara, Cluj și în alte închisori ale comitatelor.

Horea, Cloșca și Crișan au fost întemnițați la Alba Iulia, în celule deasupra porții de intrare în cetate, fiind anchetați, zile în șir, de o comisie specială sub

președinția contelui Anton Jankovich, comisarul imperial numit în acest scop. Simultan au fost interogați alți conducători ai revoluției întemnițați la Alba Iulia.

Scopul principal al lungilor anchete era dezvăluirea cauzelor și a vinovaților pentru întimplările din luna noiembrie și decembrie 1784. Multe sute de pagini însumează „dosarul” anchetei, din care rezultă viața de nesuportat a țărănimii iobage din Transilvania, abuzurile stăpînilor de pămînt și ale autorităților, numeroasele plîngerii ale celor nedreptățiți înaintate autorităților locale și celor centrale cu privire la evenimentele și faptele răsculaților. Horea și Cloșca s-au situat pe poziție de negație totală. Crișan a recunoscut unele fapte proprii și ale altora și nemaiputînd suporta condițiile din închisoare și-a pus capăt zilelor. Horea și Cloșca, după ce au fost purtați prin satele de-a lungul văii Mureșului pentru a fi văzuți de oamenii care nu credeau în prinderea și întemnițarea lor, la 28 februarie 1785 au fost executați, prin frîngerea cu roata de jos în sus, pe platoul „La Furci” din marginea orașului Alba Iulia. La execuție asistă un mare număr de țărani aduși cu sila din satele de pe aceeași vale a Mureșului și o mulțime de nobili, sosiți să asiste la o „sărbătoare princiară”.

Procesul revoluției populare din 1784 nu s-a încheiat cu martiriul din 28 februarie 1785 al lui Horea și Cloșca. Nobilimea și autoritățile locale, dornice de răzbunare, au condamnat la moarte numeroși alți conducători întemnițați la Alba Iulia, Hunedoara, Cluj și în alte închisori de comitate. Aceeași nobilime și aceleași autorități au continuat urmărirea, prinderea și pedepsirea numeroșilor țărani ascunși în munți.

De frica reizbucnirii revoluției și pentru preîntîmpinarea ei, Curtea de la Viena întreprinde o seamă de măsuri: reglementarea raporturilor dintre țărani și stăpînii feudali, acordarea unor înlesniri motilor cu privire la dreptul de pășunat; scutirea acestora de unele cărăușii și de alte robote; arendarea circiumăritului; li s-a acordat dreptul de a-și lăsa bunurile moștenire rudelor. Iar prin patentă imperială din 22 august 1785 s-au desființat servitutea personală și legarea de glie a țăranilor, acordîndu-li-se putința de a se muta în alte locuri; li s-a acordat iobagilor dreptul de a se căsători fără învoirea stăpînilor de pămînt, de a învăța carte și meserii; s-a interzis alungarea sau mutarea forțată a iobagilor de pe sesiile lor fără motive legale. Măsurile imperiale aveau un caracter limitat, nu depășeau cadrul orînduirii feudale și mai ales ele nu au fost aplicate în spiritul patentei imperiale.

Revoluția populară de la 1784 a avut legături multiple cu celelalte două țări românești, Moldova și Țara Românească. Legăturile răsculaților din 1784 cu frații lor din Principate sînt dovedite, mai întîi, indirect, prin măsurile autorităților, de întărire a pazei granițelor pentru a împiedica orice contact între românii de pe cele două versante ale Carpaților și, mai ales, sosirea vreunui ajutor din Țara Românească și Moldova pentru răsculații din Transilvania. Teamă autorităților era cu atît mai mare, cu cît numărul bejenarilor ardeleni așezați în Țara Românească și Moldova era tot mai mare. Bejenia luase forma unui fenomen general. Iar băjenarii lăsaseră acasă frați, rude, prieteni de care se simțeau legați cu mii de fire. Contribuiau, de asemenea, la intensificarea legăturilor dintre românii ardeleni și cei munteni și moldoveni, sutele de tineri români din Transilvania ce studiau în Principatele Române, numărul cărora este estimat, în anul revoluției populare de sub conducerea lui Horea, la circa 300.

Băjenari și tineret studios, prietenii acestora, românii din Țara Românească și Moldova, în general, nu puteau rămâne nici pasivi și nici nepăsători față de lupta și jertfa fraților rămași acasă. Mulți se gindeau să se întoarcă, și nu singuri, ci însoțiți de alții, moldoveni și munteni de baștină, care se simțeau datori să fie alături de semenii lor din Transilvania. Unii și-au concretizat gândurile și vrerile. Dintre aceștia era acel Petru Muntean, căpitan principal (*cōriphaeus maximus*), a răsculaților din zona Orăștie—Sebeș Alba. Și asemenea lui Petru Muntean vor fi fost mulți alții, ascunși în anonim, deocamdată, identificați, poate unii, în documentele pe care le publicăm an de an.

În același timp, emisari ai lui Horea își fac apariția într-un loc sau altul din cele două Principate Române, cu scopul de a face cunoscute evenimentele din Transilvania și de a solidariza țărănimea de la sud și est de Carpați cu lupta românilor ardeleni. Ca urmare a acestei activități, dar și fără prezența emisarilor, dintr-un imbold lăuntric, țăranii din Țara Românească și Moldova simțeau o îndatorire de conștiință de a sări în ajutorul fraților ardeleni în încheștarea cu armatele nobiliare și cu cele imperiale. Ziarul de largă circulație și mare influență „*Courier de l'Europe*” știa că țărănimea moldoveană ar fi trecut în mai multe rânduri în Transilvania pentru „a pune ulei pe focul răzvrătirii” (*pour y souffler le feu de la sédition*), făgăduind răsculaților că vor face cauză comună cu ei.

Asemenea acțiuni și activități erau de notorietate publică sau în orice caz le cunoșteau anumite cercuri. Le cunoștea, de exemplu, și preotul reformat din Turda, care afirma, în scris, la începutul anului 1785, că „rebelii stăteau în corespondență cu țările vecine, Țara Românească și Moldova, de unde așteptau ajutor”, precizînd că la începutul aceluia an vreo 30 000 de români din Moldova voiau să năvălească în Transilvania prin pasul Ghimeș, dar au fost opriți de turci. Secuiei, însă, îi așteptau să sosească la Gheorgheni și la Odorhei, pregătiți și ei de o nouă răscoală, odată cu imprimăvărarea.

Horea însuși „începuse a coace planuri mari, deoarece cugetul lui era de a se pune în legătură cu românii din Țara Românească pentru ca în unire cu aceștia să ocupe Transilvania și să restabilească vechiul Imperiu roman, din care-și trag originea românii”, știa publicistul Geisler. Ideea e continuată de „*Journal politique de Bruxelles*”, dar spre deosebire de publicistul german, ziaristul belgian știa că Horea voia să restabilească Imperiul Daciei. (*L'Empire de Dacie*). Pînă și țăranii știau că răsculații plănuiau să unească Transilvania cu Țara Românească, așa cum declarau cei din Scaunul Mureș și din comitatul Sibiu, și cum o plănuiau chiar cei din Zarand. Același sens îl avea și atribuirea titlului de „*Rex Daciae*” lui Horea pe medalii și pe stampe și ultimele cuvinte rostite de acesta: „Mor pentru națiune”.

Toate aceste știri și altele sesizează de fapt nu numai legăturile de solidaritate ale românilor în lupta lor de eliberare socială și națională, ci, totodată, conștiința națională vie a întregului popor român. Această conștiință e sesizată și de alte mărturii contemporane, pe baza observațiilor directe. În plină desfășurare a revoluției, la 14 noiembrie, preotul reformat din Aiud, Nemegeyi János, aducea la cunoștința autorităților din Tirgul Mureș că preoții sătești propagau „ideile eliberării naționale”, vorbind țăranilor „despre originea lor romană”, despre faptul că ei sînt „băștinași” în această țară, și că au fost supuși și asupriți, dar că „a sosit timpul să arunce jugul”. Era o frică obsedantă pentru oficialitate, majoritatea absolută a populației românești din Transilvania, comunitate etnică dintre cele trei

țări românești. O subliniază, plin de îngrijorare, baronul Samuel Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei, într-o scrisoare adresată împăratului Iosif II, exclamând plin de teamă : „În afara românilor din Transilvania, cât de mare este numărul lor în Banat, Țara Românească, Moldova și în toată Iliria“. Erau motive suficiente pentru a fi întrebat Horea, cu ocazia procesului, ce legături a avut cu Țara Românească.

Datorită importanței sale, revoluția de la 1784 a devenit o problemă europeană. Pe lângă legăturile numeroase și răsunetul puternic în Țara Românească și Moldova, revoluția din 1784 s-a propagat și mai departe, în toată Europa. Numeroase broșuri și mai numeroase ziare, gravuri, stampe, corespondență diplomatică etc. răspindeau știri cu privire la evenimentele din Transilvania. Asemenea puternic răsunet își are explicația atât în amploarea și intensitatea revoluției, cât și în faptul că ea se petrecea într-o perioadă când societatea europeană era confruntată cu mari prefaceri revoluționare. Reprezentanții burgheziei au popularizat evenimentele din Transilvania, deoarece lupta țărănimii române corespundea năzuințelor forțelor înaintate ce doreau înlăturarea feudalismului. Peste 35 de ziare din întreaga Europă și din Statele Unite ale Americii publică sute și sute de știri cu privire la revoluția din Transilvania. Zeci de broșuri prelucrează aceste știri și le răspindesc mai departe în variate păături sociale ale societății europene, gravurile și stampele, răspândite multimilor în zilele și locurile de tirguri și bilciuri popularizau revoluția din Transilvania în mediile sociale populare.

Revoluția din Transilvania, care a precedat cu cinci ani revoluția burgheză din Franța, a dezvăluit criza orînduirii feudale, a pus la ordinea zilei problema desființării șerbiei și înlăturarea asupririi naționale. Pe bună dreptate, Nicolae Bălcescu aprecia revoluția populară din 1784 ca pregătitoare a revoluției de la 1848, iar prin fapta sa Horea a înscris „drepturile nației române și programa politică și socială a revoluției viitoare“. Din experiența revoluției din 1784 a tras învățăminte corespunzătoare Avram Iancu, eroul revoluției de la 1848, care pentru înfrîngerea tiraniei înlocuia argumentele filosofice cu lancea lui Horea. Iar Iosif Marlin, scriitorul sas progresist, sublinia faptul că înainte de a se fi strigat pe malurile Senei „război palatelor și pace colibelor“, s-a auzit acest strigăt în Transilvania, în timpul revoluției populare din 1784.

*

Faptele țărănimii române de acum 200 de ani și de totdeauna sînt temeuri ale durabilității pe care s-a întemeiat o întreagă istorie, sintetizate în versurile coșbuciene pe cît de frumoase, pe atît de răscolitoare : „Sînt suflet din sufletul neamului meu“.

Hotărîrea de luptă a țărănimii pentru pline, pămînt, libertate și dreptate nu a putut fi înfrîntă nici acum două secole și niciodată, chiar dacă răscoalele și revoluțiile au fost înăbușite de forțe potrivnice coalizate. Importanța luptei țărănimii nu poate fi tăgăduită de nici un cunoscător obiectiv. Mai întîi, fiindcă țărănimea, organizată în mari cete și chiar oști, și-a dat seama de ceea ce reprezintă ca forță socială progresistă, mai cu seamă cînd măsurarea puterilor cu ale opresorilor i-a asigurat victoria. Țărănimea evului de mijloc și a celui modern, forța principală a societății vremii, a adunat în jurul său alte categorii sociale oprite, lucrători de la mine și ocne, meșteșugari săraci, plebe orășenească, constituind

cheagul unificator al tuturor categoriilor oprite. De aceea, mișcările țărănești, orice formă ar investi și mai ales cele aureolate de nimbul marilor bătălii de clasă, au constituit factorul fundamental al tuturor transformărilor sociale, al înaintării poporului român pe calea progresului economic și social, spre libertate socială și națională.

Opintirile și zvrcoirile claselor exploatatoare nu au fost în stare să prelungească viața anacronicelor orînduiri sau să oprească în loc mersul înainte al istoriei, care, în anii revoluției și construcției socialiste, prin lupta unită a clasei muncitoare, țărănimii și intelectualității avea să le înlăture pentru totdeauna. Interesele comune ale muncitorimii, țărănimii și intelectualității unite, constituie temeiul puternic și sigur al înaintării României Socialiste cu fiecare an, cu fiecare deceniu, urcînd alte trepte spre idealurile perene de libertate, dreptate, independență și suveranitate. De aceea, rostim și cu acest prilej aniversar cuvinte de cinstire pentru „rolul determinant în istorie al popoarelor, al maselor populare, al țărănimii care timp de secole a dus greul luptei pentru eliberare națională și dreptate socială”; rostim cuvinte de cinstire pentru „conducătorii și participanții la marile răscoale țărănești și revoluții populare, care au demonstrat cu putere forța țărănimii, hotărîrea ei de a lupta împotriva asupririi feudale, pentru lichidarea acestei orînduiri și făurirea unei noi orînduiri sociale”.

Medalion istoric

VIATA ȘI ACTIVITATEA ISTORICULUI ION I. NISTOR (1876—1962)

MIHAI IACOBESCU

Bucovina — mirific plai moldav, născut, ca și cîntecul Mioriței, dintr-o istorie extrem de involburată, densă, vitregă, cu fermecătoarea-i salbă de ctitorii și necropole voievodale, cu Cetatea de Scaun a Mușatinilor și însemnele glorioase înscrise timp de o jumătate de veac de către cel mai glorios dintre aceștia, Ștefan cel Mare — a potențat în epoca modernă, pe firmamentul spiritualității românești, nume cu o profundă și persistentă rezonanță, precum : istoricii Eudoxiu Hurmuzachi, Dimitrie Onciul și Ion I. Nistor, magistrații George Popovici (om politic, poet sub numele semnificativ Robeanu, istoric al vechiului drept românesc) și T. V. Ștefanelli (apărător al drepturilor românilor și animator al vieții culturale în Bucovina, istoric și el, prieten cu Eminescu și valoros memorialist), Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, ctitorii gazetei pașoptiste „Bucovina“ (1848—1850), și ai Societății pentru Cultura și Literatura Română în acest teritoriu, Aron Pumnul, profesor, filolog, lingvist, tribun și apostol al redeșteptării naționale de-aici, etnologul Constantin Hurmuzachi, folcloristul și etnograful Simeon Florea Marian, pictorul Epaminonda Bucevski, compozitorii Carol Miculi, Ciprian Porumbescu, Tudor Flondor, Eusebiu Mandicevski etc. Mulți dintre ei au fost și membri ai Academiei Române. Operele lor, viguroase și durabile în timp — izvorite din aspirațiile spre adevăr, spre dreptate și spre frumuseță ale celor mulți, din capacitatea și talentul acestora de-a se identifica cu aspirațiile poporului, de-a le exprima, de-a milita pentru înlăptuirea acestor aspirații — sfidează încă stăpînirea habsburgică, rapace și atotputernică odinioară, azi prăbușită, dar care, în cei 143 de ani de dominație asupra acestui teritoriu, încercase să integreze Bucovina cît mai mult cu putință la vastele întinderi imperiale cușerite anterior, s-o deznaționalizeze și s-o transforme într-un mozaic etnic și lingvistic, după chipul și asemănarea imperiului multinațional. Dar, împotriva acestei încercări, înfruntînd cu dîrzenie asprile politici opresoare imperiale, românii din Bucovina, ca și confracții lor din Transilvania sau din Banat, și-au apărut necontenit ființa națională, limba, cultura, tradițiile, obiceiurile, idealurile, dreptul la o viață liberă și independentă, reușind, prin activitatea și lupta lor, prin colaborarea și sincronizarea strădaniilor cu întreaga națiune română, să se elibereze și să se regăsească în cadrul aceleiași unități statale românești.

În Bucovina — și constatarea se poate face și numai din rîndurile de mai sus — preocupările pentru istorie au fost dintre cele mai frecvente și aceasta și pentru faptul că, așa cum observau Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga, poate că nicăieri pe întreg teritoriul românesc nu se păstrează, ca aici, pe un spațiu relativ așa de restrîns, o așa de densă concentrare de mărturii istorice.

Din perspectiva considerațiilor de mai sus, *Viața și activitatea, în ansamblu*, a lui Ion I. Nistor poartă cu pregnanță tocmai amprenta acestor eforturi pentru

pregătirea, realizarea și consolidarea Marii Uniri, omul și opera încadrându-se în acea etapă de sfârșit a epocii moderne românești și de început a celei contemporane¹.

Reconstituirea principalelor coordonate ale vieții și operei lui Ion I. Nistor sînt preocupări de dată relativ recentă². Lucian Boia, în sinteza sa din 1976, îl apreciază pe Nistor: „un istoric metodic, bine format”, a cărui operă „se axează în general pe istoria Moldovei”³. Nicolae Stoicescu, într-un valoros și amplu studiu asupra operei, îl apreciază pe Ion Nistor: „unul din cei mai mari istorici români din prima jumătate a secolului nostru”⁴. La această concluzie, care nu e deloc exagerată (deși opera lui Ion Nistor este încă puțin cunoscută și citată, datorită vicisitudinilor create de cel de-al doilea război mondial) ne conduc atît lucrările sale, care în cea mai mare parte rămîn un bogat tezaur de referință pentru istoricii de azi și mîine, cît și aprecierile contemporanilor — și mai ales cele ale lui Vasile Pârvan și Nicolae Iorga. Întocmai ca și Dimitrie Onciul, care era de pe aceleași meleaguri (Onciul de la Straja și Nistor de la Vicov, din județul Suceava) și cu care se aseamănă prin condițiile formării, Nistor s-a impus în istoriografia românească, aprecia Vasile Pârvan, încă din 1911, prin cîteva elemente definitorii: a) avea „o metodă serioasă”, care îi permitea să realizeze în tot ce scria „o pătrunzătoare analiză topografică a izvoarelor istorice”; dovedea „o sîrguință vrednică de cea mai mare laudă în culegerea informațiilor”; era „în general la curent cu tot ce se scria mai de seamă în istoria Europei sud-estice” și b) „această excelentă informație, unită cu o judecată sănătoasă, cu o perspicacitate remarcabilă și mai ales cu o liniște obiectivă, care dă însăși forme sale literare o înfățișare aleasă și simpatică” i-au asigurat „un loc de cinste printre istoricii români”⁵. Nicolae Iorga sublinia, cu prilejul primirii lui Nistor în Academia Română, în 1915 — cînd opera istorică a lui Nistor era abia la jumătatea realizărilor sale — că scrierile sale abordează „toate domeniile vieții românilor” din Bucovina, lămurind numeroase „puncte confuze” și dînd istoriei locuitorilor din această provincie „o lărgime necunoscută pînă atunci”; prin temeinicia argumentației și obiectivitatea interpretării evenimentelor, prin dragostea pentru adevărul istoric, prin respingerea trătărilor pătimașe și voit pătinitoare, Nistor — adăuga Iorga — s-a impus ca „unul dintre rarii cărturari români, care au scos din studiile lor altceva decît arme pentru a înlătura pe alții și a se impune ei singuri”⁶. Fiind totodată și un neobosit

¹ Lucian, Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, Tipografia Universității; autorul îl încadrează pe Nistor, cu temei, la capitolul *Istorici ai ideii și unității naționale*, p. 310 și 319—323.

² Arhivele Muzeului Suceava, secția memoriale, fond Ion Nistor: Oltea Nistor Apostolescu, *Curriculum vitae*, manuscris, inv. 4358/1976; Omagiu lui Ion I. Nistor (1912—1937), Cernăuți, 1937 și îndeosebi V. Grecu, *Ion I. Nistor ca istoric*, p. 1—29; Nicolae Stoicescu, *Istoricul Ion I. Nistor (1876—1962)*, „Revista de istorie”, nr. 12/1976, p. 1967—1977; Dr. Mihai Iacobescu, *Ion I. Nistor (1876—1962)*, „Suceava — anuarul Muzeului județean”, vol. IV/1977, p. 263—277. Muzeul județean din Suceava a achiziționat un exemplar din manuscrisul „Istoria Bucovinei” de Ion I. Nistor, iar Fondul memorial documentar „Simeon Florea Marian” din Suceava păstrează *correspondența lui Ion Nistor către Liviu Marian* (fiul folcloristului).

³ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 319—320.

⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1967.

⁵ „Junimea Literară”, Cernăuți, nr. 11/1911, p. 183—185.

⁶ Arhiva Muzeului județean Suceava, *loc. cit.*, p. 5; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1970.

luptător pentru pregătirea și realizarea unirii Bucovinei la statul național român — un „primus inter pares, cel mai riguros dintre slujitorii ideii naționale în această parte a României noi”, scrie Iorga — el a rămas și „cel mai înalt slujbaş al Bucovinei unite la patria română”⁷, iar prin lucrările sale, considera Iorga în 1925, adică la 10 ani după primirea lui Nistor în Academie, că: „fără îndoială, d-l Nistor este un istoric de mare valoare, care scrie într-o limbă frumoasă și are o informație abundentă, așa că în cultura românească o să rămână”⁸. Elogiile pline de o cum-pănită chibzuință ale lui Ion Bogdan⁹ sau cele de spontană admirație ale lui C. Jirecek și Sextil Pușcariu completează concluziile lui Pârvan și Iorga, sporin-du-ne astfel indemnul, dar și motivația de a ne reapleca asupra vieții și operei lui Ion I. Nistor.

I

Omul, profesorul, fruntașul politic și îndrumătorul cultural. Ion I. Nistor s-a născut la 4/16 august 1876 în comuna Vicovul de Sus, cătunul Bivolărie sau Peste Apă, din actualul județ Suceava, într-o familie de țărani, cu o stare modestă și o puzderie de copii¹⁰. Părinții, rudele, țăranii din sat i-au fost și primii „învățători”, care l-au introdus în istoria Bucovinei și a poporului român. Este de presupus că, fiind născut și copilărintă aproape de Putna, la scurtă vreme după ce avusese loc, în 1871, Adunarea Națională, tinărul să fi fost impresionat de pelerinajul neconținut al românilor la mormântul lui Ștefan cel Mare, deoarece, în 1905, el supranumește Putna drept „Mecca românilor” și, relevind inestimabilele valori de patrimoniu aflate aici, propune înființarea unui muzeu, care, scria, el, să devină „un centru puternic de atracție pentru toți cei care vor să-și cunoască străbunii”¹¹.

Între anii 1883—1887, Nistor urmează cursurile școlii primare la Vicov. Își continuă studiile la gimnaziul și liceul din Rădăuți, între 1889—1897, nu fără dificultăți inițiale, deoarece învățămîntul se făcea exclusiv în limba germană. Între anii 1897—1902 urmează cursurile Facultății de litere și filosofie la Cernăuți, capitala Bucovinei, timp în care își satisface și stagiul militar între 1899—1900, luîndu-și licența în anul 1902. Învăță cu sîrguința și rîvna copilului de la țară, care știe că părinții fac grele sacrificii să rupă de la gura fraților și surorilor lui pentru a-i trimite banii necesari cheltuielilor. Manifestă de timpuriu pasiune pentru istorie, pentru istoria poporului român, dar și pentru istoria popoarelor din jur, a imperiilor habsburgic, țarist și otoman, a popoarelor din centrul și sud-estul european. Învăță temeinic limbile germană, rusă, polonă, ceea ce-l va ajuta să citească în original istoriile popoarelor din zonă. De la București și alte centre culturale și politice românești își procură clandestin lucrările istoricilor români, pe care le citește cu nesăț, hotărît să contribuie el însuși la cunoașterea și difuzarea istoriei românilor.

⁷ „Neamul românesc”, 6 ianuarie 1921.

⁸ Nicolae Iorga, *Aportul Bucovinei în cultura românească*, Cernăuți, 1925, p. 16—17.

⁹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1968.

¹⁰ Arhiva Muzeului județean Suceava, *loc. cit.*, p. 1.

¹¹ „Junimea Literară”, Suceava, II, nr. 12/1905, p. 193; propunerea sa, pentru înființarea unui muzeu la Putna, s-a reluat mai târziu, dar abia în 1976 s-a înfăptuit un muzeu după toate criteriile muzeologiei celei mai avansate.

În 1904 își începe cariera didactică la liceul din Suceava, ca profesor de istorie. Fondează o publicație literară, pe care o tipărește aici cu mari dificultăți financiare; apoi, când în 1907 se transferă la liceul real din Cernăuți mută și redacția acesteia. Ajuns în capitala provinciei, se hotărăște să-și continue și desăvârșască studiile istorice, în care scop, între anii 1908—1911, audiază cursuri la Viena, München, Berlin și București. La Viena, spre exemplu, frecventează la institutele de istorie austriacă și cel de istorie sud-est europeană cursurile profesorilor Redlich, Ottenthal, Dopsch, Wondrach, Fournier; în mai 1909 își susține doctoratul cu tema *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*. La München audiază cursurile lui Krumbacher, Brentano și Lotz, iar la Berlin — cele ale vestitului Lamprecht¹². La București — unde în 1909 lua legătura cu Ion Bianu și Nicolae Iorga, interesându-se de Cetatea de Scaun a Sucevei și cercetînd în acest scop și documentele de la Biblioteca Academiei, cu gândul să găsească o imagine exactă a cetății, pentru a o reproduce pe coperta publicației sale, „Junimea Literară”¹³ — revine în 1910 și frecventează cursurile lui Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul și Ion Bogdan, avînd astfel posibilitatea să descifreze, să cunoască îndeaproape problemele istoriei românilor, activitatea și lupta fraților săi din România liberă în prețioasa pregătire și înfăptuire a Marii Uniri¹⁴.

Nistor se formează astfel sub influența și în atmosfera unor centre universitare de mare prestigiu, sub înfrurirea unor personalități de prim rang ale slujitorilor zeiței Clio, avid să recepteze tot ceea ce i se pare util pentru meșteșugul dificil al cercetării și scrierii istoriei; din centrele germane se înarmează cu erudiția și rigurozitatea cercetării migăloase a izvoarelor, cu metoda investigării și criticii informațiilor, în timp ce de la marii istorici români, Onciul, Iorga, Bogdan, ia toate acestea și în plus patosul necesar cunoașterii și reconstituirii istoriei românilor din întreg spațiul vechii Dacii în momentul crucial al evoluției societății românești.

Cu o bogată erudiție și temeinică pregătire de istoric, Nistor își susține în 1911 examenul de abilitare, ceea ce îi aduce dreptul de a preda la Universitatea din Viena. La 14 august 1912, prin decizia Curții din Viena, Nistor este numit docent al Universității din Viena și profesor extraordinar pentru catedra de istorie sud-est europeană la Universitatea din Cernăuți¹⁵, ceea ce era un triumf al cauzei românești. Românii din Bucovina ceruseră în repetate rânduri, încă de la 1848, crearea unei universități românești în capitala provinciei¹⁶. Când în 1875 luase ființă Universitatea din Cernăuți, ca instituție germană și nu românească, cererile românilor s-au întesit, atît pentru crearea unei catedre de limba și literatura română (ceea ce s-a și obținut în 1875), cît și pentru o catedră de istoria românilor — cerere legitimă pentru o provincie locuită în marea majoritate de români. Crearea catedrei de istorie sud-est europeană, în 1912, era deci un succes, care, deși nu integral, însemna posibilitatea ca titularul ei, un bun român, să acorde un spa-

¹² Arhiva Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 2—3; V. Grecu, op. cit., p. 24.

¹³ Arhiva Fondului memorial-documentar Simeon Florea Marian, Suceava, fond *Correspondența lui Ion Nistor către Liviu Marian*, inv. 949, f. 2.

¹⁴ Nicolae Stoicescu, op. cit., p. 1967.

¹⁵ *Omagiul lui Ion I. Nistor (1912—1937)*, Cernăuți, 1937, p. V.

¹⁶ Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1848 și dezvoltarea învățămîntului modern în Bucovina*, „Suceava”, vol. VI—VII/ 1980, 163—177.

țiu corespunzător istoriei românilor în contextul istoriei popoarelor din această zonă.

La această dată Nistor era deja cunoscut și apreciat ca un istoric de valoare. Începînd din 1904 el conducea publicația „Junimea Literară”, în coloanele căreia istoria în general și istoria românilor în special ocupau un rol și un loc important; Nistor semna în paginile ei, număr de număr, diferite studii, articole, note, comentarii sau publica și interpreta documente¹⁷. În 1910 își publicase la Viena lucrarea de doctorat, iar în 1911, la Gotha, o strălucită sinteză a evoluției comerțului extern al Moldovei în sec. XIV—XVI-lea, care i-au adus deopotrivă recunoașterea meritelor și conferirea unor titluri științifice de către autoritățile habsburgice și, totodată, primirea ca membru corespondent al Academiei Române, la 18 mai 1911. El transformă catedra de istorie sud-est europeană de la Universitatea din Cernăuți într-o tribună pentru cunoașterea și apărarea istoriei popoarelor oprite din această zonă și îndeosebi într-o pledoarie pentru argumentarea vechimii, continuității și drepturilor românilor. Prelegerea sa inaugurală, din 19 noiembrie 1912 are titlul semnificativ: *Importanța istorică a românilor și începuturile organizării lor de stat*, în care, cu o bogată motivație documentară relevă că românii sînt cei mai vechi locuitori din această zonă, stăruind asupra continuității lor în spațiul vechii Dacii, locul și rolul lor în formarea unei civilizații proprii, în receptarea, păstrarea și difuzarea culturii și civilizațiilor romano-bizantine și a popoarelor căzute de timpuriu sub dominația otomană sau în organizarea și stimularea luptei pentru neafîrnare¹⁸.

Pentru apărarea, dezvoltarea și difuzarea istoriei românilor, Nistor se folosește atît de catedra pe care o deține între 1912—1914 la Universitatea din Cernăuți, cît și de numeroase alte mijloace care-i stau la dispoziție. Astfel, în preajma izbucnirii primului război mondial, cînd criza imperiului habsburgic intra într-o nouă fază de agravare, cînd lupta românilor pentru încheierea procesului de constituire a statului național român cunoștea o afirmare decisivă. Nistor, împreună cu Sextil Pușcariu și George Tofan, organizează, în vara anului 1913, cursurile de istorie națională, de la Dorna Candrenilor, după modelul celebrelor cursuri de la Vălenii de Munte ale lui Nicolae Iorga. Ele aveau ca scop, după mărturiile lui Nistor, dezvoltarea conștiinței naționale la românii din acest teritoriu și formarea unei opinii publice „îmbrățișînd întreaga problemă românească”. La 18 august 1913, din Cîmpulung Moldovenesc, Nistor scria lui Sextil Pușcariu, titularul catedrei de limba și literatura română de la Universitatea cernăuțeană: „La 3 august (1913, n.n.) s-au inaugurat cursurile oficiale de la Dorna Candreni. Ziua aceasta a fost o zi de sărbătoare pentru toți cei prezenți. În fața celor 96 de auditori — relatează el în continuare — am vorbit despre însemnătatea și scopurile istoriei, precum și despre felul cum poate contribui fiecare intelectual la îmbogățirea cunoștințelor noastre”¹⁹. Nistor era însuflețit de convingerea, mărturisită în scris abia după unire, că „pentru noi, românii, istoria națională are o însemnătate și mai mare decît aceea de tălmăcitoare a prezentului și povățuitoare a viitorului. Ca mărturie a trecutului

¹⁷ Vezi colecția publicației „Junimea Literară”, 1904—1914 și 1924—1939.

¹⁸ Sextil Pușcariu, *Istoria românilor la Universitatea din Cernăuți*, „Junimea Literară”, IX, nr. 10/1912, p. 175—176; V. Grecu, *op. cit.*, p. 26—27; Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1969.

¹⁹ Sextil Pușcariu, *Cîteva scrisori*, în vol. *Omagiul lui Ion I. Nistor*, p. 11—12.

și păstrătoare a vechilor tradiții politice și culturale ale neamului, ea este chemată să ne furnizeze armele de apărare ale drepturilor noastre asupra pământului pe care îl stăpânim de veacuri, contra celor care au îndrăznit să le conteste și să le nesocotească”²⁰.

Detestând politica opresoare, măsurile de deznaționalizare ale habsburgilor în Bucovina, Nistor se înrolează de timpuriu în mișcarea cultural-politică a românilor din acest teritoriu. În 1897, adică în primul an de studenție, devine membru al societății academice studențești „Junimea”; apoi ocupă după cîtva timp funcția de bibliotecar și în 1898—1899 pe aceea de președinte al acesteia (primul președinte al societății fusese studentul Dimitrie Onciul). Societatea își propunea — prin acțiuni ce urmăreau cultivarea limbii, culturii și istoriei naționale, prin stimularea și ajutarea cu fonduri a studenților lipsiți de mijloacele materiale corespunzătoare, prin editarea de manuale, cărți și publicații românești, prin înființarea de școli pentru români — să apere drepturile legitime ale populației din Bucovina și să fie, în același timp, „o tribună de afirmare a unității sufletești a românilor de pretutindeni”²¹. De asemenea, în timpul studiilor la Viena și a serviciului militar efectuat în capitala imperiului, Nistor ia legătura și cu societatea „România Jună”.

Emanciparea românilor prin cultură — pentru societatea „Junimea”, cultura era „arma cea mai puternică, prin care o națiune poate ajunge la roadele civilizației și la un progres în toate domeniile vieții”²² — devine și pentru Nistor o formă a luptei pentru apărarea și afirmarea ființei naționale românești. În acest scop, în 1900, Nistor, împreună cu Victor Morariu, George Tofan și Liviu Marian, editează revista lunară „Junimea Literară”. Ea devine organul societății „Junimea” și una dintre cele mai valoroase publicații românești din Bucovina de pînă la unire. Într-o vreme cînd partidul național și diferitele fracțiuni și grupări politice de aici își iroseau publicațiile modeste mai mult în dispute politice, „cîțiva tineri din societatea „Junimea”, mărturisea I. Nistor, „ne angajasem să deșteptăm în publicul bucovinean gustul pentru lucrările românești de valoare și să grijim ca ideile întrupate în ele să pătrundă în toate păturile sociale”²³. Noua revistă s-a impus repede ca un centru de polarizare a tuturor talentelor din Țara Fagilor, dar și ca un mijloc de colaborare cu românii din toate provinciile. Ca director, Nistor face din „Junimea Literară” și o publicație de istorie națională, continuatoare a tradițiilor progresiste ale „Daciei literare”, puternic angajată în sprijinul emancipării cultural-politice a românilor²⁴; în paginile ei, alături de istoricii din Bucovina, semnează și A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan²⁵.

Înfruntînd rigorile cenzurii habsburgice, care încearcă chiar de la al doilea număr al gazetei s-o suspende²⁶, luptîndu-se cu „starea materială mizeră”, cum însuși o spune, mutînd redacția de la Cernăuți (1904) la Suceava (1904—1909) și

²⁰ „Codrul Cosminului”, vol. VII (1931—1932), Cernăuți, 1932, p. XXIII.

²¹ *Viața românească în Bucovina. Societăți studențești*, „Viața Românească”, 1908, vol. XI/1908, Iași, p. 439.

²² *Raportul anual al Societății Junimea pe anul 1889*, Cernăuți, p. 6.

²³ Arhiva Muzeului județean Suceava, fond Ion I. Nistor, inv. 4329, f. 340.

²⁴ Traian Cantemir, *Principiile ideologice ale revistei „Junimea Literară”*, „Studii și cercetări științifice”, Bacău, 1970, p. 333.

²⁵ M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 266.

²⁶ Arhivele Muzeului județean Suceava, *loc. cit.*, p. 340.

iar la Cernăuți (1910—1913) în chiar propria-i locuință²⁷, manifestînd o deosebită grijă și prudență pentru conținutul și pentru difuzarea „Junimii Literare“, Nistor își atrage admirația și prețuirea lui Nicolae Iorga, care salută cu multă bucurie revista bucovineană, colaborează la ea și apreciază că, într-un moment politic important pentru destinele românilor, tinerii bucovineni s-au adunat în jurul „Junimii Literare“, unde orice scinteie de talent este binevenită și ajutată, și, aceasta pentru a zgudui pe adormiți, ghiftuiți și cocoțați, pentru a dezmetici pe năuci, a pedepsi pe vinzători“²⁸.

În vederea pregătirii clipei istorice a eliberării și unirii, Nistor își îndreaptă atenția și spre îndrumarea învățătorilor și profesorilor din rețeaua de învățămînt din Bucovina. El participă la Congresul învățătorilor din Bucovina, în 1914 și ia atitudine împotriva ușurinței cu care unii dintre slujitorii școlii se lăsau ademeniți de interese politice efemere. „Politica — arată Nistor — trebuie să se inspire de la cultură, iar nu cultura de la politică“, deoarece „cultura este ceva statornic, este comoara de gîndire și de simțire a unui neam, pe cînd politica, în cele mai multe cazuri, se reduce la o simplă îndrumare trecătoare“²⁹. De asemenea, Nistor condamnă unele propuneri nerealistice ale autorităților vremii, de-a se organiza învățămîntul din Bucovina după „modele“ și „metode“ din cele mai avansate țări ale lumii: „nu se pot aplica cu folos nici cărțile străine, nici metodele importate de cine știe unde“, deoarece condițiile concret-istorice impun soluții adecvate, „Învățămîntul primar — scrie el — numai atunci poate fi rodnic, dacă se va ține cont de trebuințele particulare ale poporului de la țară“³⁰.

La izbucnirea primului război mondial, Nistor era angajat într-o bogată activitate cultural-politică în slujba emancipării românilor din Bucovina. Teroarea dezlănțuită la scurtă vreme de către autoritățile habsburgice asupra celor bănuïți de „trădare și spionaj“, refuzul României de a intra în război alături de Puterile Centrale, faptul că „o sumedenie de preoți, învățători și săteni români erau ridicați de la vetrele lor — relatează Nistor — și trimiși în lagărul de concentrare de la Thaleshorf din Stiria“³¹, îl determină să se refugieze, în iarna anului 1914, în România, împreună cu alți intelectuali patrioți, încrezător că prin efortul unit al tuturor românilor vor putea fi astfel eliberate și teritoriile care se mai aflau încă sub dominație străină.

Stabilindu-se la București, Nistor devine președintele Comitetului refugiaților români din Bucovina, acționează neobosit pentru găzduirea acestora și integrarea lor în efortul general al țării pentru desăvîrșirea unității național-statale; sprijină apariția în capitală a publicației „Revista Bucovinei“ și scrie articole și studii de istorie, printre care *Emigrările de peste munți în Moldova și Bucovina*³² și mai ales volumul *Românii și rutenii în Bucovina*³³; întocmește memorii pri-

²⁷ Arhiva Fondului documentar-memorial Simeon Florea Marian, inv. 948 și inv. 216—228.

²⁸ Arhiva Muzeului județean Suceava, loc. cit., f. 341.

²⁹ Ion I. Nistor, *Impresii de la Congresul învățătorilor*, „Junimea Literară“, IX, nr. 6—7—8/1914, Cernăuți, p. 184.

³⁰ *Ibidem*, p. 185.

³¹ Arh. Muzeului județean Suceava, loc. cit., p. 404—405.

³² *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, s. III, t. XXXVII, 1914—1915, p. 815—865 (se va cita: AARMSI).

³³ Ion I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915.

vitoare la situația românilor din teritoriile aflate sub dominație străină. La 19 mai 1915 este ales membru al Academiei Române³⁴. Susține intrarea României în război de partea Antantei și militează pentru recunoașterea dreptului la autodeterminare a românilor din provinciile subjugate. Este însărcinat de guvern să plece în principalele capitale aliate din Europa și S.U.A., dar nu mai pleacă din cauza dificultăților financiare. Este martorul calvarului din iarna și primăvara anului 1916/1917, când trupele române sînt temporar înfrînte și se repliază în partea de sud a Moldovei, pierzînd 2/3 din teritoriul țării.

În toamna anului 1918, Nistor revine în Bucovina și împreună cu alți frunzași al românilor de-aici, între care Iancu Flondor și Sextil Pușcariu, pregătește Congresul general al românilor din Bucovina și Adunarea Națională cu caracter plebiscitar din capitala provinciei, la 16/28 noiembrie 1918. Redactează și citește *Actul Unirii* în fața deputaților români, germani, ruteni și poloni, arătînd că „Vitregia vremurilor a împiedicat pe înaintașii noștri de a crea un stat unitar național, care să cuprindă întreg neamul în hotarele sale etnice”, dar prin voința locuitorilor Bucovina „se reîntoarce la sînul patriei române”. El înscrie în acest document istoric și respectul cuvenit naționalităților conlocuitoare din acest teritoriu, pronunțîndu-se ferm și limpede pentru lichidarea exploatații naționale, pentru înlăturarea naționalismului și șovinismului practicate de vechea dominație habsburgică: „de-acum înainte — proclama Nistor în *Actul Unirii* — dorim să trăim în pace și deplină armonie cu toți cei ce sînt hotărîți a respecta drepturile noastre politice și naționale asupra acestui colț de țară, frămîntat de sîngele strămoșilor noștri și stropit cu sudoarea muncii și hărniciei lor”³⁵. Acestui deziderat Nistor i-a rămas fidel toată viața. Scrierile istorice, ca și acțiunile sale politice sînt pătrunse de înțelegere, stimă și respect pentru drepturile legitime ale naționalităților, pentru asigurarea celei mai depline egalități naționale; în același timp el condamnă și respinge mașinațiunile diplomatice, pertractările de orice fel menite să pregătească sau să justifice nedrepte rășluiri teritoriale.

După Marea Unire, Nistor își continuă activitatea ca profesor la Universitatea din Cernăuți, între 1919—1940, la Facultatea de Litere, catedra de Istoria Românilor; este primul rector al acestei citadelle universitare după reorganizarea ei pe baze românești la 24 octombrie 1920 și se distinge printr-un ansamblu de inițiative și preocupări³⁶, între care: completarea și îmbogățirea bibliotecii, recrutarea și selectarea corpului profesoral, înființarea Institutului de Limbă și Istorie, conduce publicațiile „Junimea Literară”, seria a II-a, între 1923—1940 și anuarul „Codrul Cosminului” (1924—1939), care înmănușează valoroase studii de istorie, filologie, literatură, grupînd în jurul ei o pleiadă de personalități, ca: Romulus Căndea, Vasile Grecu, Ilie Corfus, Nicolae Grămadă, C. Narly, Al. Leca Morariu. Continuă astfel să fie un animator și îndrumător cultural în această parte a țării.

În perioada interbelică participă, alături de reprezentanți de seamă ai spiritualității românești, la reuniuni științifice internaționale, ca de pildă la congresele de la Varșovia, Zürich, Berlin și Stockholm. Astfel, la cel de-al VII-lea

³⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1969—1970.

³⁵ Arhiva Muzeului județean Suceava, *loc. cit.*, p. 443, 454.

³⁶ R. Căndea, *Învățămîntul superior*, în vol. *Zece ani de la Unire de Ion I. Nistor*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1928, p. 265—276.

Congres internațional de științe istorice din 21—27 august 1933, la Varșovia, Nistor prezintă comunicarea *Legiunea polonă în războiul Crimeei*, iar în cadrul celui de-al XIII-lea Congres internațional de istoria artelor, din 4—7 septembrie 1933, de la Stockholm, intervine împotriva ideilor revizioniste ale delegației maghiare, pronunțându-se ferm contra infectării dezbaterilor științifice cu chestiuni politice revanșarde și naționalist-șovine³⁷. Pentru activitatea științifică este ales și membru extern al Academiei din Praga. Își încheie activitatea universitară la Facultatea de istorie din București, în 1940—1941, apoi, după pensionare (1941) conduce Biblioteca Academiei, între anii 1945—1948³⁸.

Pe tărâm politic, Nistor este ministru-secretar de stat, pentru Bucovina, în guvernele liberale din anii 1918—1927 și 1933—1937, ministru al lucrărilor publice (1927—1928), ministrul muncii (1937) și ministrul cultelor și artelor (1939—1940)³⁹. Se stinge din viață în anul 1962.

II

Activitatea istorică însumează peste 300 de lucrări, studii și articole⁴⁰, care vizează o arie tematică foarte largă, cuprinzând în ansamblu aproape toate epocile istorice, cu referiri la aproape tot spațiul locuit de români, în teritoriile vechii Dacii și în afara acestora, dar îndeosebi la istoria medie și modernă — și cu precădere la istoria Bucovinei, fiind, după expresia lui Nicolae Iorga, cel mai de seamă istoric al românilor din acest teritoriu⁴¹.

Înainte de a face referiri asupra operei propriu-zise, se cuvine să stăruim succint *asupra metodologiei sale*. Vasile Pârvan a sesizat, primul dintre istorici, că Nistor are „o serioasă metodă”, constând în: sirguința pentru culegerea exhaustivă a informațiilor, analiza lor pătrunzătoare și plină de perspicacitate, forma aleasă a prezentării. Într-adevăr, bun cunoscător al limbilor clasice și moderne — știa germana, franceza, rusa, ucraineana, polona etc. — el considera că „prima condiție a unei bune lucrări istorice este adunarea, cât se poate de completă a materialului referitor la obiect”, apoi prelucrarea lui⁴². Erudiția, tenacitatea în muncă, spiritul ordonat și analitic se îmbinau cu grija pentru exprimarea exactă, aleasă, maiestuoasă, elegantă. Scria istoria, ca și Xenopol, ca și Iorga, ca și Pârvan — deși opera sa nu s-a ridicat la înălțimea acestora — cu mintea și inima deopotrivă.

Călăuzit de pasiune pentru adevărul istoric, idealul lui Nistor era de a-și servi neamul⁴³. Concepe istoria ca o știință complexă, în care, pentru fiecare generație, „faptele trecutului sînt luminate prin experiențele prezentului”, și, pe lângă funcția principală, aceea de cunoaștere, reconstituirea faptelor tre-

³⁷ „Codrul Cosminului”, Cernăuți, vol. VIII (1933—1934), 1934, p. 527, 529.

³⁸ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1970.

³⁹ Ioan Scurtu, ș.a., *Istoria României între anii 1918—1944*. Culegere de documente, Editura didactică și pedagogică, București, 1982, p. 483—509.

⁴⁰ O bibliografie completă deține fiica sa, Oltea Nistor-Apostolescu.

⁴¹ Vezi aprecierile bogat argumentate ale lui Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, autorul estimează opera lui Nistor la circa 200 de monografii, studii și articole.

⁴² „Junimea Literară”, nr. 6/1904, p. 96.

⁴³ Ion I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. X.

cutului are darul „să arunce raze vii de lumină” asupra viitorului⁴⁴. Pentru un popor supus atîtor grele incercări și vicisitudini, misiunea istoricului este și aceea de-a oferi prin scrierile sale atît un mijloc de cunoaștere a trecutului, cît și acela de educație a generațiilor prezente și viitoare, istoria să fie oglindă a trecutului, dar și tîlmăcitoare a prezentului și povățuitoare a viitorului”, dar și comoară de înțelepciune „chemată să ne furnizeze armele de apărare ale drepturilor noastre”, care ne-au fost sau ne mai sînt contestate⁴⁵. Apărînd drepturile legitime ale poporului din care descinde, Nistor nu contestă însă drepturile firești ale altor popoare⁴⁶.

O prezentare sistematizată a activității sale istoriografice, în funcție de conținutul și însemnătatea relativă a scrierilor sale ar putea fi — mai ales din motive didactice — următoarele :

— I : Culegeri de documente și aprecieri asupra istoriografiei, ca instrumente de lucru ;

— II : Lucrări privitoare la aspectele esențiale ale istoriei românilor în general ;

— III : Lucrări privind istoria Bucovinei ;

— IV : Lucrări despre românii din afara granițelor naționale — aflați în cadrul popoarelor vecine, ca naționalități conlocuitoare.

I : Ca *editor de documente* Nistor își aduce contribuția la îmbogățirea zestreii documentare, prin lucrări valoroase, care privesc mai ales epoca modernă. Eforturile sale se înscriu pe linia continuării strădaniilor inițiate de Eudoxiu Hurmuzachi, mai ales prin valorificarea de noi și reprezentative documente din arhivele imperiului habsburgic. El adaugă astfel „colecției Hurmuzachi” 5 volume masive, publicate între 1922—1942 și alte 2 volume rămase în manuscris, cuprinzînd *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare austriece*, dintre anii 1782—1866 ; documentele editate deja au fost primite ca un prețios tezaur de știri care completează imaginea trecutului românesc, cu elemente semnificative ; Nicolae Iorga le considera „o comoară neprețuită de informațiuni noi, privitoare la viața politică, socială și economică din Principate”^{46 bis}. Tot din arhivele imperiale vineze culege și publică, în 1938, *Correspondența lui Coronini din Principate. Acte și rapoarte din iunie 1854—martie 1857*, cuprinzînd 890 de documente cu referiri reprezentative privitoare la aproape toate evenimentele principale din acești ani, din țările române⁴⁷. Publică și analizează documente privind emigrarea românilor din Transilvania în Bucovina, ca de pildă *Consignațiunea emigranților transilvăneni care s-au așezat în districtul bucovinean, cum au fost constatați în baza ordinului comandamentului general din Liov din 27 ianuarie 1778 de către domni ofițeri însărcinați anume cu aceasta*⁴⁸ — care privește deopotrivă istoria a numeroase comune și mănăstiri din această zonă ; izvoare privitoare la secolele XVIII—XIX, ca : *O descriere a Principatelor Române din 1922*⁴⁹, *Condica Andro-*

⁴⁴ *Ibidem*, p. 184.

⁴⁵ „Codrul Cosminului”, vol. VII (1931—1932), L. 932, p. XXIII.

⁴⁶ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1970.

^{46 bis} Vezi în detaliu Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1976—1977.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ „Codrul Cosminului”, Cernăuți, 1927, vol. II—III/1925, p. 470—533.

⁴⁹ AARMSI, s. III, t. XXV, mem. 25/1943.

neștilor. *Contribuții la istoria Țării Românești din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea*⁵⁰, *Un tratat de toponimie din sec. al XVIII-lea*⁵¹, *Raportul consulului austriac Becke despre vizita lui Cuza la Galați în 7 martie 1859*⁵², *Din corespondența lui Todleben la Plevna*⁵³, *Bucovineni la Plevna. Memorii și acte*⁵⁴, *Din corespondența familiei I. C. Brătianu*⁵⁵. Nistor a alcătuit și publicat și catalogul cuprinzând *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei și inventarul lor*⁵⁶ etc.

Însemnăteea pe care o acordă Nistor editării documentelor ca instrumente, indispensabile pentru activitatea istoricului reiese și din faptul că o particularitate a scrierilor sale istorice este și aceea că multe din volumele sau studiile lui sînt, de obicei, însoțite de documente. Așa sînt, bunăoară, lucrările *Istoria Bisericii din Bucovina* — cuprinzînd în anexă 15 documente semnificative⁵⁷, sau *Unirea Bucovinei* — cu 36 de documente de interes fundamental pentru elucidarea temei abordate⁵⁸. La fel procedează Nistor și în cazul unor studii ample⁵⁹. Documentelor propriu-zise Nistor le adaugă uneori și mărturiile ale unor participanți direcți la înfăptuirea evenimentelor analizate, cum e cazul, spre exemplu, cu volumul *Amintiri răzlețe din timpul Unirii* — în care adună atît unele acte cît și relatări de la 96 de persoane, martori și realizatori ai Unirii⁶⁰.

Pe lîngă documentele istorice propriu-zise, Nistor consideră că o anumită însemnătate o au, în surprinderea atmosferei și a ecoului unui eveniment, și creațiile populare dedicate acestuia — el identifică și publică piese din cele mai reprezentative creații populare, cum sînt stihurile închinete asasinării la Iași a lui Grigore al III-lea Ghica, de către trimisul Porții Otomane, la Beilicul din capitala Moldovei⁶¹.

Activitatea pentru depistarea și publicarea de noi documente ni-l dezvăluie pe Nistor ca pe un istoric ce acordă o însemnătate fundamentală operațiunii de a clădi o cît mai bogată armătură de informații, ca suport pentru orice concluzie degajată din reconstituirea unui act, proces sau fenomen istoric, a unei etape sau epoci.

Preocupările sale pentru acest domeniu prioritar al istoriografiei naționale, Nistor îi adaugă și un alt capitol: observații și aprecieri de valoare asupra unor colecții existente sau asupra activității unor harnici culegători de documente, ca

⁵⁰ *Ibidem*, t. XXXVIII/1945—1946, p. 419—448.

⁵¹ *Ibidem*, t. XXIX/1946—1947, p. 1—43.

⁵² „Codrul Cosminului”, Cernăuți, 1934, vol. VIII (1933—1934), p. 471—473.

⁵³ AARMSI, s. III, t. XIII/1932—1933, p. 223—277.

⁵⁴ „Junimea Literară”, nr. 5—8/1931, p. 149—155.

⁵⁵ Volumul I (1859—1883), 320 p.; vol. II (1884—1886), 415 p.; vol. III (1887—1888), 463 p.; vol. IV (1888—1889), 355 p.; București, Imprimeria Independența, 1933.

⁵⁶ AARMSI, s. III, t. XXVIII/1945—1946, p. 77—126.

⁵⁷ Dr. Ion I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 201—288.

⁵⁸ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei. 28 noiembrie 1918. Studiu și documente*, București, 1928, p. 76—211.

⁵⁹ Vezi „Codrul Cosminului”, vol. II—III/1925—1926, p. 470—533 și vol. VIII/1933—1934, p. 471—488 și multe altele.

⁶⁰ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Tiparul „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1938, p. 511.

⁶¹ „Codrul Cosminului”, vol. IV—V/1927—1928, partea a II-a, p. 427—433.

Ion Bogdan⁶², sau Teodor Bălan — contemporan cu dînsul, pe care îl încurajează și apreciază ca „un excelent cunoscător al arhivelor bucovinene, posedînd însuși o bogată colecție de documente”⁶³. Pe cronicari Nistor îi supranumește „cei dinții apostoli ai unității culturale românești”⁶⁴, subliniind necesitatea cunoașterii temeinice și exacte a operei lor. Dintre istoricii de seamă, A. D. Xenopol, prin celebra sinteză, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, are meritul — apreciază Nistor — de a fi fundamentat cel dinții „Cartea neamului” sau „actul de proprietate asupra pămîntului locuit, apărat și desțelenit de români”⁶⁵. Dimitrie Onciul, „simbolul unei munci cinstitute”, este cel care „a inaugurat direcția modernă în tratarea istoriei românești și a distrus erezii istorice adînc înrădăcinate”⁶⁶. Nicolae Iorga este pentru Nistor⁶⁷, neîndoielnic, „cel mai mare istoric al românilor”, a cărui operă înmagazinează „o muncă titanică”, ce „stoarce admirație” și „dă cel mai nobil îndemn” în muncă, fiind, totodată, „un adevărat arsenal în care găsim făurite și depozitate cele mai perfecționate arme de apărare ale drepturilor noastre istorice asupra pămîntului strămoșesc”; el este „creatorul și îndrumătorul unei epoci noi de metodă și de cugetare, de construcție și de formă istorică”⁶⁸.

Cu această înaltă înțelegere și prețuire față de instrumentele de lucru — documente și lucrări istorice — Nistor cutează el însuși să scrie istorie.

II: *Contribuția lui Nistor la cunoașterea aspectelor esențiale ale istoriei românilor* vizează în mod inegal epocile vechi, medie, îndeosebi istoria Moldovei, dar și modernă.

În domeniul istoriei vechi, Nistor descifrează exact, încă din 1906, elementele constitutive esențiale și fundamentale, ca și proporțiile acestora în cadrul etnogenezei, concluzionînd că „din nobilele mlădițe latine, altoite pe trainica tulpină dacică s-a zămislit poporul român”; stăpînirea romană a avut — după opinia sa — un caracter amplu, diferențiat și pozitiv, determinînd o înflorire a vieții materiale și spirituale⁶⁹. Civilizația romano-bizantină s-a împlîntat adînc și stabil în Dacia, influențînd definitiv începuturile și superioritatea organizării statale a autohtonilor, continuitatea și unitatea lor în spațiul carpato-ponto-dunărean, forța de rezistență în fața migrațiilor⁷⁰.

Mileniul migrațiilor a însemnat „martirajul neamului românesc”, prin distrugerile provocate de năvălitori, prin jaful efectuat de către aceștia; dar, în fața invaziilor, „strămoșii noștri nu au părăsit patria lor, ci s-au retras numai de la șes în creierul munților”; nu s-a produs nici un hiatus temporar nici într-o provincie a Daciei, pentru că „lanțurile Carpaților” au fost „zidurile firești ale cetății, în care s-au refugiat străbunii noștri de urgia năvălitorilor barbari”⁷¹. Dintre năvălitori, slavii au fost asimilați de autohtoni — așa cum au fost asimilați în alte zone longobarzii și ostrogoții — datorită nivelului superior de dezvoltare, mate-

⁶² „Junimea Literară”, nr. 4—5/1914, p. 83—84.

⁶³ „Codrul Cosminului”, vol. IV—V/1927—1928, partea a II-a, p. 574.

⁶⁴ „Junimea Literară”, VI, nr. 2/109, p. 23 și nr. 9—12/1929, p. 233—241.

⁶⁵ V. Grecu, *op. cit.*, p. 23.

⁶⁶ „Junimea Literară”, nr. 7—8/1903, p. 136—137 și nr. 4—6/1933, p. 73—79.

⁶⁷ I. I. Nistor, *Opera istorică a lui Nicolae Iorga*, AARMSI, s. III, t. XII, 1931—1932.

⁶⁸ „Codrul Cosminului”, vol. VII/1931—1932, p. XXII—XXV.

⁶⁹ „Junimea Literară”, nr. 4/1906, p. 74 și nr. 5/1906, p. 100.

⁷⁰ AARMSI, s. III, t. XXIV, 1941—1942, p. 213—265; și *ibidem*, p. 517—552.

⁷¹ „Junimea Literară”, nr. 1/1904, p. 13—14.

rială și spirituală, a românilor⁷². Vitalitatea și persistența localnicilor s-a datorat vechimii lor pe acest teritoriu, dar și caracterului avansat al formelor de organizare, al așezămintelor lor de factură romano-bizantină timpurii — în vreme ce populațiile din Serbia, Bulgaria, Croația au fost influențate de instituțiile bizantine tirzii, în decădere⁷³.

Abordând unele probleme medievale confuze sau neclare atunci, Nistor respinge teza eronată cum că partea de nord a Moldovei s-ar fi dezvoltat inițial în cadrul cnezatului de Halici: „eroarea — scrie el — zace în încercarea de a explica dependența politică a unei țări prin cea bisericească, pe când, în cazul de față, raportul este invers”: între 1205—1241, cnezatul de Halici și-a exercitat doar anumite prerogative religioase, care au încetat după întemeierea Moldovei⁷⁴. De asemenea, Nistor argumentează — printre primii — că bolohovenii sînt autohtoni, precizîndu-le arealul de răspîndire⁷⁵.

În ansamblul provinciilor românești, Transilvania, sau „vechea Dacie traiană”, a fost, după opinia sa, „adevăratul leagăn al poporului român și un inepuizabil rezervor etnic, din care s-a alimentat neconținut elementul românesc din Moldova și Muntenia”⁷⁶. Populația din Transilvania, foarte numeroasă și temeinic organizată, a opus o dîrză și îndelungată rezistență cuceritorilor maghiari și numai în anumite condiții a putut fi supusă. Nistor reconstituie just împrejurările colonizării Transilvaniei și a extinderii influenței maghiare la sud de Carpați⁷⁷.

Abordînd unele probleme ale intermigrațiunii, Nistor combate teoriile lui B. Homan și L. Tamaș, relevînd că românii nu puteau veni în Transilvania tocmai într-o etapă cînd soarta iobagilor de aici era foarte grea⁷⁸. În schimb, datorită politicii maghiare, o parte din „cei desmoșteniți de urgia stăpînirii străine” au trecut în Moldova și Muntenia; emigrările din Transilvania în spațiul extracarpativ au fost cauzate de „despoierea românilor de drepturile lor de proprietate asupra pămîntului cultivabil în folosul coloniștilor străini, sași secui și maghiari”⁷⁹. La cauzele economice, esențiale, s-au adăugat și motive politice, confesionale⁸⁰.

Un capitol de importanță centrală îl constituie unele aspecte economice ale Moldovei feudale în secolele XIV—XVI. Astfel, în 1911, el publica la Gotha lucrarea *Die Auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV—XV und XVI Jahrhundert*; este cea dintîi monografie asupra comerțului Moldovei cu Transilvania și Muntenia, cu Polonia și statele germane, cu Lituania și Rusia, cu Genua și Veneția, cu Imperiul Otoman și Anglia. Volumul a fost premiat de Academia Română pentru noutatea sintezei realizate, bogăția informațiilor, competența interpretării. În motivația inserată în raportul pentru acordarea premiului, Ion Bogdan releva că lucrarea cuprinde „o expunere completă a comerțului moldovean cu

⁷² *Ibidem*, nr. 4/1904, p. 53.

⁷³ AARMSI, s. III, t. XXV/1943, p. 843—883.

⁷⁴ I. I. Nistor, *Dragoș și Bogdan*, „Junimea Literară”, nr. 4/1904, p. 53.

⁷⁵ „Junimea Literară”, nr. 2/1904, p. 23—24.

⁷⁶ „Codrul Cosminului”, vol. II—III/1925—1926, Cernăuți, 1927, p. 448.

⁷⁷ I. I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatică*, AARMSI, s. III, t. XXIV, 1942, p. 469—502; idem, *Țara Severinului și Banatul Timișan*, AARMSI, s. III, t. XXVII, 1944—1945, p. 195—230.

⁷⁸ AARMSI, s. III, t. XXIV, 1942, p. 213—265 și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 1971.

⁷⁹ „Codrul Cosminului”, vol. II—III, 1925—1926, Cernăuți, 1927, p. 445.

⁸⁰ AARMSI, s. II, t. XXXVII, 1945, p. 815—865.

străinătatea în primele trei secole ale istoriei Moldovei”⁸¹. Preocupările lui Nistor în acest domeniu — nou pînă atunci — fuseseră inaugurate prin teza sa de doctorat, *Die moldauischen Ansprüche auf Fokutien*, publicată în 1910, la Viena, care analiza relațiile comerciale moldo-polone în aceeași perioadă și care a fost receptată cu un deosebit interes de istoricii români; Ion Bogdan aprecia că lucrarea este „așa de completă și așa de bine scrisă, încît o putem număra printre cele mai bune monografii istorice scrise de români”⁸². Acestor lucrări, Nistor le-a adăugat alte două cu caracter complimentar, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, apărută la Cernăuți, în 1912, care constituie prima sinteză privitoare la căile de comunicație, mijloacele de transport, structura etnică și socială a negustorilor, mărfurile la import și export, circulația monetară și formele de schimb în această etapă a evului mediu și *Das moldauische Zoowesen im 15. und 16. Jahrhundert*⁸³, tipărită tot în 1912, care înfățișează sistemul vamal, modul de vămuire la import, export, tranzit și comerțul intern; administrarea vămilor etc. Fiind „un deschizător de drumuri în istoriografia românească” în acest domeniu, Nistor realizează lucrări fundamentale pe o mare bogăție de informații, lucrări pe care Iorga le considera ca ducînd la „rezultate, care sînt în cea mai mare parte definitive”⁸⁴.

Trăind într-un teritoriu românesc aflat sub stăpînirea habsburgilor, I. Nistor face din istoria națională un mijloc esențial de educație patriotică, surprinzînd și relevînd coordonatele fundamentale ale evenimentelor și personalităților din istoria românilor. Astfel, comemorînd epoca și figura lui Ștefan cel Mare în paginile „Junimii Literare”, în 1904, Nistor descifrează în activitatea celui mai glorios reprezentant al Mușatinilor „întroparea strălucitului ideal al românismului, ale cărui raze, pline de splendoare din trecutul îndepărtat, ne luminează prezentul posomorît și viitorul plin de nădejde”; Ștefan s-a îngrijit cu o admirabilă pricepere „de fiecare ram al vieții publice și private”, dovedind minte ageră, fire îndrăzneată, energie rară, talent organizatoric, înțelepciune și virtute, exemplu pentru contemporani și urmași, știind să facă din domnia sa „epoca de aur” a istoriei românești medievale⁸⁵. Pe Cuza Vodă, cel dintîi cîrmuitor al statului național român modern, înfăptuirile „îl ridică alături de cei mai mari și mai slăviți voievozi din trecutul nostru”; Cuza „grăție unei serii întregi de reforme îndrăznețe, reuși să creeze condițiile prielnice dezvoltării pe toate terenurile vieții publice, culturale și economice și să pună astfel temelia României moderne”. Din șirul realizărilor din timpul domniei sale, Nistor situează — în 1912 — pe primul loc reforma agrară: „una din cele mai îndrăznețe fapte ale domnului român a fost desființarea clăcii și împrăștierea țăranilor”. Meritul primordial este acela că tocmai „față de acești mucenici ai muncii și asupririlor de veacuri, Cuza Vodă a manifestat pururea o sinceră simpatie”⁸⁶. Astfel de aprecieri făcute în 1912 ni-l dez-

⁸¹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 1968.

⁸² AAR Partea Ad-strativă și Dezpateri, s. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 240.

⁸³ „Jahrbuch für gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich”, XXXVI, 1912, p. 235—282.

⁸⁴ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 1973.

⁸⁵ I. I. Nistor, Ștefan cel Mare, „Junimea Literară”, nr. 7—8/1904, p. 98—104.

⁸⁶ Idem, Cuza Vodă, „Junimea Literară”, nr. 7—8/1912, p. 126—127.

văluie pe Nistor ca pe un istoric cu vădite concepții democratice, știind să distingă ceea ce poate și trebuie apreciat la o personalitate istorică.

Pentru epoca modernă sint demne de relevat contribuțiile lui Nistor la cunoașterea unor aspecte inedite referitoare la situația țărilor române în preajma păcii de la Adrianopol (1829)⁸⁷, organizarea ostilor pămîntene în timpul Regulamentului Organic⁸⁸, noi laturi ale revoluției de la 1848 din Transilvania și rolul lui Avram Iancu⁸⁹, ocupațiile rusească și austriacă în Principate în timpul războiului Crimeei⁹⁰, participarea românilor în războiul de independență și rolul lui Carol I în lumina corespondenței lui Todleben⁹¹. Valoarea acestor contribuții reiese mai ales din informațiile noi, culese și interpretate, din arhivele străine.

III : *Lucrările privind istoria Bucovinei* sint cele mai numeroase și opera lui Nistor rămîne pînă în prezent principalul punct de referință de la care trebuie să se pornească în continuarea și completarea studiilor referitoare la evoluția acestui teritoriu în epoca modernă (1774—1918).

Urmărind tratarea unitară a istoriei românilor, concepînd istoria locală sau zonală ca parte integrantă a acesteia, Nistor stăruie asupra istoriei Bucovinei din mai multe motive. La sfîrșitul veacului al XIX-lea și în primul deceniu al sec. al XX-lea, în anii formării și afirmării lui, istoricii austrieci se căzneau să demonstreze rolul „civilizator” al stăpînirii habsburgice în acest teritoriu, lipsa unei culturi autohtone la data încorporării Bucovinei la imperiu, necesitatea și „binefacerile” colonizărilor succesive efectuate etc. Spre a anula sau diminua efectele activității și luptei românilor din Bucovina pentru apărarea ființei lor naționale, a limbii, culturii și istoriei naționale, cercurile vieneze promovau o machiavelică politică de deznaționalizare, încurajînd între altele migrarea ucrainenilor din Galiția și urmărind nu numai transformarea acestei zone într-un amalgam etnic și lingvistic, dar dirijînd și stimulînd mișcarea naționalistă ucraineană în scopul atragerii la imperiu și a Ucrainei ruse și a constituirii unei „Ucraine Mari”, ca provincie sub Casa de Habsburgic. Ca urmare, cercurile imperiale încurajau difuzarea acelor lucrări care, finanțate de habsburgi, se trudeau să explice că Galiția și Bucovina sint teritorii ucrainene⁹².

Cu o bogată informație documentară și o temeinică interpretare, fără patima și pîrtinirea specifice pseudoistoricilor aflați în solda Curții din Viena, credincios adevărului istoric și idealului slujirii cinstitute și perseverente a setei de libertate și dreptului la viață al tuturor popoarelor mari sau mici, Nistor abordează, într-o largă suită de articole, studii și lucrări monografice aproape întreaga problematică a istoriei Bucovinei între anii 1774—1918. Astfel, el pune în lumina adevărului istoric condițiile interne și internaționale ale ocupării Bucovinei de către habsburgi în octombrie 1774 și ale obținerii de la Poarta Otomană a recunoașterii nejustificate

⁸⁷ Idem, *Principatele române în preajma tratatului de la Adrianopol*, AARMSI, s.III, t. XXII, 1940—1941, p. 435—475.

⁸⁸ AARMSI, s. III, t. XXV, 1943.

⁸⁹ *Ibidem*, s. III, t. XI, 1931, p. 281—348.

⁹⁰ *Ibidem*, s. III, t. XX, 1939, p. 133—195 și 221—253.

⁹¹ Idem, s. III, t. XII, 1932—1933, p. 223—277.

⁹² Arhiva Muzeului județean Suceava, inv. nr. 4329 ; Ion I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, Ed. Academiei, București, 1915 ; Mihai Iacobescu, *Problema agrară în revoluția română de la 1848 în Bucovina*, „Revista de istorie”, nr. 5/1983, p. 46.

a noii achiziții teritoriale prin tratatul din mai 1775⁹³; sintetizează evoluția școlii⁹⁴ și Bisericii⁹⁵ în acest teritoriu, viața culturală⁹⁶ și mișcarea politică⁹⁷ publicațiile românești⁹⁸ și lupta pentru limbă⁹⁹, cauzele politice, economice și religioase ale migrării ucrainene în Bucovina¹⁰⁰, participarea românilor de aici la pregătirea și înfăptuirea marilor acte ale istoriei României moderne — războiul pentru cucerirea independenței¹⁰¹, Marea Unire¹⁰². Problematica această a fost reluată într-o amplă monografie, *Istoria Bucovinei*, terminată în 1949 și rămasă în manuscris¹⁰³. În cele XIV capitole și aproape 500 de pagini, Nistor reconstituie, pe baza unui vast material documentar din arhivele românești și străine, întreaga evoluție politică, social-economică și culturală a populației din nordul Moldovei în timpul celor trei etape distincte ale stăpînirii habsburgice, în anii administrației militare (1774—1786), în etapa încadrării Bucovinei ca cerc administrativ al provinciei imperiale Galiția (1786—1849) și apoi ca ducat cu statut de autonomie națională (1861—1918), cu elementele comune și specifice fiecărei dintre aceste etape. Autorul relevă, cu o impresionantă argumentație informativă, situația existentă la data răpirii acestei zone de către habsburgi, bogatele mărturii ale civilizației și culturii românești concentrate aici — ceea ce infirmă teza înapoierii materiale și spirituale „găsite” de noii stăpînitori; în continuare, el dezvăluie istoria complexă a Bucovinei, desfășurată sub imperiul a doi factori fundamentali, cu acțiuni contradictorii: 1) politica cercurilor habsburgice, care încercau să înăbușe orice formă de manifestare națională, în scopul integrării cît mai complete și definitive a românilor la imperiu și 2) activitatea și lupta românilor pentru a-și păstra și dezvolta ființa națională, limba, cultura, tradițiile, pentru a-și afirma și realiza idealurile de dreptate socială și națională. În ciuda mijloacelor diferite și sistematic aplicate de Curtea din Viena timp de 143 de ani în acest teritoriu, eșecul politicii habsburgice s-a datorat faptului că — relevă Nistor — s-a încercat zădăricirea cursului firesc al istoriei, adică „s-a întrerupt continuarea dezvoltării unitare a românilor” și „în

⁹³ Ion I. Nistor, *Grigore Vodă Ghica, la aniversarea a 150 de ani de la moartea sa*, „Codrul Cosminului”, vol. vol. IV—V/1927—1928, partea I-a, Cernăuți, 1929, p. 399—444.

⁹⁴ Idem, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, „XLVIII Jahresbericht der gr.-or. Ober-Realschule in Czernowitz”, 1911—1912, Cernăuți, 1912, p. 3—48.

⁹⁵ Idem, *Istoria Bisericii și a rostului național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916; *Istoria Fondului bisericesc în Bucovina*, Cernăuți, 1921; *Cărțile liturgice din Bucovina și introducerea limbii slavone în biserica românească*, București, 1943 etc.

⁹⁶ Idem, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774—1918)*, București, 1916.

⁹⁷ Idem, *Privire asupra mișcării politice la românii din Bucovina*, în „Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni”, nr. 18/1913, p. 276—281.

⁹⁸ Idem, *Publicațiile românești din Bucovina*, „Junimea Literară”, nr. 1—3 din 1936.

⁹⁹ Idem, *Lupta noastră pentru limbă*, „Junimea Literară”, nr. 4—6/1913.

¹⁰⁰ Idem, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București, 1915.

¹⁰¹ Idem, *Bucovineni la Plevna. Memorii și acte*, „Junimea Literară”, nr. 5—8 din 1931, p. 149—155.

¹⁰² Idem, *Unirea Bucovinei. Studiu și documente*, București, 1928; *Zece ani de la Unire*, Cernăuți, 1928; *Amintiri răzeșe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938.

¹⁰³ Arhiva Muzeului județean Suceava, inv. 4329.

loc ca noua organizare a țării să fi pornit de la vechiile instituții românești, tradiționale, zămislite din nevoile țării și probate prin aplicarea de veacuri, adaptându-le noilor cerințe ale timpului, ele fură abandonate în cea mai mare parte și înlocuite prin plăsmuiri croite după calapodul acelor popoare care s-au dezvoltat în condiții deosebite¹⁰⁴. Împotrivindu-se necorțenit și pe toate căile politicii habsburgice opresoare, românii din Bucovina — arată Nistor — au reușit prin eforturile lor proprii și prin menținerea și dezvoltarea colaborării cu românii din întreg spațiul vechii Dacii să obțină, în urma revoluției de la 1848—1849, recunoașterea individualității lor naționale, prin organizarea teritoriului acesta ca ducat autonom român, cu stemă proprie — care prelua însemnele heraldice ale stemei Moldovei (recunoscând descendența și implicit apartenența la aceasta) — cu drapel propriu, cu dietă și reprezentanți în parlamentul central, în delegațiune imperială și Casa magnaților de la Viena. Înființând publicații românești și societăți culturale, școli și biblioteci cu cărți românești, inițiind ample manifestări politice ca marea adunare națională a studenților români din toate provinciile românești, la Putna, în 1871, participând la pregătirea și realizarea în etape a statului național unitar, la războiul de independență în 1877—1878, manifestându-și solidaritatea cu mișcarea memorandistă din Transilvania, creîndu-și un partid politic național (1893), care a devenit statul major al organizării luptei lor pentru eliberare și unitate, românii din Bucovina s-au putut regăsi în 1918 în familia statului național român, ca o împlinire dreaptă, legitimă și legitimă a aspirațiilor lor firești, a luptei drepte pentru unitate, libertate și independență. Nistor crede în lupta dreaptă a popoarelor pentru apărarea drepturilor acestora la libertate și unitate, la egalitatea juridică și independență, ca un netăgăduit factor de progres istoric.

Între lucrările cu un pronunțat caracter militant, pătrunse de o mare responsabilitate pentru adevărul istoric, menționăm aici și o altă lucrare rămasă în manuscris, *Expansiunea germană către Estul și Sud-Estul Europei*¹⁰⁵, redactată în preajma celui de-al doilea război mondial și finisată în 1938, pe care a predat-o în mai multe exemplare guvernului român — sesizînd forurilor conducătoare ale țării marile primejdii ce pîndesc statul unitar român în fața planurilor expansive ale nazismului german. Nistor voia, prin aceasta, să ajute, pe cît posibil salvarea țării, păstrarea integrității ei legitime, drepte, rod al luptei seculare a românilor.

IV : *Istoria românilor aflați în afara frontierelor României*, ca urmare a vitregiei vremurilor, a legăturilor și interferențelor permanente cu popoarele vecine constituie un alt capitol al preocupărilor lui Nistor, foarte puțin sau de loc elucidat pînă la dînsul. Nistor cercetează un mare volum de informații din țară și mai ales de peste hotare, reconstituind condițiile interne și împrejurările internaționale, cauzele economice, politice, religioase ale refugiului unor grupuri de români din spațiul carpato-ponto-dunărean în teritoriile din preajma vechii Dacii, în epoca extrem de frământată a evului mediu. Astfel, Nistor reconstituie istoria românilor refugiați în Polonia¹⁰⁶ sau în Rusia, în Transnistria¹⁰⁷, în timpul

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰⁵ O copie a acesteia se află în arhiva subsemnatului.

¹⁰⁶ Ion I. Nistor, *Migrațiunea românească în Polonia, în sec. XV—XVI*. AARMSI, s. III, t. XXI, 1938—1939, p. 89—110.

¹⁰⁷ „Codrul Cosminului”, vol. I (1924), p. 463—565 și AARMSI, *loc. cit.*, nr. 11—12/1912, p. 207—212.

nesfârșitelor războaie ruso-turce ; scrie despre vlahiile din Tesalia și Epir¹⁰⁸, despre comunitățile românești din Austria¹⁰⁹, Galiția, Silezia, Moravia și Croația¹¹⁰, sau despre istoria macedo-românilor¹¹¹. Fără a urmări prin aceasta revendicări teritoriale pentru România de după 1918, Nistor abordează aspecte noi ale complexei evoluții a românilor aflați la interferența acțiunilor expansive ale celor trei imperii, otoman, habsburgic și țarist, conturînd astfel noi dimensiuni ale istoriei dramatice a poporului român pe care o completează cu aspecte inedite.

Activitatea istoriografică bogată, axată pe realizarea unor noi și valoroase culegeri de documente, mai ales din arhivele fostului imperiu habsburgic, contribuțiile aduse la elucidarea unor aspecte esențiale ale istoriei medievale și moderne, ale evoluției teritoriilor aflate sub stăpînire străină, între care ale Bucovinei, ale românilor care au fost siliți să se refugieze în zonele din preajma spațiului dacic etc. îl așează pe Ion Nistor între istoricii de seamă din trecut.

¹⁰⁸ AARMSI, s. III, t. XXVI, 1943—1944, p. 150—152.

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. III, t. XIII, 1932, p. 69—108.

¹¹⁰ „Codrul Cosminului“, vol. II/1925, p. 468—472.

¹¹¹ „Junimea Literară“,

Metodica predării istoriei

SCHEMA LA TABLĂ ȘI LOCUL EI ÎN ECONOMIA LECȚIEI DE ISTORIE

AUREL IORDĂNESCU

În structura lecției de istorie intervin un număr de elemente componente, a căror pondere în economia ei poate fi diferită, dar a căror prezență este indispensabilă, mai ales dacă privim rolul lor din perspectiva contribuției pe care și-o aduc la realizarea aspectului de temeinicie, ce se cere urmărit în desfășurarea procesului de învățămînt. Dacă expunerea explicativă a conținutului temei constituie momentul esențial al lecției, notarea la tablă a datelor esențiale ce o structurează reprezintă una din modalitățile cele mai eficace în însușirea și reținerea de către elevi a acestor date. Ori, totalitatea acestor date, care redau conținutul esențial al lecției, în desfășurarea lui logică și cronologică reprezintă tocmai schema la tablă.

Numai că asupra necesității și utilității schemei la tablă în lecția de istorie au existat și în trecut și mai există și astăzi păreri divergente, în sensul că s-au ridicat obiecțiuni fie cu privire la necesitatea ei, fie la modalitatea de folosire. Cele mai frecvente obiecțiuni au fost două : 1) momentul scrierii la tablă întrerupe cursul firesc al expunerii, distrăgînd atenția elevilor și fragmentînd lecția ; 2) scrisul la tablă determină o pierdere de timp, care ar putea împiedica asupra parcurgerii întregului material de cunoștințe, și, deci, a lăsa lecția neterminată sau, cel puțin, l-ar obliga pe profesor să treacă mai repede asupra unor situații care ar merita o tratare mai detaliată. În lumina experienței de catedră, însă, nici una din aceste obiecțiuni nu rezistă unei analize critice. Mai întîi pentru că scrierea la tablă și efectuarea de scheme nu reprezintă un procedeu specific istoriei : toate disciplinele o practică, fără a se ridica obiecțiuni împotriva acestei practici ; să ne gîndim că sînt unele discipline care nici nu pot fi gîndite fără folosirea scrierii la tablă cum sînt : matematica, chimia, biologia, limbile ; dacă la ele atenția elevilor nu este distrasă, ci, dimpotrivă, se concentrează *tocmai* asupra celor scrise la tablă, de ce *numai* la istorie ar fi altfel ? Cît despre fragmentarea lecției, ea nici nu există de vreme ce scrierea la tablă se efectuează *paralel* cu expunerea profesorului, avînd și avantajul unei repetări a celor spuse, cu ocazia scrierii. Această obiecțiune a fost generată tocmai de necunoașterea *modalității* de folosire a scrisului la tablă, socotindu-se că el trebuie să constituie un moment deosebit, care să urmeze înfățișării unei subunități metodice, fapt care ar atrage o întrerupere a fluxului expunerii, provocînd fragmentarea. Dar cum modalitatea metodică adecvată cere tocmai ca scrierea la tablă să se efectueze *concomitent* cu desfășurarea expunerii, obiecțiunea nu se mai poate susține. Odată cu ea cade, însă, și cea referitoare la pierderea timpului : nu numai pentru că, în aceste condiții, timpul afectat scrierii la tablă împietăiește numai foarte puțin asupra celui afectat întregii lecții, dar și pentru că, principial, orice modalitate folosită în scopul consolidării eficienței lecției nu poate fi considerată ca reprezentînd „o

pierdere de timp". Iată de ce obiecțiunile ridicate împotriva folosirii schemei la tablă nu sînt întemeiate în plan metodic; iar dacă totuși unii refuză încă să folosească schema, aceasta se datorează mai ales la două situații: fie unei pregătiri insuficiente a lecției, care nu îngăduie o sistematizare a materialului care să se reflecte într-o schemă articulată, fie unei neputințe organice de sistematizare grafică a conținutului esențial al lecției, care se vădește într-o serie de deficiențe (începe să scrie, dar nu continuă; uită să noteze la locul lor anumite fapte și date, făcînd să dispară unitatea grafică a desfășurării lecției; scrie neinteligibil, fapt care provoacă întrebarea elevilor: „ce scrie acolo?” etc.) de natură a-l inhiba pe profesor, făcîndu-l să renunțe la efectuarea schemei. Dar, așa cum este ușor de înțeles, o pregătire mai temeinică și o perseverență în a-și depăși deficiența, pot înlătura impedimentele care stau în calea folosirii cu succes a schemei la tablă.

Dacă, în urma celor mai sus spuse, socotim schema la tablă ca reprezentînd în chip efectiv o modalitate metodică utilă în desfășurarea lecției de istorie, se cere înainte de toate să fim lămurii asupra esenței ei, adică să știm *ce este ea*. *Schema este o reprezentare grafică a datelor esențiale care structurează conținutul unei lecții, dispuse în ordinea succesiunii lor normale, logice și cronologice, avînd drept scop ușurarea readucerii în memoria elevilor a ansamblului datelor lecției și, prin aceasta, însușirea lor temeinică*. Pentru a fi bine înțeleasă, această definiție are nevoie de cîteva lămuriri. Astfel, schema nu trebuie confundată nici cu *planul lecției*, chiar dacă ea cuprinde multe din elementele acestui plan și nici cu *rezumatul*. Deosebirea de planul lecției este determinată în primul rînd de finalitatea lor deosebită: în timp ce *planul lecției* este alcătuit *din perspectiva utilității pentru profesor*, constituind pentru el un cadru de activitate și o călăuză, așa încît cuprinde și elemente menite să reflecte aspectul metodic pe care lecția îl va urma, *schema la tablă* este alcătuită *din perspectiva utilității pentru elev*, rezumîndu-se *numai* la acele elemente care pot sprijini efortul elevului de însușire a conținutului esențial al lecției. Iată de ce socotim că modalitatea metodică de scriere anticipată a planului lecției pe tablă nu este recomandabilă: mai întîi pentru că ceea ce se scrie pe tablă nu este, nu poate fi, planul, ci, de fapt, o schemă prealabilă; apoi, pentru că ea distrage atenția elevilor, care vor fi preocupați de conținutul „planului”, iar profesorului care va urmări, în chip firesc, ordinea înscrisă în plan, îi va frîna spontaneitatea, ceea ce duce la apariția monotoniei, care slăbește interesul elevilor pentru conținutul lecției. Dar schema nu poate fi confundată nici cu rezumatul, care nu este o înfățișare *articulată* a datelor factice și cronologice ale lecției, ci o înșirare nearticulată de propoziții care exprimă pe scurt principalele idei ale lecției. Iată de ce *aspectul diferențial* al schemei este determinat de *caracterul ei articulat*, rezultat din dispunerea faptelor istorice esențiale și a datelor cronologice în ordinea normală a succesiunii lor logice și cronologice, adică reflectînd *cauzalitatea* care lămurește de ce unui fapt sau proces istoric îi succede cu necesitate altul, care este urmarea firească a acțiunii celui dintîi (aspectul logic), precum și *momentul* în care el apare pentru a-l individualiza în contextul celorlalte (aspectul cronologic).

Folosirea schemei la tablă nu constituie numai un imperativ metodic, ci și o necesitate de ordin practic, concretizată mai ales în trei aspecte bine cunoscute de profesor: 1) *imposibilitatea de a reține totul chiar din ceea ce este esențial*, chiar de către elevii care depun un efort susținut în urmărirea desfășurării lec-

ției; în aceste condiții scrierea la tablă a elementelor esențiale ale lecției îngăduie elevilor să nu piardă nimic din datele, importante înfățișate de profesor; 2) *rememorarea ușoară a succesiunii logice a faptelor istorice* care structurează conținutul lecției dat fiind că tocmai această succesiune este mai greu de reținut de către elevi, așa încît consemnarea ei, în schemă, îi ajută pe aceștia să-și însușească treptat simțul dezvoltării istorice; 3) *inclusiunea explicațiilor suplimentare indispensabile* pe care profesorul le aduce în vederea lămuririi unora dintre procesele istorice pe care manualul le consemnează, fără, însă, a le însoți de explicații mai circumstanțiale, precum și a acelor care însoțesc modul de pronunțare corectă a numelor proprii, problemă dintre cele mai spinoase. Ori, o schemă bine alcătuită răspunde tocmai problemelor ridicate de aceste aspecte, vădindu-și astfel utilitatea practică și, prin aceasta, necesitatea metodică.

Dar pentru ca schema să-și justifice necesitatea teoretică și utilitatea practică, ea trebuie să se conformeze unei *tehnici de elaborare*, atît sub raportul conținutului, cît și sub acela al prezentării grafice, adică să răspundă la cele două întrebări: ce trebuie să cuprindă schema din materialul de fapte, de date cronologice și de interpretări care structurează conținutul lecției? și ce condiții formale trebuie să îndeplinească ea pentru a corespunde cerințelor ce-i stau în față? Să analizăm, deci, tehnica de elaborare a schemei din perspectiva acestor două exigențe. a) *Conținutul schemei*. În alcătuirea schemei, profesorul trebuie să facă o selecție, ceea ce presupune un criteriu de apreciere care să prezideze la efectuarea acestei operații. Care trebuie să fie criteriul de alegere a datelor ce urmează a fi cuprinse în schemă? Acela al luării în considerație numai a faptelor istorice, a datelor cronologice și a interpretărilor esențiale care structurează procesul istoric înfățișat, avînd valoare și capacitate explicativă și care, din această cauză, necesită însușirea lor de către elevi. De aici obligația pentru profesor de a reflecta serios, cu ocazia pregătirii lecției, care sînt aceste fapte și date cronologice și a le înscrie *numai* pe ele în schemă. Este o operațiune care reclamă nu numai o stăpînire a elementelor care structurează *întreaga* temă, dar și *perspicacitate*, pentru a distinge esențialul de accesoriu și *spirit de răspundere*, pentru a nu proceda cu ușurință și superficialitate. Odată selecția săvîrșită, profesorul alcătuiește schema, care va trebui să cuprindă în mod obligatoriu: *titlul temei*, însoțit atunci cînd este cazul de limite cronologice, care o individualizează (ex.: Războiul peloponeziac: 431—404 î.e.n.); articulațiile lecției, reprezentate prin subdiviziunile metodice care marchează *etapele succesive* ale temei (ex.: 1) Războiul de 10 ani (431—421 î.e.n.); 2) Expediția în Sicilia (415—413 î.e.n.); 3) Războiul final (413—404 î.e.n.) și concluzia, care sintetizează *semnificația istorică* a temei (ex.: Începutul decăderii polisului grec); evenimentele esențiale, care structurează fiecare din subunitățile metodice, din care nu vor trebui să lipsească: *cauzele* evenimentelor istorice, *numele* personalităților istorice care au influențat mersul evenimentelor (dar nu și al personajelor care, la un moment dat, au interferat în desfășurarea evenimentelor, fără a le influența în chip hotărîtor); datele cronologice privind evenimentele decisive din cadrul procesului istoric considerat (ex.: 429: ciuma din Athena și moartea lui Perikles; 428: Sfakteria; 422: Amfipolis; 421: Pacea lui Nikias; 413: catastrofa atheniană în Sicilia; 406: Arginuse; 404: Aigospotamos; *numele localităților* unde au avut loc evenimente care au reprezentat o răscruce în desfășurarea procesului istoric considerat (Sfakteria, Amfipolis, Syracusa, Insulele Arginuse, Aigospotamos); *aspecte expli-*

cative care lămuresc un anumit curs luat de evenimente la un moment dat (ex.: intervenția auruului persan împotriva Athenei); instituțiile care au condiționat dezvoltarea rectilinie sau contradictorie a unor comunități (Areopag, Ekklesia, Appela, Krypteia). Trebuie subliniată în chip insistent necesitatea de a *însoți formulele generale care individualizează o subunitate metodică sau noțiunile specifice care au un conținut aparte, cu un apelativ care (după ce a fost puternic subliniat în expunere) să le reamintească elevilor semnificația exactă a lor* (ex.: subunitatea metodică: „Organizația socială” — aristocrație militară (la Sparta), pentru a sublinia specificul sistemului social spartan; *heloții* — sclavii comunității, pentru a sublinia că ei nu aparțin spartanului, posesor al lotului, ci statului, care îi pune la dispoziție pentru a-l scuti de muncă și a-l face disponibil la orice chemare sub arme. Toate aceste elemente care structurează schema trebuie să fie consemnate în scris în ordinea în care au fost înfățișate, așa încît schema să reprezinte o imagine în miniatură a însuși mersului lecției, oferind elevilor un reper pentru readucerea în conștiință și a celorlalte date care au întovărășit pe cele consemnate.

b) *Condițiile formale de valabilitate a schemei*. Ca orice modalitate metodică și schema trebuie să îndeplinească anumite condițiuni formale de valabilitate, adică să se conformeze anumitor cerințe care să-i ofere un grad de utilitate. Între aceste cerințe menționăm: 1) *Să fie alcătuită concomitent cu desfășurarea expunerii*, pentru a pregna prin repetare și percepție vizuală datele pe care le consemnează, pentru că astfel se împărește o idee, un fapt, un nume, o dată, atunci cînd sînt *auzite* în expunere, *repetate* de profesor cu ocazia scrierii la tablă, *văzute* de elev scrise pe tablă și *repetate (în gînd)* de către elev cu ocazia notării în caiet; 2) *Să se prezinte sub formă sistematică și articulată*: sistematică, adică grupînd elementele care o structurează în ordine logică și cronologică și *în raporturile de interdependență dintre ele*; articulată, adică marcînd subunitățile metodice, care individualizează principalele aspecte ale procesului istoric considerat și din a căror însumare se conturează procesul în întregul lui. Prin aceasta schema constituie o unitate organică și pertinentă, care reflectă desfășurarea înseși a lecției în clasă, oferind elevilor un auxiliar în activitatea lor de studiu individual; 3) *Să fie scrisă clar și vizibil* pentru a nu pune probleme elevilor cu ocazia consemnării în caiete. Mai ales numelor proprii li se va da o atenție sporită, mergîndu-se pînă acolo încît la cele a căror pronunție este aberantă (tip: Shakespeare ori Huyghens) să se noteze și felul de a se pronunța. În același fel, scrierea cifrelor (mai ales a celor ce se pot preta la confuzii, ca 5 și 6) va trebui efectuată cu preocuparea pentru o grafie distinctă; 4) *Să intre în întregime pe o singură tablă*, pentru a îngădui o vedere de ansamblu a lecției și a oferi profesorului posibilitatea ca, la orice punct al lecției s-ar găsi, să poată face referiri la datele anterior prezentate.

O schemă la tablă realizată, cu respectarea condițiilor materiale și formale amintite, a reprezentat întotdeauna un auxiliar foarte apreciat de elevi, care le oferă: a) *posibilitatea realizării cu ușurință a fixării*; b) *rememorarea rapidă și eficientă a datelor esențiale ale lecției* în studiul individual efectuat acasă; c) *repetarea cu ușurință a temelor cerute la lucrarea scrisă trimestrială*; d) pentru elevii care au de trecut un examen de istorie *posibilitatea unei revizui rapide a datelor esențiale cerute de programă, precum și deprinderea de a trata organizat și sistematic un subiect dat*.

În legătură cu conținutul schemei există o veche controversă care ar putea fi formulată așa : „schemă exhaustivă sau schemă simplă“ ? Cei care susțin „schema exhaustivă“ pornesc de la ideea că ea trebuie să redea integral conținutul lecției pentru ca elevii să o poată folosi eficient, în timp ce partizanii schemei simple socotesc că ea trebuie să cuprindă numai jaloanele care constituie osatura lecției, restul urmînd să fie lăsat în grija manualului. Este vizibil că deosebirea de optică în această chestiune se datorește ideii pe care fiecare din cele două tabere și-o face despre valoarea informativă și formativă a studiului istoriei : în timp ce reprezentanții uneia pun accentul pe valoarea informativă, ceilalți privesc precumpănitor din perspectiva valorii ei formative. Ori, cum este evident că fiecare din cele două perspective este unilaterală și că, aplicată riguros, poate aduce prejudicii studiului istoriei care are în aceeași măsură și rol instructiv și rol educativ, soluția justă nu poate fi decît cea intermediară : schema trebuie să cuprindă numai esențialul, atît factic cît și interpretativ pentru a sprijini în chip eficient ambele laturi ale procesului instructiv-educativ.

Din cele pînă aici spuse, se desprind cîteva concluzii privind rostul, tehnica și utilitatea folosirii schemei la tablă în lecția de istorie : 1) utilitatea folosirii acestei modalități metodice este vădită, așa încît renunțarea la ea ar însemna renunțarea la un auxiliar prețios ; 2) Conținutul material al schemei trebuie să cuprindă numai elementele esențiale care structurează conținutul lecției, iar pentru a răspunde rostului metodic urmărit schema trebuie să se conformeze unor condițiuni formale care să-i asigure eficiența ; 3) profesorul trebuie să reflecteze, cu ocazia pregătirii fiecărei lecții, asupra conținutului și formei schemei pe care o va propune elevilor, ținînd seama de gradul de utilitate pe care ea îl are în raport cu clasa căreia îi este adresată.

RELATIA ORA DE ISTORIE — LECȚIA DE ISTORIE — TIMP

RADU ȘTEFAN CIOBANU

În condițiile actuale, cînd învățămîntul capătă din ce în ce mai evident, la toate nivelurile, un caracter exclusiv intensiv pentru toți cei angrenați în munca didactică, a devenit majoră rezolvarea problemei impusă de relația oră de predare—lecție—timp. Actuala explozie informațională, generată de amploarea, profunzimea și specializarea lucrului cotidian al oamenilor de știință determină o permanentă cerere ca profesorul să fie pus la punct cu ceea ce este nou atît în domeniul descoperirilor, cît și al interpretărilor. Totodată, datele noi, obținute de cercetători, trebuiesc neîntrerupt cernute de profesori de asemenea manieră încît să fie reținute exclusiv aspectele generale, durabile în timp, cu posibilitatea de a fi integrate în procesul de predare fără a-i supraîncărca pe elevi. Se realizează astfel o permanentă și rapidă actualizare a manualelor și a programelor școlare, tipărite și distribuite ciclic, ca atare cu posibilități obiectiv limitate de a fi constant la nivelul celor mai noi descoperiri științifice.

Dar exprimînd dorința și necesitatea ca lecția să fie informată cu cele mai noi rezultate obținute în domeniul cercetării se pune întrebarea: care sînt posibilitățile de realizare în condițiile timpului limitat existent pentru fiecare obiect de învățămînt în parte?

Considerațiile generale formulate și întrebarea apărută ca un corolar al lor derivă tocmai din relația anunțată la începutul acestor rînduri avînd aplicabilitate deosebită în predarea istoriei, fie cea a istoriei României, fie a celei universale. În ambele domenii se impune o amplă și neîntreruptă informare a profesorului, care, după, o riguroasă selecție personală, prin filtrul propriei minți, trebuie să prezinte ce este necesar elevilor în cadrul lecției. Discuția cere, pentru a putea fi continuată, precizarea noțiunilor fundamentale cu care operăm: *ora de istorie* și *lecția de istorie*. Cele două noțiuni se suprapun, aparent fiind identice. În realitate, între ele există o suprapunere parțială, dar nu și o identitate. *Ora de istorie*, credem că poate fi definită, ca acea unitate de timp didactic cu o durată de maxim 50' și minim 45', afectată desfășurării procesului de învățămînt, văzut în complexitatea lui. Ca atare, ora de istorie, asemeni oricărei ore de învățămînt, este deosebită de ora temporală cu o durată de 60', servind exclusiv la măsurarea scurgerii vremii. În cadrul orei de învățămînt se disting mai multe componente ale procesului didactic: momentul organizării clasei, verificarea și consolidarea cunoștințelor predate anterior, anunțarea noii teme, predarea noii lecții, consolidarea noilor cunoștințe, indicarea temei pentru acasă.

Rezultă limpede că lecția este *numai o parte a orei de învățămînt*. În această situație se poate defini *lecția* ca acea parte a orei de învățămînt în care se predau și se explică noi cunoștințe, se formează noțiuni, ori se consolidează și se aprofundează cele dobîndite anterior. Dacă pentru o oră de învățămînt se

afectează între 50' și 45', pentru o lecție propriu-zisă se pot acorda, din totalul mai sus pomenit, între 25' și 35'. Durata lecției este variabilă în funcție de tipul ei — de comunicare, de sinteză, de recapitulare, de verificare — de conținutul ei și, în fine, de specificul fiecărei clase.

Pornindu-se de la aceste două definiții se conchide imediat că factorul temporal este de importanță determinantă pentru buna desfășurare a orei de istorie. Vom purta discuția noastră asupra modului în care el poate fi folosit referindu-ne exclusiv la predarea în liceu, adică la clasele IX—XII. În cursul exprimării opiniilor noastre, vom căuta să evităm exemplificările cu caracter personal. Procedăm astfel, deoarece, pe de o parte, în metodică predării nu se pot trasa linii directe, de amănunt, obligatorii pentru profesori, ci numai jaloane orientative, pe de altă parte, deoarece spațiul grafic restrâns nu ne-o permite. Profesorul, în funcție de particularitățile amintite este dator să-și dozeze timpul fiecărei lecții în cadrul orei respective. La lecțiile de istorie, în mod expres, este necesar să se recurgă amplu la explicație, deoarece permanent se formează noțiuni noi la elevi, se corelează între ele evenimentele istorice și concluziile rezultate de pe urma lor se integrează în acțiunea generală a legilor sociale. În toate aceste cazuri este absolut necesară intervenția plină de tact pedagogic a profesorului. Acesta făcând apel la cultura de specialitate, la talentul de expunere, la experiență, la prestigiul conferit de funcție și de vîrstă, la personalitate, se poate impune în fața clasei și forma nemijlocit o gândire modernă a elevilor în sensul înțelegerii fenomenelor în spiritul materialismului istoric. Referindu-se tocmai la personalitatea profesorului, secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, spunea, adresîndu-se întregului corp didactic românesc: „Profesiunea de dascăl are un profund sens social și etic, misiunea profesorului nu se reduce la actul transmiterii cunoștințelor; ea presupune, în același timp, o mare răspundere pentru plămădirea personalității noilor generații de intelectuali, pentru modelarea conștiințelor cetățenești, pentru cultivarea în rîndul viitorilor specialiști a unor înalte idealuri de libertate și progres social.”

Tocmai prin aplicarea cu talent a explicației, putînd fi transformată ușor în prelegere, dezbateri sau conversație, dacă o permit condițiile, se pot realiza obiectivele amintite. Istoria, mai mult ca oricare altă știință, se pretează la educație comunistă, patriotică, prin forța verbului. Nu se poate face educație patriotică profundă fără a se cunoaște bine faptele strămoșilor, fără a fi explicate și motivate cauzal acțiunile lor. Modul de expunere, logica lecției, intonația vocii profesorului pot crea o încărcătură emoțională deosebit de puternică pecetluind de asemenea maniera minții și sufletului adolescentului, încît să nu le uite întreaga viață. Dacă personalitatea profesorului este puternică, ținuta corespunzătoare exigențelor cerute, atunci efectul lecției poate fi maxim.

Insistăm asupra rolului explicației profesorului, deoarece autori ai unor lucrări cu aspect metodic scot în evidență, în primul rînd, aspectul ei negativ: posibilitatea ca unii elevi să fie pasivi¹. Este un aspect care nu trebuie neglijat de profesor. Permanent se impune ca profesorul să fie atent la tot ceea ce se întîmplă în clasă, să-i activeze pe elevi prin întrebări, să știe să-i atragă prin

¹ Cf. T. Mucica, M. Perovici, *Cabinetul de istorie*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 119 și urm.

sustinerea explicației cu documente de partid și documente istorice, cu folosirea hârtii, a imaginilor foto, a retroproiectorului, a diapozitivelor, a filmului didactic.

Documentul de partid și documentul istoric constituie cel mai puternic și convingător argument adus de profesor în cadrul lecției. El dovedește clar că expunerea își trage seva din faptele reale petrecute într-un trecut mai apropiat sau mai depărtat și astfel captează interesul și curiozitatea elevilor, stîrnindu-le dorința de a ști cit mai mult asupra a ceea ce s-a petrecut în epoca prezentată și explicată în lecție. Aici, în trezirea interesului științific poate fi găsit simbul cercetării la adolescent, ulterior dezvoltat și aprofundat.

Documentul întrebuintat ca argument trebuie ales de asemenea manieră încît să nu încerce în chip nedorit timpul afectat lecției, în cadrul orei. Dacă lungimea unui hrisov, unei epistole, unui act modern etc., nu permite citirea în întregime, atunci profesorul este obligat să selecteze pasajele cele mai semnificative, ele cuprinzînd numai circa 7—8 rînduri dactilo, adică aproximativ 1'—2' lectură. Încilinăm spre această durată aparent extrem de redusă în timp deoarece folosirea documentului presupune o pregătire a elevilor pentru a-l audia și un comentariu în final, ducînd la reluarea firului logic al expunerii de asemenea manieră încît să nu se întrerupă continuitatea lecției.

În aceeași categorie pot fi incluse și lecturile din operele beletristice, scrise cu har, de autori care au fost martori ai celor petrecute în vremea lor și au redat ideile și sentimentele grupului lor social. Ținînd seama de acest ultim aspect, numeroase pagini din literatura beletristică, în proză sau în versuri, pot fi socotite documente istorice primare, cu un mare grad de autenticitate, nefiind elaborate deliberat, de pe o anumită poziție impusă de guvernanți, totdeauna surprinsă în actele oficiale*.

La rîndul ei, harta reprezintă un alt suport solid al lecției de istorie. În cursul explicației, fără a pierde timp, însoțind vorba cu gestul, profesorul poate indica hotarele unui stat și evoluția sau involuția lor, aria unei mișcări sociale, drumul unei armate etc. Astfel, în memoria elevilor se imprimă în mod complex, bine conexe, elementele temporale și cele spațiale. Imaginea creată redă într-o manieră mult mai completă și dinamică relația spațiu-timp, creînd posibilitatea de a înțelege evenimentele istorice clar, în desfășurarea lor. Fără a pierde timp, dar cîștigînd mult ca efect, profesorul, concomitent cu explicarea lecției, poate puncta pe hartă localitățile cele mai însemnate, folosind mici discuri din carton colorat, înfipite în harta murală cu bolduri. Procedînd la fel poate marca cu săgeți ori cu benzi din hîrtie sau carton colorat drumurile parcurse, fie de o armată, fie de o mișcare socială. Rezultatul, incontestabil, este deosebit de puternic căci forța cuvîntului este însoțită de imagine, iar imprimarea în memorie este mult mai adîncă.

Același rezultat îl are și folosirea imaginii foto, a diapozitivelor sau a filmelor cu caracter didactic. Imaginea foto, dacă este de mari dimensiuni, poate fi arătată elevilor fără a se folosi un aparat special. În cazul unor imagini mici, independente sau în interiorul unor publicații, este necesar să se utilizeze epidiiscopul (epirexul), proiecția lor făcîndu-se pe un ecran special amenajat. Avantajul acestor imagini foto constă în posibilitatea fiecărui profesor de a-și alege

* cf. Nicolae Filimon : *Ciocoii vechi și noi* (orice ediție), paragraful intrării lui Tudor în București.

singur materialul ilustrativ, după nevoi și disponibilități, nefiind îngrădit de nici un factor diriguitor. Ținând seama de factorul temporal și de necesitatea argumentației prin imagini, desigur că numărul acestora nu poate depăși cifra de 10. Și în cazul lor, ca și în acela al documentelor, se impune profesorului pregătirea introducerii lor, comentarea fiecăruia în parte și eventual tragerea unei concluzii, cu caracter de concluzie parțială a lecției.

Diapozitivele și diafilmele prezentate cu ajutorul diascopului ori a aspectomatului ridică de la început problema integrării imaginilor în conținutul programelor și manualelor școlare. În forma actuală, numeroase din seturile de diapozitive scoase de întreprinderea specializată în producerea de diapozitive și diafilme nu mai corespund cerințelor. Ne limităm la un singur exemplu oferit de istoria universală, lista fiind prea lungă pentru a o discuta în întregime. În momentul actual, în clasa a XI-a se predau „Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale”, iar în clasa a XII-a, „Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane”, în timp ce seturile de diapozitive, aflate în uz, au rămas la nivelul programelor și manualelor din anii 1975—1976, când nu exista o problematizare, materia fiind în alt mod organizată: în clasa a IX-a erau expuse lecții de istorie universală — epoca antică, în clasa a X-a, istorie universală — epoca medie, în clasa a XI-a, istoria universală — epocile modernă și contemporană. Ca atare există un set aparte pentru antichitate, altul pentru evul mediu etc. Din aceste seturi, completate cu imaginile din setul „Mari bătălii ale lumii”, profesorul este obligat să-și selecționeze diapozitivele corespunzătoare problematizării noii programe și eventual, dacă-i este posibil, să-și confecționeze altele în conformitate cu cerințele de astăzi. Numărul diapozitivelor, care poate fi utilizat de un profesor într-o lecție obișnuită este de maxim 10. Momentul cel mai potrivit pentru întrebunțarea diapozitivelor poate fi atât în timpul expunerii, cât și la sfârșitul lecției. Atunci profesorul poate pregăti clasa pentru introducerea imaginilor² ca un suport al acelor expuse, o fixare și o îmbogățire a cunoștințelor și o creare a posibilității de a se conchide în mod mai convingător. Temporal, plasarea diapozitivelor în această parte a lecției reprezintă un câștig, căci se argumentează concret, prin imagini, caracteristicile generale expuse și explicate de profesor în desfășurarea lecției.

În cazul în care sînt săli special utilizate, cu lămpi pentru scris la fiecare loc, în condiții de întuneric pentru proiecții, dacă există suficiente diapozitive pentru a urmări tot firul programei și manualului, atunci se pot întrebunța la o lecție circa 20 diapozitive, întreaga explicație, de tip prelegere, întemeindu-se pe imagini. Deoarece aceste cazuri sînt rarissime, le menționăm ca excepții ferice, cu aplicație în special în cadrul lecțiilor unde se predă cultura. Atragem atenția că în această ultimă situație, diapozitivul nu înlocuiește nici documentul, nici harta. Credem că este obligator ca între imaginile proiectate să fie și fragmente de documente și hărți, arătînd, în cazul culturii, evoluția cunoștințelor, răspîndirea centrelor de învățămînt, a stilurilor artistice etc.

² Pregătirea clasei comportă pe lîngă anunțarea orală a diapozitivelor, și o serie de manevre tehnice care trebuiesc calculate din punct de vedere temporal: tragerea perdelelor de protecție, stingerea luminii, punerea în funcțiune a aparatului de proiecție.

Filmul didactic, *în cazul în care este adecvat cerințelor programei și manualului*, nu credem că poate depăși durata de 10'—15'. Dacă este însoțit de un comentariu sonor, atunci acesta trebuie să fie dinaintea lecției bine cunoscut de profesor pentru a nu se ajunge la repetiții de idei, care ar duce la pierderi nejustificate de timp. În cazul filmelor unde profesorul este obligat să facă comentariul, înșiruirea imaginilor trebuie cu atât mai mult cunoscută înainte de lecție, pentru ca în timpul limitat pus la dispoziție, să se integreze în cerințele programei și manualului. Aici timpul se utilizează la maxim, în mod eficient, dacă se corelează permanent explicația cu imaginea, cu cunoștințele dobândite anterior la istorie și la celelalte materii.

Este absolut necesar ca explicarea lecției sprijinită de documentele de partid, documentele istorice și imagini proiectate sau nu, să fie însoțită de schema pe tablă. Ea nu trebuie să fie identică cu proiectul didactic al lecției, ci să conțină numai punctele esențiale, marcante, ale firului explicației, numele proprii cu dificultăți de grafie, datele importante. Cuprinsul schemei trebuie să se realizeze în funcție de caracterul lecției și de nivelul clasei. La elevi cu un standard intelectual ridicat, ea se poate rezuma exclusiv la scrierea și sublinierea titlului, la marcarea jaloanelor esențiale și la scrierea numelor proprii. Înclinăm pentru folosirea cretei colorate în momentul alcătuirii schemei, deoarece întrebuintarea cîte unei culori deosebite pentru fiecare capitol al lecției, pe de o parte, va departaja clar conținutul și cursul explicației, pe de alta va contribui mai mult la imprimarea în memoria elevului a lecției respective.

Scrierea schemei pe tablă trebuie să se desfășoare concomitent cu folosirea și comentarea documentelor, cu indicarea orașelor, țărilor, apelor etc., pe hartă, cu sprijinirea explicației de imagini proiectate sau nu. Ea trebuie concepută de asemenea manieră încît, alături de punctele explicației să includă și concluziile impuse de întrebuintarea materialului didactic sprijinitor. Numai astfel nu se pierde absolut deloc timp și se ajunge la obținerea unei eficiențe maxime în predare. Punîndu-se sub aspect temporal problema întrebuintării mijloacelor audiovizuale, se remarcă ușor că acestea nu pot ocupa mai mult de o treime din totalul duratei lecției. Sigur că dacă sînt bine folosite, ele contribuie la mai buna fixare a explicației, fără a afecta timpul profesorului care mînuiește aparatele sau albumele cu imagini. „Modernitatea” mijloacelor audio-vizuale și considerarea de către o serie de pedagogi sau profesori că ele ar reprezenta o modernizare datorată ultimelor trei-patru decenii³, denotă numai o lipsă de informare din partea acestora. Atragem atenția că proiecțiile, fie fixe, fie mobile, sub forma filmului, au fost folosite în învățămîntul românesc, primele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ultimele, de la începutul secolului al XX-lea. Spiru Haret⁴, în timpul ministeriatului său a dotat toate liceele bucureștene cu aparate de proiecție, iar Dobrogea, regiune unde învățămîntul secundar a progresat serios după

³ Cf. T. Mucica, M. Perovici, op. cit., p. 134 și urm.

⁴ Spiru Haret (1851—1912), pedagog, matematician, primul român doctor în matematică. Ca ministru al instrucțiunii a luat măsuri pentru extinderea rețelei școlilor primare satești și a școlilor de meserii, precum și pentru atragerea învățătorilor în munca de răspîndire a culturii în masele țărănești. A inițiat reforma învățămîntului secundar și superior (1898) și a învățămîntului profesional (1899). A introdus în locul liceului clasic, liceul trifurcat, care avea în cursul superior o secție clasică, una modernă și una reală.

anul 1890, era în 1913 elogiată pentru înzestrarea liceului „Mircea cel Bătrîn”⁵ din Constanța. Desigur că astăzi a progresează perfecționarea aparaturii dar principiile și metodele didactice de folosire a mijloacelor audio-vizuale s-au schimbat prea puțin pentru a putea vorbi de o răsturnare radicală, de o modernizare prin introducerea lor în procesul de învățământ, aceasta putând-o afirma numai cei dornici de a găsi noul unde nu există.

Elementul nou, care ar trebui să fie reliefat în legătură cu întrebuintarea diapozitivelor, diafilmelor, filmelor etc., constă în generalizarea aparaturii, răspîndită acum la marea majoritate a școlilor din țară. Concomitent, între profesori există convingerea că imaginea proiectată ca sprijin al explicației lecției, contribuie din plin la o mai bună reținere a fenomenelor istorice.

Tocmai această schimbare de mentalitate pentru imensa majoritate a profesorilor de istorie, contribuie la dezvoltarea procesului de modernizare a predării și la un câștig efectiv de timp.

Ridicînd problema raportului între cerințele programelor de învățământ, conținutul manualelor și numărul de ore afectat pentru predare în licee se impune să se facă o deosebire clară între istoria României și istoria universală. Pentru predarea istoriei României, epoca modernă (clasa a IX-a) sînt destinate actualmente 68 ore/an, iar pentru istoria României, epoca contemporană, 65 ore/an, număr suficient pentru predare complexă, folosindu-se mijloacele amintite anterior; pentru formarea unei gândiri moderne a elevilor în spiritul concepțiilor științifice despre lume și viață, pentru trezirea interesului în vederea dobîndirii de noi cunoștințe prin cercetare, pentru lecții de sinteză, pentru lucrări scrise. Totodată este suficient timp pentru a se stabili o legătură suflătească între profesor și elevi, pentru ca primul să-și poată impune personalitatea, pentru a determina o dragoste sporită pentru cunoașterea trecutului strămoșilor și prin ea să amplifice sentimentele patriotice.

Situația pentru istoria universală este deosebită. Pentru predarea „Problemele fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale (clasa a XI-a) sînt afectate 25 ore/an, iar pentru „Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane” (clasa a XII, 24 ore/an). Ambele părți ale istoriei universale, organizată problematizat prin programe și manuale sînt vaste, cu probleme noi, uneori dificile, impunînd explicații amănunțite din partea profesorului care este obligat să formuleze și să precizeze noțiuni noi, neîntîlnite nici în gimnaziu, unde s-a predat istoria universală, nici la alte obiecte de studiu. Pus în această situație, profesorul trebuie să predea constant într-un ritm extrem de rapid, fără a avea răgazul necesar să se oprească atît cît ar trebui asupra formării și consolidării noțiunilor, prezentării unui număr suficient, convingător, de documente, hărți, imagini etc. Ținînd seama de toate aceste elemente, pledăm cu toată puterea pentru revenirea la formele planurilor de învățământ în care istoria universală se preda în 2 ore/săptămînal, existînd un raport judicios între ea și istoria României. Susținem această idee, deoarece numai prin acordarea unui număr suficient de ore pentru predarea istoriei universale se poate integra și corela fenomenul românesc cu cel universal, se poate realiza înțelegerea dinamicii istorice, se poate aprecia corect valoarea civilizației create de omenire.

⁵ Cf. I. Georgescu, *Învățămîntul public în Dobrogea*, „Dobrogea, 50 de ani de viață românească”, București, Cultura națională, 1928, p. 659—683.

Am prezentat aceste opinii asupra relației dintre timp—ora de istorie—lecția de istorie ca urmare a experienței, a preocupărilor și lecturilor cu caracter metodic și a necesității de a răspunde la o serie de frământări personale și de discuții purtate între profesorii de istorie. Sperăm ca rîndurile scrise de noi să reprezinte o bază de discuție pentru exprimarea altor opinii derivate din dezbaterile aceleiași relații, precum și soluții deosebite provenite din alte experiențe la catedră.

BIBLIOGRAFIE ORIENTATIVĂ

Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea pe țară a cadrelor didactice care predau științele sociale în învățămîntul superior*, „Scînteia”, 11 noiembrie, 1972 ; Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul Educației și Învățămîntului*, „Scînteia”, 12 februarie, 1980 ; Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român—Culegere de texte*, Editura Militară, București, 1983 ; B. S. Bloom, *Taxonomie des objectifs pédagogiques*, Edition nouvelle, Montreal, 1969 ; B. Bratu, A. Petric, *Curs de metodică predării istoriei*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1962 ; Romeo Dăscălescu, *Învățămîntul în Perspectiva ergonomiei școlare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975 ; E. Ene, G. Smeu, R. S. Bărbuleanu, G. Ciocalopol, *Metoda predării istoriei României*, ediția II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984 ; T. Gafar, *Metodica predării istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968 ; Miron Ionescu, *Clasic și modern în organizarea lecției*, Cluj, Editura Dacia, 1972 ; A. Iordănescu, *Folosirea izvoarelor istorice, mijloc de întemeiere științifică a lecției*, Studii și articole de istorie, XXVIII/1972 ; A. Iordănescu, *Profesorul, factor hotărîtor în promovarea învățămîntului istoriei*, Studii și articole de istorie, XX/1972 ; Yvonne Kneibiehler, *Les finalités des L'enseignement de l'histoire-géographie dans le second degré*, Revue française de pédagogie, Paris, No. 38/1977 ; Mario Lenzi, *L'uso del documento storico*, Scuola e didattica, Brescia, No. 7/1971 ; T. Mucica, M. Perovici, *Cabinetul de istorie*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976 ; T. Mucica, M. Perovici, I. Cerghit, *Mijloacele audiovizuale în studiul istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979 ; Ana Tucicov-Bogdan, *Particularitățile formării noțiunilor de istorie în psihologia pedagogică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963 ; Jean Tronchère, Jacques Priouret, *La pratique de la classe*, Paris, Editura Armand Collin, 1972 ; F. Sommerville, *Living in the past but in the latest method*, The Scottish Educational Journal, Edinburgh, 1971, No. 27 ; Fl. Stănculescu, *Probleme privind modernizarea predării istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

VALOAREA EDUCATIVĂ A FAPTELOR ȘI DETALIILOR ISTORICE SEMNIFICATIVE

PETRU DEMETRU POPESCU, GHEORGHE SMARANDACHE, LOUIS ROMAN

I. Determinări teoretico-metodologice

Pentru istoricul României socialiste, cerința „unei interpretări materialist-dialectice și istorice a legităților care guvernează dezvoltarea societății, a rolului maselor populare în făurirea istoriei, a raporturilor dintre factorii obiectivi și subiectivi în desfășurarea evenimentelor istorice”¹ este un imperativ absolut. Studiul dezvoltării omenirii se face prin observarea faptelor istorice, iar elevii și studenții pot ajunge la convingeri materialist-dialectic-istorice tocmai prin cunoașterea desfășurării concrete a evenimentelor, științific abordate. Iată de ce practica didactică impune tot mai stăruitor în ultima vreme a da răspuns la aceste întrebări: în construirea lecțiilor, către care fapte să ne îndreptăm atenția? cum să operăm cu ele?

Un număr imens de evenimente întâmpină pe cel ce se apropie de o anumită perioadă istorică; pentru cel ce le cunoaște, ele sînt însă înlănțuite prin conexiuni multiple, se află în raporturi cauzale bine determinate, se constituie în procese care evoluează conform unor legități. Faptele istorice înseși apar de valoare inegală: în timp ce unele se rînduiesc în alții secundare, altele fac parte integrantă din curente majore ale aceluiași fluviu mareț, maiestuos, pe care-l numim *istorie*; dacă anumite fapte se dovedesc simple accidente, altele ne apar esențiale, exprimînd — altfel spus — necesitățile dezvoltării sociale. Răspunsul principal la întrebarea de mai sus este, prin urmare, relativ lesne de dat: profesorul își va aținti atenția asupra evenimentelor de importanță majoră; el se va ocupa mai cu seamă de faptele esențiale ale acestor evenimente; dacă va recurge la detalii, le va alege pe acelea care se găsesc în acute legături cu dezvoltarea necesară a umanității; se va strădui ca noile cunoștințe, însușite de copii și adolescenți în cadrul cursului nostru, să se îmbine cu cunoștințele fundamentale anterioare.

Viața internațională actuală prezintă un noian de evenimente, dar esențialul rezidă în confruntarea puternică a două tendințe pe arena mondială: „Pe de o parte, politica imperialistă — de forță și dictat, de amestec în treburile altor state, de menținere și împărțire a sferelor de influență, de înarmare, care duce la creșterea pericolului unor războaie, inclusiv al unui război mondial. Pe de altă parte, se dezvoltă cu putere tendința spre lichidarea politicii imperialiste, colonialiste, a sferelor de influență, de amestec în treburile interne, tendința de instaurare a unor relații noi între state, bazate pe egalitate, pe respectul in-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multi-lateral dezvoltate...*, vol. 7, Editura politică, București, 1973, p. 826.

dependenței și suveranității, pe neamsec în treburile interne, tendința de lichidare a politicii de forță și dictat, de asigurare a dreptului fiecărui popor la dezvoltare liberă, independență, așa cum dorește, fără nici un amestec din afară. Această tendință unește tot mai puternic zeci și sute de milioane de oameni de pretutindeni, forțele realiste, progresiste, toate popoarele care năzuiesc spre libertate, spre independență, care năzuiesc să trăiască în pace². Aceasta este magistrala pe care ne mișcăm în parcurgerea, împreună cu discipolii noștri, a tuturor temelor referitoare la problemele internaționale actuale. Avem deci a ne opri, înainte de toate, la acele fapte care reliefează clar cele două tendințe, caracterelor lor specifice, trebuința luptei pentru asigurarea victoriei popoarelor asupra politicii imperialiste, colonialiste, agresive, în care sens un aport de seamă îi revine României socialiste.

La sfârșitul secolului al XVI-lea s-a declanșat în Imperiul otoman o criză gravă, căreia contemporanii cei mai avizați și mai pătrunzători i-au surprins numeroase aspecte³. Curcările politice lucide au făcut repetate încercări de reformare a vieții social-politice, în scopul orientării către un alt curs a desfășurării istorice: în timpul domniei lui Ahmed III (1703—1730) și sub Selim III (1789—1807), precum și prin ampla politică ulterioară a Tanzimatului. S-au obținut însă numai rezultate vremelnice și parțiale, dovedindu-se mai întâi imposibilitatea reformelor în cadrul instituțiilor otomane tradiționale, apoi și insuccesul politicii de modernizare după modelul occidental, căci forțele conservatoare își asigurau, de fiecare dată, victoria⁴. Operăm, prin urmare, cu faptele ce conturează procesele amintite, atenția fiindu-ne atrasă mai ales de fundamentele nereușitei reformării Imperiului: el se constituise prin nedrepte acaparări succesive și se baza pe menținerea în stare de inferioritate, oprimare și exploatare a numeroase popoare. Vom evidenția astfel cauza dreaptă pentru care militau și inevitabilitatea victoriei lor, precum și rolul important al poporului român în lupta împotriva cotorpirilor otomane și în sprijinirea acțiunii eliberatoare a popoarelor balcanice.

II. Reținerea și selecția faptelor

Cursurile noastre discută vaste epoci și teritorii, intrând în contact cu o multitudine de evenimente. Avem deci nevoie să reținem, în mod sistematic, faptele semnificative de ordin economic, social și demografic, politic, militar și diplomatic, cultural, tehnic și științific ș.a.m.d. Le găsim în documentele de partid, în manualele școlare și universitare, în revistele și cărțile de specialitate pe care le consultăm, în lecțiile și comunicările științifice pe care le audiem cu diferite ocazii, în cercetările științifice pe care le întreprindem noi înșine, le aflăm în viața comunei, orașului și județului nostru. A le avea la îndemână în momentul pregătirii lecției înseamnă a dispune de posibilitatea construirii ei cu elemente

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a P.C.R. 16—18 decembrie 1982*, Editura politică, București, 1982, p. 57—58.

³ B. Lewis, *Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire*, in „*Studia Islamica*”, Paris, IX, 1958, p. 111—127; H. Inalcik, in *The Cambridge History of Islam*, I A, ed. P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, B. Lewis, Cambridge Univ. Press, Cambridge-London-New York-Melbourne, 1977, p. 342—350.

⁴ U. Heyd, in *The Cambridge History of Islam*, I A, p. 363—371.

de maximă eficiență. Experiența multor profesori dovedește că un asemenea vast material poate fi cu succes reținut dispunând de o serie de plicuri în -8° (= de mărimea unei file obișnuite de caiet) sau în -4° (= de dimensiunea unei coli de scris), unul pentru fiecare capitol (uneori pentru fiecare lecție chiar). Fișele strinse se introduc periodic în plicuri. Pentru simplificare, nu se notează toate detaliile faptelor ce ne interesează, în cazul când este relativ simplu de apelat la sursă: deținem cartea în propria bibliotecă, ori avem datele notate detaliat într-un caiet, sau ni-i la îndemână să le revedem în biblioteca publică pe care o frecventăm etc. În toate aceste situații, fișa introdusă în plic consemnează numai ideea, precum și locul de unde am extras-o. În alte împrejurări însă, faptele se consemnează cu toate amănuntele caracteristice. Este ușor de imaginat cât de bogată devine, treptat-treptat, informația profesorului și cât de mult se resimte calitatea activității sale didactice. Pregătirea lecțiilor devine astfel o delectare spirituală, pe care o resimt apoi și elevii noștri, participanți la desfășurarea lor.

Nu trebuie însă uitat că ne propunem să stringem fapte nu în scopuri descriptiviste, ci pentru a da o necesară expresie concretă esențelor istorice. Ne orientăm de aceea nu spre o simplă înșiruire de date, ci spre explicarea lor corespunzătoare. De aici decurge principala noastră grijă: selecția adecvată a faptelor, în care întreprindere nu pot fi ignorate cel puțin două criterii:

A. Avem nevoie de fapte care să exprime corect, mai profund, mai nuanțat procesele istorice tratate.

B. Ne sînt necesare detaliile, capabile a împlini diverse scopuri educativ-instructive:

1. A clarifica într-atît lucrurile, încît ele să fie accesibile, bine intuite de noua generație.
2. A susține demonstrațiile întreprinse.
3. A potența efectul educativ, forța de convingere a acesora.
4. A da lecțiilor atractivitate, frumusețe.

III. Faptele semnificative în practica didactică

1. *Accesibilitatea.* Pentru zugrăvirea portretului conducătorului revoluției din 1821 se proiectează tabloul lui Theodor Aman (*Tudor Vladimirescu în fața taberei*), pictat pe la 1873, după indicațiile lui Petru Poenaru⁵ și se citește una din descrierile, ajunse pînă la noi, ale omului: „În etate de 40 de ani, avea fruntea senină și căutătoare de foc, talia îi era de mijloc, umerii bine legați, cu niște brațetari, cu spete late; capul său era cam mare în proporție cu talia, cu un păr castaniu; fruntea ridicată, ochii căprui, nasul și gura potrivite, un aer dulce, dar foarte serios la vorbă, toate acestea înfățișau în Vladimirescu fizionomia unui adevărat căpitan”⁶. Cu aceasta am reușit a contura imaginea exterioară a celui care a unit în juru-i forțele revoluționare ale vremii; pe baza materialului — co-

⁵ C. Dinu, A. Iordănescu, Gh. Smarandache et al., *Diapozitive. Istoria României, II. Epoca modernă*, „Animafilm”, București, 1979, nr. 1 (M.E.I. Oficiul Central pentru Mijloace de Învățămînt).

⁶ Alex. Pelimon, *Catastrofa întimplată boierilor pe muntele Găvanul, 1821*, București, 1864, p. 11 (apud H. Ursu, *Momente din istoria României în creația literară*, Editura didactică și pedagogică, București, 1963, p. 66).

municat vizual și auditiv — se poate realiza o discuție, care deschide drumul spre înfățișarea portretului moral al Vladimirescului.

Chiriac Popescu, aghiotant al său, îl arăta „îndrăzneț și tot foc, puțin la vorbă și voinic la inimă și la suflet, nelenevos, cu multă minte sănătoasă și curajos”. Conform tradiției, Tudor ar fi zis, după ce a fost ridicat și dus la Pitești: „Vreți să mă omoriți? Eu nu mă tem de moarte. Eu am înfruntat moartea în mai multe rânduri. Mai înainte de a fi ridicat steagul spre a cere drepturile patriei mele, m-am îmbrăcat în cămașa morții”. În timpul revoluției, când boierii fugiseră de frică, el ar fi declarat: „Îi voi scurta de-o palmă pe cîți sînt boieri divaniți; îi voi umplea apoi cu pae și-i voi trimite plocon din partea țării la Curțile împărătești, unde or să fie negreșit puși la muzeu; căci acolo e locul lor, lîngă hiarele sălbatice”⁷. Încă la 5 februarie 1815, cînd țara suferea de pe urma prădăciunilor și fărădelegilor adaliilor, Tudor scria: „Eu numai cu pandurii țării, fără de nici un ostaș striin, voi face de nu să va mișca o iarbă din pămîntul țării”⁸.

Faptele aduse la cunoștință și puse în discuția clasei dau nu numai cunoașterea conducătorului revoluționar (problemă indiscutabil importantă și pentru a înțelege evenimentele, și sub aspect educativ), ci și reliefaarea orientării procesului istoric însuși: caracterul lui social, antifeudal (atitudinea net antiboierască a lui Tudor) și național, antiotoman (revoluția cerea „drepturile patriei”; grija înfinită pentru „pămîntul țării”).

2. *Argumentul științific.* Ordinul din 16 decembrie 1942 al lui Hitler, contra-semnat de Keitel, disculpa de orice vină pentru bestialități, comise împotriva partizanilor și a populației civile în general, „atît în Est, cît și în Balcani”: „Trupele au dreptul și obligația să folosească în această luptă orice mijloace — fără nici o îngrădire —, chiar și împotriva femeilor și a copiilor, dacă acest lucru va fi necesar pentru succes... Nici un german care participă la acțiunile de luptă împotriva bandelor nu poate fi tras la răspundere, nici pe cale disciplinară și nici pe cale judiciară, pentru purtarea sa...”⁹.

Adăugîndu-se și alte fapte — „lagărele de concentrare” pentru antifasciștii germani; holocaustul prin asfixiere și ardere în cuptoare, justificat prin „inferioritate rasială” și „nevoi geopolitice” etc. —, se desemnează nu numai o politică populară, bestială, dar și specificul regimului fascist: aplicarea teroarei fățișe împotriva propriului popor și a populației teritoriilor cotoprite, folosirea unor pseudo-teorii sălbatice, declanșarea războaielor de acaparare, purtate prin mijloace barbare ș.a. Se deduce de aici dreapta ură a popoarelor împotriva politicii fasciste, lupta lor legitimă — și în cele din urmă victorioasă — pentru zdrobirea blocului fascist în anii celui de-al doilea război mondial, în care sens poporul nostru i-a revenit o importantă contribuție. Se formulează cîteva adevăruri și asupra neofascismului, instrument al cercurilor ultrareacționare contemporane.

3. *Efectul educativ.* După ce revoluția în Țara Românească a fost înăbușită, la 18 septembrie 1848 fură reținuți 16 fruntași — N. Bălcescu, D. Bolintineanu,

⁷ A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Editura științifică, București, 1971, p. 134, 135, 136.

⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, Editura Academiei, 1959, p. 91, nr. 49.

⁹ *The Trial of German Major War Criminals*, vol. 7, London, p. 59 (apud Al. Werth, *Un corpondent englez pe Frontul de Est*, Editura politică, București, 1970, p. 573).

C. Bolliac, I. C. Brătianu, trei tineri Golești, I. Ionescu de la Brad, C. A. Rosetti etc. —, urcați în șase furgoane și duși, sub escortă otomană, la Giurgiu. Ținuți o zi și-o noapte în închisoarea de aici, au fost apoi trecuți la Rusciuc, de unde la 24 septembrie au început un drum greu, în două vase turcești mici și insalubre (ghimii). Au făcut 11 zile pînă la Vidin, unde poposiră din nou în închisoare. Abia la 10 octombrie ajunseră la cetatea Fetislam, în apropierea insulei Adakale, de unde-și continuară drumul spre Orșova. De aici, călătoria s-a făcut pe un caic austriac, sub pază turcă. Maria, soția lui C. A. Rosetti, a străbătut același itinerar, mergînd pe mal și prin smîrcurile fluviului, travestită în țărăncă, în brațe cu copilul abia născut (la 6 iunie), ținînd permanent contactul cu arestații, trimițîndu-le alimente și informații. La Svinița, cu ajutorul Mariei, ei au reușit să fugă de sub supravegherea otomană. Ajungeau cu toții la Semlin, în Imperiul austriac (azi Zemun, în Iugoslavia) la o lună de la plecarea din Giurgiu¹⁰.

Avem oare de-a face cu fapte minore? Dar ele ne duc la entuziasmul și dăruirea pașoptiștilor — transilvăneni, bănățeni, munteni, moldoveni, bucovineni ș.a. — care, pentru victoria revoluției, treceau prin încercări din cele mai grele, unii dîndu-și și viața în luptă. Faptele arată și devotamentul soției care înfrunta mari dificultăți pentru a-și elibera soțul; proiectarea chipului ei — imortalizat de Constantin Daniel Rosenthal în *România revoluționară* și *România rupîndu-și cătușele pe Cîmpia Libertății*¹¹, pictate în anii exilului postrevoluționar la Paris — înlesnește desprinderea, împreună cu clasa, a concluziilor amintite.

4. *Atractivitatea* este rezultanta selecției riguroase a materialului factual, introducerii sale cu pricepere în țesătura dialogului cu elevii, exploatării potențelor formative ale detaliilor. Căci spectacolul istoric are o uriașă forță emoțională, exercitată nu numai prin întregul său, dar și — în însemnată măsură — prin diversele fapte din care se compune. Utilizarea lor adecvată face lecțiile mai plăcute, deci mesajul lor ideatic mai penetrant.

...La tema despre formarea statului național unitar român (clasa a IX-a), elevii învață — sub conducerea profesorului — aspectele de bază ale acestui proces istoric fundamental, ale luptei maselor populare din România și din teritoriile aflate sub dominație străină pentru unirea deplină a românilor. Lecțiile devin însă mai atractive atunci cînd profesorul folosește date și fapte concrete, semnificative, care evocă atmosfera sărbătorească a marelui eveniment național, forța creației istorice a maselor și a conducătorilor, vibrația patriotică a participanților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918). Cu voce caldă, plină de emoție, se prezintă în lecții amănunte istorice referitoare la marele forum care avea să hotărască asupra destinului României ... Porțile cetății Alba Iulia erau împodobite cu steaguri naționale ... Sala Cazinoului militar din Cetate (Sala Unirii) era împodobită cu crengi de brad, cu drapele românești și ale tuturor statelor aliate: Franța, Anglia, S.U.A., Serbia ... În sală erau și reprezentanți ai provinciilor românești deja dezrobite și unite cu țara, erau trimișii voluntarilor transilvăneni de pe frontul din Moldova, erau corespondenții ziarelor românești de prețutindeni...

¹⁰ V. Netea, C. A. Rosetti, Editura științifică, București, 1970, p. 180—182.

¹¹ *Diapozitive. Istoria României*, II, nr. 28; I. Savu Nanu et al., *Diapozitive. Arta românească în secolul al XIX-lea*, „Animafilm” — M.E.I., București, 1972, nr. 29.

Pe un podium — la capătul sălii — se afla o masă lungă în jurul căreia se aflau membrii Consiliului Național Român Central. ... Deschide ședința Ștefan Cicio Pop (se poate cita din cuvîntul lui)... Sînt aleși ca notari (secretari) Laurențiu Oanea și Sever Micăa; raportor al Comisiei de verificare a mandatelor — Ioan Suci, care propune ca președinte al adunării pe Gheorghe Pop de Băsești („Badea Gheorghe“). Acesta declară adunarea drept „adunare națională a tuturor românilor“ (organism cu putere asupra soartei tuturor celor pe care-i reprezintă)...

... În studiul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și anti-imperialistă — eveniment de însemnătate istorică fundamentală, care a marcat începutul unei noi epoci în dezvoltarea societății românești, a deschis României calea unor profunde transformări revoluționare, a înfăptuirii celor mai înalte aspirații de libertate și progres ale națiunii noastre — este semnificativ, atractiv și educativ ca elevii, sub îndrumarea profesorului, să cunoască în detaliu mersul evenimentelor din ziua de 23 August 1944: „Revoluția a început prin arestarea guvernului de dictatură militară-fascistă și formarea unui guvern de uniune națională, din care făcea parte și Partidul Comunist Român. În aceeași noapte a început lupta împotriva ocupanților hitleriști, care au încercat să răstoarne noul guvern și să restabilească dictatura militară-fascistă“¹² ... În dimineața zilei de 23 August, Ion Antonescu aduce la cunoștința guvernului, la Snagov, măsurile stabilite pentru organizarea unor noi linii de rezistență ... În aceste condiții, s-a hotărît să se treacă la acțiune ... La orele 16,00, dictatorul vine la Palat, pentru o audiență la rege ... Garda Palatului fusese pusă în alarmă... Reprezentanții P.C.R. sînt de acord ca arestarea să se facă de către grupa de militari desemnată în acest scop.

În discuția cu regele Mihai, mareșalul refuză să accepte semnarea armistițiului. ... La orele 17,00, Ion Antonescu și Mihai Antonescu sînt arestați și închiși într-o cameră seif; se arestează și alți membri ai guvernului...

La orele 18,00, Comandamentul Militar al Capitalei transmite unităților dinaintea stabilite ordinul „Pajura“ (alarmă și pregătire de luptă) ... La orele 18,30, se comunică ordinul „Stejar extremă urgență“ (intrarea în dispozitivul de luptă, apărarea instituțiilor și blocarea obiectivelor hitleriste) ... La orele 22,00 se difuzează la posturile de radio Proclamația, prin care se anunță doborîrea dictaturii militaro-fasciste. ...

IV. Concluzii

Cele de mai sus — determinările teoretico-metodologice, modalitățile de reținere și selecție a faptelor semnificative, metodică introducerii lor în lecții — fiind spuse, ne mai rămîne să formulăm cîteva întrebări și să le găsim răspunsul.

1. S-a subliniat necesitatea folosirii detaliilor care trimit, cu maximă limpezime, la esențele proceselor istorice. Înseamnă oare aceasta că accidentul istoric trebuie exclus din câmpul nostru de observație? La 18 iunie 1815, la Waterloo, armatele napoleoniene au fost înfrînte și Primul Imperiu francez s-a prăbușit defi-

¹² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntarea la Sesiunea solemnă comună al C.C. al P.C.R., Marii Adunări Naționale și Consiliului Național al Frontului Democrației și Unității Socialiste consacrată împlinirii a 40 de ani de la înfăptuirea actului revoluționar de la 23 August 1944*, în „Scînteia“, 23 August 1984, p. 1.

nitiv. Unii istorici au afirmat că lucrurile ar fi căpătat o altă întorsătură de n-ar fi fost greșelile mareșalului de Grouchy, care n-a putut împiedica unirea forțelor prusiene cu cele engleze, pe cînd trupele sale se găseau în acea zi departe de locul bătăliei. Lucrurile stau însă altfel: dacă Napoleon ar fi obținut din nou victoria la 18 iunie, înfringerea ar fi survenit totuși inevitabil după aceea, deoarece potențele Imperiului se apropiiau repede de epuizare, în timp ce împotriva-i se ridica tot mai puternic nu numai coaliția unor state, ci și lupta eliberatoare a popoarelor continentului. Și tot așa, dacă n-ar fi survenit atentatul de la Sarajevo, Puterile Centrale ar fi găsit alt pretext pentru a declanșa primul război mondial, pe care-l pregăteau cu asiduitate de multă vreme. A găsi justa expresie a raportului între necesitate și întîmplare se dovedește, de asemenea, una din sarcinile noastre importante.

2. În cele de mai sus s-a arătat trebuința preluării unui bogat material faptic. Poate fi el oare întrebuițat *tale quale*, așa cum ni-l transmit izvoarele istorice? În secolul al XVIII-lea, în Transilvania și Ungaria se constată o permanentă concurență între nobilime și Imperiul habsburgic, fiecare declarîndu-și străduința de „ocrotire” a iobagilor!! În această dispută, atît nobilimea, cît și statul le invocă mizeria și le ia apărarea împotriva celuilalt, îmbrăcîndu-și în haine umanitare propriile intenții: Imperiul era interesat să conscrie o masă contribuabilă crescîndă pentru sporirea veniturilor erariale; stăpîinii funciari urmăreau sustragerea, în cît mai mare măsură, a iobagilor de la exploatarea de către stat, pentru a suporta tot mai multe sarcini feudale¹³.

Aceeași ostentație în afișarea unor intenții, care de fapt are menirea de a ascunde realitățile, se întîlnește și la acele cercuri de azi, care afirmă că națiunea ar fi un concept depășit, în ciuda faptului că socialismul aduce cu sine înflorirea vieții naționale a popoarelor; că în ultimele decenii și-au cucerit independența aproape 100 de noi state, în multe din ele constituirea națiunii fiind o problemă extrem de actuală; că chiar și în țările capitaliste dezvoltate apar nu puține probleme, în legătură cu dezvoltarea mai departe a națiunilor. Se evidențiază, desigur, acțiunea interesată a cercurilor politice, dornice să-și instaureze dominația și influența în noi zone ale lumii. Apare limpede justetea politicij P.C.R. cu privire la necesitatea întăririi independenței și suveranității naționale a fiecărei țări, asigurării deplinei egalități între toate statele, colaborării lor reciproc avantajoase.

Ceea ce atrage atenția asupra faptului că problema tratată în paginile anterioare este importantă nu numai pentru practica didactică, dar și pentru cercetarea științifică, deoarece istoricul are a analiza cu scrupulozitate sursele pentru a discerne realitățile de false aparențe.

¹³ D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 27—28.

Planuri de lecții comentate

REFORMA, LUPTA ÎMPOTRIVA DOMINAȚIEI BISERICII CATOLICE ȘI A ABSOLUTISMULUI MONARHIC ȘI ÎMPLETIREA EI CU LUPTA ANTIFEUDALĂ A FORȚELOR PROGRESISTE

(clasa a XI-a, cursul *Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale*)

1. Reforma — definiție¹;
2. Condițiile istorice în care a avut loc Reforma²;
3. Cauzele Reformei³;
4. Principalele aspecte ale Reformei⁴;
5. Urmările Reformei⁵.

Concluzie : Reforma a fost o mișcare general potrivnică abuzurilor bisericii catolice, în care masele țărănești s-au ridicat atât împotriva feudalității bisericești cât și a celei laice. Mișcarea a fost însă folosită de feudalitatea princiară din Germania, pentru consolidarea fărâmițării politice a acestei țări. Încercarea reacțiunii feudalo-catolice, sprijinită de monarhia absolutistă spaniolă, de a zdrobi forțele progresiste din Țările de Jos, a fost înfrântă datorită primei revoluții burgheze din lume, care a avut caracterul unui război de eliberare națională.

Comentariu istoric

1. Reforma — produsă în Europa occidentală în cursul sec. al XVI-lea — reprezintă o mișcare social-politică și ideologică, cu caracter antifeudal și antibisericesc, urmărind o reînnoire a societății timpului. Mișcarea de reformă a combătut puternic ideologia bisericii catolice, care domina orînduirea feudală, prin folosirea unui înveliș religios pentru manifestarea intereselor țărănimii, plebei orășenești, burgheziei precum și a unei părți a nobilimii.

2. Această mișcare a devenit amplă în condițiile unor mari prefaceri în viața economică, socială, politică și culturală, datorită formării economiei de tip capitalist, ascensiunii burgheziei, a tendinței spre monarhia absolutistă și apariției noii culturi a Renașterii.

3. Se pot distinge mai multe categorii de cauze ale apariției Reformei :

a) *Cauzele economico-sociale* — Privilegiile de care se bucura biserica (imunitatea și scutirile fiscale), cât și bogățiile de care dispunea (în special pămînturile adunate prin dani, care în Germania cuprindeau 1/3 din totalitatea solului), au determinat apariția în lumea catolică a unei vaste mișcări de secularizare a bunurilor bisericești, acțiune în care toate clasele și categoriile sociale își urmăreau propriile interese. La începutul secolului al XVI-lea, secularizarea era mai intens dorită, datorită lipsei tot mai acute de pămînt pe care o simțeau țărani, micșorării feudelor prin moștenire și scumpirii generale a vieții.

b) *Cauzele de ordin moral* — Creșterea abuzurilor bisericii (vînzarea funcțiilor bisericești, favoritismul și cumulul de venituri, extinderea comerțului cu indulgențe și în general dezvoltarea exagerată a fiscalității papale) mai ales în

Germania, unde a profitat de starea de anarhie politică, precum și imoralitatea pe care o afișa în special curtea papală și înaltul cler de origine feudală, ce duceau o viață de lux și desfătări, au provocat o indignare crescândă față de asemenea practici (anterior criticate de John Wyclif și Jan Hus) și aspirația spre o schimbare, pentru o reformă.

c) *Cauzele ideologice* — Sub influența umanismului, care a dezvoltat spiritul critic și antiobscurantist, a avut loc reexaminarea învățăturii bisericești în căutarea autenticului, a textelor originare. Prin înlăturarea interpretărilor eronate și rigide, a apărut posibilitatea pentru unii umaniști (reformatorii de la Oxford, Johann Reuchlin, Ulrich von Hutten și mai cu seamă Erasmus de Rotterdam) de a alcătui cuezătoare scrieri satirice, care criticau necruțător corupția și ignoranța clerului, recomandând totodată simplificarea cultului religios. Această cerere corespundea revendicărilor orașenilor, indiferent de starea socială (săraci sau bogați), cu privire la organizarea unei biserici ieftine. Prin activitatea lor acești umaniști au slăbit considerabil prestigiul bisericii catolice, pregătind în felul acesta terenul pentru Reformă.

d) *Cauzele politice* — Respingerea de către suverani a amestecului papalității în treburile interne (în Anglia, Scandinavia, Germania) și teama pe care o manifestau cțiva principii germani, la începutul secolului al XVI-lea, față de proiectele imperiale de centralizare (ale împăraților Maximilian I și Carol Quintul), a îndemnat la căutarea oricărui prilej care putea contribui la întărirea autorității princiare, în dauna dinastiei de Habsburg și a bisericii catolice. Ori, Reforma a fost tocmai acea ocazie așteptată, în întâmpinarea căreia principii au venit, pentru realizarea propriilor intenții.

4. Principalele aspecte ale Reformei :

a) *Luteranismul* — A apărut în Germania, unde datorită faptului că biserica exercita o apăsare mai intensă, a avut loc o lărgire a luptei anticatolice și anti-papale. Cel care a avut inițiativa Reformei a fost Martin Luther (1483—1546), care în oct. 1517 s-a ridicat împotriva vnzării de indulgențe, datorită cărora după spusele clericilor, păcatele se iertau prin mijlocirea bisericii catolice (cele 95 de teze expuse la Wittenberg). Învățătura sa religioasă, pornind de la ideea mntuirii printr-o puternică credință întemeiată pe cunoașterea Bibliei, tradusă în limba maternă, refuza să recunoască hegemonia universală a bisericii catolice, puterea supremă a papei de la Roma și ierarhia bisericească. El s-a pronunțat pentru secularizare, și asocierea credincioșilor într-o biserică germană de sine stătătoare neierarhizată și necostisitoare, cu un cult religios mai simplu, oficiat în limba germană, care excludea adorarea icoanelor. Biserica luterană urma să fie subordonată puterii laice, ceea ce fiind întru totul pe placul puterii princiare, a primit de la aceasta tot sprijinul necesar reușitei și dăinuirii sale.

b) *Calvinismul* — Învățătura elaborată de Jean Calvin (1509—1564) la Geneva, spre mijlocul sec. al XVI-lea, a constituit o formă radicală a Reformei. Deoarece Calvin considera că fiecare om era „predestinat” la moartea sa fie mntuirii, fie chinurilor veșnice, el îndemna pe credincioșii săi să caute izbăvirea numai printr-o viață activă și cumpătată. Biserica calvinistă fiind lipsită de ritualuri, era ieftină și permitea manifestarea spiritului de independență al adepților ei, printr-o organizare republicană în comunități locale libere. De aceea, calvinismul, cu toată intoleranța sa, a fost deosebit de atrăgător pentru elementele cele mai active ale burgheziei, în tendința lor spre dominație economică și politică. Însă, deoarece cal-

vinismul promova atitudinea antifeudală și antiabsolutistă, suveranii au văzut în el o primejdie și au adoptat față de reforma sa o atitudine ostilă.

c) *Anglicanismul* — Regele englez Henric al VIII-lea (1509—1546) din motive politice a impus Reforma între anii 1531—1534, când după ce a luat o serie de măsuri pentru restrângerea influenței pe care o exercita papalitatea, a sfârșit prin a se proclama șeful suprem al bisericii din Anglia, căreia i-a secularizat îndată averile.

d) *Reforma populară* — Thomas Münzer (cca. 1490—1525), în cadrul Reformei, a adresat țăranilor și elementelor plebeie de la orașe, care doreau să înlăture asupra și exploatarea, chemarea de a duce o luptă revoluționară, pentru instaurarea prin violență a unei societăți având la bază comunitatea bunurilor și deplină egalitate între oameni.

Intrucit, în anul 1529, împotriva unei hotărâri a dietei imperiale care interzicea propagarea luteranismului, o serie de principii și orașe au protestat, termenul de protestant a început în mod obișnuit să fie aplicat tuturor adepților Reformei, indiferent de aspectul ei.

5. Rezultatele Reformei se prezintă astfel pentru cea de a doua jumătate a sec. al XVI-lea :

a) *Consecințe ideologice* — Difuzarea Reformei a distrus unitatea și autoritatea bisericii catolice. Schismele protestante au smuls numeroase popoare obedienței față de Roma. Dacă luteranismul s-a întins cu precădere în nordul Germaniei, Țările Scandinave și pe teritoriile din jurul Mării Baltice, calvinismul a pătruns viguros în Țările de Jos și în Scoția, iar spre răsărit cele două mișcări de reformă s-au infiltrat pînă în Transilvania. În fața acestei primejdii, care cu trecerea timpului amenința să ruineze întregul edificiu al catolicismului, se cereau adoptate măsuri urgente.

Contrareforma a fost acțiunea de stăvilire energică a răspîndirii Reformei și de recîștigare a terenului pierdut, pe care a organizat-o papalitatea și clerul italian în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, cu sprijinul puternic al statului feudal-absolutist spaniol și al dinastiei Habsburg. Această acțiune a forțelor reacționare împotriva progresului a fost promovată de conciliul de la Trento (1545—1563), care a menținut integrală învățătura catolică și a luat măsuri pentru întărirea puterii papale și a disciplinei în rîndurile clerului. Contrareforma pe care a dirijat-o conciliul, s-a folosit de următoarele mijloace eficiente : 1. Ordinul călugăresc al cavalerilor iezuiți („Compania lui Iisus” întemeiată de cavalerul spaniol Ignățiu de Loyola), cu misiuni de propagandă, aprobat de suveranul pontif în 1540 ; 2. Inchiziția reorganizată ca tribunal al Sfîntului Oficiu, în 1542 ; 3) Congregația Indexului, un departament creat în 1543 pentru a întocmi „indicele cărților interzise”. Avînd la dispoziție astfel de instrumente, Contrareforma știind să folosească mai des iscusința decît forța, a recuperat pentru catolicism sudul Germaniei și al Țărilor de Jos. O trăsătură specifică pentru Contrareformă a fost recrudescența misticismului, care a căpătat un caracter militant, deoarece pretutindeni unde a acționat a luat înfățișarea unei adevărate cruciade catolice.

b) *Consecințe economice* — Biserica a pierdut importante venituri, iar prin secularizarea bunurilor bisericești s-a produs un uriaș transfer de proprietate, în folosul unei apreciable părți a principilor germani, monarhilor, nobililor și chiar a burgheziei. Reforma, în special calvinismul, a creat condiții prielnice formării

și dezvoltării economiei de tip capitalist, prin stimularea activității profesionale, a acumulărilor de capital și acordării creditelor cu dobîndă.

c) *Consecințe sociale* — Reforma a trezit speranțe de rapidă împlinire a aspirațiilor sociale, pentru toți aceia care se aflau într-un impas economic sau erau tot mai greu exploatați. Așadar, dacă a avut o răzvrătire a cavalerilor care rivneau să profite de secularizări (1522—1523), cu mult mai însemnate au fost mișcările sociale ale maselor populare, deja influențate de ideile revoluționare ale lui Thomas Münzer : agitația plebei orășenești din Saxonia (la Zwickau, Wittenberg, Allstedt, 1521—1522) și în special războiul țărănesc german (1524—1525).

Războiul țărănesc german — Răscoala, după ce a început în regiunea Pădurii Negre (comitatul Stühlingen) în iunie 1524, a cîștigat repede teren întinzîndu-se în primăvara lui 1525 pînă în Saxonia la nord, iar spre răsărit pînă în Carintia. Ea a fost mai intensă în Suabia și Franconia și a atins o vigoare deosebită în Turin-gia, unde conducerea mișcării a luat-o Thomas Münzer. Dacă în rîndul răscula-ților, moderații se mulțumeau numai cu desființarea șerbiei și cu micșorarea obli-gațiilor, elementele radicale chemau la desființarea clasei feudalilor, a întregii orînduiri feudale. Prin mulțimea participanților organizați militărește, prin inten-sitate și scopurile urmărite, răscoala a căpătat ulterior caracterul unui război țărănesc. Dar înfrîngerea răsculaților în mai 1525, determinată în parte de tră-darea patriciatului orășenesc, a fost însoțită de o sălbatică represiune, de înăsprirea șerbiei și de menținerea mai îndelungată a relațiilor feudale în Germania.

d) *Consecințe social-politice* — Reforma a avut drept urmare întărirea puterii princiare în Germania, care opunîndu-se din răspuneri împăratului Carol Quintul, l-a împiedicat pe acesta să întemeieze o monarhie absolutistă și să-și realizeze ambițiile pe continentul european. Pacea de la Augsburg din 1555 (care în privința conștiinței acorda libertate numai principilor, impunîndu-se supușilor să o urmeze pe cea a stăpînilor, deși a stabilit în mod oficial scindarea Germaniei între pro-testanți și catolici, aceștia au continuat să se înfrunte, recurgînd la ajutorul extern. Această luptă avea să se transforme ulterior într-un conflict european de amploare — războiul de treizeci de ani — datorită unei hotărîte contraofensive catolice, pe care au declanșat-o Habsburgii din Germania cu sprijinul celor din Spania, în vederea unificării statale. În Spania (care a dobîndit hegemonia politică în Europa apuseană după anul 1559, datorită succeselor înregistrate în confruntarea cu Franța), monarhia a urmărit consolidarea absolutismului și a sprijinit reacțiunea feudalo-catolică. Asumîndu-și rolul de campion al Contrareformei în calitatea ei de putere hegemonică, Spania a obținut succese minore (anexarea temporară a Por-tugaliei), dar s-a ales cu înfrîngeri majore din partea forțelor progresiste ale vremii (în Țările de Jos).

Prima revoluție burgheză din istorie — Economia capitalistă a Țărilor de Jos (care dispuneau de autonomie politică în cadrul posesiunilor aparținînd re-galității spaniole) a făcut în sec. al XVI-lea considerabile progrese în partea lor nordică (în domeniul manufacturilor, al comerțului maritim și al fermelor agri-cole), unde a pătruns cu precădere calvinismul. Deoarece politica absolutist-cato-lică rigidă a Spaniei necesita cheltuieli imense, regele Filip al II-lea (1556—1598) a desfășurat în aceste teritorii bogate o fiscalitate crescîndă, care amenința să provoace un dezastru economic. Această apăsare fiscală a cauzat o stare de nemul-țumire generală, care a fost amplificată de încercarea de a limita vechile libertăți locale (fapt în care populația vedea o tentativă de introducere a absolutismului) și

prin valul de teroare generat de aplicarea necruțătoare a Contrareformei. În asemenea împrejurări, masele populare au pornit în anul 1566 o puternică mișcare revoluționară, care pe parcurs s-a generalizat și s-a intensificat, ca răspuns la represiunea violentă a ocupanților spanioli. *Mișcarea s-a transformat, datorită rolului conducător pe care și l-a asumat burghezia, într-o revoluție burgheză timpurie, cu caracter antifeudal și de eliberare de sub jugul străin.* Extinderea luptelor în provinciile sudice ale Țărilor de Jos și jefuirea Anversului de către spanioli, a determinat unirea acestor teritorii cu provinciile din nord prin acordul de la Gand (1576), pentru a obține retragerea trupelor invadatoare. Dar în sud, nobilimea și patriciatul orășenesc, alături de clerul catolic, fiind speriați de avântul acțiunilor revoluționare întreprinse de masele populare, care au reușit să preia conducerea unor orașe, au trădat revoluția în anul 1579, prin recunoașterea stăpînirii spaniole. În același an, cele șapte provincii din nord fiind hotărîte să continue lupta de eliberare, s-au grupat în Uniunea de la Utrecht, iar în anul 1581, nămairecunoscîndu-l pe regele spaniol, au alcătuit o republică independentă, care purta numele de Provinciile Unite (cunoscută mai tîrziu sub numele de Olanda). Noul stat a reușit să obțină din partea Spaniei în 1609 o primă recunoaștere, prin armistițiul încheiat pentru 12 ani, recunoașterea definitivă a independenței sale avînd loc abia în 1643, o dată cu păcile westfalice, după încheierea războiului de 30 de ani. În felul acesta, în timpul revoluției, burghezia cu sprijinul maselor populare a înfrînt feudalismul, luînd puterea împreună cu nobilimea, în prima republică burgheză din lume, ceea ce i-a permis să impună exploatarea capitalistă și să creeze condiții prielnice dezvoltării forțelor de producție capitaliste, cu toate că s-au menținut încă numeroase rămășițe feudale.

e) *Consecințe asupra culturii* — Reforma a grăbit introducerea limbilor materne în cultura scrisă, influențînd dezvoltarea învățămîntului. În Olanda, primul stat burghez, a existat un mare interes pentru activitatea științifică, mai ales în optică, matematică și domeniul juridic. Față de mediocritatea creației artistice din lumea germană, tot în Olanda, pentru a satisface preferințele burgheziei s-a dezvoltat o artă civilă de un excepțional realism, în cuprinsul căreia locul cel mai reprezentativ îl ocupa pictura (portretele individuale sau în grup, scene din viața casnică, peisajele). Sub înfruierea Contrareformei, care a revenit la gîndirea scolastică, a fost încurajată Antirenașterea, ceea ce a dus la decadența umanismului și a artelor plastice. A fost promovată o artă „triumfalistă”, de efect, teatrală pusă în slujba învățăturii religioase, care din convenționalism multiplica aceleași motive, folosind stilul baroc (caracterizat prin asimetrie, abundența ornamentelor și prin monumental), pentru a stîrni emoții de natură mistică.

Comentariu metodic

Potrivit programei școlare, tema privitoare la Reformă și luptele cu caracter social și politic care i-au urmat, trebuie parcursă într-o singură oră. Ea are o importanță bine stabilită, prin strînsa ei contingență cu Renașterea, împreună cu care face parte dintr-o temă mai largă, cu privire la mișcările ideologice și social-politice împotriva dominației feudalo-bisericești, ce au avut loc în etapa destrămării feudalismului.

Densitatea temei necesitînd organizarea ei logică, claritate și o anumită fluentă în prezentarea ei, impune folosirea metodei expunerii timp de cca. 40 de

minute, pe baza explicației care poate fi însoțită de unele elemente demonstrative (eventual unul sau două texte de la sfârșitul manualului de clasa a XI-a).

Pentru că profesorul trebuie să dedice mult timp explicației, poate lua în considerare o schemă la tablă cât mai sintetică, cuprinzând în liniile cele mai generale problematica lecției. În continuare, ținându-se seama de cauzele Reformei, se face o prezentare a celor mai semnificative curente ale ei și efectele pe care le-a avut, dând atenție unor noțiuni cu totul noi sau care obligă la o reîmprospătare a memoriei elevilor ca, de exemplu: Reformă, Contrareformă, ideologie, imunitate, indulgență, secularizare, protestant, iezuit, index, războiul țărănesc, baroc. Dintre toți acești termeni, o mențiune specială merită cuvântul ideologie, pe care este mai firesc să-l explicăm, prin sfera sa de cuprindere: toate ideile politice, juridice, morale, religioase, artistice, filozofice etc.

În complexitatea problemelor pe care le ridică tema, se pot distinge câteva idei călăuzitoare, cu valențe educative: a) regresul puterii catolicismului, prin acțiunea convergentă a participanților la Reformă, indiferent de aspirații; b) adeziunea pe care a avut-o în rîndul maselor populare mișcarea de reformă a lui Mûnzer, care conținea cele mai avansate idei ale vremii; c) victoria principiilor împotriva țărănilor a contribuit la menținerea timp îndelungat a feudalismului în Germania; d) forțele progresiste din Țările de Jos au biruit în confruntarea pe care au avut-o cu monarhia feudalo-absolutistă spaniolă, punînd bazele primului stat burghez.

Un prilej de angajare a dialogului cu elevii îl constituie umanismul și influența sa, precum și comentarea textului citit în clasă. În rest, harta ne ajută la stabilirea zonelor de răspîndire a Reformei.

OCTAVIAN CRISTESCU

BIBLIOGRAFIE

- Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, ESPLP, București, 1958, p. 31—134.
 A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, Editura științifică, București, 1968, p. 249—282.
 A. Ștekli, *Thomas Mûnzer*, Editura tineretului, București, 1963.
 C. Mureșan, *Focul ocrotit de ape*, Editura științifică, București, 1960.

FORMAREA ȘI DEZVOLTAREA PROLETARIATULUI (PÎNĂ LA 1871) (clasa a XII-a)

Cursul Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane

I. Problematica lecției

A. *Formarea proletariatului* — Corelația cu momentul producerii revoluției industriale cu nivelul de dezvoltare al forțelor de producție, cu formele de organizare a producției, cu deosebiri pe mari zone geografico-politice, pe țări.

a) Noțiunile: proletar — clasa muncitoare¹

b) Sursele de formare²

c) Momentul formării³

d) Nivele de exploatare, nivele de organizare a clasei muncitoare — trepte în creșterea gradului de conștiință de clasă⁴.

e) Teorii și concepții premarxiste însușite de proletariat vizînd ameliorări și schimbări sociale.

f) Forme de luptă⁵.

B. *Crearea socialismului științific*

a) Baze teoretice, baze materiale ale socialismului științific⁶.

b) K. Marx, Fr. Engels, Creatorii sistemului teoriilor științifice despre lume și societate.

c) Revoluția produsă de marxism în gîndire. Perspective. Creșterea gradului de conștiință și maturitate politică a clasei muncitoare.

d) Ecoul înnoirilor teoretice, al acțiunilor revoluționare în România.

C. *Spre constituirea mișcării muncitorești mondiale — formațiunea internațională a clasei muncitoare.*

A. *Organizatoric* — Internaționala I (1864—1876)

a) Constituire⁷; organele de lucru⁸

b) Funcționare⁹ — Rezultate meritorii¹⁰

B. *Revoluționar* — Comuna din Paris (18 martie—28 mai 1871)

a) Războiul franco-prusac — context și cadru de radicalizare proletară și de proclamare a Comunei.

b) Organizarea și programul Republicii socialiste a celor 72 de zile.

c) Lideri — spiritul internaționalist¹¹.

d) Ecoul Comunei din Paris în România. Români pe baricadele Comunei.

e) Sfîrșitul Comunei — Învățămintele experienței revoluționare pentru constituirea partidelor politice¹²; perspectivele revoluției proletariatului.

II. Comentariu istoric

A. *Formarea proletariatului*

1. Înțelegerea celor două noțiuni se poate face prin sesizarea procesului de formare al muncitorilor, legat de producția industrială în urma trecerii de la atelier la manufactură ca urmare a revoluționării forțelor de producție. Procesul de pauperizare are loc în condițiile acțiunii legilor economice obiective ale capitalismului. Procesul acesta al sărăcirii, al ruînării sau proletarizării, va genera o masă de oameni legați de viața manufacturilor, prin salariu ca umic „venit“.

În condițiile capitalismului premonopolist, noțiunea de proletariat desemnează începuturile clasei muncitoare, clasa fundamentală a capitalismului, ai cărei „Subiecți“ se identifică prin lipsa mijloacelor de producție, prin producerea plus-valorii și înstrăinarea muncii. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, în condițiile trecerii capitalismului la imperialism, proletariatul legat de producția de fabrică, tot mai numeros, mai organizat (aparitia partidelor social-democratice), cu o conștiință de clasă formată, devine, după „rigorile“ date de Lenin noțiunii de clasă, ceea ce numim clasa muncitoare.

2. Analizînd sursele de formare ale proletariatului, țărani pauperi și mizeriașii ruinați, avem în vedere modelul clasic al Angliei, țara care a făcut revoluția industrială, devenind „atelierul lumii“ cel mai dezvoltat și mai bogat stat, cu cel mai vast imperiu colonial, în care, după cum aprecia un document, „soarele nu apune niciodată, dar nici sîngele nu se usucă niciodată“. Engels aprecia dezvoltarea

Angliei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cunoscând de altfel direct situația din această țară unde reprezenta firma Comercială a tatălui său, spunând : „Nici o țară din lume nu se poate măsura cu Anglia în bogăție și putere“. Această supremație era dată de dezvoltarea mașinismului, de forța aburului, a cărei introducere a jucat un adevărat rol revoluționar, de trecerea economiei acestei țări bazată pe lemne și apă la o economie bazată pe cărbune și fier.

Eliberarea forței de muncă, cât și descătușarea din punct de vedere juridic a țăranului englez de land-lorzii deținători de întinse manor-uri (denumirea pentru feud în Anglia) s-a făcut încă sub Henric al VIII-lea prin acea practică a „împrejmuirilor“, de transformare a întinselor proprietăți în ferme bazate pe creșterea vitelor, a oilor în special a căror lână se desfăcea cu succes pe piața europeană, mai ales flamandă. O parte a vechii nobilimi legată de producția pentru piață interesată în economia de schimb, devine ceea ce se numea noua-nobilime.

Eliberarea deplină a unui „excedent“ de forță de muncă, țăranimea, a dus la o deplasare a acestora spre zonele bogate în minereuri și cărbune care vor deveni și centre urbane totodată, de o intensă concentrare demografică. Industria engleză va putea absorbi întreagă această forță de muncă.

Numărul celor lipsiți de mijloace de întreținere era mare, formînd mereu o populație urbană parazită pe care legislația Parlamentului așa-numită de Marx „legislație riguroasă“ avea s-o aibă în vedere. Din rîndul acestei populații „semi-încadrate“ odată cu adîncirea conflictelor religioase din Arhipelag, se va recruta masa de emigranți care-și vor căuta izbăvirea peste Ocean în Coloniile engleze de pe Coasta Atlanticului, a Americii de Nord.

Pe de altă parte, revoluția industrială care a însemnat transformarea Angliei cu cele 1300 fabrici ale ei (la 1833) într-o mare prelucrătoare de bumbac, de pe urma acestei industrii ținînd peste 1 milion și jumătate de locuitori, a dus la ruinarea micului producător care nu mai putea face față concurenței. În 1842, în Wells existau 1 430 000 de pauperizați iar în Irlanda 2 300 000. La 1851 Anglia număra cea mai numeroasă clasă muncitoare — 4 100 000, ceea ce a reprezentat 23% din populația ei.

3. „Revoluția industrială, semnificînd introducerea mașinii cu abur, a mecanizării, a adus cu sine relațiile capitaliste de producție. Înlăturarea obligațiilor feudale ale țăranilor dependenți, a opreliștii breslelor, pe de altă parte acumularea primitivă a capitalului din jaful colonial, din comerțul transoceanic la care se adaugă eliberarea forței de muncă numeroase și ieftine formînd „armata de rezervă a muncii“ sînt cîteva din posibilele elemente de identificat în momentul trecerii la capitalism și al conturării distincte a celor două clase sociale. În orașele republicii Italiene, în Flandra, momentul apariției proletariatului se leagă de activitatea comercială bancară încă din secolele XIV—XV, dar de o generalizare a relațiilor capitaliste poate fi vorba în contextul mai larg european din sec. XVII. După revoluția burgheză din Țările de Jos (1566) în Anglia, la sfârșitul secolului al XVII-lea după 1688 „revoluția glorioasă“ și mai ales prin marile invenții în industria textilă și construirea primei mașini cu aburi, rentabilă economic, de James Watt (1769). Nu întîmplător Anglia devine „leagănul“ capitalismului și „modelul“ noii orînduirii, pentru mai bine de un secol Manchesterul, Liverpoolul, Birminghamul devin centrele urbane care înghit masiv forța de muncă ieftină.

Nu întimplător gândirea economică ia naștere în Anglia, unde Adam Smith (1723—1790), primul mare reprezentant al economiei politice clasice engleze, scrie acum lucrarea „Cercetare asupra naturii și cauzele avuției națiunilor” (1776).

În Franța „momentul” formării proletariatului poate fi pus în jurul lui 1815 după campaniile lui Napoleon, și pînă la revoluția din iulie 1830, cînd dezvoltarea industriei metalurgice, textilă, a obiectelor de marochinărie i-a avînt. Uzinele de la Creusot produceau anual 30—40 de mașini cu abur. În 1820 erau 65 de mașini cu abur iar la 1830, 625.

Proprietatea capitalistă începe să se extindă și asupra pămînturilor distrugînd micile gospodării. Relațiile de producție capitaliste catalizate de campaniile militare napoleoniene se dezvoltă și în statele italiene unde sfîrșimă căsușele feudale în regatele, principatele și ducatele peninsulei aflate sub control habsburgic, papal sau dominația Bourbonilor spanioli (în sud „Regatul celor două Sicilii”). În același sens vor evolua lucrurile și în imperiul habsburgic și mai ales în Prusia. Relațiile agrare-feudale în statele imperiului habsburgic, în general în sud-estul Europei, ca și-n țările române, vor determina o pauperizare parțială lentă, relațiile capitaliste ținînd de eliberarea juridică a țăranului, dar nu și economică, coexistînd cu cele feudale (munca în ateliere și manufacturi se va desfășura în contul obligațiilor feudale introducîndu-se în același timp forme de salarizare). După 1848 desființarea iobăgiei, producția de cereale și de vite pentru piața de schimb, exploatarea zăcămintelor miniere, petroliere, construcția de căi ferate vor adînci procesul pauperizării și proletarizării. În spațiul Asiei și Africii relațiile capitaliste vor pătrunde brutal, pe calea exploatării coloniale a metropolei, rămînd în interferență cu cele feudale (sfîrșitul secolului al XIX-lea).

4. Procesul pauperizării aduce o inevitabilă sărăcie masivă, un șomaj în cele mai diverse categorii și clase sociale. Paralel cu proletariatul va exista și acea categorie, folosită ca „masă de manevră” diversionistă împotriva unității de opinie, de acțiune, de clasă a muncitorului, este vorba de „lumpen proletariat”, cum e cunoscut de la germanul Lump: haimana. Muncind pînă la 16—18 ore pe zi, bărbați, femei, copii exploatați nemilos, fără nici o reglementare a muncii, proletariatul nu a identificat inițial cauzele juste ale exploatării. Ei și-au îndreptat furia asupra mașinilor — mișcarea Luddiților (în Anglia de la numele lui N. Ludd, primul care ar fi distrus o mașină) sau concurența între muncitori, ceea ce demonștra lipsa de maturitatea politică, organizatorică, cum este cazul întovărășirilor de calfe în Franța (așa-numite Compagnonage).

5. Frămîntările sociale semnificative care angajează proletariatul ca forță în acțiune, ca urmare de unui antagonism social creat între noile clase, se deschid cu mișcările lyoneze din 1831 și 1834. Cum remarcă muncitorul Auguste Collin în broșura publicată în 1831, „Strigătul poporului”. „Am scuturat jugul aristocrației de singe, pentru a cădea sub jugul aristocrației financiare”. Am izgonit pe tiranii cu titluri pentru a ajunge sub puterea tiranilor cu milioane”. Ziua de muncă ajungea pînă la 13—15 ore, chiar 18 ore. Nici copiii nu erau scutiți de roata nemiloasă care le ucidea tinerețea, energia, viitorul. Lucrau de la patru ani și jumătate, ajungînd în adolescență la o zi de lucru de 14—15 ore. Salarizarea era de asemenea inechitabilă: pentru o zi de 13 ore, un bărbat primea în 1870, 1,78 franci, o femeie 0,77 franci, un copil 0,55 franci. Legislația interzicea muncitorilor dreptul la asociere, grevă, conflict. În caz de litigiu cu patronul aceștia aveau cîștig de cauză fiind crezuți „pe simpla lor afirmație” (menționa codul civil) despre situația grea care cul-

mina cu privarea de libertate a unor muncitori). Scriitorul Victor Hugo arăta: Beciuri din Lille ! Sub pietrele boltite / Atîția mor în grele suferinți, / Din grele dureri, nedrămuite / Vin bogățiile ce-aveți o prinți !". Muncitorii ridicați la luptă arboraseră pe drapelul lor deviza „Să trăim muncind sau să murim luptînd". Era prima mare revoltă proletară. I-au urmat frămîntările din Paris, din 1832, dar mai ales cele din 1834 din Paris, Lyon, în care muncitorii și-au avut o organizație, „Societatea drepturilor omului". Lupta lor cunoștea saltul remarcabil adus de obiectivele politice ale revendicărilor, la loc de frunte situîndu-se lozinca luptei pentru republică. Luptele din 1834 prin amploarea lor au ajuns în preajma unui război civil.

O a doua mare frămîntare cu caracter muncitoresc, revendicativ cu privire la ziua de muncă și dreptul de organizare, o avem în Anglia, țara liberalismului-burghez, la puțină vreme după votarea noii legi electorale — 1832, care lărgea dreptul de vot asupra unor orașe industriale noi, dar nu cobora vechiul cens ridicat, după ce în anii 1833 se dăduse prima legislație a muncii în care se interzicea angajarea copiilor sub 9 ani în fabrică exceptînd filaturile de mătase. Începuturile îndepărtate ale mișcării pentru lărgirea dreptului de vot le găsim în 1832, dezvoltîndu-se în 1836, avînd la bază organizații formate din mici burghezi, moșieri, lucrători, sub conducerea lui William Lovett. Caracterul mai accentuat muncitoresc a crescut treptat ajungîndu-se ca la mitingul popular din 1837, să se precizeze și programul de revendicări politice. Charta ce a fost elaborată a dus la sînzura punctelor de vedere ale forțelor participante la mișcare, privind impunerea și respectarea ei. De remarcat că reprezentanții muncitorimii s-au grupat în „partidul forței fizice" fiind partizanii insurecției ca unic mijloc de legătură.

Stingerea mișcării în prima ei fază s-a datorat formulărilor venite de la organul conducător al mișcării, Conventul, care a demobilizat muncitorimea, solici-tîndu-i doar întruniri și demonstrații pașnice. În a doua fază a mișcării se accentuează caracterul proletar, constituindu-se chiar un prim partid politic al muncitorimii, la 20 iulie 1840 la Manchester, numit „Asociația națională a chartiștilor". Charta formulată de această dată avea nu mai puțin de 3 315 000 semnături. Fiind din nou respinsă de Parlament masele muncitoare declanșează o puternică grevă la Manchester de fapt prima mare grevă politică a proletariatului. „Asociația chartistă" ca organism politic al muncitorilor nu înțelesese conlucrarea cu organizațiile profesionale „Trade Unionurile", mișcarea fiind înfrîntă. Reactivată după un număr de ani, în a treia sa fază, Chartismul, aripa sa de dreapta luînd legătura cu Marx și Engels a fondat în 1845 „Uniunea democrațiilor fraterni" — dintre primele forme de organizare internațională a muncitorilor. În 1848, pe fundalul crizei economice din 1847 și al frămîntărilor europene, mișcarea cunoaște un reviriment, vreo 5,5 milioane de oameni, prezentîndu-și din nou Charta parlamentului. Din nou parlamentul o respinge, iar conducerea mișcării dă cuvînt de ordine, de abținere de la violență. Mișcarea chartistă își jucase însă rolul. O dată cu apariția marxismului, ea era istoricește depășită.

Ea tusesse, cum arăta Lenin (Opere, vol. 24, Buc., 1969, p. 243) „Cea dintîi mișcare revoluționară proletară, mișcare largă cu adevărat de masă înche-gată din punct de vedere politic". În sfîrșit, trebuie menționate frămîntările din statele germane, unde s-a ajuns în timpul revoluției de la 1848 la o contribuție însemnată a proletariatului. Cîmpul ideologiei lui Weitling a găsit terenul fertil, în situația de criză existentă în deceniul cinci. Ofensiva patronilor din Silezia, în concurență

u producția engleză, a declanșat valul unor conflicte care departe de a fi simple confruntări mărunte, au antrenat un număr mare de lucrători în conflict cu unitățile armatei. Proletariatul german intră în arena internațională, demonstrând forța sa de luptă. O serie de greve în industria textilă, la Berlin, Praga, au fost influențate de „Răscoala cartofului” — 1847 — cauzată de seceta din anul premergător revoluției de la 1848 etc., Marx aprecia că nici una din frământările anterioare din Anglia, Franța n-au avut un asemenea caracter teoretic și conștient ca răscoala țesătorilor silezieni (1844).

B. Crearea socialismului științific

6. Considerăm bazele teoretice ale marxismului ca parțial menționate, când am tratat despre gândirea socialistă utopică — sec. XIX (vezi punctul 5).

Trebuie avută în vedere și confruntarea celor mai valoroase izbinzi ale filozofiei clasice germane: Fichte (1762—1814), Hegel (1770—1831), Feuerbach (1804—1872), ale gândirii economice engleze Adam Smith (1723—1790), Ricardo (1772—1823), Mac Culloch (1789—1864), James Mill (1773—1856), și ale școlii istorice liberale franceze: Mignet (1796—1884), Thiers (1797—1877), Guizot (1787—1874). Bazele materiale care au permis apariția gândirii marxiste au fost precumpănitor înfriurite de lumea capitalului în epoca mașinismului de pînă la revoluția de la 1848, în care frământările sociale cu un tot mai pronunțat caracter de clasă au fost deja anterior menționate (vezi punctul 5).

7. Dezvoltarea societății capitaliste după revoluțiile de la 1848, în planul mării ritmului producției la o serie de ramuri ale industriei extractive, cum ar fi creșterea producției mondiale de cărbune de la 83 milioane tone (1850) la 140 milioane tone (1860), a producției de minereu de fier de la 4,28 milioane la 7,3 milioane tone, introducerea procedeului Bessemer în transformarea fontei topite în oțel, creșterea lungimii căilor ferate, rezultatele diverse ale introducerii electricității, ritmul și viteza crescută a descoperirilor și invențiilor au dus la formarea pieței mondiale a capitalismului. Consecințele sociale au fost creșterea numerică a clasei muncitoare iar în urma crizei din 1857 s-a trecut la un plan superior al organizării politice, încercîndu-se în baza experienței revoluțiilor din anii 1848—1849, la care Marx și Engels participaseră direct și își sintetizaseră gândirea în lucrări apărute pînă-n deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, să se creeze un partid proletar de sine stătător. În aceste condiții la 28 septembrie 1864 la mitingul de la San Martin's Hall (din Londra), a luat ființă „Asociația internațională a muncitorilor” care și-a luat numele de Internaționala 1, în ședința din 11 octombrie 1864.

Primul partid marxist, creat la scară internațională, urmărea să deschidă drum căii revoluționare în lupta cu curențele proudhonismului, blanquismului, lassellcanismului etc. pentru crearea de partide muncitorești naționale.

8. Comitetul provizoriu, organul central de conducere al Internaționalei I, a luat în 1866 (după Congresul de la Geneva) denumirea de Consiliul general, numărînd între 30 și 50 de membri. Componenta ideologică a acestui organ de conducere, era eterogenă. Cu toate acestea Marx a format un nucleu revoluționar în jurul său, menținînd ferm unitatea organismului internațional pe care-l conducea. În subordinea Comitetului provizoriu s-a creat cu valoare executivă un subcomitet denumit, din vara anului 1865, Comitetul permanent.

Tot Marx a fost acela care a elaborat între 21 și 27 octombrie 1864 programul Internaționalei I, dezvoltându-l după experiența adusă mișcării muncitorești de Comuna din Paris (1871). Statutul formulează ca temă fundamentală, eliberarea economică a proletariatului din lanțurile exploatarei capitaliste, cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare.

Stabilind ca criteriu de organizare centralismul democratic, Marx dădea, după cum și exprima de altfel, organelor Internaționalei I o forță morală, căci nu se puteau altfel impune decât prin recunoașterea generală. Afilierea organizațiilor de bază, naționale, ca secții ale Internaționalei I, nu le răpea autonomia, ba dimpotrivă, conform statutului le obliga să răspundă în fața unui Consiliu Central național. Forul suprem al Internaționalei I era Congresul. Cele cinci congrese, Geneva (1866), Lausanne (1867), Bruxelles (1868), Basel (1869), Haga (1872), au abordat o problemă bogată ducând la dezvoltarea mișcărilor muncitorești naționale și la așezarea cât mai multor partide politice pe făgașul socialismului științific.

9. Internaționala I a căutat să cuprindă o arie largă de probleme încă din primul Congres, cel de la Geneva. Internaționala I s-a dovedit cu adevărat un partid al clasei muncitoare, demonstrându-și superioritatea atât pe tărîmul ideologic în confruntare cu proudhoniștii care vizau o utopică transformare a fiecărui muncitor într-un capitalist, cât și în planul solidarității muncitorești. Susținând importanța organizării sindicale împotriva capitalului, pentru o dezrobire economică și mai ales politică a clasei muncitoare, Internaționala I a susținut greva muncitorilor din fabricile de postav din Basel, reușind să dejoace planul patronilor de a arunca pe drumuri pe muncitori, prin strîngerea unor importante sume de bani : din Geneva 2 000 de franci, din Paris 3 000 de franci, din Nisa 80 de franci. Și muncitorii din Timișoara și-au trimis obolul lor. Era un grăitor exemplu al forței muncitorilor, atunci cînd aveau un partid care să le apere interesele.

Burghezia nu înțelesese, încă, de unde venea tăria acestui partid și mai ales „averea”, deoarece trimisese la Londra mesageri care să se intereseze de cît „aur dispune Marx”. Comentînd împlinirea Marx remarcă : „Dacă acești drept credincioși ar fi trăit la începuturile marxismului, ei s-ar fi interesat la Roma dacă apostolul Pavel are un cont curent la bancă”. Problema luptei politice ca obiectiv ideologic al luptei muncitorilor, legat inseparabil de lupta pentru reforme economice, a fost formulată la Congresul de la Lausanne (1867), susținîndu-se lozincă luptei pentru votul universal în înțelesul adînc democratic al cuvîntului. De mare importanță pentru viitorul mișcării muncitorești sub raportul alianțelor, a fost înțelegerea necesității colaborării cu țărănimia, formulînd la Congresul de la Bruxelles necesitatea socializării pămîntului. Marx a înțeles că fără sprijinul țărănimii victoria revoluției proletare nu ar fi posibilă, ea riscînd să rămînă „...acel cor fără de care solo-ul ei s-ar transforma în cîntec de moarte”.

Poziția luată de Internaționala I în problema națională, precum și în aceea a păcii se înscrie în spiritul celebrei teze că „O națiune nu poate deveni liberă atîta timp cît asuprește alte națiuni”. Marx și Engels și-au adus în acest sens o bogată contribuție politică și ideologică înarmînd clasa muncitoare cu înțelegerea necesității constituirii statelor naționale unitare — proces ce se afla într-o afirmare firească, logică. S-a susținut calea revoluționară de unificare a Germaniei. S-a sprijinit cauza dreaptă a luptei poporului polonez împotriva țarismului. S-a militat pentru despărțirea Irlandei de Marea Britanie. Congresul de la Bruxelles

(1868) a adus formulări precise în ceea ce privește poziția ce trebuia s-o adopte clasa muncitoare în cazul izbucnirii unui război. Se milita pentru pace, arătându-se consecințele nefaste ale conflictului pentru întreaga Europă, subliniindu-se că prin însăși esența ei, societatea capitalistă este generatoare de război. După izbucnirea războiului franco-prusac (14 iulie 1870), Marx prin cele două „adrese” trimise muncitorilor francezi lămurea caracterul războiului just pentru Germania și de cucerire pentru Franța lui Napoleon al III-lea în prima sa parte (pînă la bătălia de la Sedan), de jaf pentru Germania și de apărare pentru Franța în cea de-a doua parte.

10. În 1872, la Congresul de la Haga, Internaționala I își încheia misiunea. Autodizolvarea ei avea să se producă din hotărîrea lui Marx, în 1876, prin conferința de la Philadelphia. Internaționala I demonstrase muncitorilor de pretutindeni forța numerică de care dispun, consecințele solidarizării în lupta pentru drepturi și necesitatea unui partid politic.

Se formulase răspicat țelul luptei clasei muncitoare — desființarea claselor antagoniste, a exploatării. Experiența Comunei din Paris, învățăturile lui Marx au început în perioada următoare să rodească, extinzîndu-se în „lărgime”, după cum spunea Lenin, adică multiplicîndu-se la scară națională, în partidele muncitorești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

11. Experiența proprie pe care o încercau unii participanți străini la Comună nu avea să rămînă fără ecou pentru mișcările muncitorești din țara lor. Menționăm pe : Elisabeta Dimitrievna, August Kolowicz, Leo Frankel, Wroblewski, Iaroslav Dombrowschi, românii Al. Cociu, I. Cernătescu, C. Haralambie ș.a.

12. Karl Marx în calitatea de conducător al Internaționalei I a ținut legături permanente cu Comuna din Paris prin A. Serrailier, Frankel și Varlin, făcîndu-i purtătorii săi de cuvînt în masa de muncitori în clarificarea unor probleme ivite în timpul confruntării cu propria burghezie franceză și cu armatele cotoșite. Totodată, deși nu a supraviețuit decît 72 de zile, Comuna a lăsat învățăminte pentru mișcarea muncitorească în general. Internaționala I prin glasul lui Marx a multiplicat experiența Comunei în sensul dirijării mișcării muncitorești naționale spre formarea unui partid propriu care să-și înscrie în program, ca scop fundamental, făurirea unei societăți socialiste, fără clase exploatoare cum arătaseră „asaltatorii cerului” că fusese posibilă pentru prima dată în forma Comunei din Paris.

III. Indicații metodice

Avînd în vedere că programa școlară prevede la această temă o singură oră iar problematica este atît de bogată și diversă pentru un răstimp istoric relativ lung ce trebuie tratat, se impune precizarea de a se sistematiza cunoștințele ce vor fi predate pe ideea dobîndirii de către elevi a noțiunilor clare privind dezvoltarea proletarietului ; a formării clasei muncitoare, a creșterii gradului de conștiință, a formelor graduale ale luptei de clasă, a formării partidului clasei muncitoare. Toate datele și informațiile vor fi aduse în matca acestei cascade de idei, problematizînd și dialogînd cu elevii, plecînd de la cunoștințe dobîndite în anii anteriori, mai cu seamă de la mișcarea muncitorească în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea cu care se vor stabili puncte comune plecînd de la integrarea mișcării

de la noi în mișcarea muncitorească internațională. Internaționala I, răspîndirea marxismului în România, ecourile Comunei din Paris, participanți pe baricadele Comunei etc. Sugerăm de asemenea că ultimul capitol cel despre Comuna din Paris să nu se încarce cu elemente de factologie privind războiul franco-prusac, ci să se insiste asupra caracterului burgheziei franceze spre a se înțelege poziția ei deficitară și trădătoare față de propriul popor, față de propria țară și să surprindă condițiile prielnice revoluționare în care prima experiență proletară în problema deținerii puterii politice și a statului a fost posibilă. Se va insista asupra organizării Comunei din Paris, asupra caracterului ei internațional prin prezența a numeroși revoluționari de diverse origini etnice, asupra legăturilor cu Internaționala I, cît și a semnificațiilor ei în perspectiva dezvoltării mișcării muncitorești.

Desfășurarea lecției va fi însoțită de integrarea unor citate pe care fiecare cadru didactic le va selecta singur, din numeroasele existente mai ales din operele lui Marx și Engels, care vor da un plus de calitate lecției avînd în vedere că trebuie scoasă în evidență și contribuția celor doi la dezvoltarea mișcării muncitorești, la crearea socialismului științific. Conciziunea și plasticitatea unor celebre formulări și teze ale lui Marx și Engels se vor integra și în economia de timp și vor putea în același timp să fie ușor reținute de elevi. Recomandăm de asemenea culegerea de texte pentru istoria universală epoca modernă, volumul II. Lecția va fi adaptată nivelului fiecărei clase, interesului manifestat, insistîndu-se acolo unde este cazul și pe explicarea înțelesului unor noțiuni. Considerăm important să se înțeleagă condițiile apariției proletariatului, a deosebirii față de clasa muncitoare, a contribuției gîndirii premarxiste la „motivația” numeroaselor mișcări de clasă și la apariția socialismului științific pe un cîmp ideologic și politic fertil. Am insistat în prezentul plan de lecție cu unele considerații teoretice, pe care vi le sugerăm ca mai importante decît însușirea de fapte cu atît mai mult cu cît la clasa a XII-a o asemenea abordare ar veni să completeze și să se completeze cu o serie de cunoștințe dobîndite la filozofie.

MUGUR MOȘ

BIBLIOGRAFIE

- K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 15, 16, 17, București, 1963.
 J. Bruhat, *Histoire du mouvement ouvrier français*, Edition sociales, Paris, 1952.
 W. Z. Foster, *Istoria celor trei internaționale. Mișcări socialiste și comuniste din 1848 pînă în prezent*, Ed. Politică, București, 1959.
 Roger Garaudy, *Karl Marx*, București, 1967.
 André Maurois, *Istoria Angliei*, vol. II, București, 1970.
 Camil Mureșan, *Imperiul Britanic*, scurtă istorie, Ed. Științifică, București, 1967.
 D. Rosentzweig, *Comuna din Paris*, ediția a II-a, Editura Științifică, 1962.
 D. Rosentzweig, *Louis Michel*, Editura Tineretului, București, 1967.
 G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, Ed. Științifică, București, 1975.
 „Europe” revue mensuelle, Documents sur la Commune, 1971.
 Alexandru Vianu, *Internaționala I*, București, 1964.

FĂURIREA PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

(cls. a X-a, *Istoria contemporană a României*¹, a mișcării muncitorești, democratice și revoluționare, a Partidului Comunist Român).

Problematica temei

I. România în primii ani după făurirea statului național unitar.

a) Condiții favorabile pentru dezvoltarea economică¹, socială², politică și culturală a țării.

b) Măsuri întreprinse pentru refacerea economiei distruse de război³.

c) Problema agrară, reforma agrară și urmările sale în viața economică și socială⁴.

d) Transformări în viața social-politică⁵, ascutirea puternică a contradicțiilor de clasă, reforma electorală din 1918⁶.

II. Avântul revoluționar al maselor populare. Marile bătălii sociale imediat postbelice.

a) Creșterea impetuoasă a luptelor și combativității clasei muncitoare⁷. Anul revoluționar 1918⁸.

b) Contribuția socialiștilor români la desăvîrșirea statului național unitar român⁹.

c) Reorganizarea conducerii Partidului Social-Democrat din România¹⁰, „Declarația de principii”¹¹.

d) Demonstrația din 13 decembrie 1918.

III. Procesul de unificare organizatorică și intensificarea și accelerarea procesului de clarificare ideologică în mișcarea muncitorească din România.

a) Organizațiile politice ale clasei muncitoare din țara noastră după Marea Unire¹².

b) Conferința socialistă din mai 1919. Semnificația sa istorică¹³.

c) Creșterea maturității mișcării muncitorești și accentuarea caracterului ei politic¹⁴.

d) Consfătuirea Consiliului general al Partidului socialist și al sindicatelor din 31 ianuarie—2 februarie 1920¹⁵.

e) Congresele Partidelor Socialiste din Ardeal și Banat (15—17 august 1920, 19—20 septembrie 1920)¹⁶.

IV. Activitatea ideologică și politică pentru transformarea Partidului Socialist în Partid Comunist.

a) Greva generală din octombrie 1920 — manifestare a unității de luptă a clasei muncitoare din România¹⁷.

b) Vizita în Rusia Sovietică a delegației socialiștilor români, convorbirile purtate cu conducerea Internațională a III-a (Harkov, Moscova), cu V. I. Lenin (10 decembrie 1920)¹⁸.

c) Confruntări ideologice în mișcarea muncitorească din România. Lucrările Consiliului general al partidului socialist și al sindicatelor din ianuarie-februarie 1921¹⁹.

V. *Făurirea Partidului Comunist Român — etapă superioară pe plan politic, ideologic și organizatoric în mișcarea revoluționară din România.*

- a) Pregătirea lucrărilor Congresului Partidului Socialist din mai 1921²⁰.
- b) Congresul general al Partidului Socialist, 8—12 mai 1921²¹.
- c) Semnificația istorică a făuririi Partidului Comunist.

Concluzii. „Făurirea Partidului Comunist Român pe baza ideologiei marxist-leniniste a marcat o etapă nouă, superioară, atât pe plan politic și ideologic, cât și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avânt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră”.
[Programul Partidului Comunist de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism]

Comentariu istoric

1. Făurirea statului național unitar român a marcat intrarea României într-un nou stadiu al evoluției sale economice, caracterizat prin creșterea rapidă a forțelor de producție și accelerarea dezvoltării sale capitaliste. Instalate în cadrul lor geografic-statal adecvat, legăturile economice au asigurat unitatea pieței naționale, ceea ce a determinat o restructurare cantitativă și calitativă a întregii economii.

Dacă suprafața arabilă a sporit de la 6,6 milioane ha la 14,6 milioane ha, rețeaua căilor ferate de la 4300 km la 11 000 km, forța motrice a industriei a crescut cu 235% (2747 întreprinderi mari pe lângă cele mijlocii și mici), progresele cele mai mari marcându-le industria electrică (429,4%), chimică (320,9%) și alimentară (204%).

2. După Marea Unire, transformările economice care au accelerat procesul obiectiv al dezvoltării capitaliste a țării au întărit pozițiile economice ale burgheziei, accentuându-i rolul în ansamblul vieții sociale. S-a redus considerabil, și în consecința marilor reforme imediat postbelice, forța economică și rolul politic al moșierimii.

3. Deși la sfârșitul primului război mondial România s-a confruntat cu mari dificultăți economice și financiare, măsurile de refacere au dat rezultate, începând cu anii 1920—1921, s-a înregistrat o înviorare a industriei, agriculturii, transporturilor, comerțului exterior. Redresarea economiei s-a desfășurat însă sub imperiul legilor capitaliste și a avut drept consecință imediată înrăutățirea situației clasei muncitoare, a tuturor oamenilor muncii.

4. Frământările și lupta maselor țărănești pentru pământ, precum și intensificarea pătrunderii relațiilor capitaliste în lumea satului au adâncit diferențierea și stratificarea țăranimii. După legiferarea și în cursul aplicării reformei agrare situația socială a lumii rurale s-a modificat. S-a detașat astfel țăranul mijlocăș, s-a redus proletariatul agricol și țăranimea săracă, a crescut burghezia satului.

5. Transformările produse în viața economică declanșează un proces de reorganizare și regroupare a forțelor politice, în contextul căruia se afirmă tot mai puternic ca forță de bază a societății românești, proletariatul.

6. La 29 noiembrie 1918 guvernul liberal a publicat „Decretul privind legiferarea votului universal”, care desființa vechiul sistem censitar și îngăduia participarea maselor largi populare la viața politică. Aceasta a determinat dezvoltarea unui larg curent de opinie democratică, cu consecințe importante în noua structură a sistemului partidelor politice.

7. Creșterea numerică a proletariatului reprezintă cea mai importantă mutație în planul vieții sociale în România imediat postbelică. În consecință, a devenit fundamentală în societatea românească contradicția dintre proletariat și burghezie într-un context în care se manifestau cu deosebită forță și alte contradicții precum cea dintre țăranime și moșierime, moșierime și burghezie, între diverse grupări ale burgheziei etc. Adâncirea contradicțiilor social-economice, cauzată de distrugerile războiului, de dezorganizarea activității economice și înrăutățirea situației maselor largi a determinat creșterea impetuoasă a luptelor și combativității clasei muncitoare.

8. Grevele muncitorilor ceferiști (martie-aprilie, apoi vara 1918) reprezintă cea mai însemnată acțiune a clasei muncitoare din România în anii războiului.

În Transilvania s-au ridicat la luptă feroviarii de la Reșița (29—30 ianuarie, 6 februarie 1918) și minerii de la Lupeni (18 martie 1918). Proletariatul român a participat la grevele generale din Austro-Ungaria (ianuarie și iunie 1918).

Paralel cu creșterea în intensitate și amploare a mișcării revendicative se reorganizează activitatea politică și sindicală a clasei muncitoare. Secția locală a Partidului Social-Democrat își reia activitatea la Iași în aprilie 1918, pentru ca la 1 iulie 1918 să se desfășoare Congresul regional al organizațiilor socialiste și sindicale din Moldova, iar la 14 noiembrie 1918 să apară primul număr al gazetei „Socialismul”, organul său de presă.

Peste munți, în Transilvania, activitatea legală a sindicatelor va fi autorizată în 1918 iar la 5 mai, același an, își deschide lucrările al 9-lea Congres social-democrat român.

9. În toamna anului 1918 lupta revoluționară a popoarelor oprite de dualismul austro-ungare a cunoscut o intensificare excepțională. Românii din Transilvania, Banat și Bucovina s-au aflat în primele rânduri ale acestei acțiuni. Se apreciază astfel că la sfârșitul lunii octombrie și în noiembrie 1918 s-a dezlănțuit și în Transilvania revoluția burghezo-democrată care interesa toate clasele și grupările sociale și avea ca obiective eliberarea națională și unirea în cadrul unei Româнии democratice.

Astfel, pe fondul unor importante acțiuni greviste (minerii din valea Jiului, feroviarii din Cluj, muncitorii arădeni și timișoreni, reșițeni și cei din Turda) în unele situații cu pronunțat caracter politic s-a trecut la refacerea și lărgirea forțelor sindicale.

Atât marile acțiuni revendicative ale clasei muncitoare, cât și răscoalele țărănești din noiembrie 1918, componente importante ale procesului revoluționar s-au dezvoltat în sensul înlăturării prin forță a vechilor autorități și înlocuirii acestora cu noi organisme ale puterii în care populația românească era reprezentată corespunzător. La îndeplinirea obiectivelor revoluției burghezo-democrate din Transilvania, socialiștii au adus o contribuție importantă.

La 16/29 octombrie, Comitetul central socialist român a inițiat o întrevedere cu conducerea Partidului Național Român, în urma căreia s-a constituit la Budapesta la 18/31 octombrie 1918 Consiliul Național Român Central alcătuit din câte 6 reprezentanți ai celor două partide. Un proces similar se desfășura la aceleași date și în Bucovina.

Din delegația Consiliului Național Român, care în cursul tratativelor de la Arad (13/15 noiembrie 1918) a cerut despărțirea completă de Ungaria, au făcut parte mai mulți reprezentanți ai Partidului Social-Democrat din Transilvania. După eșecul acestor tratative socialiștii au propus convocarea unei mari adunări naționale, pentru a consulta întregul popor român asupra viitorului său. Ei au contribuit de asemenea la elaborarea Declarației de la Alba Iulia cerînd să se precizeze prerogativele clasei muncitoare și garanțiile pe care aceasta le cere noului stat român.

Între cei 1228 delegați aleși să participe la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, 150 erau ai social-democrației românești din Transilvania reprezentînd 70 000 muncitori organizați.

După ce V. Goldiș a propus acceptarea de către Adunare a proiectului Declarației, între vorbitori s-a aflat și Iosif Jumanca, conducător al Partidului Social-Democrat din Transilvania. El a declarat între altele: „de aceea cînd aderăm la unirea tuturor românilor, voim totodată și posibilitatea de dezvoltare a muncitorimii române, voim să deschidem porțile largi ca în această țară românească nouă, să se dezvolte și să progreseze și poporul român, așa cum au progresat și popoarele din Apus“.

În rezoluția Congresului Partidului Social-Democrat din Transilvania și Banat, desfășurat în zilele de 19—20 ianuarie 1919 la Sibiu, se argumenta pe larg necesitatea logică a desăvîrșirii unității statale „care a determinat și social-democrația română a contribui la realizarea idealului național al Țării Românești“.

10. În urma unui referendum a fost desemnat la 28 noiembrie 1918 Comitetul executiv provizoriu alcătuit din 8 membri, secretar — Ilie Moscovici, în ale cărui atribuții se afla aplicarea și respectarea programului și statutului, direcționarea politică a întregii activități a clasei muncitoare, reprezentarea partidului în relațiile sale cu mișcarea muncitorească internațională.

În același timp, oficiosul partidului, gazeta „Socialismul“ se alătura celorlalte publicații deja existente: „Social-democrația“ la Iași și „Adevărul“, organ de presă al Partidului Social-Democrat din Transilvania și Banat, care-și continua apariția la Sibiu.

11. După discuții desfășurate în mai multe organizații socialiste locale a fost elaborat și publicat în gazeta „Socialismul“ din 9 decembrie 1918 un proiect de program intitulat „Declarația de principii“. Documentul afirma caracterul de clasă și revoluționar al partidului socialist „în opoziție completă cu toate partidele politice burgheze — capitaliste și ca o necesitate a luptei dintre proletariat

și burghezie". Esența „Declarației” se găsește în expunerea necesității „cuceririi cu orice mijloace a puterii politice din mâinile burgheziei române și întronarea dictaturii proletare în vederea realizării idealului comunist”. Alături de alte idei de o reală valoare teoretică și practică, în program se considera că este posibilă trecerea imediată la înfăptuirea revoluției socialiste, fără a se lua în considerație necesitatea etapei prealabile a desăvârșirii revoluției burghezo-democrate.

Din dorința de a se delimita de reformismul social-democrat, „Declarația” nu era însoțită de un program de revendicări general democratice, pentru care la acea dată mișcarea muncitorească din România milita efectiv.

12. În anii 1918—1919 activau în mișcarea muncitorească din România întregită mai multe organizații politice, alături de Partidul Socialist din vechiul Regat, Partidul Social-Democrat din Transilvania și Banat și Partidul Social-Democrat din Bucovina. Avînd drept obiectiv fundamental zdrobirea orînduirii burgheze și făurirea societății noi socialiste, toate militau pentru unificarea lor într-un singur partid pe baza unui program unic, corespunzător noii situații în care se afla țara. În aceste împrejurări „Declarația” Comitetului Executiv provizoriu al Partidului Socialist prin care se cerea celorlalte organizații politice ale clasei muncitoare să militeze pentru unificarea lor într-un „singur bloc socialist, un singur partid proletar” s-a bucurat de un larg ecou. Forumul suprem care urma să consfințească făurirea partidului unic trebuia să se desfășoare la București în zilele de 7—9 aprilie 1919. O consfățuire premergătoare cu participarea împuterniciților Partidului Social-Democrat din Transilvania și Banat a atins toate chestiunile de program și tactică și s-a încheiat cu rezultate pozitive „pentru unirea, disciplina și viitorul mișcării socialiste din România”. Situația politică internă nu a îngăduit însă desfășurarea Congresului la datele stabilite. În schimb, s-a fixat pentru 25—26 mai 1919, la București, desfășurarea unei Conferințe a Partidului Socialist cu invitați reprezentînd Partidele socialiste din Transilvania și Banat și Bucovina.

13. Semnificația acestei reuniuni este deosebită întrucît aici s-au adoptat hotărîri importante pe linia centralizării mișcării socialiste pe baza unui program unic, „Declarația de principii”, valabilă pînă la viitorul congres. Programul analizează situația internațională la sfîrșitul primului război mondial, care a deschis era cuceririi de către proletariat „a puterii în unele țării”. Punînd în discuție realitățile societății românești, se trasau în funcție de acestea linia strategică și tactică a partidului clasei muncitoare, al cărui număr de membri sporise după Marea Unire, spre a da un nou impuls luptei pentru transformări sociale. Se sublinia în mai multe rînduri misiunea istorică a proletariatului și rolul său în revoluție „înăfptuirea unei noi forme de organizare socială prin socializarea mijloacelor de producție și de schimb”. „Partidul socialist este un partid de clasă, care... urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă”, prin „cucerirea puterii politice”. În program se afirma totuși, ca expresie a unui compromis cu teze mai vechi ale social-democrației că socialismul se va desemna în „însăși societatea burgheză printr-o înnoire adîncă a cadrelor și a așezămintelor sale”. În ce privește alianța muncitorească-țăranască se preconiza necesitatea ca aceasta să preia „conducerea țării”, dar se subestima importanța reformei agrare. Cum lupta parlamentară este considerată parte integrantă a activității politice a clasei muncitoare, cu acest prilej a fost adoptat și un amplu program electoral, care preciza poziția partidului socialist față de politica internă și externă a țării.

Deși nu a realizat unificarea organizațiilor socialist-regionale conferința „a încheiat preliminarile unității proletariatului din România nouă”. „Unificarea mișcării socialiste e fapt împlinit”.

14. Din vara anului 1919, lupta clasei muncitoare a câștigat noi impulsuri. Grevele generale pe ramuri de producție și pe localități se extind, directivele lor fiind predominant politice. Între acestea, greva ceferiștilor (25 mai—16 iunie 1919), grevele celor 20 000 muncitori de pe valea Prahovei (21 iulie 1919), greva muncitorilor bucureșteni care în iulie-august au părăsit aproape în totalitate lucrul. La Iași, Piatra-Neamț, Turnu Severin, au avut loc acțiuni similare.

În toamna anului 1919, Partidul Socialist a acordat o atenție deosebită participării la primele alegeri, în baza votului universal din România reîntregită. Prin aceasta se urmărea a se face cunoscut programul de acțiune iar în eventualitatea intrării în Parlament, participarea la realizarea unui larg program de reforme economice, sociale și politice, menite să asigure dezvoltarea democratică a României.

În contextul înăspririi măsurilor represive adoptate împotriva mișcării muncitorești în preajma scrutinului (fixat pentru 3 noiembrie 1919), Partidul Social-Democrat din Ardeal și Banat a hotărât să se retragă din Consiliul Dirigent și din Sfatul Național (hotărâre validată de conferința de la Sibiu, 7—8 septembrie 1919) iar la 13 octombrie 1919, un Congres extraordinar al Partidului Socialist din România a dispus abținerea de la alegeri și organizarea la data desfășurării lor a unei greve generale demonstrative de protest. În pofida acestei situații, 7 deputați socialiști au intrat în primul parlament al României reîntregite.

15. La începutul anului 1920, creșterea în amploare și combativitate a mișcării muncitorești din România își găsea obârșia în puternica creștere numerică a organizațiilor socialiste din întreaga țară; peste 100 000 membri, secțiuni în aproape toate capitalele de județ și centrele muncitorești. Congresul apropiat urma să adopte atât hotărârea cu privire la unificarea partidelor socialiste, cât și un nou program care să asigure structura organizatorică, politică și ideologică adecvată a „primului partid politic al întregii României”.

În scopul pregătirii sale a fost convocată pentru zilele de 31 ianuarie—2 februarie 1920 consfătuirea Consiliului general al Partidului Socialist și al sindicatelor cu participarea a 47 de delegați din întreaga țară. S-a hotărât ordinea de zi și data desfășurării Congresului unificării: 11—19 aprilie 1920 la Cîmpina. Discuțiile s-au desfășurat în sensul stabilirii unui program și unei tactici unitare. În ce privește raporturile cu Internaționala a III-a, dacă majoritatea participanților și-au însușit concepția potrivit căreia afilierea înseamnă repudierea reformismului și însușirea unei strategii și tactici consecvent revoluționare, în sensul făuririi unui partid comunist, s-au exprimat și rezerve referitoare la centralismul excesiv al acestei organizații, socotindu-se inadecvat amestecul ei în treburile interne ale partidelor afiliate.

În martie-aprilie 1920 aproape toate secțiunile votaseră pentru transformarea partidului socialist în partid comunist și afilierea la Internaționala a III-a. Con-

siliul general din 11—12 aprilie 1920 a amînat desfășurarea Congresului și a hotărît să se prezinte în alegeri cu programul elaborat în mai 1919; totodată se enunța oficial ruperea legăturilor cu Internaționala a II-a. Alegerile din mai 1920 au adus 21 de socialiști în Camera Deputaților și 3 în Senat. Este de remarcat că în aceeași împrejurare, Partidul conservator-democrat al lui Tache Ionescu a obținut numai 16 mandate, Partidul liberal, 18, iar Partidul Național Democrat al profesorului N. Iorga, numai 10.

La 8 iunie 1920, Consiliul General fixa data congresului în perioada 1—8 august tot la Cîmpina. Raportul principal și coraportul (prezentat de Gh. Cristescu și Șerban Voinea) au fost publicate în coloanele gazetei „Socialismul” în iulie 1920. În primul document se propunea Congresului, ca de aici înainte partidul nostru să se numească Partidul Socialist Comunist din România pentru că astfel „ne vom îndeplini o datorie față de idealul socialist, care are ca scop trecerea puterii politice și economice în mîna muncitorilor de la orașe și sate”. În raportul său Șerban Voinea se pronunța între altele împotriva afilierii „immediate și necondiționate la Internaționala comunistă”. Motivația sa era aceea că conducătorii Partidului Comunist al Rusiei sovietice și Internaționalei se amestecă „în politica lăuntrică a partidelor”, trecînd dincolo de cadrul unei colaborări dorite” și că propaganda pentru sciziune în sinul mișcării proletare are ca rezultat scăderea puterii combative a clasei muncitoare”. Autorul sublinia însă atașamentul indiscutabil al maselor pentru boșevism. Discuțiile pe marginea celor două materiale au subliniat mai cu seamă minusurile coraportului. „Avem nu de imitat, ci de învățat enorm de la revoluția rusă” se arată în concluzia unui articol din „Socialismul”.

Deși majoritatea organizațiilor muncitorești se pronunțau pentru desfășurarea imediată a Congresului făuririi Partidului Comunist, conducerea Partidului Socialist l-a amînat din nou, pentru a aștepta hotărîrile congreselor partidelor regionale socialiste și congresul II al Internaționalei comuniste (iulie 1920).

16. La Cluj între 15—17 august 1920 și la Timișoara, în zilele de 19—20 septembrie 1920 s-a afirmat dorința desăvîșirii unificării cu Partidul Socialist din România, încredințîndu-se congresului general sarcina de a stabili atît programul de acțiuni, cît și tactica de urmat.

17. Consiliul general al partidelor socialiste și sindicatelor întrunit la 10—11 octombrie 1920 s-a decis la cererea delegaților ca cinci reprezentanți ai săi să prezinte guvernului un memoriu de revendicări. În eventualitatea că pînă la 20 octombrie 1920 nu se da curs cererilor, muncitorii erau chemați să declare grevă generală pentru obținerea tuturor acestor drepturi și libertăți. Hotărîrea și ultimatumul Consiliului general au fost date publicității devenind larg cunoscute. Guvernul nu a acceptat memoriul; iar la 14 octombrie Ministerul de război a cerut aplicarea întocmai a planului de acțiune, al Marelui Stat Major privind situația grevelor.

Trei zile mai tîrziu, muncitorii cefești din București au declarat grevă, cu ei solidarizîndu-se muncitori din întreaga țară. Semnalul începerii oficiale a grevei a fost dat de conducerea centrală a mișcării muncitorești la 20 octombrie 1920, încă din prima zi încetînd lucrul circa 400 000 salariați, aproape totalitatea muncitorilor din România. La cererea generalului Averescu, regele a semnat la 21 octombrie decretul prin care se institua starea de asediu în raza orașului București și cenzura pe tot cuprinsul regatului. În consecință, sediile organizațiilor muncitorești din întreaga țară au fost închise, sigilate și puse sub supravegherea

santinelelor. În noaptea de 20—21 octombrie a fost arestat secretarul general al Partidului Socialist, I. Moscovici și ceilalți 11 semnatari ai memoriului către guvern. Numeroși muncitori, membri ai Partidului Socialist și sindicatelor, conducători locali ai grevei au fost arestați. Unități militare au fost mobilizate în întreprinderi spre a aduce cu forța la lucru pe greviști. În situația în care numeroși muncitori reluasera lucrul, în condițiile prigoanei dezlănțuite de guvern, la 24 octombrie o delegație a Partidului Socialist și a sindicatelor (N. Lupu Costachi și dr. Litman Ghelerter) s-a prezentat în audiență la generalul Averescu care a recunoscut că cererile muncitorilor erau îndreptățite și că după încetarea grevei se va strădui să satisfacă nevoile lor economice cele mai urgente.

În aceeași seară la orele 23 s-a hotărât încetarea grevei generale, începînd de joi 25 octombrie orele 5 dimineața. În diverse localități (București, Galați, Constanța, Baia Mare, Craiova etc.) greva a continuat pînă la începutul lunii noiembrie. Acțiunile represive ale guvernului au continuat și după încetarea grevei. La 3 noiembrie 1920 erau militarizate căile ferate și celelalte întreprinderi de stat. La 12 noiembrie a început procesul, intentat celor 9 din 35 semnatari ai memoriului în fața Curții marțiale a corpului II armată, încheiat după 12 zile de dezbateri cu pedepse de 5 ani muncă silnică, pentru 6 dintre acuzați, comutate ulterior într-un an închisoare corecțională printr-un decret regal (doar I. Moscovici se mai afla în închisoare la data procesului din Dealul Spirii). Procesele au continuat și în anul următor, cel mai important fiind cel al comisiei locale a sindicatelor din Capitală (iulie 1921).

18. Un eveniment important pentru mișcarea muncitorească din România l-a constituit vizita delegației socialiștilor români în Rusia Sovietică, prilejuită inițial de intenția de a participa la lucrările celui de al 2-lea Congres al Internaționalei comuniste, ocazii în care s-ar fi putut discuta și condițiile apelului. Din diverse motive delegația, reprezentativă pentru întreaga mișcare socialistă, a părăsit țara în a doua jumătate a lunii august, după ce Congresul Internaționalei a III-a se încheiasă, și a ajuns în Rusia abia în a doua decadă a lunii octombrie.

Discuțiile cu conducătorii Internaționalei comuniste au început la Harcov, unde primul interlocutor a fost Cristian Racovski, vechi militant al mișcării muncitorești din România, și au continuat la Moscova cu Zinoviev și Buharin, reprezentanți ai Comitetului Executiv și cu Șablin, reprezentantul Federației Comuniste Balcanice.

În cursul lor s-au cerut explicații cu privire la condițiile de afiliere impuse de congresul al II-lea mai cu seamă la cele referitoare la „îmbinarea muncii legale cu munca ilegală”, „necesitatea unei rupturi absolute cu reformismul” și cu „politica de centru” și la împrejurarea ca programul fiecărui partid care face parte din Internaționala comunistă să fie aprobat de Congresul ordinar al Internaționalei Comuniste sau de comitetul ei executiv. S-au exprimat critici la adresa conducerii Partidului Socialist din România și s-au făcut o serie de aprecieri nerezale cu privire la situația din țara noastră. Pentru participarea sa la consiliul Dirigent și la tratativele de la Versailles, I. Flueraș n-a mai participat la discuții și s-a înapoiat în țară.

După o nouă întrevedere cu Zinoviev s-a cerut delegației române să răspundă la 6 întrebări, de felul în care urmau a se da răspunsurile depinzînd afilierea la Internaționala Comunistă. În principal se avea în vedere acordul cu cele 21 de condiții, care trebuiau a fi adoptate fără rezerve, supunerea necondiționată la toate

hotărârile Federației comuniste Balcanice, excluderea din partid a lui Gregorovici, Jumanca, Flueraș și consoții, alcătuirea listei noului Comitet Central numai din comuniști de încredere. Deși s-a obiectat asupra acestor cerințe, finalmente s-a răspuns afirmativ la toate întrebările puse.

La 10 decembrie 1920 delegația (Al. Dobrogeanu-Gherea și Constantin Popovici, Gh. Cristescu a sosit ulterior) a fost primită de V. I. Lenin.

19. Convocat la 30 ianuarie 1921 Consiliul general al partidului și sindicatelor a avut pe ordinea de zi examinarea situației create după greva generală din octombrie 1920 și pentru a asculta raportul delegației care se întorsese din Rusia Sovietică.

Dezbaterile desfășurate au subliniat puternica afirmare în mișcarea socialistă a orientării revoluționare. Un număr important de delegați s-a pronunțat pentru convocarea grabnică a Congresului în vederea consfințirii transformărilor adânci ce avuseseră loc în partid. În cursul discuțiilor s-au evidențiat însă și o seamă de divergențe care se vor reflecta în cele 3 moțiuni prezentate spre aprobare, la încheierea lucrărilor.

În numele „stângii” se cerea organizarea proletariatului pe temeiul luptei de clasă și a solidarității internaționale a muncitorilor pentru cucerirea puterii politice, insistându-se ca tezele, rezoluțiile și condițiile de admitere ale Internaționalei Comuniste să fie adoptate de apropiatul Congres.

Social-democrații se pronunțau pentru programul din mai 1919; în ce privește viitoarele organe de conducere ale partidului se pronunțau împotriva tuturor celor care acceptaseră documentele Internaționalei Comuniste.

În fine, socialiștii-unitari cereau să se ia discuțiile în probleme de tactică, iar în chestiunea afilierii să se organizeze un referendum. În dorința de a menține unitatea partidului se cerea ca pînă la Congres comitetul provizoriu să fie alcătuit din reprezentanții celor 3 orientări.

După votul care a dat câștig de cauză mișcării stângii, social-democrații au declarat că se consideră în afara partidului și au părăsit ședința. Unitariștii au rămas, dar au refuzat să facă parte din Comitetul executiv provizoriu. În această situație s-a hotărît convocarea Congresului partidului pentru 8 mai 1921.

20. În pregătirea Congresului întreaga activitate politico-ideologică era dominată de ideea că transformarea partidului socialist în partid comunist nu se rezumă la afilierea acestuia la Internaționala a III-a, ci comportă profunde schimbări și înnoiri. Însușirea concepției revoluționare despre lume și viață — materialismul dialectic și istoric, adoptarea centralismului democratic, mobilizarea maselor în lupta pentru socialism, erau numai cîteva din noile căi de acțiune.

La 17 martie 1921, s-a hotărît ordinea de zi a congresului, cuprinzînd 11 puncte. În cadrul lor s-a intensificat activitatea politico-ideologică, de lămurire a masei membrilor partidului asupra trăsăturilor partidului revoluționar de clasificare a divergențelor apărute, discuție în care s-au desfășurat dezbateri constructive. În lunile februarie-aprilie s-au desfășurat adunări ale secțiunilor partidului socialist care au dezbătut dările de seamă și au stabilit delegații la Congres.

Ședința secțiunii București, la care au participat în ziua de 7 mai 1921, 267 de delegați care reprezentau 7652 membri, au desemnat 24 de mandate pentru comuniști și 3 mandate pentru unitariști. În total cei 45 000 membri ai partidului au încredințat cele 540 de mandate, în majoritate adepților transformării partidului socialist în partid comunist.

Lunile premergătoare deschiderii Congresului s-au caracterizat printr-o puternică represiune. Sedii ale partidului socialist închise, ședințe ale secțiunilor interzise, zeci de militanți arestați. La 26 martie 1921, Gh. Cristescu protesta energic de la tribuna Parlamentului „contra acestei înscenări care lovește în interesele clasei muncitoare și cerem guvernului să dispună punerea în libertate“.

21. Într-o atmosferă de mare entuziasm, s-au deschis în sălile redacției ziarului „Socialismul“ lucrările primului congres socialist care reunea, pentru prima oară după marea unire, delegații reprezentând mișcarea muncitorească din întreaga țară. Din cele 540 de mandate, purtate de cei peste 60 de participanți, 380 erau imperative pentru afilierea fără rezerve, 78 pentru afilierea cu rezerve, în vreme ce 82 urmăreau să se pronunțe în zilele Congresului.

În prima zi, după ce a fost ales prezidiul congresului și comisiile de lucru, s-a exprimat solidaritatea cu partidele revoluționare, cu mișcarea comunistă internațională printr-un mesaj adresat Internaționalei a III-a și o serie de moțiuni.

A doua zi, la 9 mai 1921, a fost prezentat de către Gh. Cristescu raportul moral de activitate a comitetului executiv în care s-a evocat drumul parcurs de mișcarea muncitorească de la ultimul congres socialist desfășurat în 1915, succesele raportate dar și dificultățile întâmpinate. S-a subliniat neputința conlucrării recente cu social-democrații. Discuțiile au criticat insuficienta pregătire a grevei generale din 1920 și slaba activitate în susținerea luptei revoluționare a țărănimii. Aprobându-se raportul s-a cerut schimbarea metodelor de muncă „să ieșim din acest Congres mai uniți și mai tari ca oricând“.

În ziua de 10 mai, lucrările Congresului au continuat la sediul Partidului Socialist din strada Sf. Ionică, în fine desigilat de autorități. Dimineața Gh. Cristescu a prezentat raportul delegației care în toamna anului 1920 fusese în Rusia Sovietică și adresa Internaționalei Comuniste care cuprindea pe lângă o serie de aprecieri juste referitoare la mișcarea muncitorească din România și o serie de puncte de vedere eronate.

În după amiaza care a urmat Gh. Cristescu a prezentat raportul asupra afilierii la Internaționala a III-a Comunistă și programul partidului în care această hotărâre apărea drept cel mai solemn angajament de a conduce clasa muncitoare pe drumul socialismului. Sarcinile și obiectivul principal al partidului fiind „lupta pentru înfăptuirea unei societăți viitoare, care nu-i alta decât comunismul“ între limitele proiectului de program era și aceea că nu stabilea stadiul de dezvoltare în care se găsea România, lăsând să se înțeleagă că ne aflăm nemijlocit în fața revoluției socialiste. După prezentarea unui coraport de către M. Cruceanu, și-a expus punctul de vedere reprezentantul socialiștilor-unitari, Th. Iordăchescu, care s-a arătat de acord cu afilierea la Internaționala a III-a, dar a fost împotriva subordonării partidelor comuniste acestei organizații internaționale.

Votul pentru afiliere cu rezultatele cunoscute s-a desfășurat pe 11 mai; la 12 mai dimineața s-au prezentat raportul la proiectul de statut, raportul despre presă și propagandă, raportul asupra problemei agrare și proiectul de program agrar care pune în mod nerealist problema exproprierii întregului pământ. În după amiaza acestei zile delegații care votaseră pentru afilierea fără rezerve au fost arestați, împreună cu alți militanți, constituind lotul celor 271 inculpați în procesul din Dealul Spirii.

Comentariu metodic

Lecția cu tema „Făurirea Partidului Comunist — etapă superioară pe plan politic, ideologic și organizatoric în mișcarea revoluționară din România” se realizează de regulă într-o oră, într-un context mai larg, în cuprinsul căruia, așa cum sugerează și planul se cuprind și alte aspecte ale creșterii avântului revoluționar și radicalizării maselor populare, precum demonstrația din 13 decembrie 1918 și greva generală din 1920.

Este foarte important ca, indiferent de modalitățile folosite, să se sublinieze că făurirea Partidului Comunist Român a reprezentat un moment de excepțională importanță, o cotitură istorică în mișcarea muncitorească din România. Expresie a necesității de unificare a tuturor partidelor regionale socialiste după actul istoric de la 1 decembrie 1918, noua organizație politică este continuatoarea celor mai bune tradiții ale mișcării muncitorești și socialiste, exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor. Născut într-un moment de excepțional avânt revoluționar, de puternică clarificare politico-ideologică, Partidul Comunist Român a așezat ferm la temelie sa marxism-leninismul, concepția despre necesitatea transformării revoluționare a societății, răspunzând astfel cerințelor obiective ale dezvoltării țării noastre. S-a constituit astfel forța politică chemată să conducă lupta pentru apărarea intereselor vitale ale clasei muncitoare, pentru scoaterea țării din starea de dependență, pentru socialism.

Orientată ideologic de importante documente de partid (Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, Nicolae Ceaușescu, Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, 7 mai 1966, Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român. Expunere la Adunarea solemnă din Capitală, 7 mai 1971 etc.), în lecție se vor folosi ca mijloace de învățămînt *Culegeri de izvoare istorice*, precum probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român (Tematică, Crestomație, Bibliografie, Ed. didactică și pedagogică, Buc., 1981, de unde proiectul de program al Partidului Socialist din România publicat la 9/22 decembrie 1918, p. 356—359. Declarația din 13 februarie 1919, adoptată la București, prin care socialiștii români au consfințit semnificația făuririi statului național unitar, p. 360—363; programul agrar al Partidului Socialist-Comunist din România și proiectul de statut al Partidului Socialist-Comunist, p. 367—370). Din volumul „80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare”, Documente, Ed. politică, 1974, se pot folosi fragmente din programul Partidului Socialist din România votat la conferința din 23—26 mai 1919, p. 763—768, sau se poate prezenta mandatul secțiunii Huși a Partidului Socialist pentru Congresul din mai 1921 în sensul afilierii.

Se adaugă harta murală „România între anii 1918—1940 — mișcarea revoluționară și democratică, inițiată, organizată sau influențată de P.C.R.” și setul de diapozitive „Crearea Partidului Comunist Român”, București, 1976. În folosul profesorului bibliografia alăturată reține câteva lucrări de strictă necesitate pentru orientarea generală a lecției. Unele îndrumări, precum și realizarea temei „Creșterea avântului revoluționar. Făurirea Partidului Comunist Român” ca lecție de dobîndire de cunoștințe se găsesc în „Metodica predării istoriei României”, Edit. didactică și pedagogică, 1981, p. 167—171.

Metodele și procedeele care trebuie folosite în predarea-învățarea acestei teme sînt de o mare diversitate: explicația, conversația și demonstrația cu ajutorul mijloacelor audio-vizuale și a hîrtii. Complexele împrejurări social-politice în care s-a născut Partidul Comunist Român pot fi aduse în lecție de elevi pe calea conversației, după cum utilizarea documentului istoric comentat, a hîrtii sau a diapozitivelor, în cadrul unor sarcini de lucru bine definite, poate conduce la aprofundarea înțelegerii modalităților concrete de făurire a Partidului Comunist Român și a semnificației istorice a acestui eveniment. Explicația profesorului va da coeziune și fluiditate lecției, rezolvînd toate problemele mai dificile ale temei.

Cum izvoare istorice sau mijloace audio-vizuale pentru realizarea acestei lecții sînt numeroase, esențială este opțiunea profesorului. În ce privește documentele de partid acestea trebuie să fie prezentate atît pe banca fiecărui elev, cît mai cu seamă în modul în care a fost structurată predarea temei. Concluzia lecției, expusă de profesor, trebuie să aibă limpezime și claritate, să sublinieze cu pregnanță saltul calitativ săvîrșit de mișcarea muncitorească prin actul istoric de la 8 mai 1921, excepționala deschidere pe care acest eveniment a constituit-o în istoria patriei și poporului nostru.

BOGDAN TEODORESCU

BIBLIOGRAFIE

- M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918—1921*, ed. II completată. Edit. politică, Buc., 1976, p. 31—40 ; p. 311—354.
- M. Mușat, I. Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948*, Edit. Acad. R.S.R., Buc., 1981, p. 52—138.
- Clara Cușmir Mihalovici, Fl. Dragne, Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România, 1916—1921. Făurirea Partidului Comunist Român*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Edit. politică, Buc., 1982.
- I. Scurtu, *Viața politică din România, 1918—1944*, Edit. Albatros, Buc., 1982, p. 70—86.

PROCLAMAȚIA LUI WILHELM DE ORANIA DIN 31 AUGUST 1568

Prima revoluție burgheză din istorie — cea din Țările de Jos — (1), izbucnită pe fundalul unor cauze economico-sociale propice unei asemenea revoluții, dar și temeuri naționale și religioase, avea să pună în mișcare toate forțele sociale din această însemnată zonă geografică : nobilime, burghezie, mase populare. E drept, de pe poziții diferite și cu interese adesea contradictorii, dar avînd ca element comun dorința de a lupta împotriva dominației spaniole. În defășurarea revoluției acest fapt va deveni evident. Este întru totul semnificativă una din proclamațiile lui Wilhelm de Orania, șeful opoziției nobiliare, către compatrioții săi, prin care îi îndeamnă să lupte pentru eliberarea de sub ocupația spaniolă. Această proclamație scoate în evidență și poziția nobilimii față de revoluție în general, față de monarhia spaniolă în special, dar și momentul din desfășurarea revoluției cînd este dată (2).

„Puțini sînt aceia care să nu știe că spaniolii se străduiesc de multă vreme să cîrmuiască această țară după placul lor (3). Folosind spre rău bunătatea mării sale (4), ei au înduplecat-o să poruncească introducerea inchiziției (5) în Țările de Jos. Ei știau foarte bine că dacă locuitorii Țărilor de Jos pot fi siliți să îndure activitatea ei, le nimicesc orice garanție a libertății lor (6) ; iar dacă aceștia se împotrivesc introducerii ei, se deschide în aceste bogate provincii un cîmp larg pentru jaf (7)... noi nu putem mai mult să privim liniștiți la asemenea omoruri, tîlhării, samavolnicii și suferințe (8). Pe lângă aceasta, sîntem încredințați că maiestatea sa are o părere greșită despre întîmplările din Țările de Jos (9). Drept urmare a acestui fapt am luat armele, spre a ne împotrivi silnicei tiranii a spaniolilor... (10) Avem acum... o armată foarte bună de călărime, pedestrime și artilerie, toată strînsă pe cheltuiala noastră (11). Chemăm pe toți locuitorii Țărilor de Jos să ne vină în ajutor (12). Numai atunci cînd, în cele din urmă, va fi înfrîntă cruzimea lui Alba (13), vor putea provinciile să-și redobîndească dreapta exercitare a judecății și starea de prosperitate pentru republica lor“ (14). (Francisc Pall, Camil Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1961, p. 248 ; vezi și Camil Mureșan, *Focul ocrotit de ape*, Pagini de istorie universală, Editura Științifică, 1960, p. 89—90).

Comentariu istoric

(1) Prin denumirea de „Țările de Jos“ se înțelege într-un termen general actualul teritoriu al Belgiei, Olandei și Luxemburgului. Dar în evul mediu, în condițiile fărîmîțării feudale, existau numeroase provincii (mai mari sau mai mici) ca entități bine distincte : Flandra, Brabantul (în sud), Artois, Namur, Lu-

xemburg (sud și sud-est), Olanda, Zeelanda (în nord). Ca terminologie, denumirea explică faptul că teritoriul acestor provincii, în special a celor din nord era situat sub nivelul mării, ceea ce a făcut necesar încă de timpuriu să se realizeze mari lucrări de îndiguire care să stăvilească ofensiva apei asupra pământului. Chiar marișle orașe, Amsterdam și Rotterdam (ridicate ca centre urbane în secolele XII-XIII), atestă acest fapt prin terminația de „damm” pe care o poartă și care înseamnă „dig”. Ceea ce ne interesează în mod deosebit este de a sublinia starea de prosperitate a „Țărilor de Jos” încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, care făceau din ele una din cele mai bogate regiuni din Europa. Ca și în Republicile italiene și după marile descoperiri geografice mai mult decît acolo, aici germenii capitalismului creau condițiile desfășurării unei revoluții burgheze. Pulsa viața comercială iar alături de meșteșugurile tradiționale, erau în floare manufacturile de postav, țesătoriile, metalurgice, armelor de foc, construcțiilor navale, hîrtiei și chiar a tiparului (care se pare că își are originea în Olanda). Este drept însă că nu toate provinciile se dezvoltau uniform. În cele din sud și sud-est, în general agrare, cu o viață meșteșugărească redusă, relațiile feudale erau puternice, deosebit de provinciile nordice, cu producție manufacturieră și viață comercială intensă. Aceasta va explica și spiritul revoluționar mai puternic în nord față de cel al populației din sud.

(2) Pentru a determina momentul cînd Wilhelm de Orania va da proclamația pe care o comentăm, trebuie arătat mai întîi că semnalul revoluției îl va da opoziția nobiliară avînd în frunte pe autorul proclamației, pe contele Lamoral de Egmont, Filip de Marnix și amiralul Hoorne. Programul inițial al acestei nobilimi (dintre care unii erau catolici, alții calvini) se referea la respectarea de către monarhia spaniolă a privilegiilor nobilimii și autonomia Țărilor de Jos, anularea edictelor împotriva „ereticii” (majoritatea locuitorilor trecuseră la reformă) și retragerea armatelor spaniole. El nu revendica și separarea de Spania. Acesta a fost și sensul delegației condusă de Egmont, în 1565, care ajungînd la Madrid a prezentat regelui astfel de cereri. În ultimă instanță nobilimea urmărea ca prin tratative cu monarhia spaniolă să preîntîmpine o răscoală populară și totodată să-și asigure rolul conducător în Țările de Jos pentru a-și satisface propriile interese de clasă. Refuzul regelui a declanșat în 1566 însă mișcarea populară începută ca o mișcare revoluționară pentru eliberarea socială și națională. Acum apar distinct pozițiile sociale: nobilimea urmărea în continuare să i se respecte dreptul de conducere în provincii și se întîlnea cu burghezia în interese economice comune; burghezia urmărea înlăturarea jugului feudal-absolutist spaniol și cucerirea puterii politice; țărănimea, lărgind aria revendicărilor s-a ridicat împotriva sarcinilor feudale și poverilor fiscale și în totalitatea lor masele plebeie luptau împotriva îngrădirilor așezate în calea navigației, pescuitului, comerțului. Întrucît însă toate aceste „rele” emanau mai întîi de la absolutismul feudal spaniol care însemna în același timp și exercitarea unei puternice intoleranțe religioase, în 1566 se desfășoară puternica „mișcare iconoclastă” împotriva bisericilor și mănăstirilor catolice. Monarhia spaniolă înăbușe această mișcare „eretică”, avînd însă și sprijinul opoziției nobiliare care se temea ca mișcarea împotriva feudalității eclesiastice să nu se transforme într-una cu caracter general antifeudal. De fapt, „mișcarea iconoclastă”, care a dezlănțuit reacția violentă a autorităților spaniole, a condus în același timp și la un alt antagonism: între populația catolică și cea protestantă din Țările de Jos. Represiunile care au

urmat au fost încoronate de trimiterea în Țările de Jos, în calitate de guvernator în locul Margaretei de Parma, a faimosului Fernando Alvarez de Toledo, duce de Alba. Stăpînirea acestuia (1567—1573) înseamnă o pagină neagră pentru poporul din Țările de Jos. Este cauza principală pentru care opoziția nobiliară simte din nou că dorința ei de a avea rol hotărîtor în conducerea Țărilor de Jos este serios amenințată de politica represivă a noului guvernator. Wilhelm de Orania, prinț de Nassau, care se refugiase în Germania, în timp ce lupta împotriva ducelui de Alba începuse, pătrunse și el la sfîrșitul lui iulie 1568 în provinciile sudice pentru a participa la bătălie. În acest context se înscrie și proclamația din 31 august 1568.

(3) Prin expresia „de multă vreme” trebuie să înțelegem nu atît vechimea în timp a stăpînirii spaniole în Țările de Jos, cît mai ales dorința lui Wilhelm de Orania de a insufla compatrioților săi ura față de politica spaniolă de subjugare. Totuși, pe plan istoric, această stăpînire data din timpul lui Carol Quintul. Cum vestitul monarh vroia să realizeze monarhia universală și hegemonia în Europa apuseană (prin slăbirea Angliei și Franței, întărirea în posesiunile italiene, Imperiul german, Țările de Jos, coloniile din Lumea Nouă, Filipinele), ca și hegemonia în Orient (înlăturarea pericolului otoman), avea nevoie de întărirea autorității centrale și menținerea unității religioase. În privința Țărilor de Jos, care în cadrul Imperiului german s-au bucurat de o largă autonomie, Carol Quintul a luat măsuri ce au condus la formarea Țărilor de Jos, ca o entitate teritorială: „tranzacțiunea” de la Augsburg (1548), Pragmatica Sancțiune de la Bruxelles (1549). Poate că și aceste măsuri erau în concepția suveranului menite să pregătească terenul monarhiei universale. În 1556 el se retrage din viața politică cedînd fiului său, Filip al II-lea, Țările de Jos și Spania cu posesiunile italiene iar fratelui său Ferdinand, Imperiul german. Opoziția nobiliară avea în vedere drepturile de care s-au bucurat Țările de Jos în vremea lui Carol Quintul pe care voia să le păstreze nealterate.

(4) Din proclamație devine evident faptul că nobilimea nu voia nici acum să se despartă de rege, ci numai să înlătore tendința de suprimare a libertăților tradiționale care acum erau date pe seama ducelui de Alba. Deși este clar că ducele de Alba reprezenta voința regelui, nobilimea acuza însă părțile subiective, care izvorau din „personalitatea” și inițiativele lui Alba, ca, de pildă, înființarea „Consiliului tulburărilor” (Consiliul sîngeros), metodă ce aparținea guvernatorului.

(5) Inchiziția, o veche instituție a Papalității a fost reorganizată în secolul al XVI-lea din inițiativa lui Ignățiu de Loyola. În anul 1534, acest călugăr spaniol înființează ordinul monahal „Campania lui Isus” (ordinul iezuiților), avînd ca scop zăgăzuirea succeselor realizate de bisericile reformate și readucerea protestanților la catolicism. În 1540, Papa recunoaște ordinul și activitatea lui „fructuoasă”. Doi ani mai tîrziu, pentru judecarea și pedepsirea „ereticilor”, Papa reorganizează activitatea inchiziției iar Conciliul de la Trento (1545—1563) a luat măsuri pentru întărirea organizării bisericii catolice și a autorității papale.

În Țările de Jos inchiziția a fost reorganizată de Carol Quintul, fără autorizația Papei Adrian al VI-lea. Acest tribunal eclesiastic însemna pentru monarh mijlocul de menținere a dominației politice a Casei de Habsburg. Este semnificativ din acest punct de vedere faptul că în Imperiul german, Carol Quintul a lăsat libertate religioasă principilor protestanți, în timp ce în Țările de Jos

a manifestat intoleranță. „Datorită inchiziției — nota Karl Marx — biserica s-a transformat în unealta cea mai îngrozitoare a absolutismului.“ Este și sensul pentru care, în 1556, cînd Țările de Jos trec din componența Imperiului german în stăpînirea Spaniei, inchiziția începe să acționeze și aici la fel ca în Spania. Ea este însoțitoarea inevitabilă a absolutismului catolic.

(6) Monarhia spaniolă, care acționa prin ducele de Alba știa că stîrpirea „ereticilor“ era cea mai bună garanție a întăririi pozițiilor absolutismului în Țările de Jos. Era evident însă că acțiunile inchiziției atentau la cea mai de preț libertate a poporului, libertatea conștiinței, dreptul de a gîndi. Și dacă totuși intoleranța religioasă e suportată și admisă, atunci însuși principiul garanției libertății este atacat. Din acel moment orice abuz al absolutismului devenea legal și trebuia îndeplinit fără crîcnire.

(7) În cazul împotrîvirii, proclamația scotea în mod realist în evidență faptul că stăpînirea spaniolă va folosi la un moment dat armată și că orașele și satele care la data aceea se bucurau de o prosperitate recunoscută vor avea foarte mult de suferit. Este evidentă însă teama permanentă a nobilimii de a nu pierde privilegiile tradiționale. În evul mediu prin drepturi se înțelegeau de fapt tocmai privilegiile nobilimii. În timpul lui Carol Temerarul Țările de Jos făceau parte din Burgundia. Regele încălcase destul de des privilegiile nobilimii care erau: libertatea de producție, libertatea de circulație, acceptarea de impozite stabilite de autoritățile locale, libertatea de autoconducere, dreptul de a întreține miliții locale. La 1476 cînd moare Carol Temerarul, fiica lui, Maria de Burgundia, e nevoită să recunoască în scris aceste privilegii care pînă atunci erau acceptate tacit. La 1477, ea dă o adevărată Cartă Constituțională în acest sens. Este adevărat că soțul Mariei, Maximilian, a revenit mai tîrziu pe cît a putut asupra Cartei. Dar n-a mai izbutit să desființeze acest drept scris obținut de nobilimea Țărilor de Jos. Exista, așadar, un temei legal al acestor proteste.

(8) Rezervele proclamației se vădesc și în paragraful următor unde îndemnul la revoltă se referă numai la „omoruri, tîlhării, samavolnicii și suferințe“ iar nu și la abuzurile izvorîte din servitutile feudale. Este vorba tocmai despre abuzurile săvîrșite de trupele ducelui de Alba, inclusiv „cartiruirile de armată“.

(9) Se sublinia încă odată faptul că regele Filip al II-lea era dezinformat de slujitorii săi din Țările de Jos și în primul rînd de ducele de Alba și că el nu cunoștea toate grozăviile cîte se întîmplau acolo. De aici intervenția nobilimii pe lîngă curtea spaniolă de a se pune capăt celor mai flagrante dintre abuzuri tocmai pentru a nu se rupe legătura cu Spania, legătură pe care o considera conformă cu interesele ei. Deși, Wilhelm de Orania nu mai credea nici el la acea dată că Filip al II-lea le va respecta vechile drepturi. Eșecul misiunii lui Egmont era grăitor.

(10) Compatrioții erau chemați prin aceasta să se alătore armatelor conduse de el și la lupte împotriva guvernării abuzive a ducelui de Alba.

(11) Dar armata cu care venea Wilhelm de Orania din Germania era o armată pur nobiliară care nu lupta pentru interesele maselor, ci pentru cele ale nobilimii.

(12) Prin aceasta nobilimea chema masele populare la luptă știind cît de necesară este forța lor numerică. Numai dacă ne referim la acțiunile întreprinse și succesele obținute de „calicii pădurilor“ și „calicii mărilor“ și avem numai o mică parte din tabloul general al contribuției maselor la revoluție și seria marilor în-

fringeri și pierderi suferite de spanioli de pe urma acestora. Din păcate, limitarea de clasă a nobilimii a împiedicat-o să înțeleagă sensul avântului maselor și să nu meargă pe aceeași linie cu ele.

(13) Proclamația pune în fața răsculaților problema redobândirii tuturor drepturilor în momentul în care ducele de Alba își va înceta stăpînirea în Țările de Jos. Prin „abuzurile” acestuia se făcea însă aluzie la decapitarea lui Egmont și Hoorne de către „Consiliul sîngeros” și a faptului că însuși Wilhelm de Orania putea cădea pradă — în cazul în care era prins — furiei ducelui.

(14) Expresia „starea de prosperitate pentru republica lor” ar părea că vizează încetarea îngrădirilor puse de ducele de Alba, inclusiv acele „alcabala”. În realitate, se referă în perspectivă la finalitatea luptei. Ea are în vedere ceea ce se va și întîmpla 11 ani mai tîrziu cînd în anul 1579, provinciile din nord, prin încheierea uniunii de la Utrecht vor hotărî formarea unei republici independente, Provinciile Unite. Acestea, numite mai tîrziu Olanda, vor fi recunoscute de Spania ca stat independent în 1609. Pe plan sentimental, însă, întreaga proclamație este pătrunsă de un accent de revoltă față de ducele de Alba, cel care îl aresta pe fiul cel mare al prințului cînd acesta avea numai 13 ani, îl ducea în Spania, înstrăinîndu-l definitiv de tatăl și familia sa. Chiar Wilhelm de Orania, guvernator al Provinciilor Unite pînă în 1584, avea să primească ultima lovitură tot din partea catolicismului, fiind asasinat de un tînăr catolic fanatic. Conducerea Țărilor de Jos, eliberate de stăpînirea Spaniei încă din iulie 1581, avea să revină fiului său, Mauriciu de Orania.

INDICAȚII METODICE

Prezentul text comentat oferă multe posibilități de informare a elevilor, de îmbogățire a cunoștințelor lor de cultură istorică. Aceasta, deoarece „Revoluția burgheză din Țările de Jos” este un eveniment social-politic de cea mai mare însemnătate, desfășurat în epoca istorică de doborîre a feudalismului și de apariție a germinilor capitalismului. Din acest motiv el implică în discuție și factori economici și alături de ei, factori sociali, politici, ideologici. Mai mult decît atît, are legături inevitabile cu întreaga politică și diplomatie desfășurată în Europa la acea dată. Textul poate fi folosit astfel atît la clasa a VI-a, la istoria evului-mediu, la lecția „Revoluția burgheză din Țările de Jos”, cît și la clasa a XI-a la „Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale”, unde revoluția burgheză din Țările de Jos este încadrată în capitolul mai mare, „Mișcări ideologice și social-politice împotriva dominației feudale și bisericești”. De aceea, se impune respectarea particularităților de vîrstă ale elevilor. La clasa a VI-a urmărim mai întîi prin text să le formăm mai bine anumite noțiuni pe care ei nu le cunosc. Comentarea textului e sumară și ea poate sublinia o singură idee: în revoluție nobilimea din Țările de Jos nu a urmărit ruptura de monarhia feudală, ci numai obținerea respectării drepturilor tradiționale ale provinciilor pentru a le putea conduce în continuare. La clasa a XI-a comentariul se poate realiza în întregime. Avem în vedere și faptul că dacă la clasa a VI-a există o lecție specială pentru revoluția burgheză din Țările de Jos, la clasa a XI-a manualul include un subcapitol foarte sumar în întreg capitolul privind mișcările ideologice și social-politice împotriva dominației feudale și bisericești. Comentariul mai detaliat al textului oferă profesorului posibilitatea de a suplini tratarea sumară

a revoluției burgheze din Țările de Jos și de a fixa rolul ei în ansamblul contribuțiilor la sfârșirea regimurilor feudalo-absolutiste în Europa și pregătirea lumii moderne. Sigur că și aici, urmărindu-se în primul rând interpretarea istorică, dar dându-le elevilor date și fapte argumentative certe, trebuie ținut mai ales seama de nivelul de pregătire al clasei. Se merge gradual pînă cînd se ajunge la liceele de Filologie-istorie, unde textul are ca scop într-adevăr formarea unei temeinice culturi istorice.

Pe plan educativ, formativ, ținînd seama de aceleași criterii, comentarea textului nostru oferă prilejul unor discuții despre rolul istoric și progresist al revoluției burgheze, despre caracterul limitat al rolului burgheziei și cu atît mai mult al nobilimii care în cazul Țărilor de Jos va lăsa revoluția nedesăvîrșită, despre rolul hotărîtor al maselor populare în istorie. De asemenea, comentariul poate dezvălui, fără ostentație, dar cu mult discernămint, rolul nefast al monarhiilor feudale în împilarea popoarelor și folosirea armeei catolice în atingerea aceluiași scop. Metodele inchiiziției trebuie să rămînă în conștiința elevilor ca cele care s-au opus gîndirii libere, creatoare, oricărui fel de progres, au promovat obscurantismul și au adus la iveală asasinatul în masă, odiosul antiumanism.

Pe plan metodologic, e potrivit ca lectura și comentarea textului să se realizeze în momentul în care se ajunge în desfășurarea cronologică a evenimentelor, la trecerea lui Wilhelm de Orania cu trupele sale pe teritoriul Țărilor de Jos pentru a sprijini acțiunile împotriva ducelui de Alba. Adică, momentul pe care l-am fixat și noi în comentariu. Comentarea textului poate avea ca urmare realizarea unei suite de situații de problematizare. Aceasta se poate realiza fie cînd profesorul comentînd textul le cere elevilor să tragă concluzia, fie la sfîrșit, în fixarea cunoștințelor. Sugerăm pe cel mai semnificativ din exemple: „Wilhelm de Orania a avut prilejul să constate că nu numai ducele de Alba, dar chiar regele Filip al II-lea era împotriva intereselor vitale nu numai ale Țărilor de Jos în ansamblul lor, dar chiar a intereselor nobilimii pe care prințul o reprezenta. Și totuși a rămas constant partizan al monarhiei feudalo-absolutiste și catolice. Cum vă explicați acest lucru?” Răspunsul este mai amplu și el, condus de profesor, care pe parcurs creează și alte situații de problematizare, se întinde pe mai multe planuri: economic, social, politic, ideologic.

La clasa a VI-a, unde am subliniat că există o lecție specială destinată tratării „Revoluției burgheze din Țările de Jos”, profesorul poate însoți comentariul textului de scurte proiecții la epidioscop. Dar și aici în limita timpului disponibil. Socotim că prin ilustrarea sa, textul comentat capătă și mai multă putere de evocare istorică și de înțelegere a complexei lui problematice de către elevi.

PETRU DEMETRU POPESCU

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

Fr. Engels, *Despre decăderea feudalismului și apariția statelor naționale*, în K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 21, Editura Politică, București, 1965, p. 390—399; *Istoria universală*, vol. III sub redacția N. A. Sidorova (redactor responsabil), N. I. Konrad, I. P. Petrushevski, L. V. Cerepnin, Editura Științifică, București, 1960, p. 723; Camil Mureșan, *Focul ocrotit de ape (Revoluția burgheză din Țările de Jos)*,

Editura Științifică, 1960, p. 89—90 (textul comentat); Francisc Pall, Camil Mureșan, *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1961, p. 248 (textul comentat); Radu Manolescu, Valeria Costăchel, Stelian Brezeanu, Florentina Cazan, Mihai Maxim, *Istoria mediei universale*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 436—441; 458—466; 508—509

HOTĂRÎREA

**Adunării naționale de la Alba Iulia
din 18 Noiembrie/1 Decembrie 1918**

I. Introducere

În octombrie 1918, dezagregarea Imperiului habsburgic devenise o certitudine. Lupta revoluționară, de eliberare a popoarelor, nu mai putea fi stăvilită, după ce secole de-a rindul aceste popoare nu găsiseră nici o dreptate în marginile Imperiului. Principiul auto-determinării însemna și eliberarea națiunilor din Europa centrală de sub stăpînirea străină. Printre aceste națiuni se aflau și românii din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș care prin fruntașii lor, din conducerea Partidului național sau socialiști, cereau și ei dreptul la auto-determinare. Astfel, prin declarația de la Oradea din 12 octombrie se cerea pentru națiunea română din teritoriile Coroanei Sf. Ștefan „dreptul ca liberă de orice înrîurire străină să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere”. Această declarație a fost citită în parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie, de deputatul Al. Vaida. Era prima de acest fel în cuprinsul Austro-Ungariei și avea loc chiar în ziua în care Wilson recunoștea acest drept fundamental popoarelor oprimate din Dubla Monarhie. Declarația va rămîne programul politic al mișcării naționale românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș pînă la Adunarea națională de la Alba Iulia. Întocmită de conducerea Partidului național la conținutul declarației au aderat și socialiștii români.

La 31 octombrie 1918, s-a constituit Consiliul național central român, compus din 6 reprezentanți ai Partidului național și 6 socialiști. Instalat la Arad el devenea unicul for care reprezenta voința populației majoritare românești din Transilvania și Banat. Sub conducerea acestui organ central, consiliile naționale românești au preluat administrația în comitatele provinciei. În manifestul din 12 noiembrie 1918, se arăta clar că „organizarea vieții politice a națiunii române are să se facă sub conducerea și autoritatea Consiliului național român central din Arad”. Deținător de fapt al puterii, Consiliul de la Arad cerea la 10 noiembrie guvernului Karoly să-i predea „puterea deplină de guvernare” în comitatele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Dar cum tratativele cu guvernul de la Budapesta au eșuat, pentru că acesta nu accepta decît o autonomie în cadrul statului maghiar, Consiliul național central român începu pregătirile pentru Adunarea națională ce avea să decidă statutul legal al provinciei. La 15 noiembrie era transmis regulamentul pentru alegerea deputaților, iar la 20 noiembrie convocarea Adunării. Între timp, la 18 noiembrie, s-a lansat și un manifest „către popoarele lumii” în care se arăta opiniei publice mondiale că „națiunea română din Transilvania și Ungaria rupe sclavia seculară” și „nu va permite nici o imixtiune în afacerile interne ale teritoriului său”. În încheierea aceluiași document se declară șolemn: „Națiunea română din Ungaria și Transilvania speră și aș-

teaptă, că în năzuința ei pentru libertate o va ajuta întreg poporul românesc, cu care una vom fi de aici înainte în veci“.

Convocată în vreme de iarnă, cînd drumurile deveniseră anevoioase, adunarea din cetatea lui Mihai Viteazul a atras un mare număr de participanți: circa 100 000. Au venit din toate ținuturile chemați de conștiința importanței istorice a evenimentului. Astfel că această mulțime a întărit, prin adeziunea ei, actul unirii.

II. Textul *

I. Adunarea națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia, în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acelor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între riurile Murăș, Tisa și Dunăre.

II. Adunarea națională rezervă teritoriilor susindicate autonomie provizorie pînă la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea națională proclamă următoarele:

1. Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în Corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

2. Egala îndreptățire și deplina libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat.

3. Înfăptuirea desăvîrșită a unui regim curat democratic pe toate terenurile vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vîrstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, județe ori Parlament.

4. Desăvîrșită libertate de presă, asociere și întrunire; libera propagandă a tuturor gîndurilor omenești.

5. Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființînd fideicomisele și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se vor face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atît cît să o poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii.

6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus.

IV. Adunarea națională dă expresiune dorinței sale, ca congresul de pace să înfăptuiască comuniunea națiunilor libere în așa chip, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile, mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.

* Dăm cuprinsul Hotărîrii cum a fost publicat în ziarul „Românul“ din Arad, nr. 20 din 20 nov.—3 dec. 1918.

V. Românii adunați în această adunare națională salută pe frații lor din Bucovina scăpați din jugul monarhiei Austro-Ungare și uniți cu țara mamă România.

VI. Adunarea națională salută cu iubire și entuziasm liberarea națiunilor subjugate pînă aici în monarhia Austro-Ungară, anume națiunile : ceho-slovacă, austro-germană, jugoslavă, polonă și ruteană și hotărește ca acest salut al său să se aducă la cunoștința tuturor acelor națiuni.

VII. Adunarea națională cu smerenie se închină înaintea memoriei acelor bravi Români, cari în acest războiu și-au vărsat sîngele pentru înfăptuirea idealului nostru murind pentru libertatea și unitatea națiunii române.

VIII. Adunarea națională dă expresiune mulțumitei și admirațiunei sale tuturor puterilor aliate, cari prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui dușman pregătit de multe decenii pentru războiu au scăpat civilizațiunea din ghiarele barbariei.

IX. Pentru conducerea mai departe a afacerilor națiunei române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunarea națională hotărește instituirea unui Mare Sfat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română oricînd și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiunile pe care le va afla necesare în interesul națiunii.

III. Comentariu istoric

1. „Adunarea națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat, și Țara Ungurească” după cum ea însăși arată, este o adunare reprezentativă. Vorbește în numele națiunii ce forma majoritatea populației în provinciile menționate. Avea deci competența și capacitatea, din punct de vedere juridic, de a decide asupra statutului legal al teritoriului pe care îl ocupa națiunea, în numele căreia se pronunță.

Alegerea delegaților s-a efectuat pe baza unui regulament, întocmit de Consiliul național român central, care asigura reprezentarea tuturor circumscripțiilor electorale (aceleași ca la ultimele alegeri din 1910), precum și a tuturor instituțiilor și societăților românești (cele două confesiuni naționale, reuniunile de femei, de tineret, instituțiile de învățămînt, societățile culturale, reuniunile de meseriași, delegați socialiști ca reprezentanți ai muncitorimii organizate, delegați ai studenților din partea gărzilor naționale, cîte un ofițer și un soldat pentru fiecare comitat). Astfel cei 1228 delegați alcătuiesc o adunare reprezentativă a întregii populații românești. Caracterul popular al adunării era subliniat și de prezența celor circa 100 000 oameni veniți din toate colțurile Ardealului, Crișana, Maramureșului și Banatului. Era „poporul românesc în număr vrednic de cauza mare și sfîntă”. Iată de ce Adunarea de la Alba Iulia are toate caracteristicile unui plebiscit spontan. Unirea din 1918 este, după cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu la 1 iunie 1982, rezultatul „afirmării voinței libere la Alba Iulia, a mașelor populare din Ardeal, care în mod unanim au hotărît unirea cu țara, unirea cu România”.

2. Adunarea națională de la Alba Iulia este, din punct de vedere al dreptului public, o adunare legislativă constituantă, ce avea să hotărască situația de drept a celor 23 comitate locuite în majoritate de români. Depozitară a suveranității naționale decide ca for suprem al Transilvaniei și Banatului acum „țară românească”. Prin Hotărîrea de la Alba Iulia s-a creat un stat liber și suveran, ale

cărui organe vor exercita puterea politică pînă ce, prin Legea de unire din 11 decembrie 1918 (st.n.), suveranitatea sa se confundă în suveranitatea întregului stat român.

3. Hotărîrea are la bază un proiect întocmit de Vasile Goldiș după consultări cu fruntații socialiști români. Proiectul a fost definitivat după ample dezbateri ce au ocupat toată ziua de 30 noiembrie 1918. În acest document se dă glas, în primul rînd, dorinței de unire, unanim exprimată de masa electorilor. În această privință toți delegații aveau un mandat ferm de la alegătorii lor. De aceea, Adunarea națională, reprezentînd puterea politică și exprimînd voința populației majoritare „*decretează*” unirea. Trebuie să subliniem că această decizie a fost luată fără nici o influență externă. A fost rodul exclusiv al cugetării și al acțiunii populației românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în baza principiului auto-determinării popoarelor. În zilele de pregătire a adunării, Oskar Jaszi, întrebînd ce va face guvernul maghiar dacă se proclamă unirea Transilvaniei cu România, răspundea: „Natural, noi nu o putem împiedica”. Pe de altă parte, guvernul român, încă refugiat la Iași, nu putea ajuta decît cu îndemnuri și recomandări. La 20 nov./3 dec. nota Al. Marghiloman că la București, unde guvernul revenise numai de două zile, „nu se știe nimic din ceea ce se petrece la Alba-Iulia”. Cînd s-a decretat unirea, armata română se afla încă de parte de locul Adunării: va intra în Alba Iulia numai la 19 dec. 1918 (st. n.).

4. În art. II se vorbește despre autonomia provizorie pînă la întrunirea Constituantei noului stat român rezultat din Unire. Textul reprezintă un compromis între acei care cereau unirea fără condiții și sprijinatorii unei autonomii a Transilvaniei în cadrul statului român. Cei care pledau pentru autonomie erau și ei partizani ai unirii, dar aveau în vedere o perioadă în care să aibă loc fuziunea dintre cele două părți — Regatul român și Transilvania — „pînă la nivelarea desăvîrșită a diferențelor produse prin evoluția istorică”. Unirea fără condiții era însă cerută de majoritatea delegaților și masele au impus-o. Astfel că autonomia provizorie, cum este definită prin Hotărîre, se referă la o perioadă de tranziție, pînă ce Constituanta, aleasă prin vot universal, avea să definitiveze cadrul de organizare al noului stat român.

5. Articolul III proclamă „principiile fundamentale la alcătuirea noului Stat român”. Și la acest articol s-a păstrat, în general, redactarea lui Vasile Goldiș. Dar, la cererea socialiștilor, în cadrul discuțiilor care au avut loc la 30 noiembrie s-a introdus la pct. 3 „înfăptuirea desăvîrșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții sociale” și s-a accentuat pct. 5 vorbind despre „reforma agrară radicală”. Spre deosebire de articolele precedente, care au caracter imperativ, în art. III se formulează deziderate privind organizarea noului stat. Aci Adunarea nu „decretează”, ca în cazul unirii, unde delegații aveau un mandat ferm din partea alegătorilor, ci proclamă principii spre a fi avute în vedere de Constituanta, unde intrau reprezentanții întregului stat născut din Unire.

Analizînd principiile proclamate în articolul III se desprinde cu claritate o largă concepție democratică. Oprimată secole de-a rîndul, națiunea română, eliberîndu-se, nu se transformă din asuprită în asupritoare. Nu confundă clasele stăpînitoare ale trecutului, cu popoarele conlocuitoare, cărora le recunoaște „deplină libertate națională”. Li se recunoaște acestora dreptul de a-și folosi „limba sa proprie” și toate drepturile politice. Confesiunile recunoscute din stat, ale națiunii majoritare ca și ale minorităților etnice, urmau să aibă „deplină libertate

autonomă confesională". Cetățenii, fără discriminare socială sau națională, bărbați și femei, de la 21 ani, trebuiau să dobândească dreptul de a alege și a fi aleși în organele comunale, județene și în parlamentul țării. Pentru țărănime, clasa cea mai numeroasă, Hotărîrea nu se mărginește să ceară reforma agrară, ci stabilește condițiile unei reforme radicale în vederea creării unei proprietăți țărănești, viabile spre „promovarea nivelării sociale” și „potențarea producției”. Pentru muncitori, Hotărîrea cere „drepturi și avantagii ca și muncitorilor din cele mai avansate State industriale din apus”.

Discuțiile purtate în ajunul Adunării ca și redactarea finală a Hotărîrii arată că nu este vorba de condiții de unire, ci principii, pe care Adunarea le cere să stea la baza statului rezultat din Unire. De altfel, după cum declara socialistul I. Jumanca, imediat după Unire: „În felul acesta ne-am înțeles cu Marele Consiliu Național, în spiritul acesta am stăruit pentru redactarea rezoluției înaintate și atunci cînd am stabilit punct de punct n-am făcut-o din alte considerații decît numai și numai prin aceste postulate, după convingerea noastră, se poate asigura adevărata fericire a României...”

6. Articolele IV-VIII sînt de reținut sub aspectul concepției privind noua așezare a lumii după sîngerosul război ce tocmai se terminase, precum și din punct de vedere al solidarității cu lupta de eliberare a națiunilor asuprite. Adunarea își exprimă astfel „dorința” pentru realizarea unei comunități de națiuni libere, care, mari sau mici, să aibă asigurate dreptatea și libertatea. Se cere, de asemenea, eliminarea războiului din viața popoarelor. Apoi „salută cu iubire” și entuziasm „națiunile eliberate din cuprinsul fostului Imperiu austro-ungar, dar în primul rînd, pe frații din Bucovina... uniți cu țara mamă România”. Într-o emoționantă redactare, în art. VII, cei de față la Alba Iulia, se înclină „cu smerenie” înaintea memoriei „acelor bravi români” care, pe cîmpurile de bătaie, au făcut sacrificiul suprem spre izbînda unității naționale. În sfîrșit, se aduc „mulțumită și admirație” puterilor aliate, ce prin victoria lor „au scăpat civilizațiunea din ghiarele barbariei”.

7. Pentru conducerea acestei noi entități politice, care era statul liber și suveran al românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, Adunarea decide prin art. VIII al Hotărîrii instituirea Marelui Sfat Național. În concepția contemporanilor, și în primul rînd al inițiatorilor săi, acesta trebuia să fie un parlament provizoriu. Era compus din 212 membri, reprezentanți ai Partidului național, ai Partidului social-democrat, ai clerului, ai organizațiilor sociale, culturale și economice românești din Ardeal și Banat. În prima ședință la 2 dec. 1918, Marele Sfat a ales „din sînul său” organul său executiv, Consiliul dirigent. Deci acest organ își are izvorul competenței sale în art. VIII al Hotărîrii. După cum reiese din procesul-verbal al Marelui Sfat Național, Consiliul dirigent „va duce la îndeplinire hotărîrile Adunării Naționale, va prelua și va diriguia viața de Stat, va îngriji serviciile publice și cu acest scop va fi în drept a ordona și a lua toate măsurile pe care le va găsi necesare”. Era deci investit cu toate atribuțiile unui guvern avînd și competența legislativă. Rămînea însă un organ provizoriu legat de perioada de tranziție pînă la definitivarea Unirii. Recunoscut de miniștrii de externe ai Antantei, are singur capacitatea de a trata în numele teritoriilor ce le administra, pînă la 11 dec. 1918. La îndeplinirea mandatului său, Consiliul dirigent a guvernat 496 zile, în care timp a extins stăpînirea românească pe tot teritoriul ce se unea cu România, a preluat conducerea oficiilor publice, a înfăptuit

în același teritoriu reforma electorală și reforma agrară, a reorganizat justiția și învățămîntul, a organizat mobilizarea armatei. În manifestul din 7 aprilie 1920, odată cu încetarea activității Consiliului dirigent, acesta arată: „Am făcut aceste schimbări fără a jigni vre-o altă națiune conlocuitoare. Toate drepturile asigurate cu largă mină de Adunarea Națională din Alba-Iulia au fost respectate. Împărțirea cercurilor electorale s-a făcut cu considerare la minoritățile etnice, ca ele să poată fi reprezentate în mod echitabil în parlament. Nimeni nu a fost împiedicat în folosirea limbii sale în oficii și în viața privată și toate confesiunile s-au bucurat de cea mai deplină libertate“.

IV. Indicații metodice

Prezentarea și analiza Hotărîrii Adunării de la Alba Iulia se vor efectua la lecția „Formarea statului național unitar român“, cînd se va vorbi despre însemnătatea istorică a Unirii. Momentul poate fi ilustrat și cu un text din bogata literatură memorialistică a evenimentului. O lucrare, cuprinzînd amintiri despre Adunarea de la Alba Iulia, participarea maselor, starea de spirit a participanților etc. este „Din lunga timpului bătaie...“ publicată în 1978 de Constantin Dumitrescu. Desigur că rămîne la latitudinea profesorului să găsească textul cel mai potrivit pentru a face pe elevii săi să înțeleagă dimensiunile evenimentului.

PAUL OPRESCU

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

- Nicolae Ceaușescu, *Istoria poporului român. Culegere de texte*, București, Editura Militară, 1983, 568 p.
- Acad. Ștefan Pascu: *Făurirea statului național unitar român*. Vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, 403 p.
- Const. Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, 280 p. + 4 pl.

DECLARAȚIA BLOCULUI NAȚIONAL-DEMOCRATIC

(20 iunie 1944)

În rindul documentelor fundamentale din istoria poporului român, care au sintetizat obiectivele esențiale ale unor mari acțiuni sociale și naționale, se înscrie și *Declarația Blocului Național-Democratic* din 20 iunie 1944. Ea a constituit platforma pe baza căreia s-a realizat consensul național, sistemul de alianțe social-politice preconizat de Partidul Comunist Român încă din septembrie 1941, programul imediat al revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și anti-imperialistă, precum și al guvernului constituit în seara zilei de 23 August 1944.

Textul

Partidul Național-Liberal, Partidul Național-Țărănesc, Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat, prin delegații lor, împuterniciți pentru partidele : național-liberal și național-țărănesc de prezidenții partidelor respective, iar pentru partidele : comunist și social-democrat de organele lor de conducere,

avînd în vedere situația gravă în care se găsește România astăzi, în urma înlăturării regimului politic constituțional-democratic și a guvernărilor cu caracter fascist,

au hotărît să constituie un Bloc Național-Democratic, care să activeze pentru salvarea țării, avînd următoarele țeluri :

1. Încheierea, fără întârziere, în baza ofertei făcute de Aliați, a unui armistițiu cu Națiunile Unite (Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii), căutînd a obține condițiunile posibile cele mai bune pentru interesele țării.

2. Ieșirea României din Axă, eliberarea țării de ocupația germană, alăturarea de Națiunile Unite și restabilirea independenței și suveranității naționale.

3. În acest scop : înlăturarea actualului regim de dictatură și înlocuirea lui cu un regim constituțional, democratic, pe baza acordării drepturilor și libertăților civice, tuturor cetățenilor țării.

4. Menținerea unei ordine democratice și realizarea păcii, conform cu interesele statului și poporului român.

5. Prezentul acord intră imediat în vigoare și obligă partidele contractante la organizarea și ducerea în comun, fără nici o întârziere, a acțiunii pentru realizarea punctelor mai sus stabilite.

P.S. Se face mențiune, că în timpul discuțiunilor pentru constituirea acestui bloc, delegații partidelor comunist și social-democrat au propus și participarea grupărilor : Frontul Plugarilor, Uniunea Patriotică, și Partidul Muncitoresc și Țărănesc. În urma discuțiunilor avute asupra acestei propuneri, delegații partidelor național-țărănesc și național-liberal declarînd că, întrucît cele patru partide din

acest bloc reprezintă aproape unanimitatea de opinii a țării și a forțelor politice care au combătut în permanență, atât orientarea alături de Axă, cât și regimurile de dictatură, în interior, toți delegații au căzut de acord ca blocul să fie constituit numai din aceste 4 partide.

Formațiunile politice care alcătuiesc Blocul Național-Democratic își păstrează întreaga independență ideologică și politică, acordul intervenit neprivind decât punctele mai sus fixate.

(„România liberă“, II, nr. 9 din 10 august 1944; Florea Dragne și Ioan Scurtu, *Culegere de texte privind istoria mișcării muncitorești din România de la începuturi până în 1945*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1981, p. 160—161)

Comentariu istoric

23 August nu a fost izbucnirea spontană a unei stări de nemulțumire a maselor împotriva regimului de dictatură antonesciană și a hitleriştilor, ci un act istoric pregătit îndelung și temeinic, avînd obiective precise, susținute de toate forțele patriotice, democratice, antifasciste și antihitleriste din România.

Încă de la 6 septembrie 1941, Partidul Comunist Român a propus o largă platformă-program pe baza căreia să se unească toate forțele patriotice: „1. Încețarea războiului împotriva Uniunii Sovietice. Pace și luptă comună cu Uniunea Sovietică, Anglia, Polonia, Iugoslavia, Cehoslovacia, cu toate țările democratice și cu toate popoarele iubitoare de libertate, împotriva hitlerismului cotropitor. 2. Oprirea producției de război, a transporturilor de trupe, arme și munițiuni pentru războiul lui Hitler. Alungarea din țară a ocupanților hitleriști. Recucerirea libertății și independenței naționale a României. 3. Răsturnarea guvernului și regimului militar-hitlerist trădător de țară, în frunte cu Antonescu, sluga lui Hitler. Pentru un guvern al independenței naționale, format din reprezentanții tuturor forțelor patriotice. 4. Împotriva dictatului hitlerist de la Viena asupra Ardealului, pentru eliberarea popoarelor din Ardeal de sub jugul lui Hitler, pentru libertatea lor națională /.../ 6. Împotriva terorii sîngeroase /.../ Amnistie generală, politică, militară și agrară. Desființarea lagărelor de concentrare și de muncă. Arestarea și pedepsirea vinovaților trădători de țară, care au aruncat poporul român în război pentru Germania hitleristă. 7. Împotriva oricărei forme de asuprire. Deplină libertate de asociație, presă și organizare. Restabilirea drepturilor și libertăților cetățenești și democratice. 8. Îmbunătățirea temeinică, economică, culturală și sanitară, a situației maselor ce muncesc“ /.../

Studiind acest document, putem lesne desprinde concluzia că Partidul Comunist a înțeles gravitatea momentului istoric și a desprins, din multitudinea de probleme care frământau poporul român, pe acelea cu adevărat esențiale, în realizarea cărora erau interesate toate clasele și categoriile sociale, toate forțele patriotice, democratice, antifasciste și antihitleriste. „Partidul Comunist din România e gata să colaboreze cu toate partidele, persoanele politice și cu toți patrioții români, pentru realizarea oricărei revendicări din PLATFORMĂ, punînd ca singurul criteriu al colaborării: atitudinea față de ocupanții hitleriști, de slugile lor trădătoare de țară și de războiul criminal contra Uniunii Sovietice“, se arăta în document.

Realizarea colaborării propuse nu era ușoară, se impuneau învinse numeroase obstacole, de natură obiectivă și subiectivă. Spre exemplu, colaborarea din-

tre cele două clase antagoniste — burghezia și proletariatul — urma să se înfăptuiască după decenii de aprige confruntări, în care clasa muncitoare s-a ridicat cu hotărîre împotriva exploatării capitaliste, în timp ce clasa dominantă nu a ezitat în momentele critice pentru ea (decembrie 1918, august 1929, februarie 1933 ș.a.), să recurgă la represiuni singeroase. Partidul Comunist urma să lupte alături de Partidul Național-Liberal și de Partidul Național-Tărănesc care-l scosese în afara legii, îl persecutaseră, mulți comuniști fiind nevoiți să petreacă ani grei în închisori, unde fuseseră trimiși de guvernele național-liberale și național-tărăniste. Partid republican prin esență sa, Partidul Comunist trebuia să acționeze împreună cu regele, care era simbolul societății bazată pe exploatare și asuprire pe care comuniștii aveau misiunea de a o lichida.

Și totuși, Partidul Comunist a avut tăria, capacitatea, patriotismul de a pune mai presus de interesele sale (decurgînd din obiectivul fundamental — edificarea socialismului în România), interesele generale ale poporului român din momentul istoric dat. P.C.R. a înțeles limpede că în joc nu era soarta unei singure clase sau categorii sociale, a unuia sau altuia dintre partidele politice, ci a întregului popor, a statului român însuși. În consecință, Platforma-program din 6 septembrie 1941 preciza: „Comuniștii, în interesul Frontului Unic Național, pentru zdrobirea fascismului cîmpitor, pentru cucerirea drepturilor și libertăților democratice și cetățenești, a independenței poporului român, *renunță* la orice lozincă sau acțiune care ar putea să-l despartă de celelalte partide și grupări politice, care sînt pentru dezrobirea națională a poporului român”.¹

Documentele ulterioare au explicat și nuanțat unele prevederi ale Platformei-program din 6 septembrie 1941, dar obiectivele stabilite au rămas, în esență, aceleași. Alianțele social-politice realizate — Frontul Patriotic Antihitlerist (toamna anului 1943), Frontul Unic Muncitoresc (aprilie 1944), Coaliția Național-Democratică (26 mai 1944), acordul cu Palatul (14/15 iunie 1944), Blocul Național-Democratic (20 iunie 1944) — au reprezentat cea mai amplă convergență de forțe din istoria modernă a României, constituind o expresie elocventă a capacității poporului român de a-și strînge rîndurile, de a acționa unit pentru a-și realiza dezideratul fundamental, acela de salvare a statului român, aflat într-una din cele mai grele situații din întreaga sa istorie.

Sistemul de alianțe realizat nu a fost cel enunțat de Partidul Comunist în 1941, nu s-a concretizat în Frontul Unic Național, organism cu o structură întregitoare riguros clădită, de sus și pînă jos, cu un singur organ de decizie pentru toate formațiunile politice afiliate. Este adevărat și faptul că în documentele semnate nu exista vreo prevedere care să stipuleze în chip expres rolul conducător al Partidului Comunist, după cum nici comuniștii nu și-au revendicat atunci acest rol. Au fost aici în primul rînd motive de ordin tactic, preocuparea de a menaja susceptibilitățile colaboratorilor și de a pune pe primul plan numai și numai obiectivele care uneau un evantai politic cît mai larg, în fond foarte eterogen din punct de vedere social și politic.

Dar este un fapt de necontestat că Partidul Comunist a fost forța cea mai activă și consecventă a mișcării de rezistență, că a organizat și condus lupta im-

¹ Ioan Scurtu (coordonator), Gheorghe Z. Ionescu, Eufrosina Popescu, Doina Smîrcea, *Istoria României între 1918—1944. Culegere de documente*, București, Edit. didactică și pedagogică, 1982, p. 424.

potriva dictaturii antonesciene și a războiului hitlerist (în multiplele ei forme, de la sabotajul economic la grupe de partizani și constituirea formațiunilor de luptă patriotică), a dat cele mai multe jertfe în această luptă. După cum este adevărat că Partidul Comunist a fost singura organizație politică ce s-a orientat de la început, în mod ferm, pentru răsturnarea prin forță a dictaturii antonesciene, prin lupta unită a întregului popor român; este cunoscut că partidele burgheze s-au limitat o bună perioadă de timp la „opoziția epistolară”, iar apoi au pus accentul pe negocierile diplomatice, sau pe scoaterea țării din război de către Antonescu însuși. Partidul Comunist a fost organizația care a formulat de la început un program clar de acțiune, a precizat obiectivele fundamentale pe care se putea realiza consensul național; studiul comparativ al Platformei-program din 6 septembrie 1941 și a Declarației Blocului Național-Democratic din 20 iunie 1944, evidențiază realitatea că partidele burgheze au acceptat, pînă la urmă, punctele de vedere formulate de comuniști. În sfîrșit, se cuvine subliniat că Partidul Comunist a fost inițiatorul tuturor alianțelor realizate și că el era prezent în toate aceste alianțe, era factorul lor comun. Sînt, toate acestea, argumente temeinice, indubitabile, care ne îndreptățesc să afirmăm că Partidul Comunist a fost conducătorul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Indicații metodice

Documentul prezentat va fi utilizat la clasa a X-a, în cadrul lecției privind pregătirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă. Se va sublinia faptul că Declarația Blocului Național-Democratic reprezenta, în fond, platforma pe care s-a realizat consensul național, sistemul de alianțe social-politice care a făcut posibilă victoria de la 23 August 1944. Comparînd-o cu Platforma-program din 6 septembrie 1941, elevii vor înțelege mai bine rolul Partidului Comunist de forță politică conducătoare, clarviziunea și spiritul patriotic dovedit de comuniști. De asemenea, se va putea demonstra că documentele difuzate în seara zilei de 23 August — Proclamația regelui și Declarația guvernului — aveau la bază ideile cuprinse în Declarația Blocului Național-Democratic, partidele membre ale acestui Bloc dînd gîrul lor politic noului cabinet. Totodată, se poate arăta că Declarația din 20 iunie 1944 a constituit programul guvernului ieșit din revoluție, care a deschis noi orizonturi evoluției istorice a poporului român. Acest program — concretizat în măsurile adoptate după 23 August — a asigurat mobilizarea întregului popor la luptă împotriva hitleriștilor, trecerea la eliberarea teritoriului național, revenirea la un regim democratic, sfîrșirea aparatului de stat din vremea regimului dictatorial, angajarea României în alianța cu Națiunile Unite. Prin semnarea convenției de armistițiu la 12 septembrie 1944, programul guvernului constituit la 23 August, bazat pe Declarația Blocului Național-Democratic, a fost, în linii generale, îndeplinit; după această dată, în primul plan au început să se impună — paralel cu obiectivele naționale — obiectivele sociale ale revoluției. În consecință și alianțele social-politice trebuiau așezate pe alte baze, astfel încît Blocul Național-Democratic își încheiasă misiunea istorică; lupta pentru putere a devenit coordonata esențială a revoluției.

ORAȘELE ROMANE DIN DACIA

APULUM, oraș roman, însemnat centru militar, economic, administrativ și religios al provinciei Dacia. Numele orașului trebuie pus în legătură cu tribul dacic al apulilor, amintit laconic în câteva versuri din vremea lui Augustus (*Consolatio ad Liviam*, în *Poetae Latini minores*, ed. Baehrens, I, 1876, Leipzig, p. 117—118) și cu numele dacic de Apoulon al unei așezări mai vechi amintită de Ptolemeu (*Geogr.*, II, 8, 4) ca existând înainte de cucerire. După unii cercetători acest oppidum autohton ar fi fost situat pe înălțimea Piatra Craivii, alții însă îl localizează în jurul orașului Alba Iulia.

La Apulum s-au dezvoltat în etape diferite două municipii. Unul a evoluat din canabae-le de pe lângă castrul legiunii a XIII-a Gemina în garnizoană încă de la cucerirea Daciei în castrul ridicat din piatră pe platoul numit „Cetate”. În apropierea acestuia s-au așezat negustori, meșteșugari ca și familiile soldaților, întemeind o canaba. Această așezare civilă a purtat (până la cca 160 e.n.) denumirea de *Canabae legionis XIII Geminae*. În câteva decenii se dezvoltă un oraș de proporții, îndreptățind ridicarea lui la rangul de municipiu sub Marcus Aurelius. Cea mai veche atestare a *Municipium Aurelium Apulense* e păstrată într-o inscripție din anul 180 e.n. Curînd însă îi este atribuit rangul de colonia, devenind *Colonia Aurelia Apulensis*, fie de către același împărat, fie de Commodus.

Cîteva inscripții relevă existența și a unui al doilea oraș la Apulum. Topografic, e situat în jurul castrului de pe dealul Cetății la nord, est și sud-est de acesta (sub actualul cartier Partoș din Alba Iulia) în jurul satului indigen vicus *Apulensis*. Acesta a fost ridicat la rangul de municipiu de Septimiu Sever — *Municipium Septimium Apulense* și întîlnit ceva mai tîrziu sub numele de *Colonia Nova Apulensis* (atestată într-o inscripție închinată lui Traianus Decius în anul 250 e.n.).

Apulum a avut cea mai favorabilă așezare economică și administrativă dintre toate orașele Daciei Superior, ceea ce explică faptul că în timp devine orașul cel mai mare al provinciei în secolele II—III e.n. concentrînd întreaga viață economică, beneficiînd de navigația pe Mureș. În același timp fiind nod al căilor de comunicație din podișul transilvănean se impune și ca important centru economic și comercial. În cadrul producției meșteșugărești o deosebită dezvoltare a luat olăria (cu ateliere specializate pentru figurine, lămpi, figline militare și particulare, așa cum rezultă din ștampilele de pe cărămizi și țigle), prelucrarea metalelor și a materialelor de construcții.

Apulum a fost pe rînd reședință a guvernatorului Daciei Superior (118—119 e.n.), a procuratorului Daciei *Apulensis* (după 124 e.n.) și a guvernatorului — *Legatus Augusti propraetore trium Daciarum* (din 168 e.n.). Vestigii arheologice ca numeroase edificii civile, castrul legiunii XIII Gemina (cu o suprafață de

30 ha), temple, terme, apeducte, ateliere meșteșugărești, două necropole, inscripții (mai bine de un sfert din numărul total al epigrafelor din toată Dacia provin de la Apulum), o mare cantitate de ceramică, numeroase monede sînt expresia prosperității deosebite a centrului urban de la Apulum precum și a rolului militar, administrativ și politic remarcabil în cadrul provinciei.

AMPELUM, oraș roman, aflat în apropiere de Apulum, localizat la Zlatna-Pătrîngeni (jud. Alba). Importanța economică și comercială a orașului miner Ampelum se explică prin situarea sa în regiunea auriferă. A fost centrul tehnico-administrativ al exploatărilor aurifere din Dacia romană și rezidența magistratului roman (*procurator aurariorum Daciarum*) cu misiunea de supraveghere și control a exploatării minelor de aur din Munții Apuseni. Primul procurator al minelor de aur a fost M. Ulpus Hermias, libert al lui Traian, mort în funcție la 55 de ani, la Ampelum. Se cunosc din inscripții în total 10 *procuratores* și un *subprocurator aurariorum*. Ampelum și împrejurimile lui erau pázite de către soldați ai legiunii *XIII Gemina* și *numerus Maurorum Hispanensium*. Orașul a avut o populație modestă, dezvoltîndu-se lent din punct de vedere urbanistic, fapt care se explică prin apropierea de Apulum de care era dependent administrativ și economic și căruia îi servea probabil ca centru de desfacere a produselor din regiunea auriferă.

Pe baza unei inscripții onorifice, în care se vorbește de *vernae villici*, se presupune că la Ampelum a funcționat o stație de vamă; totuși se pare că mai degrabă ar fi niște *villici aurariorum*.

Concentrînd întregul aparat administrativ al exploatării aurifere, în funcție fiind și o perioadă de intensă și înfloritoare viață economică, orașul a fost ridicat la rangul de municipium în vremea lui Septimiu Sever.

DIERNA, important centru militar și economic, pe locul Orșovei de astăzi. Numele orașului este de origine dacică, menționat de Ptolemeu (Geogr., III, 8,4) și transcris în unele izvoare sub forma de Tierna (Tab. Peut.), Zernis (Not. Dign. Or., XLII, 37; Procopius, De aed., IV, 6). Așezarea dacică a fost delimitată arheologic mai ales în cartierul Jupalnic. Etapa romană a Diernei își are începuturile din vremea războaielor de cucerire, cînd din ordinul lui Traian, în timpul primului război cu dacii a fost construit la Dierna un pod de vase necesar traversării Dunării de către trupele romane. Existența unui castru este dedusă din ștampilele legiunii *XIII Gemina* și a cohorței *I Ulpia Brittonum miliaria* de pe cărămizile și tiglele descoperite aici.

Dierna cunoaște o viață economică și comercială prosperă datorită în primul rînd așezării sale ca port la Dunăre, a traficului comercial de pe văile Cernei și Dunării, și a situației sale la capătul de sud al marelui drum imperial. Aici a ființat o stațiune vamal-fiscală (*portorium*) între Moesia Superior și Dacia.

Dierna ajunge municipiu sub Septimiu Sever, neavînd pînă acum vreun atestat epigrafic, se pare că nu a fost promovată niciodată la rangul de colonie.

După părăsirea Daciei, Dierna rămîne printre capetele de pod de pe malul stîng al Dunării, stăpînite de romani pînă la venirea hunilor. În secolele VI a fost restaurată de Justinian. Cercetările arheologice au identificat ruinele cetății din secolul IV, distrusă de huni în secolul V, în Orșova Veche, azi aflată sub apă ca urmare a construirii barajului de la Porțile de Fier.

DROBETA, a fost cel mai însemnat centru urban din Dacia sudică, suprapus azi în întregime de orașul modern Drobeta Turnu-Severin; a luat ființă pe locul unei vechi așezări dacice. Itinerariile antice și inscripțiile au păstrat numele orașului în două forme ortografice: Drubeta și Drobeta. Drobeta a intrat în mod cert în stăpânirea romanilor numai odată cu primul război dacic. După pacea din 102 aici vor fi concentrate numeroase trupe cărora le-a revenit și obligația de a construi podul și castrul Drobeta și Pontes. La începutul celui de al doilea război Drobeta se dovedește a fi fost cartierul general și bază de operațiuni a romanilor. De pe stampilele cărămizilor găsite aci rezultă o concentrare de trupe active angajate la construirea podului, detașamente legionare: *I Italica*, *V Macedonica*, *XIII Gemina*, *I Adjutrix*, *VII Claudia*, *IV Flavia Felix* și cohorte auxiliare: *II Hispanorum*, *I Cretum*, *III Brittonum*, în timp ce *cohors I Antiochensium* ar fi ridicat castrul.

Titlul de municipiu i-a fost atribuit de Hadrian probabil în anul când împăratul se deplasează în Dacia și reorganizează provincia (122—124). Este menționat pentru prima dată ca *municipium Aelium Hadrianum* într-o inscripție din anul 145 e.n. Orașul este înscris în tribul împăratului *Sergia*. Rangul superior de colonie (*colonia Septimia Drobeta*) i-a fost acordat de Septimiu Sever, după calculele lui V. Pârvan, între anii 198—210 e.n.

Proșperitatea orașului, datorată multor factori: așezarea într-o zonă agricolă deosebit de fertilă, important centru comercial și port la Dunăre, punct vamal cu oficiu (*tabularium*), începând din vremea lui Septimiu Sever, important nod de drumuri, punct de tranzit și de tranzacții, i-au adus și titlul de *colonia splendidissima* (CIL, III, 8019). În oraș existau ateliere meșteșugărești de olărie, prelucrarea a pietrei, tâmplari, fierari, armurieri, constructori etc. Se apreciază că fabricii din Drobeta din colegiul menționat într-o inscripție funerară reparau armele și mașinile de război, îndeplinind totodată și sarcina de pompieri ai castrului și orașului. De reținut că Drobeta dispunea de un *collegium* de *Augustales*, constituit îndată ce orașul devenise municipiu. Colegiul întreținea cultul împăratului, aducea jertfe și rugăciuni, sau ridicau monumente în cinstea cezarului. Este singurul oraș din Dacia Inferior despre care știm că avea un astfel de collegium.

La Drobeta s-au descoperit remarcabile piese votive, statuete din bronz, basoreliefuri, multe alte vestigii provenind de la construcții impozante, castrul, terme, temple, apeducte, ruinele unor clădiri portuare (sec. II—V e.n.).

Rămas sub stăpânirea romană și după 271, Drobeta va fi pusă sub controlul unei garnizoane romane. Aurelian și Constantin cel Mare au restaurat castrul. Diferite alte refaceri sînt efectuate în secolele IV—V. Justinian reface Drobeta distrusă de huni sub numele de Theodora. Marile migrații avarice au distrus la Drobeta orice urmă de viață romano-bizantină.

NAPOCA, oraș roman, ridicat pe locul unei vechi așezări dacice (Ptolemeu, Geogr., III, 8, 4). Numele de Napoca apare și în Tabula Peutingeriană și la geograful Ravennat (IV, 7). Prima mențiune a localității datează din 107—108 e.n. în inscripția de pe *miliarul* care face cunoscută construcția șoselei dintre Potaissa și Napoca (CIL, III, 1627).

A fost recunoscut ca *municipium Aelium Hadrianum* de către Hadrian, probabil cu prilejul vizitei pe care o face în Dacia în anul 124 e.n. Dezvoltarea rapidă a orașului i-a asigurat acordarea rangului de colonie în timpul lui Marcus Aurelius

sau Commodus, fiind al doilea oraș după Ulpia Traiana promovat în acest rang. Ca atare numele oficial al orașului, cum rezultă din câteva inscripții era *colonia Aurelia Napoca*, *Aurelia Napoca* și *colonia Aurelia Dacica*. Dar în afară de aceasta, prestigiul orașului a fost marcat și de rezidențele fixate aici ale procuratorului provinciei Dacia Porolissensis (după 123 e.n.) și procuratorului financiar al Daciei (după reorganizarea din 168—169 e.n.).

Napoca a fost în special un oraș civil, neavind o garnizoană militară. Prosperitatea economică de care s-a bucurat se datorește situației sale într-o zonă agricolă fertilă, la intersecția mai multor artere de circulație și pe drumul imperial care continua până la Porolissum. În teritoriul său rural la Cîmăfaia, com. Borșa, jud. Cluj, s-a dezvoltat una dintre cele mai întinse *villa rustica*. Proprietarii acestei ferme agricole *Aelius Iulius veteranus ex centurione* și fiul său *P. Aelius Maximus*, cavaler roman, decurion și magistrat la Napoca, fiind cunoscuți din câteva inscripții.

Cercetările efectuate în orașul roman Napoca, suprapus din păcate de orașul medieval și modern al orașului Cluj-Napoca nu au înregistrat rezultate pe măsura așteptărilor. Totuși s-a stabilit că Napoca a fost înconjurată cu zid de incintă, afectînd o suprafață de 32 ha. În interiorul și în afara pomeriului au fost identificate construcții, temple, palate, forum-ul (aflat chiar în centrul orașului actual în Piața Libertății), villae suburbanae, necropole, inscripții, monumente arhitectonice, sculpturale, ceramică, unelte și monede. Ca și în cazul altor orașe din Dacia sînt viabile dovezile continuității daco-romane după 271 e.n.

POROLISSUM (Moigrad, com. Mirșid, jud. Sălaj), important centru militar și civil în partea de NV a provinciei Dacia. Pe locul unei întinse așezări autohtone documentată arheologic și al cărei nume îl aflăm din izvoare literare (Ptolemeu, Geogr., III, 8, 4; Tabula Peutingeriană și geograful din Ravenna, IV, 6, 7) încă din vremea lui Traian, romanii au instalat o garnizoană militară, ridicînd caste, unul din piatră pe dealul Citera (distrus în timpul războaielor marcomanice și nerefăcut) și al doilea pe dealul Pomet, reconstruit din temelii de către împăratul Caracalla.

În jurul castrului care a adăpostit concomitent mai multe corpuri de trupă (*Cohors I Brittonum miliaria*; *Cohors V Lingonum* și *Numerus Palmyrenorum Porolissensis*) s-a fondat o așezare civilă. Dezvoltarea acesteia a fost lentă din cauza situației la graniță, unde permanent era expusă turburărilor. Primește abia în vremea lui Septimius Sever rangul de municipiu, numindu-se *respublica municipii Septimii Porolissensium*.

Porolissum în afară de rolul cheie pe care l-a avut în sistemul militar strategic de pe limes-ul de NV al Daciei a jucat un rol important în schimburile cu populațiile aflate dincolo de graniță. Comerțul cu triburile libere a asigurat locuitorilor orașului o sursă permanentă de îmbogățire și prosperitate. Vicisitudinile ce au urmat după epoca Severilor au ținut pe loc propășirea orașului și totodată și promovarea lui la rangul de colonie.

De reținut este și faptul că orașul a dat numele celei de-a treia provincii — *Dacia Porolissensis*, create de Hadrian în anul 123 e.n. Precizarea a fost făcută pe baza inscripției descoperită în ruinele castrului de la Gherla. Centrul administrativ al acesteia a fost Porolissum, procuratorul prezidial rezida însă la Napoca.

Orașul nu a avut ziduri de incintă, apărarea fiindu-i asigurată, spre barbaricum, de un limes de 4 km lungime.

Săpăturile arheologice au scos la lumină urmele unui amfiteatru (reconstruit în anul 157 pe timpul lui Antoninus Pius, deoarece, indică o inscripție — CIL, III, 836 — era „distrus de vreme”), temple, terme apeducte, necropole, limes-ul de piatră și pământ, ceramică din abundență, monede etc.

POTAISSA sau PATAVISSA, a fost unul din cele mai mari centre civile și militare din Dacia Porolissensis, al treilea oraș ca întindere și importanță din provincie după Apulum și Ulpia Traiana.

Numele său este preluat de la o așezare dacică, menționată de Ptolemeu (Geogr. III, 8, 4), a cărei documentare arheologică este neîndoieală.

La început a fost un *vicus* cum rezultă din mărturia lui Ulpian (Digesta, L.15, 19); un *Patavissensium vicus* fiind menționat și în tabula lui Peutinger. Numele de Patavissa s-a păstrat la geograful din Ravenna (IV, 14).

Garnizoană a cohortelor auxiliare *I Ulpia Hispanorum miliaria* și *I Bataavorum miliaria* (?), devine din anul 166—167 e.n. sediul *Legiunii V Macedonica*, transferată de la Troesmis la Potaissa în vederea întăririi apărării fruntariilor de nord ale Daciei împotriva presiunilor neamurilor barbare.

Potaissa s-a dezvoltat mai ales după instalarea legiunii al cărei castru se ridică pe dealul Cetății. În jurul acestuia, la poalele dealului iau ființă *canabae*, ca urmare firească a aflului de populație civilă și militară. Ele se constituie în nucleul viitorului oraș cu o puternică romanitate și va evolua în cea mai mare parte în zona actualului oraș Turda. Potaissa romană reprezintă pentru Dacia exemplu tipic de oraș militar dezvoltat pe lângă castrul de legiune, dar cu o dezvoltare impetuoasă a economiei datorată ocupațiilor agricole, exploatarea carierelor de piatră; a ocnelor de sare (din teritoriul potaissens din punct de vedere administrativ făceau parte și așezările romane din zona Salinae — centru important al exploatarea sării) și mai ales a situației orașului pe marele drum comercial imperial spre Napoca. Avântul urban și viața economică înfloritoare atestate arheologic și numismatic — construcții civile, temple, ateliere, inscripții (200), monede, castrul (cu o suprafață de 26 ha) etc., au primit recunoașterea prin ridicarea orașului la rangul de *municipium*. Patru inscripții indică acordarea titlului respectiv de către Septimiu Sever (*municipium Septimium Potaissa*), alte trei mențiuni epigrafice confirmă și titlul de *colonia*, denotând atenția acordată de același împărat orașului aflat în plină ascensiune. Rezultă că Potaissa a beneficiat de statutul de *colonia* și din relatările juristului Ulpian (Digesta, L, 15, 1, 9).

Descoperiri arheologice și numismatice documentează prezența stăpînirii efective romane pînă în 271 e.n., dar și o continuitate de viață daco-romană în secolele ulterioare retragerii aureliene.

ROMULA, oraș roman în Dacia sudică, identificat pe teritoriul satului Reșca, com. Dobrosloveni (jud. Olt). A fost întemeiat pe vatra unei așezări rurale autohtone care a dispărut după colonizarea romană. Așezarea dacică este atestată arheologic prin resturi ceramice și de descoperiri monetare.

Romula este singurul oraș roman din Dacia care are un toponim nedacic, numele său apare ca un diminutiv de la Roma, însemnînd „Mica Romă”, marcîndu-se astfel originea sa latină.

Primii săi locuitori par să fi fost veterani din canabele castrului, dar orașul nu s-a impus neapărat ca un centru militar, ci a devenit în timp unul din importante centre de producție agricolă, meșteșugărească și comercială. Așezarea sa pe o largă terasă de deal cu o depresiune la mijloc udată de ape cu o fertilitate agrară certă și la încrucișarea de drumuri importante i-au asigurat prosperitatea permanentă. Aci a funcționat o importantă stațiune fiscală pe drumul Oltului.

Romula a fost un oraș autohton, a avut rangul de municipium, atestat epigrafic la începutul domniei lui Marcus Aurelius, dar se presupune însă că i-ar fi putut fi acordat încă din vremea lui Hadrian. Recunoașterea de colonie i-a fost făcută de Septimiu Sever.

Perimetrul orașului reconstituit pe baza resturilor antice închide o suprafață de aproape 70 ha. A dispus de două centuri de fortificație; cea mai importantă constând dintr-un zid construit din temelii în 248 e.n. împotriva atacurilor goto-carpice de către armată (manu militari), după cum reiese dintr-o inscripție (CIL, III, 8031), prin grija lui Filip Arabul, a fiului și soției sale, protectori ai coloniei Romula.

Orașul a cunoscut cea mai mare extindere în prima jumătate a sec. III e.n. Viața urbană era axată pe două artere stradale principale cu edificii publice, temple, terme, cartiere artizanale ale cărămidarilor și olarilor, ateliere în care se confecționau geme și camee, un mare canal de scurgere, o villa suburbana, numeroase inscripții, ceramică, monede, precum și cimitire în afara perimetrului fortificațiilor lui Filip Arabul.

A fost distrusă de invaziile goto-carpice din anii 248—249 e.n. În secolele IV—VI se prezintă ca o așezare rurală modestă din care cercetările arheologice au scos la iveală o serie de mici obiecte (opaițe, fibule cruciforme), ceramică, numeroase monede de la Constantin cel Mare și pînă la Mauricius Tiberius).

SUCIDAVA (Celei, jud. Olt), așezare romană de tip urban. S-au găsit urme de cultură materială dacică pe platoul unde mai târziu a înflorit cetățuia romano-bizantină.

Topografia Sucidavei dacice și a celei romane din secolul II—III e.n. este puțin cunoscută din pricina nivelărilor repetate începînd cu Constantin cel Mare pînă azi.

Rezultă din cercetările făcute că maxima extindere a orașului (30 de ha) a fost atinsă în prima jumătate a secolului III e.n. Despre dezvoltarea urbanistică internă nu se pot face precizări. Unele date de care dispunem privesc sistemul de fortificare al orașului realizat în trei faze (sec. II și prima jumătate a sec. III e.n.).

Sucidava s-a impus ca important centru militar roman, apoi romano-bizantin, ca centrul unui *territorium Sucidavense*. După Drobeta a fost al doilea port dunărean al provinciei. Marele drum comercial și militar de la Apulum, prin valea Oltului avea ca punct final Sucidava. A fost stațiune, vamală, asigurînd legătura astfel între cele două provincii.

După retragerea stăpînirii romane, cea mai puternică cetate de pe malul stîng al Dunării stăpînită în continuare de romani a fost Sucidava. Cetatea se afla în partea de SE a orașului fiind ridicată în perioada Gallienus-Aurelian. Distrusă succesiv de huni a fost refăcută de Constantin cel Mare și apoi de Justi-

nian. La Sucidava a fost construit un pod de piatră peste Dunăre, inaugurat la 5 iulie 328. Tot în vremea lui Constantin cel Mare s-a restaurat drumul roman de la Sucidava pînă la Brazda lui Novac pe o distanță de 1000 de pași (1479 m), date rezultate de pe un milliarium descoperit lângă Celei.

Din secolul al VI-lea e.n. se păstrează la Sucidava o fîntină secretă cu gang spre Dunăre pentru alimentarea cu apă și o biserică creștină, unic monument de acest gen, atestat neîndoiește a răspîndirii creștinismului în nordul Dunării.

TIBISCUM (Jupa, jud. Caraș-Severin), așezare civilă romană, păstrează toponimicul dacic al unui sat autohton atestat arheologic. S-a dezvoltat din canabele castrului de pe malul Timișului. A avut existență prosperă și datorită situației sale la intersecția drumurilor care porneau de la Lederata, Dierna, trecînd prin Tibiscum spre Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Fiind un important nod de căi de comunicații, se explică înflorirea sa ca centru economic meșteșugăresc. Aici este cunoscut un *collegium fabrum*, iar în inscripții apar totodată *pontifices* și *flamines*.

Populația era formată mai ales din veterani și coloniști. Orașul este atestat ca municipiu sub Gallienus, titlu pe care l-a primit încă de pe vremea lui Septimius Sever.

Numeroase inscripții, cărămizi stampilate, piese arhitectonice sculpturale, sub-construcții de clădiri, un cuptor pentru ars ceramică, monede, piese de metal se constituie ca dovezi ale dezvoltării sale prospere.

TROESMIS, oraș roman în Moesia Inferior, identificat pe teritoriul com. Turcoaia (jud. Tulcea). La început a fost cetate de apărare pe limesul Dunării de Jos ca și Noviodunum, Capidava ș.a. Traian reorganizînd sistemul defensiv pe fluviu, după 106, a transferat *legiunea V Macedonica* de la Oescus la Troesmis. Acest corp de armată rămîne în garnizoană pînă în 167 cînd va fi mutat la Potaissa din rațiuni de întărire a apărării Daciei de N.V.

Alături de castru s-au dezvoltat două așezări distincte: canabele legiunii și așezarea civilă numită Troesmis. Epigrafic cetățenii și veteranii din Troesmis sînt menționați separat de cei din canabae. Rezultă astfel existența a două unități administrative deosebite. Această dualitate se reflectă și arheologic în cele două cetăți de la Troesmis, cetatea de est și cea de vest. Aici funcționa o conducere asigurată de *magistri* aleși de *ordo decurionum*, ajutați de *aediles* și *quaestores*.

După strămutarea legiunii cele două așezări se unifică formal și primesc rangul de municipiu în timpul lui Marcus Aurelius. O inscripție ne face cunoscut un *ordo municipii Troesmensium*. De asemenea, epigrafic sînt atestate și unele funcții religioase ca: *flamen pontifici*, *augures*, *augustales*, un *sacerdos provinciae*, evidente dovezi ale importanței sale religioase. Aici pare-se avea sediul obișnuit *concilium provinciae*.

Orașul este distrus pe la mijlocul secolului al III-lea de către atacurile carpo-gotice și este refăcut în sec. IV. După informațiile lui Procopius (De aed. IV, II, 33) ar rezulta că în timpul lui Justinian au fost necesare noi refaceri. Ultima mențiune literară privînd Troesmis-ul o datorăm cronicarului împărat Constantin Porfirogenetul (De Them., 47, 17) care include în seria celor 15 orașe din eparhia Scythiei pe lângă Tomis, Dionysopolis, Callatis, Istros, Constantiniana ș.a. și Troesmis ca și Tropaeum.

Pe locul vechiului municipiu au fost construite două cetăți (de est și de vest), datate în sec. IV—VI e.n. Ambele au fost întărite artificial cu șanț și val de apărare. În cetatea de est s-au descoperit urmele a trei basilici din sec. VI. Din zidurile celor două cetăți au fost recuperate circa 80 de inscripții, fragmente arhitectonice și sculpturale.

TROPÆUM TRAIANI, municipiu roman în Moesia Inferior. Așezarea întemeiată de Traian la circa 1,5 km vest de monumentul cu același nume a suprapus vatra unei vechi așezări locale.

Devine cu timpul unul dintre cele mai mari orașe din Moesia Inferior în raport cu Troesmis, Durostorum, Novae și Oescus (ultimele trei pe teritoriul Bulgariei). Cu un prestigiu economic și strategic remarcabil, fapt ce a atras menționarea sa în inscripții cu epitetul *splendidissima civitas Tropaeensium* (prea strălucită cetate a tropeenilor). În timpul lui Marcus Aurelius beneficiază de rangul de municipiu.

În anul 170 e.n. prosperitatea și liniștea orașului este vulnerată de atacurile costobocilor. Două inscripții pomenesc de acest eveniment cu care prilej sînt uciși Daizus, fiul lui Comozous (autohton) și un înalt funcționar, duumvir al municipiului.

Perioada împăraților Septimiu Severus, Severus Alexander și Gordian, în care se înregistrează unele îmbunătățiri constructive, întreținerea drumurilor în scopuri militare dar și economice ș.a., e urmată de o decădere a orașului cauzată de atacurile carpo-gotice și de slăbirea sistemului de apărare a limesului. Tropaeum Traiani este distrus de goți în anul 295 e.n., refăcut apoi din temelii sub Constantin și Licinius în anul 316 e.n. Atacurile avarilor (în 580 e.n.) încheie definitiv istoria orașului. Urmele arheologice indică marele dezastru.

Cetatea refăcută în anul 316 e.n. a fost cercetată sistematic. Aceasta dispunea de un zid puternic, lung de 1200 m, și gros de 2,60—3,70 m prevăzut cu turnuri de apărare. În interior: un bazin pentru păstrarea apei, apeducte, o *via principalis* de 300 m lungime și 14 m lățime, pavată cu dale de piatră, lega poarta de E cu cea de V, numeroase basilici (dintre care 4 creștine, datate în sec. V—VI): basilica cisternă, basilica de marmură, basilica coemeterialis (de cimitir, aflată în afara incintei). Inventarul descoperirilor e îmbogățit de ceramică, piese metalice, monede și inscripții.

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa), principal oraș și capitala provinciei Dacia, a fost nu numai singura ctitorie urbană a lui Traian (cca 108—110 e.n.), dar și unicul oraș în Dacia întemeiat prin colonizare efectivă (*deductio*). Identificat pe teritoriul com. Sarmizegetusa (jud. Hunedoara). Deși a avut o poziție excentrică, evoluția metropolei Daciei a fost favorizată de situarea ei pe principala linie de comunicație a provinciei pornind de la Dierna pînă la Porolissum. Orașul a fost de la început înconjurat cu ziduri puternice de piatră (4—5 m înălțime și 1,80 m grosime), închizînd o suprafață de forma unui patrulater cu colțurile rotunjite, de 324 000 m². Planul său, în limitele pomeriului (zidului de incintă), a fost trasat cu rigoarea caracteristică urbanisticii romane. Două străzi principale (*cardo* și *decumanus*) străbăteau

orașul, acestea fiind legate printr-o rețea de străzi secundare care se intersectau în unghiuri drepte. Centrul orașului era marcat de *forum*, plasat la întretaiera celor două străzi principale; existau de asemenea construcții administrative, economice și religioase ca și locuințe particulare. În funcție de dezvoltarea sa urbanistică ulterioară, perimetrul inițial al orașului a fost depășit. În afara incintei fiind construite *villae suburbanae*, *villae rusticae*, temple, amfiteatrul, mausoleul familiei Aurelia, tot aici se găseau și necropolele orașului. În această conjunctură, s-a estimat că populația se ridica la cca. 15 000—20 000 de oameni, alcătuită din cavaleri romani, mari proprietari, funcționari de toate gradele, oameni de afaceri, negustori, meseriași, liberti, sclavi. Prin structura economico-socială a populației. Ulpia Traiana s-a dezvoltat ca un oraș prin excelență civil, fără garnizoană militară.

Locuitorii lui erau înscrși în tribul Papiria, din care făcea parte și Traian, beneficiind de *jus Italicum* (scutire de impozit funciar), privilegiu concedat de autoritățile imperiale unor comunități provinciale. După informațiile lui Ulpian (Dig., L. 15,1) ar rezulta că Dierna, Sarmizegetusa, Napoca, Apulum și Potaissa s-ar fi bucurat de acest drept, dar mărturia lui nu e confirmată și de alte izvoare.

Totuși Ulpia Traiana nu și-a menținut primatul în seria orașelor din Dacia nici ca întindere, număr de locuitori, însemnătate economică sau dezvoltare urbanistică, fiind întrecută de Apulum, fondat ceva mai târziu.

Numeroasele inscripții găsite pe teritoriul orașului reflectă aspecte variate din viața intensă dusă de locuitorii săi. Sînt atestați meșteșugari organizați în colegiul fabrilor, centonarilor și leticarilor și pietrarilor. De asemenea, sînt prezenți și negustori, uneori reușiți în colegii. O inscripție menționează un cîntar public pentru mărfuri cu greutate mare. Descoperirile arheologice atestă, de asemenea, desfășurarea unor activități economice și comerciale.

Ulpia Traiana a cunoscut și momente grele în timpul războaielor marcomanice, cînd se afla amenințată de un dublu pericol: pe de o parte, atacurile populațiilor din afara provinciei, pe de altă parte, probabil cele ale populației din interiorul ei.

Ulpia Traiana a primit de la fondare rangul de *colonia*, numele oficial, începînd cu domnia lui Hadrian, așa cum rezultă din inscripții, a fost *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*. În timpul lui Severus Alexander, ca expresie a rolului ce revenea Ulpiei Traiane în viața provinciei (sec. III) i se conferă epitetul de *metropolis*. Colonia Dacica Sarmizegetusa a fost de la început și a rămas pînă în cele din urmă momente ale stăpînirii romane capitala provinciei, centrul politic, administrativ, religios și cultural. Aci se afla sediul procuratorului financiar, al administratorului provinciei, tot aci funcționa *Concilium trium Daciarum* (atestat epigrafic sub Severus Alexander, dar probabil fiindînd încă de pe vremea lui M. Aurelius, odată cu reorganizarea celor trei Dacii, avînd la conducere un *legatus pro praetore Daciarum trium*), avînd sediul în *Aedes Augustalium*. Ulpia Traiana reprezenta și centrul vieții religioase provinciale, destul de variată. În fruntea tuturor cultelor se afla cel al Romei și împăratului. La altarul divinității împăratului și Romei (*Ara Augusti*), ridicat în interiorul palatului Augustalilor din centrul orașului, *sacerdos arae Augusti* sau *Coronatus Daciarum Trium*, aducea jefte de recunoștință și închinare pentru ocrotirea Romei și a augustului ei suveran. Cultul acestora era întreținut de asociația specială a

Augustalilor (*ordo Augustalium*) care avea un „palat” în Ulpia, singura construcție de acest gen din tot imperiul.

Odată cu retragerea stăpînirii romane în 271 e.n., orașul a fost părăsit de oficialitate, în el continuînd să trăiască populația săracă, oameni de condiție socială mijlocie din orașe și sate. Dovezi, concludente ale continuității populației daco-romane sînt astăzi din ce în ce mai numeroase.

FLORENTINA PREDA

În ajutorul perfecționării profesorului de istorie

ORAȘUL MEDIEVAL ÎN EUROPA APUSEANĂ

RADU MANOLESCU

Continuitate antică și geneză medievală timpurie. În evul mediu timpuriu, pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, evoluția orașelor s-a caracterizat, pe de o parte, prin continuitatea vieții urbane antice, iar pe de altă parte, prin declinul ei față de antichitate. Totodată, în unele regiuni periferice ale fostului Imperiu roman de apus, în care viața urbană fusese mai slab dezvoltată, a avut loc un proces de învioreare parțială sau de naștere a orașelor, iar în unele zone din Europa apuseană, centrală și nordică, în care în antichitate nu luaseră încă ființă orașe, a apărut viața orășenească.

Dintre toate provinciile fostului Imperiu roman de apus, continuitatea vieții urbane s-a păstrat în formele cele mai persistente în Italia, unde marea majoritate a orașelor din evul mediu are o origine antică. Îndeosebi în regiunile rămase sub stăpânirea sau sub influența Bizanțului, viața urbană a fost stimulată de contactele economice cu lumea bizantină, desfășurate în secolele VIII—X prin mijlocirea unor orașe portuare ca Veneția, Gaeta, Napoli, Amalfi, Salerno, Bari.

În Peninsula Iberică și mai cu seamă în Spania vizigotă, a existat de asemenea o puternică continuitate a vieții orășenești. Din primele decenii ale secolului al VIII-lea, continuitatea orășenească a avut loc în condițiile instaurării stăpânirii arabe, datorită căreia viața economică a peninsulei s-a desfășurat în strînsă legătură cu cea a califatului arab.

În Galia francă, continuitatea vieții urbane a fost mai intensă în regiunile sale meridionale și centrale, unde influența romană s-a păstrat mai puternică decît în cele nordice. Totodată, în condițiile înviorării vieții economice din regiunile nordice ale Galiei, aici au luat naștere cîteva orașe portuare, ca Quentovic, la gura riului Canche, la sud de Boulogne sau Dorestad, la confluența riului Lek cu Rinul.

În Germania, evoluția orașelor a cuprins două zone distincte. În regiunile de pe valea Rinului și de pe cursul superior și mijlociu al Dunării, unde se află orașe de origine romană (Köln, Bonn, Mainz, Worms, Speyer, Augsburg, Regensburg, Viena), a existat o continuitate între orașul antic și cel medieval. În regiunile de la est de Rin și de la nord de cursul superior și mijlociu al Dunării, orașele sînt de origine medievală. Aici începuturile vieții urbane au fost stimulate în secolele VII—IX de progresul economic și de construirea unor centre militare-administrative (castre, burguri) și religioase, mai ales episcopate, în jurul cărora au luat naștere așezări cu caracter meșteșugăresc și comercial, care au constituit nucleele de formare a unor orașe medievale (Frankfurt-am-Main, Emden, Hamburg, Magdeburg etc.).

În Britania, orașele de origine romană, deși aflate în declin, au dăinuit și în epoca anglo-saxonă, continuitate care se oglindește, în afară de atestări scrise

sau arheologice, și în păstrarea în numele lor a sufixelor *chester* și *cester*, transmise din termenul latin *castrum*, prin forma anglo-saxonă de *ceaster*. Totodată, pentru unele orașe de origine romană și mai ales pentru cele de origine medievală anglo-saxonă se folosea termenul germanic de *burh*, similar celui german de *burg*.

În țările scandinave, orașele au luat naștere în ultimele secole ale mileniului I, ca urmare a progresului economic, îndeosebi a intensificării schimburilor comerciale. În sudul peninsulei Iutlanda s-au format, la capetele istmului Schleswig, orașele portuare Hollingstedt și Haithabu, care mijloceau contactele comerciale dintre Marea Baltică și Marea Nordului, iar în Suedia — Helgö, Birka și Sigtuna, situate în insulele lacului Mälär, din vecinătatea Stockholmului.

În concluzie, pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus a existat în evul mediu timpuriu o continuitate, în ansamblu, între orașul antic și cel medieval, mai pronunțată în Italia, Peninsula Iberică, Galia și mai atenuată în Germania renană și dunăreană și în Britania anglo-saxonă, astfel încît „putem vorbi mai degrabă de o epocă de tranziție decît de o întrerupere”¹. Totodată, orașelor de origine romană li s-au adăugat în evul mediu timpuriu orașe de origine medievală, atît pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus cît și în țările din Europa centrală și nordică, care nu intraseră în cuprinsul său.

Renaștere și naștere a vieții urbane în evul mediu dezvoltat. La hotarul dintre evul mediu timpuriu și cel dezvoltat, în Europa apuseană a început un amplu proces de urbanizare, manifestat prin renașterea și nașterea orașelor. El a fost pregătit de o epocă de continuitate a vieții urbane pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus și de o lentă geneză orășenească medievală în regiunile de la est de valea Rinului, de la nord de cursul superior și mijlociu al Dunării și din țările scandinave. Procesul de urbanizare reprezintă, pe de o parte, o continuare a vieții orășenești din secolele precedente, iar pe de altă parte, o accelerare și o amplificare, care, prin trăsăturile sale specifice, marchează o etapă nouă în evoluția vieții urbane medievale.

Cauzele și desfășurarea acestui proces sînt complexe și de lungă durată.

Colonizarea rurală din secolele X—XIII, prin extinderea suprafețelor arabile, mărirea producției agricole-marfă și creșterea populației satești, a creat condiții atît pentru asigurarea nevoilor de alimente și de materii prime necesare orașelor în formare, cît și pentru desfacerea la sate a produselor meșteșugurilor urbane, punîndu-se astfel bazele schimbului permanent de mărfuri dintre sat și oraș.

În același timp, progresul care avea loc în cadrul meșteșugurilor domeniiale era frînat de incompleta lor desprindere de agricultură, de îngustimea pieții locale de procurare a materiilor prime și de desfacere a produselor, de starea de dependență a meșteșugarului domenial, supus la variate sarcini și interdicții feudale. De aceea, pentru a se elibera de sub dependența feudală și a-și desfășura în libertate activitatea, tot mai mulți meșteșugari domeniali părăseau domeniile, așezîndu-se în locuri prielnice practicării meșteșugurilor și desfacerii produselor.

Începînd cu secolul al XI-lea, înviorarea negoțului local și a marelui negoț internațional a creat, la rîndul său, condiții prielnice așezării și desfășurării activității meșteșugarilor și negustorilor înăuntrul sau în apropierea vechilor orașe ro-

¹ E. Ennen, *The medieval town*, Amsterdam, New York, Oxford, 1979, p. 33.

mane și a centrelor fortificate precum și în vecinătatea unor încrucișări de drumuri comerciale, porturi, poduri, bilciuri și târguri periodice.

Din a doua jumătate a secolului al X-lea, un număr tot mai mare de meșteșugari și negustori a început să se statornicească în centre și locuri prielnice desfășurării activității lor. În afară de meșteșugari și negustori, s-au așezat și alte categorii sociale: țărani liberi și dependenți, cărăuși, luntrași, hangii, aducându-și contribuția la crearea condițiilor necesare pentru producția, schimbul și circulația mărfurilor și la satisfacerea multiplelor trebuințe ale comunității urbane. Cu toată componența sa socială variată, populația de bază a orașului, prin a cărei activitate acesta și-a definit caracterul de centru meșteșugăresc și comercial, o alcătuiau meșteșugarii și negustorii.

Noi locuitori s-au statornicit atît în interiorul vechilor așezări urbane, cit, mai ales, în apropierea fortificațiilor acestora, care puteau oferi adăpost în caz de primejdie, „în jos de oraș“ (*sub urbe*), „în afară de oraș“ (*foris burgum*), de unde derivă și termenii de suburbie sau faubourg (cartier mărginaș). Treptat, pe măsura înmulțirii și a creșterii posibilităților economice ale noii populații, suburbiile au fost înconjurate, la rîndul lor, cu ziduri de apărare, care se întindeau adesea concentric, în jurul vechii așezări.

Procesul de urbanizare a început în cursul secolului al X-lea în nordul Italiei, îndeosebi în zona lombardo-venetă, în unele regiuni din sudul peninsulei și pe litoralul mediteranean al Franței și s-a intensificat în secolul al XI-lea în centrul Italiei, în regiunea renană, în Flandra, în nordul Franței, iar din secolul al XII-lea în restul Franței, în Peninsula Iberică, în Anglia, în sudul, precum și în nordul Germaniei, de-a lungul litoralului german al Mării Nordului și al Mării Baltice.

În a doua jumătate a secolului al X-lea și în prima jumătate a secolului al XI-lea, orașele din Lombardia (Milano, Pavia, Piacenza, Cremona) au beneficiat de calea navigabilă a Padului și de înviorarea comerțului din această zonă, iar orașele portuare din Italia (Veneția, Genova, Pisa, Amalfi, Salerno, Bari) și din sudul Franței (Marsilia) de renașterea comerțului mediteranean. Astfel la Milano, la mijlocul secolului al X-lea, sînt atestate „piața publică“ și „starea negustorilor“, iar la Marsilia este menționat, spre sfîrșitul secolului al X-lea, cartierul Tholonée (de la *toloneum*, vamă), al cărui nume îi oglindește activitatea comercială desfășurată.

În aceeași epocă, orașele de pe valea Rinului (Köln, Mainz, Worms, Speyer, Trier), din Flandra și din nordul Franței (Bruges, Gand, Ypres, Tournai, Saint-Omer, Douai, Cambrai, Arras, Laon) au beneficiat de calea navigabilă a Rinului și a afluenților săi (Schelde, Meusa, Mosela), de intensificarea curenților comerciale din zona și de existența unor centre episcopale și militare, care ofereau condiții prielnice pentru producția și desfacerea mărfurilor.

În restul Germaniei, orașelor de origine romană din zona cursului superior și mijlociu al Dunării și celor din epocile carolingiană și ottonică li s-au adăugat, în secolele XI—XIII, un mare număr de orașe noi. Formarea lor se datorește îndeosebi exploatărilor miniere (Goslar, Freiburg) sau dezvoltării meșteșugărești și comerciale (Nürnberg, orașele portuare baltice, Lübeck, Rostock etc.).

Procesul de urbanizare din secolele X—XIII a marcat o nouă etapă în evoluția societății medievale occidentale. Intensificarea desprinderii meșteșugurilor de agricultură a creat meșteșugurilor condiții superioare de dezvoltare, care, im-

preună cu înviorarea comerțului și a circulației bănești, a stat la baza înfloririi economiei urbane și a făcut din orașe principalele centre meșteșugărești și comerciale din Europa apuseană. În același timp, formarea și dezvoltarea orășenimii au avut ca urmare amplificarea structurii societății feudale și definitivarea ierarhizării ei în cele trei stări sociale ale vremii: „cei care se roaga”, „cei care luptă” și „cei care lucrează”, adică clerul, nobilimea și starea a treia cuprinzând pe țărani și pe orășeni.

Mișcarea comunală. În secolele X—XI, toate așezările rurale și urbane depindeau, în forme și grade variate, de seniorul laic sau ecleziastic pe al cărui domeniu se aflau. În aceste condiții, seniorii orașelor considerau pe orășeni ca oameni dependenți, supuși tuturor obligațiilor feudale — prestații în muncă, redevențe în produse sau bani, monopoliuri senioriale, vămi și felurite taxe, jurisdicție seniorială. Aceste obligații, născute din structurile și relațiile agrare ale societății feudale, erau însă incompatibile cu activitatea și felul de viață al populației urbane, ocupată precumpănitor cu meșteșugurile și negoțul, care implicau libertate personală, stăpânire deplină a bunurilor mobile și imobile, administrație și jurisdicție proprii. De aceea, orășenii au început să revendice de timpuriu recunoașterea condiției de oameni liberi, înlăturarea sau limitarea obligațiilor și îngrădirilor feudale, organizarea vieții economice a orașului în funcție de cerințele producției și schimbului de mărfuri, înlocuirea jurisdicției și a administrației senioriale cu organe judiciare, conducându-se după „dreptul negustorilor” (*ius mercatorum*) și administrative proprii.

Acțiunile întreprinse de orășeni în vederea obținerii condiției de oameni liberi și a unei autonomii judiciare și administrative se încadrează în așa-numita mișcare comunală. Denumirea provine de la termenul „comună” (*communia, communio*), organizație colectivă a orășenilor de emancipare de sub dependența seniorială, numită adesea și „comună jurată”, deoarece membrii erau legați între ei printr-un jurământ. Astfel, la Le Mans orășenii răsculați în 1069 împotriva seniorului episcop „au făcut atunci o asociație pe care au numit-o comună și s-au legat împreună cu jurământ”, iar la Köln, în 1112, „a fost constituită o comună jurată pentru libertate”². Acțiunile antisenioriale ale orășenilor organizați în „comune” sau care au dus la constituirea unei autonomii urbane de tip comunal reprezintă, prin obiective, manifestare și rezultate, forma superioară a mișcării de emancipare urbană și explică extinderea denumirii de mișcare comunală asupra întregii mișcări.

Mișcarea comunală a luat forme felurite, manifestându-se atît prin tratative purtate de orășeni cu seniorii laici sau ecleziastici sau cu suveranii, cît și prin lupte fâțișe. Creșterea forței economice și sociale a orășenilor, nevoia crescîndă de bani a seniorilor și a suveranilor, politica de alianță a regalității cu orașele în procesul centralizării statale, condițiile prielnice în care se aflau orașele italiene și germane în timpul luptei dintre papalitate și imperiu sau dintre puterea imperială și principii teritoriale germani au determinat pe seniori, principii teritoriale sau suverani să trateze cu orașele și să le acorde variate privilegii.

Mișcarea comunală a luat amploare îndeosebi în regiunile de dezvoltare urbană intensă, ca în nordul și centrul Italiei (secolele X—XII), în Flandra și nordul

² Citate de J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 391 și *Deutsche Geschichte in drei Banden*, vol. I, Berlin, 1967, p. 233.

Franței (secolele XI—XII), vestul, nordul și sudul Germaniei (secolele XI—XIII), deși, atît în acestea cît mai ales în alte regiuni ale Europei apusene, numeroase orașe nu au obținut statut de comună sau au cunoscut alte forme de organizare.

Ca urmare a emancipării de sub dependența seniorială sau de sub autoritatea monarhică, orașele din Europa apuseană și-au creat condiții prielnice progresului vieții economice, culturale și artistice, iar orașenii au obținut statut de stare socială liberă și privilegiată a societății feudale. Autonomia urbană a luat forme multiple, de la orașe cu autonomie limitată pînă la orașe-state independente. Obținerea autonomiei municipale a reprezentat o înlocuire a autorității senioriale cu o nouă formă de conducere, izvorită din realitățile și necesitățile vieții orașenești și de aceea caracteristică societății urbane din feudalismul dezvoltat. Prin lupta de emancipare de sub dependența seniorială, orașele nu au urmărit, așadar, să se desprindă din structura societății feudale, ci să obțină un statut social-politic privilegiat în cadrul ei.

Economia urbană. Economia urbană din secolele XI—XV a evoluat în conexiune cu transformările economice ale vremii. Evoluției sale de ansamblu — avînt în secolele XI—XIII și în primele decenii ale secolului al XIV-lea, încetinire a ritmului, stagnare și declin de la mijlocul secolului al XIV-lea la mijlocul secolului al XV-lea, redresare în a doua jumătate a aceluiași veac — i se subsumează însă și trăsături specifice, ca, de pildă, apogeul orașelor Hansei sau al Veneției în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea.

Deși baza economiei urbane o constituiau activitățile miniere, meșteșugărești, comerciale și operațiile bănești, preocupările legate de economia agrară persistau, iar în unele orașe mai mici sau în târguri ocupau o pondere încă însemnată, orașenii stăpînind în interiorul și îndeosebi în exteriorul incintei, ogoare, grădini, livezi, vii, pășuni etc.

Mineritul. Mineritul, condiționat de existența zăcămintelor, s-a dezvoltat, pe măsura creșterii cererii de metale, de alaun, folosit ca fixativ pentru vopsirea postavurilor, de cărbune, de sare, în regiuni și centre miniere ca: Saxonia cu Goslar, Mansfeld (fier, aramă, argint), Stiria cu Graz (fier), Dalecarlia din sudul Suediei (fier), Bilbao, San Sebastian (fier), Zwickau, Newcastle (cărbune), Lüneburg, Salzburg (sare) etc.

Meșteșugurile. Meșteșugurile s-au înmulțit și s-au diversificat în funcție de dezvoltarea tehnicii și de creșterea cererii de produse pe piața internă și externă.

Ca urmare a nivelului modest al înzestrării tehnice și a posibilităților restrînse de desfacere a produselor, meșteșugul medieval avea, în ansamblu, un caracter de mică producție, în fiecare atelier lucrînd un mîșter ajutat de 1—2 lucrători și ucenici. La început, meșteșugarul lucra la comandă, materialele aparținînd meșteșugarului sau consumatorului. Treptat, pe măsura creșterii cererii de produse, meșteșugarul a început să producă și pentru piață, desfăcîndu-și produsele singur sau prin mijlocirea negustorilor.

În ansamblu, în fiecare oraș existau meșteșuguri care satisfăceau nevoile materiale esențiale ale populației urbane și ale zonei rurale înconjurătoare; acestora li se adăugau, într-un număr destul de mare de orașe, meșteșugari care lucrau pentru piețe mai largi, din țară și de peste hotare.

Dintre meșteșugurile medievale, postăvăritul a avut o însemnătate deosebită, prin numărul mare de lucrători angajați, prin cantitatea, valoarea și aria largă de răspîndire a produselor. Principalele centre ale postăvăritului erau în Lombardia

și Toscana (Milano, Cremona, Parma, Verona, Siena, Florența), în Flandra și în nordul Franței (Bruges, Gand, Ypres, Malines, Louvain, Saint-Omer, Lille, Douai, Tournai, Arras), în Germania (Köln, Nürnberg, Augsburg), în Anglia (York, Lincoln, Stamford, Leicester, Northampton, Oxford, Londra).

Industria metalurgică s-a dezvoltat în strinsă legătură cu exploatarea zăcămintelor de minereuri și cu cererea crescândă de fier pentru unelte, arme, armuri, arme de foc, obiecte felurite. Principalele centre metalurgice erau în nordul Italiei (Milano, Bergamo, Brescia), în Spania (Toledo), în sudul Țărilor de Jos (Dinant, Namur, Huy, Liège), în Champagne și Lorena, în Palatinatul superior, în sudul Germaniei (Nürnberg, Augsburg), în Stiria, Carintia și Craina, în sudul Suediei, în nordul și centrul Angliei (Durham, Sheffield).

O largă răspândire au luat de asemenea meșteșugurile legate de construcțiile laice și religioase, șantierele navale, meșteșugurile alimentare și de îmbrăcăminte; dezvoltarea culturii și înființarea universităților au avut ca urmare înmulțirea sau apariția unor meșteșuguri corespunzătoare, ca ale meșterilor care preparau pergamamentul și apoi hirtia, al tipografilor, după cum nevoia măsurării mai precise a timpului a dus din secolul al XIV-lea la inventarea și construirea orologiilor.

Organizarea corporativă. Meșteșugarii își desfășurau activitatea în cadrul breslei sau corporației (*ars, fraternitas, ministerium, officium, arte, métier, Zunft*).

Embrionare, în secolele X—XI, breslele s-au cristalizat în secolele XII—XIII, devenind tot mai numeroase și mai minuțios organizate în secolele XIV—XV. În unele orașe breslele erau organizate, în funcție de forța lor economică și social-politică, în grupuri: la Florența cele 21 bresle sau „arte” au fost împărțite, între 1267 și 1292, în 7 „bresle mari”, 5 „bresle mijlocii” și 9 „bresle mici”.

Breasla grupa pe toți meșteșugarii care lucrau în același meșteșug sau în meșteșuguri înrudite și era condusă de un staroste și de un sfat al breslei, aleși de membrii ei. Componentă de bază a vieții economice și social-politice a orașului medieval, breasla avea atribuții variate.

Principala sa atribuție consta în organizarea procesului de producție și a desfacerii produselor în condițiile monopolului breslei, dreptul de a ține atelier și de a practica meșteșugul avându-l numai membrii ei. Pornind de la cunoașterea posibilităților de desfăcere a produselor sale pe piața internă și externă, breasla stabilea, printr-o „planificare corporativă”, numărul atelierelor și al lucrătorilor și ucenicilor din fiecare atelier, felul uneltelor și procedeele tehnice, durata zilei de muncă, cantitatea, calitatea și prețul produselor etc. La început, reglementarea minuțioasă și severă a producției și a desfacerii produselor a avut urmări pozitive, contribuind la dezvoltarea meșteșugurilor și la asigurarea calității produselor. Ulterior, eforturile breslelor de a-și menține monopolul prin măsuri privind limitarea producției, menținerea procedeele tehnice tradiționale, înlăturarea cu forța a concurenței meșteșugarilor nebreslași din oraș și a celor rurali, au frânat progresul tehnic și economic.

Urmărind pentru fiecare membru breslaș asigurarea unei existențe potrivit condiției sale, breasla reglementa și controla riguros relațiile de producție între meșteșugarul-patron de atelier, lucrători și ucenici, al căror „paternalism” ascundea cu greu raporturile de subordonare și de exploatare tot mai aspre din atelierul corporativ. Pentru ca un lucrător să ajungă meșteșugar-patron, trebuia să aibă nu numai pregătirea profesională corespunzătoare, dovedită prin executarea, sub supravegherea breslei, a unei „lucrări de măiestrie”, ci și posibilitățile materiale

necesare pentru deschiderea unui atelier, organizarea procesului de producție, întreținerea ucenicilor și plata lucrătorilor, achitarea unor taxe tot mai ridicate etc. Dacă la început, în perioada avântului meșteșugurilor urbane, ridicarea lucrătorului la situația de meșteșugar-patron se realiza mai ușor, ulterior, în condițiile limitării producției, accesul a fost tot mai mult îngrădit, îndeosebi prin măsuri menite să rezerve fiilor sau ginerilor de meșteșugari-patroni transmiterea ereditară a atelierului. Ca urmare a consolidării transmiterii ereditare a atelierului, majoritatea lucrătorilor a rămas permanent în situația de lucrători salariați.

Meșteșugarii erau datori să plătească cotizații stabilite pentru „lada breslei”, în vederea constituirii unui fond comun de asistență socială, din care erau acordate ajutoare breslașilor și familiilor acestora în cazuri bine stabilite, ca boală, deces etc.

Breslele aveau și importante atribuții politice. Meșteșugarii au luptat împotriva patriciatului sub conducerea breslelor, iar după instaurarea regimului social-politic corporativ, locurile în consiliul municipal erau repartizate în funcție de însemnătatea social-economică și politică a diferitelor bresle în viața orașului.

Breasla avea obligații militare, constând în participarea la miliția urbană și la ridicarea, întreținerea sau paza incintei fortificate a orașului, precum și îndatoriri religioase, îndeosebi contribuția la construirea sau înzestrarea unor biserici.

Breasla veghea, de asemenea, ca membrii ei să ducă o viață onestă și să aibă o conduită morală corespunzătoare.

Comerțul. Începînd cu secolul al XI-lea, sporul demografic, progresul tehnicii agrare, dezvoltarea meșteșugurilor urbane, îmbunătățirea mijloacelor de transport pe uscat și pe apă au dus la creșterea producției agricole și meșteșugărești și la intensificarea schimbului de mărfuri pe piața internă. În același timp, dezvoltarea meșteșugurilor urbane, îndeosebi a postăvăritului, a navigației pe Marea Mediterană, pe Marea Nordului și pe Marea Baltică, ca și a tehnicii comerciale au creat condiții prielnice lărgirii comerțului extern al Europei apusene.

Principalele zone comerciale ale Europei apusene în secolele XI—XV erau nordul și centrul Italiei, Flandra și nord-estul Franței, vestul, sudul Germaniei și litoralul german al Mării Baltice, sudul Angliei, adică regiunile mai bine urbanizate.

În Italia, principalele centre comerciale le constituiau orașele lombarde, în frunte cu Milano și orașele portuare Amalfi, Pisa, Genova și Veneția. Veneția și Genova au obținut largi privilegii comerciale în imperiul bizantin, au întemeiat colonii și contoare comerciale în bazinul oriental al Mării Mediterane, pe litoralul nordic și apusean al Mării Negre și la Dunărea de Jos, unde genovezii aveau contoare la Vicina, Chilia și Cetatea Albă. Veneția era totodată unul dintre principalele centre de contact ale comerțului între nordul Italiei și sudul Germaniei.

Orașele din Flandra și din nordul Franței aveau relații de negoț îndeosebi cu celelalte provincii din Țările de Jos și din Franța, cu vestul Germaniei, cu Anglia. Principalele centre comerciale erau Bruges, Gand și Anvers.

În Germania, marile centre comerciale erau legate de principalele direcții ale comerțului extern german: orașele din regiunea renană, ca Speyer, Worms, Mainz, Frankfurt-am-Main, Köln, de negoțul cu Țările de Jos, de bălcurile din Champagne, de Anglia, orașele sudice ca, Nürnberg, Regensburg, Augsburg, de schimbul cu Italia nordică și cu Europa centrală, în timp ce orașele nordice și

răsăritene gravitau spre traficul din zona Mării Nordului și a Mării Baltice. Pentru desfășurarea comerțului în aceste zone, orașele germane participante s-au grupat, din a doua jumătate a secolului al XII-lea, în asociații comerciale locale, care, la mijlocul secolului al XIV-lea, s-au unit într-o largă asociație comercială, numită „Hansa germană”. Hansa grupa numeroase orașe din imperiu, ca Bremen, Hamburg, Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Stettin (Szczecin), Köln, sau din afara sa ca Gdansk, Wisby (în insula Gotland), Riga, Reval, Derpt (în țările baltice), avea factorii la Londra, Bruges, Bergen (în Norvegia), Novgorod și, pînă spre sfîrșitul secolului al XV-lea, domina comerțul din Marea Baltică și Marea Nordului.

Legătura dintre aceste zone comerciale era asigurată de o largă rețea de căi terestre și fluviale, de-a lungul cărora și îndeosebi în punctele de contact dintre ele, aveau loc numeroase bilciuri, ca acelea din Champagne (Troyes, Provins, Bar-sur-Aube, Lagny), Beaucaire, Lyon, Bruges, Frankfurt-am-Main, Leipzig, Bologna, Ferrara.

Circulația monetară și operațiile bănești. Dezvoltarea producției și schimbului de mărfuri și a circulației bănești a avut ca urmare intensificarea emisiunilor monetare, între care reluarea emiterii monedelor de aur, ca florinul la Florența și genovinul la Genova (1252), ducatul la Veneția (1284).

Dezvoltarea circulației bănești a dus la intensificarea activității zaraților, care se ocupau cu evaluarea și schimbul monedelor, și a cămătarilor. De la sfîrșitul secolului al XIII-lea operațiile bănești de proporții mai mari au fost preluate de companiile bancare și comerciale seneze și florentine. La Bruges, tranzacțiile mai importante se desfășurau în hanul aparținînd familiei van der Beurse, de la al cărui nume își are originea denumirea instituției bursei. De la sfîrșitul secolului al XV-lea, cea mai importantă bursă din Occident pentru tranzacțiile comerciale și operațiile bănești era cea de la Anvers, întemeiată în 1460.

Dezvoltarea comerțului și apariția băncilor au generat forme de organizare și tehnici comerciale și bancare mai perfecționate, datorate mai ales italienilor, ca formarea unor companii avînd filiale în țară și peste hotare, transferuri de fonduri bănești pe bază de acte și corespondență, introducerea în registrele comerciale și bancare a contabilității „în partidă dublă”, bazată pe sistemul credit-debit.

Formarea relațiilor capitaliste. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în unele orașe din Flandra și din Italia nordică și centrală, în unele ramuri care produceau mari cantități de bunuri pentru piața internă și mai ales externă, au început să se formeze relații capitaliste. În domeniul postăvăritului, producția a început să fie organizată și controlată de mari negustori importatori de lînă, care o distribuiau pentru spălat, tors, țesut, vopsit, unor meșteșugari breslași sau unor lucrători salariați și preluau postavul pentru a-l vinde. Procesul de producție, bazat pe o diviziune mai accentuată a muncii, se desfășura atît la domiciliul lucrătorilor, îndeosebi pentru tors și țesut, cît și în atelierele întreprinzătorilor. În Italia, întreprinderile de postav organizate pe bază capitalistă au apărut pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea la Florența și la Siena. La Florența, ele erau organizate și controlate de asociații de întreprinzători numite companii, care depindeau de breasla postăvarilor (*Arte della lana*) și de breasla celor care importau și finisau postavuri străine (*Arte di Calimala*).

De la mijlocul secolului al XV-lea, ca urmare a investițiilor tot mai mari cerute de dezvoltarea tehnicii miniere, relațiile capitaliste au început să pătrundă în minerit, capitalurile necesare fiind avansate de bancheri și negustori, ca la minele de alaun de la Tolfa din statul papal, a căror exploatare, începută în 1460, a fost finanțată de bănci sienzeze și florentine sau ca exploatarea miniere din Tirol, concesionate familiei de bancheri Fugger la sfârșitul secolului al XV-lea.

Demografie și topografie urbană. Ca urmare a procesului de urbanizare, în secolele XIV-XV populația orășenească a Europei apusene reprezenta 10—15% din totalul locuitorilor, în nordul și centrul Italiei și în Flandra, ea ridicându-se până la 20—25%. Procesul de urbanizare a avut totodată ca urmare formarea unor orașe cu o populație numeroasă, în jurul anului 1300 existând în Europa apuseană circa 80 de orașe cu peste 10 000 locuitori, din care aproape 40 de orașe cu peste 20 000 locuitori și 6—8 orașe cu peste 50 000 locuitori, ca Milano cu 100—120 000 locuitori, Florența cu 90 000 locuitori, Veneția și Genova cu câte 80—100 000 locuitori, Paris cu circa 80 000 locuitori, Gand cu 50—60 000 locuitori etc.

Suprafața orașelor a evoluat în funcție de curba demografică, de condițiile naturale ale amplasamentului și de necesitățile de fortificare, ajungând în secolele XIII—XV la 644 ha la Gand, la 630 ha la Florența, la 439 ha la Paris, la 430 ha la Bruges, la 401 ha la Köln etc., dar la numai 110 ha la Genova. În ansamblu, ca urmare a necesităților de fortificare, care impuneau limitarea suprafeței orașului, densitatea locuitorilor și a construcțiilor era ridicată. În unele orașe în care extinderea era împiedicată și de formele accidentate de relief, această densitate era foarte ridicată, ca în cazul Genovei, unde, în secolul al XV-lea, erau 63 de case și 900 locuitori la ha.

Structura socială. Structura socială a populației urbane era complexă și, totodată, în proces de permanentă transformare. În afară de starea socială a orășenilor, care aveau un statut social-juridic propriu, în orașe mai trăiau și alte stări și categorii sociale, având statute social-juridice distincte: nobili, clerici, slujbași, ostași, elemente marginale, alogene sau de alte confesiuni etc.

Starea socială a orășenilor (*cives, burgenses*), care alcătuia comunitatea orășenească, constituia marea majoritate a populației urbane. Orășenii formau o stare socială distinctă și privilegiată a societății feudale, prin activitatea lor economică specifică (meșteșuguri, comerț, operații bănești, navigație), prin statutul lor social-juridic de oameni liberi, prin organizarea și conducerea autonomă a comunității urbane. De aceea condiția social-juridică de oameni liberi a orășenilor făcea din oraș o oază de libertate, care contrasta cu starea de dependență din lumea rurală și se reflecta în larg răspânditul dicton medieval că „aerul orașului te face liber”.

Dezvoltarea meșteșugurilor, a comerțului și a circulației bănești, iar din secolele XIV-XV formarea relațiilor capitaliste au avut ca urmare accentuarea procesului de diferențiere economică și socială a populației urbane.

Din masa populației orășenești s-a desprins treptat, începând cu secolele XI-XII, un grup de orășeni bogați, alcătuit din proprietari de terenuri, case și corăbii, mari negustori, meșteșugari-patroni din „bresle mari”, zarafi și cămătari, proprietari de întreprinderi și bancheri, care formau patriciatul urban, iar în orașele în care s-au format relații capitaliste, burghezia timpurie (*maiores, meliores, potentes, primores, popolo grosso*). Ei cumpărau adesea proprietăți rurale sau chiar domenii, se înrudeau cu familii nobiliare, aveau case somptuoase și

servitori numeroși, luptau călare în miliția urbană, duceau un trai asemănător nobilimii, ca acei „orășeni de vază” din Avignon de la 1251, care „s-au obișnuit să trăiască asemenea cavalerilor”. Totodată, pentru a-și menține și consolida situația, ei încheiau strînse legături familiale, își rezervau principalele funcții municipale, se grupau în asociații, ca, de pildă, „breasla bogătașilor” (*Richerzeche*) de la Köln din secolele XIII-XIV.

Marea majoritate a populației orășenești era formată din păturile „mijlocii”, „mărunte”, „sărace” (*minores, popolo medio, popolo minuto, povere*), între care hotarul era nesigur și fluctuant, alcătuite, cu precădere, din meșteșugari și mici negustori; din secolele XIV-XV, li s-au adăugat lucrători salariați din întreprinderile capitaliste, îndeosebi de postav („ungurii albastre” în Italia și Flandra, *ciompi* la Florența), care formau proletariatul timpuriu.

Pe măsura răspîndirii și laicizării culturii, în mediul urban s-a format o pătură de intelectuali medievali: magistri de școală și universitari, legiști, notari, medici, provenită, în marea ei majoritate, din rîndul orășenilor și în creștere neconținută.

Nobilimea provenea fie din familiile nobiliare care locuiau în oraș din perioada dominației senioriale, fie din familii statornicite ulterior și unele și altele stăpînind, în marea majoritate a cazurilor, și domenii rurale. În orașele din nordul și centrul Italiei, numeroase familii nobiliare, angrenate în comerțul extern, aveau legături strînse cu familiile patriciene, cu care adesea se înrudeau.

Clerul secular și regular era mai numeros îndeosebi în orașele-reședințe episcopale sau cu mănăstiri mai multe.

Existau, de asemenea, slujbași feluriți, reprezentînd, în statele în curs de centralizare, autoritatea centrală și ostași depinzînd fie de organele municipale, fie de puterea centrală.

Se adăugau grupuri sociale periferice sau marginale, uneori destul de numeroase, alcătuite din elemente declasate (cerșetori, vagabonzi) sau de alte confesiuni (musulmani în orașele iberice eliberate de sub stăpînirea maură, evrei).

Mișcările social-politice. După emanciparea de sub autoritatea seniorială și obținerea autonomiei municipale, mișcările social-politice din orașele Europei apusene din secolele XII—XV au luat un caracter tot mai complex, datorat împlinirii contradicțiilor economico-sociale cu lupta pentru conducere dintre păturile populației urbane. Mișcările social-politice urbane cuprind cîteva mari tipuri de confruntări, care, în ansamblu, s-au succedat, deși, în anumite etape s-au desfășurat și concomitent.

O primă confruntare a avut loc între păturile nobiliare și îndeosebi patriciene, care dețineau preponderența economică-socială și monopolizau principalele magistraturi municipale, și păturile sociale, mici și mijlocii, formate din meșteșugari și negustori, aliate uneori cu familiile patriciene mai noi, care nu aveau încă acces la conducere. Philippe de Beaumanoir menționa în *Coutumes de Beauvaisis* (cca 1280) că în orașele franceze „cei săraci și cei mărunți nu iau parte la conducerea orășenească, care este acaparată de bogătași, căci oamenii de rînd se tem de ei din pricina avuțiilor și a rudenilor lor”³.

³ Citat de M. Mollat, Ph. Wolff, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi*, Paris, 1970. p. 26.

În Italia, în orașele din Toscana și îndeosebi la Florența, ca urmare a dezvoltării meșteșugurilor, comerțului și operațiilor bănești și a formării unui nou patriciat, a crescut opoziția păturilor sociale mici și mijlocii de meșteșugari și negustori mărunți și a familiilor patriciene noi față de familiile nobiliare și patriciene vechi, care monopolizau principalele magistraturi municipale. După luarea conducerii de către familiile patriciene noi, sprijinite de masele orășenești, noua conducere a edictat în 1293 „Sentințele dreptății” (*Ordinamenti di giustizia*), prin care erau restrinse drepturile politice ale nobilimii și ale familiilor patriciene vechi legate de aceasta. La Florența s-a trecut astfel de la un regim social-politic aristocratic-patrician la un regim social-politic în care rolul preponderent îl dețineau familiile patriciene noi, sprijinite de păturile mici și mijlocii ale populației orășenești.

În republicile portuare italiene, ca Venetia și Genova, în care preponderența economică aparținea familiilor nobiliare și patriciene angrenate în comerțul extern, regimul social-politic aristocratic-patrician s-a menținut vreme îndelungată. Pentru a-și menține dominația, nobilimea și patriciatul din Venetia au hotărât în 1297 așa-numita „închidere a Marelui Consiliu”, prin care se îngredea accesul în acest organ colectiv de conducere, format din reprezentanți ai familiilor patriciene și nobiliare vechi, al reprezentanților familiilor patriciene mai noi, care nu avuseseră până atunci membri în consiliu.

În orașele din Flandra, din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, ca urmare a creșterii rolului economic și social al meșteșugarilor, a avut loc o intensificare a luptei breslelor pentru o repartizare mai echitabilă a locurilor în organele de conducere municipale, monopolizate de familiile patriciene. Referindu-se la aceste mișcări, un izvor menționează că în anul 1280 „a avut loc o luptă a oamenilor de rînd (*du commun*) din Arras împotriva celor mari (*les grans*) din Arras, care cîrmuiau atunci orașul”⁴.

Către sfîrșitul secolului al XIII-lea, în condițiile politicii franceze de includere a comitatului Flandrei în cuprinsul domeniului regal, lupta dintre patriciat și bresle s-a complicat, prin alianța patriciatului cu regele Franței, și a breslelor cu contele Flandrei. Ocuparea Flandrei de regele Franței în 1300 și sprijinirea regimurilor patriciene de rege au determinat marea răscoală a meșteșugarilor din Bruges din 1302, înlăturarea stăpînirii franceze și a conducerii patriciene și instaurarea unei conduceri a breslelor la Bruges și în alte orașe flamande.

În Germania, după conflicte violente între patriciat și bresle în secolele XIII-XIV, în secolul al XV-lea s-a ajuns la o relativă stabilizare a regimurilor social-politice urbane, în funcție de însemnătatea pe care o aveau în viața economică și socială a unor orașe sau grupuri de orașe meșteșugurile sau marele comerț și, ca atare, breslele sau patriciatul. Astfel, în centrele legate de marele comerț, ca în orașele hanseatice sau în unele orașe din sudul Germaniei, s-au menținut regimurile patriciene. În alte centre de intensă dezvoltare meșteșugărească, ca în unele orașe din vestul și sudul Germaniei, victoria a revenit breslelor ca la Köln, unde breslele victorioase au silit în 1396 pe patricieni să se înscrie în bresle. În alte orașe, conducerea municipală a fost împărțită între patriciat și bresle.

⁴ Citat de J. Lestoquoy, *Les villes de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XIe-XVe siècles)*, Paris, 1952, p. 139, n. 2.

Deși victoria breslelor a avut ca urmare reprezentarea în organele de conducere a unei părți mai numeroase a orașenilor decât în timpul regimurilor patriciene, totuși o parte încă însemnată a populației nu era reprezentată în aceste organe. Totodată, s-a accentuat politica corporativă de monopolizare, limitare și reglementare a producției meșteșugărești, îndeosebi în interesul breslelor cu însemnătate majoră, după cum, în interiorul breslelor, s-a menținut exploatarea lucrătorilor și a ucenicilor de către meșteșugarul-patron și s-a îngreunat accesul lucrătorilor la situația de meșteșugar-patron. În aceste condiții, atât în orașele în care s-au menținut regimuri patriciene, cât și în cele în care au luat conducerea breslele, au continuat și s-au accentuat frământările lucrătorilor și ucenicilor din ateliere împotriva meșteșugarilor-patroni. Pentru a le impune condiții mai bune de muncă, lucrătorii se grupau în asociații considerate de conducerea breslelor ca: „ilegale”. Referindu-se la ele, Philippe de Beaumanoir menționează în *Coutumes de Beauvaisis* că „există o asociație... anume când feluriți lucrători făgăduiesc și hotărăsc că nu vor mai lucra cu plata așa de mică ca înainte, ci își stabilesc plata din propria lor voie, se leagă între ei de a nu lucra pentru mai puțin și hotărăsc pedepse și rostesc amenințări împotriva acelor lucrători dintre ei care nu respectă înțelegerea”⁵. Asociații asemănătoare au fost întemeiate de lucrătorii dogari din Lübeck, Hamburg, Wismar, Rostok, Stralsund, în 1321, de lucrătorii din Ulm, în 1394 etc. Frecvent, lucrătorii din atelierele breslele se organizau greve, ca la Douai (1245) și Arras (1253), la Breslau (Wrocław) (1329), Gand (1337), Strassbourg, Köln, Frankfurt-am-aMin (1363-1384), Viena (1442), Köln (1446), Nürnberg (1447) etc.

În condițiile formării relațiilor capitaliste, au avut loc primele mișcări ale proletariatului care lucra în întreprinderile textile, ca răscoala lucrătorilor din Siena din 1371 și răscoala ciompilelor din Florența din 1378.

Cu prilejul marilor răscoale țărănești sărăcimea din unele orașe a trecut de partea țăranilor, ca în timpul Jacqueriei din Franța din 1358 sau al răscoalei țărănești din Anglia din 1381.

De asemenea, în statele în curs de centralizare a avut loc un șir de mișcări populare, cu precădere orășenești, având ca obiectiv creșterea rolului orașenilor în cadrul adunărilor reprezentative de stări și reorganizarea justiției, administrației și perceperii impozitelor, ca mișcarea de reformă a Statelor Generale din nordul Franței, cu centrul la Paris, din 1356—1358, mișcările populare din Paris, Orléans, Reims, Soissons, Lyon din 1381—1382, Paris din 1413.

Statutul politic și regimul social-politic urban. Ca urmare a mișcării comunale, orașenii au obținut statut de stare socială liberă și privilegiată, iar orașul a devenit o comunitate organizată autonom.

În raport cu gradul de autonomie, orașele aveau statute politice variate, care pot fi grupate în câteva tipuri de bază.

a) Orașe care s-au desprins complet de sub autoritatea seniorială sau monarhică, devenind independente sau depinzând numai nominal de autoritatea seniorială sau monarhică; ele aveau statut de orașe-state sau de orașe libere, beneficiind de o adevărată „suveranitate comunală”, ca republicile urbane italiene,

⁵ R. Manolescu (coordonator), *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976, p. 227 (text îngrijit de R. Manolescu).

Veneția, Genova, Florența, Pisa, Siena, Lucca sau ca „orașele imperiale“ (*Reichsstädte*) și mai ales „orașele libere“ (*Freie Städte*) din Germania.

b) Orașe care beneficiau de o autonomie largă în raport cu autoritatea seniorială sau monarhică de care depindeau și aveau o organizare de tip comunal, ca unele orașe din Flandra, Franța nordică, Italia nordică și centrală, Germania, sau de tip consular, ca unele orașe din Franța sudică.

c) Orașe care aveau autonomie limitată în raport cu autoritatea seniorială sau monarhică, mai numeroase în statele în curs de unificare și centralizare ca, de pildă, „orașele regale“ (*les bonnes villes*) din Franța, în rîndul cărora se afla și Parisul.

Materializată prin instituții și organe proprii de conducere, autonomia urbană reprezenta o variantă orășenească a imunității feudale.

În același timp, ca urmare a calității lor de stăpînitore de proprietăți funciare în cuprinsul sau în teritoriul rural al orașului, de comunități formate din oameni liberi și privilegiați și de beneficiare ale unor anume grade de autonomie, orașele-state, orașele libere și orașele cu organizare comunală și consulară au fost asemuite unor „seniorii urbane colective“.

Totodată, în calitate de comunități libere și privilegiate, care alcătuiau starea socială a orășenilor, orașele își trimiteau deputați în adunările reprezentative locale sau generale ale stărilor (State Generale, Parlament, Cortesuri, Dietă).

În raport cu evoluția structurii sociale a populației urbane și a ponderii social-politice a păturilor ei, regimul social-politic al orașelor-state, al orașelor libere și al orașelor cu autonomie largă, avînd organe de conducere alese, a luat forme variate, care au fost grupate în cîteva tipuri de bază.

a) Regim patrician și aristocratic-patrician, în care conducerea era deținută de patriciat sau de nobilime și patriciat.

b) Regim corporativ, în care conducerea era exercitată de bresle.

c) Regim al conducerii personale, propriu unor orașe italiene, în care autoritatea era exercitată, în condițiile păstrării instituțiilor comunale, de un reprezentant al păturilor sociale dominante social-politic, ca, de pildă, în cazul conducerii autoritare sau „tiraniei“ familiei de Medici la Florența în secolul al XV-lea.

Insemnătatea orașelor medievale. Nașterea și dezvoltarea orașelor au avut consecințe complexe pentru lumea medievală occidentală.

Formarea orașelor ca centre meșteșugărești și comerciale a impulsionat progresul economic, prin dezvoltarea tehnicii, a producției și schimbului de mărfuri și a circulației bănești.

Nașterea orașelor a avut ca urmare formarea orășenimii, care, prin activitatea sa economică specifică, statutul său social-juridic și formele de organizare și conducere autonomă a comunității urbane, a constituit o stare socială distinctă și privilegiată în sistemul ierarhic trinitar al societății medievale.

În ceea ce privește rolul în evoluția statală, orașele angrenate în unificarea economică a țării, ca marea majoritate a orașelor franceze, engleze și iberice, au constituit un factor care a contribuit la unificarea teritorială și centralizarea politică a statului, în timp ce orașele ale căror interese economice erau orientate cu precădere spre piețe externe și aveau o largă autonomie, ca majoritatea orașelor italiene și germane, au constituit un factor de menținere sau chiar de adîncire a fărîmîțării politice.

Cerințele complexe ale vieții urbane au creat condiții prielnice răspîndirii culturii în rîndurile orașenilor și formării unei intelectualități laice de origine orășenească, ceea ce a dat impuls dezvoltării culturale a societății în ansamblul său.

Astfel, în societatea medievală „orașenii ajunseseră clasa care întruchipa dezvoltarea producției și schimbului, a culturii și a instituțiilor sociale și politice”⁶.

BIBLIOGRAFIE

- Atlas istoric*, București, 1971, h. 44, 52—53.
- Bautier R. H., *The economic development of medieval Europe*, Londra, 1971.
- Brezzi P., *I comuni medioevali nella storia d'Italia*, Torino, 1970.
- Cipolla C.M., *Before the industrial revolution. European society and economy, 1000—1700*, Londra, 1976.
- La città nell'alto medioevo*, Spoleto, 1959.
- Ennen E., *The medieval town*, Amsterdam, New York, Oxford, 1979.
- European towns. Their archaeology and early history*, Londra, New York, San Francisco, 1977.
- The Fontana economic history of Europe. The Middle Ages*. Editor C.M. Cipolla, Londra, 1976.
- Fossier R., *Histoire sociale de l'Occident médiéval*, Paris, 1970.
- Fourquin G., *Histoire économique de l'Occident médiéval*, Paris, 1969.
- Guide internationale d'histoire urbaine, I, Europe*, Paris, 1977.
- Herlihy D., *Cities and society in medieval Italy*. Londra, 1980.
- Manolescu R. (coordonator), M. Guboglu, Fl. Căzan, S. Brezeanu, M. Maxim, Gh. Zbucnea, *Orașul medieval. Culegere de texte*, București, 1976.
- Mollat M., Ph. Wolff, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi*, Paris, 1970.
- Mols, R., *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe siècle*, vol. 1—3, Louvain, 1954—1956.
- Șerban C., *Geneza orașelor medievale europene*, în „Studii și articole de istorie”, XXVI, 1974, p. 22—31.
- Towns in societies*, Edited by Ph. Abrams, E. A. Wrigley, Cambridge, 1979.
- La ville, Bruxelles, 1954—1956 (Recueil de la Société Jean Bodin, VI—VIII)*.

⁶ Friedrich Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 21, București, Ed. Politică, 1965, p. 391.

DE LA CONȘTIINȚA DE NEAM LA CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ CONDITIILE ISTORICE CARE AU FAVORIZAT DESĂVÎRȘIREA PROCESULUI

GH. PLATON

În preajma Unirii, un contemporan dădea expresie în următorii termeni nevoii de unitate, forței covârșitoare cu care *ideea* acționa asupra conștiințelor românești: „Întrunirea Principatelor, consemna acesta, nu are trebuință de explicare, de comentarii! Ea nu are trebuință poate de a fi înțeleasă, căci ea e simțită. Întrunirea e o trebuință națională instinctivă, pe care un român o simte curgînd împreună cu sîngele prin vinele sale, o sugă cu laptele la sînul mamei sale, o respiră cu aerul țării sale, o gustă cu rodurile țarinei sale, o vede în curgearea apelor patriei sale, o privește în configurația terenului său.

...Un român nu are nevoie să-și explice, să înțeleagă întrunirea, el trebuie să o voteze cu ochii închiși, să o dorească ca plînea din toate zilele, ca mana din ceruri. Întrunirea! Dar eată tot ce românul poate dori. Întrunească-se Principatele Române, și noi vom avea toate celelalte... Viitorul e al nostru...”¹.

Este, aceasta, o confesiune care-și păstrează, nealterată, valoarea, adîncile-i semnificații, prospețimea.

Generațiile epocii moderne, grupate în organismul statal național, acționînd sub imperiul *conștiinței naționale*, au înfăptuit actele politice pe care s-a sprijinit edificiul României de astăzi: Unirea Principatelor, independența, desăvîrșirea statului național unitar, pe care le-au întărit și le-au legitimat printr-o construcție materială și spirituală corespunzătoare. Era firesc ca cercetarea istorică să încerce explicarea temeiurilor unității, să descopere izvorul ideii, să definească factorii ce i-au conferit forța și perenitatea, care au structurat personalitatea noastră națională. La fel de firesc, în succesiunea etapelor dezvoltării sale, istoriografia a subliniat, cu stăruință, adevărul care s-a impus statornic, în conformitate cu care unitatea a reprezentat *problema centrală*² a existenței noastre spirituale. Moștenită din adîncurile istoriei, ea a asigurat *supraviețuirea* poporului român în mileniul tulbure al migrațiilor, i-a înlesnit *existența politică* în veacurile evului mediu, împotriva tendințelor agresive ale statelor feudale vecine și a Imperiului otoman. În secolul al XVIII-lea, în zorii vieții moderne, sub impulsul aceleiași forțe interne, Principatele au izbutit să-și mențină autonomia; au rămas singurele oaze ale libertății în această zonă în care se ciocneau *interesele* economice, strategice și politice ale celor trei mari imperii (otoman, țarist și habsburgic), în cuprinsul cărora, împreună cu părți din pămîntul românesc, au fost anexate toate teritoriile țărilor libere altădată.

¹ Cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, Edit. politică, București, 1966, p. 85—86. Din articolul intitulat *Chestia cea mare pentru români*, inserat în ziarul „Zimbrul”, nr. 132, din 20 iunie 1856 semnat de Gh. Melidon.

² Constatarea îi aparține lui G. Brătianu. Cf. *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943.

Forța națiunii române, capacitatea sa de a realiza opțiunile politice naționale au fost generate de această *unitate în cugete și în simțiri*. Ieșită din adâncurile istoriei, consolidată de-a lungul veacurilor, unitatea românească și-a adăugat, mereu, noi valori, care i-au conferit noi dimensiuni, în secolul în care s-a format și s-a afirmat *națiunea*, această *sinteză* a întregii noastre dezvoltări istorice.

Este la fel de firească, așadar, preocuparea de a dezvălui premisele, trăsăturile esențiale și dimensiunile acestui fenomen istoric, capabil să definească mai bine personalitatea și spiritul propriei noastre istorii, să desprindă contribuția cu care românii s-au înscris în universalitate. În egală măsură, în afară de faptul că națiunea reprezintă o formă generală a existenței societăților în epoca modernă³, viața lumii de astăzi, transformările survenite în geografia, în politica și în mentalitățile contemporane au determinat menținerea pe un prim plan a problemei naționale. Tendințele imperiale, ce-și ascund agresivitatea în spatele unor sofisticate subterfugii ideologice, economice sau politice, se ciocnesc de rezistența tot mai hotărâtă a popoarelor, care au optat în favoarea libertății, a independenței. Nu este surprinzător, așadar, că istoriografia — și ea — reprezintă un teren pe care această dispută și-a găsit evidente forme de expresie.

În ceea ce ne privește, o mărturisim deschis, discuțiile cu privire la *existența, romanitatea și continuitatea* românilor, la *formarea națiunii* și cristalizarea *conștiinței naționale*, care s-au purtat cu începere din secolul al XVII-lea și au inaugurat istoriografia noastră modernă, spiritul în care a fost scrisă opera istorică a *Școlii ardelenе* sau a istoriografiei romantice, care caracterizează întreaga istoriografie românească, până în zilele noastre, au fost și sînt *angajate*, ferm și conștient. Istoricii secolului al XVII-lea și al XVIII-lea au scris cu scopul de a spulbera *basnele*, pentru a da un răspuns pe măsură acelor care „s-au obișnuit a vomă cu condeiul asupra românilor”⁴, după expresia lui Petru Maior. Istoricii epocii care a urmat, la rîndul lor, au făcut din istorie un eficace instrument de subliniere a personalității și a opțiunilor naționale, răspunzînd detractorilor cu argumentele noi ale științei timpului lor.

Din rațiuni care, uneori, sînt străine spiritului științific, în anumite cercuri din străinătate, în zilele noastre, a fost reluată discuția cu privire la originea, romanitatea, continuitatea și unitatea românilor. Au fost reînviolate teorii vechi, demult căzute în desuetudine, au fost inventate altele noi, *descoperite* noi argumente pentru a le susține și a justifica limpezi obiective politice contemporane. Discuția, faptul fiind evident, are o importanță și semnificație care depășesc cadrul strict științific.

Istoriografia noastră actuală, în spiritul militant pe care l-a moștenit⁵ și cultivat, s-a angajat, cu responsabilitate, în această importantă luptă ideologică. Datoria sa nu este de a răspunde integral tuturor acelor care pun la îndoială sau mistifică adevărurile fundamentale ale istoriei noastre. O asemenea sarcină nu este posibilă și nici necesară de altfel. Cel mai bun și mai sever răspuns, potrivit nobilului îndemn al șefului statului însuși, este acela de a *scrie istoria așa cum a fost*, în înfățișa *adevărului istoric*, pe baza analizei riguroase științifice

³ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 26.

⁴ Petru Maior, *Scrieri*, Ediție critică alcătuită de Florea Fugaru, Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, Edit. Minerva, București, 1976, p. 93—95.

a faptelor, adevărul unei istorii în centrul căreia s-a situat, mereu, lupta pentru dreptate și libertate, pentru apărarea demnității și a personalității naționale.

În acest spirit, pe această linie și cu această finalitate militantă se înscrie și discuția noastră, aflată în prelungirea unor constante preocupări, cu valoroase rezultate, ale istoriografiei contemporane.

O discuție asupra *națiunii* comportă abordarea unei problematici complexe al cărui cîmp se extinde asupra întregii noastre istorii. Nu este necesar, credem, să stăruim asupra *definiției*. Observațiile care au fost formulate⁵ sînt edificatoare cu privire la imposibilitatea de a găsi un tipar corespunzător. Din cauza complexității sale, a dinamismului ce-i caracterizează dezvoltarea, a legăturilor multiple cu organismul în care se naște și se afirmă, a faptului că se află în continuă mișcare și devenire, exprimînd, în fond, procesul însuși de dezvoltare a societății, națiunea nu poate fi încadrată, exact, în tiparele unei definiții, oricît de completă ar părea aceasta. Schemele tipologice generale, modelele unice, nu-și pot avea locul într-o asemenea cercetare. Tot mai multe și mai autorizate sînt opiniile formulate în favoarea studierii fenomenelor concrete, naționale, specifice. Recentul colocviu franco-polon, care s-a desfășurat la Strassbourg, reprezintă o vie mărturie în acest sens⁶, se consideră, chiar, că este riscantă utilizarea unei terminologii cu pretenție de generalitate. La o altă reuniune științifică, anterioară, un participant aprecia, nu fără temei, că această terminologie, uzitată îndeobște, s-a format în împrejurări diferite, foarte diferite, chiar; fiecare termen îmbracă un caracter specific național. „De aceea este dificilă, periculoasă, chiar, încercarea de a descrie aceste fenomene într-o limbă străină”. Discuția care s-a purtat cu prilejul reuniunii noastre, remarcă vorbitorul în continuare, a reliefat, fără nici o umbră de îndoială, că „dezvoltarea conștiinței naționale și a naționalismului sînt strict individuale, proprii fiecărei națiuni”⁷. Pe același teren au fost purtate discuțiile și în același sens au fost desprinse și concluziile colocviului consacrat rolului jucat de iluminism în formarea conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei⁸.

⁵ Asupra definiției, a se vedea *Națiune și contemporaneitate*, Edit. științifică, București, 1971, p. 47—50; El. Florea, *Cu privire la evoluția conceptului marxist de națiune*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 6, 1967, p. 66 și urm. și A. Gavrilă, *Conceptul de națiune*, *Ibidem*, nr. 3, 1970, p. 40—53.

⁶ Cf. *Developpement de la conscience nationale en Europe centrale du XVIe au XXe siècle. Actes du colloque polono-français*, Poznan, 6—7 april, 1981, Rédaction des Actes: Ianusz Pajewski et Maciej Serwański, Poznan Universitet im. Adama Mickiewicza, 1982 (Recenzia în „Revista de istorie”, t. 37, nr. 4, 1984, p. 388—390).

⁷ *Le développement de la conscience nationale en Europe orientale. Colloque de la Commission internationale des Études slaves du Comité international des sciences historiques*, Paris, 29 et 30 Janvier, 1968, p. 78. Sublinierea îi aparține lui Walter Leitsch, profesor la Universitatea din Viena.

⁸ Cf. Association Internationale d'études du Sud-Est Européen, *Les lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen, Actes du Colloque international organisé par la Commission de l'AIESEE pour l'histoire des idées, sous les auspices et avec le concours financier de l'UNESCO*, Paris, 11—12 avril 1968, Bucarest, 1970.

Pentru o asemenea atentă departajare pledează și cercetătorii români. Dezbaterile în acest sens au confirmat faptul că „diviziunile impuse de interpretarea fenomenelor occidentale nu pot fi suprapuse pe realitățile din centrul sau din sud-estul Europei⁹. Alte numeroase lucrări¹⁰ se situează, cu tot mai multă fermitate, pe terenul respectării caracteristicilor particulare în cercetarea fenomenului de constituire a națiunilor, de formare a conștiinței naționale. Exemplul istoriei noastre reprezintă, de altfel, un puternic argument în acest sens.

Tentativa de a ajunge la o clarificare teoretică și metodologică în privința procesului de formare a națiunii române—considerată „*problemă majoră*” a științei istorice din țara noastră — a fost încercată abia în 1966¹¹. Materialele consfățuirii care s-a desfășurat în acel an sînt semnificative asupra nivelului la care se afla, atunci, cercetarea. Progresele realizate de istoriografia noastră în ultimii 20 ani, reliefind adevăratele dimensiuni ale problemei, au atras un spor de interes din partea istoricilor, dar, totodată, și o mai mare circumspecție. Cu toate acumulările realizate pe plan teoretic¹² și în clarificarea unor probleme, perspectiva *sintezei* rămîne îndepărtată, încă. Încercările de pînă acum n-au depășit nivelul lucrărilor de popularizare¹³.

Convingerea, tot mai frecvent mărturisită de cercetătorii serioși, potrivit căreia națiunea reprezintă o „*rezultantă a totalității istorice*”¹⁴, a impus o nouă strategie, ce și-a găsit expresie, pe de o parte, în *tratarea procesuală* a fenomenului unității, urmărit în devenirea sa istorică¹⁵, iar pe de alta în realizarea unor sinteze *șui generis*, prin gruparea și expunerea — în succesiunea lor cronologică — datelor privind *continuitatea românilor* și a aceloră, numeroase și variate, referitoare la *unitatea lor*¹⁶. Ordonarea datelor cunoscute oferă o perspectivă fas-

⁹ Alexandru Duțu, *Modèle heuristique et modèle historique*, intervenție la dezbaterile pe tema *Conscience nationale et mouvements de libération*, „Revue des études Sud-Est européennes”, tome XVII, 1979, nr. 4, p. 717—772. Materiale interesante sînt semnele de D. Hurezeanu, Valentin Georgescu, Dan Berindei, Eugen Stănescu, participanți la dezbateri, p. 715—777.

¹⁰ Printre aceștia, l-am aminti pe Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

¹¹ În „Revista învățămîntului superior”, nr. 8, an. VIII, 1966, sînt înserate lucrările consfățuirii științifice care s-a desfășurat la 3 iunie 1966. Dezbaterile au fost purtate în jurul referatului: *Formarea națiunii române*, prezentat de V. Maciu și Ștefan Pascu (p. 10—28). Vezi și Șt. Pascu, *Formarea națiunii române*, București, 1967.

¹² Cf. *Națiune și contemporaneitate* și vol. *Națiune, suveranitate, independență*, Edit. politică, București, 1977. Se remarcă studiul semnat de D. Hurezeanu, *Națiunea română socialistă rezultat logic al dezvoltării istorice*. Vezi și C. Vlad, *Eseuri despre națiune*, București, 1971.

¹³ V. Curticăpeanu, *Formarea națiunii române și a statului național unitar român*, Colecția File de istorie, Edit. politică, București, 1974.

¹⁴ Expresia îi aparține lui Damian Hurezeanu, care s-a remarcat prin contribuții de ținută. Cf. *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie”, t. 28, nr. 7, 1975.

¹⁵ O remarcabilă realizare în acest sens este lucrarea profesorului Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, vol. I—II, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983. A se vedea și lucrarea noastră, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980.

¹⁶ Pe această linie se situează ultimile lucrări de sinteză elaborate de N. Stoicescu: *Continuitatea românilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980 și *Unitatea românilor în evul mediu*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983.

cinantă, luminează mai limpede temeiurile pe care a fost clădită *unitatea*, această dimensiune în sensul căreia s-a dezvoltat întreaga noastră istorie.

Lucrările speciale consacrate veacului al XVIII-lea în rîndul cărora un loc atît de important îl ocupă lucrările profesorului David Prodan¹⁷, la care se adaugă demersurile privind *iluminismul*¹⁸, *romantismul*¹⁹, aspectele particulare ale acestor curente, ne-au apropiat sensibil de înţelegerea împrejurărilor istorice în care s-a constituit *naţiunea* şi s-a cristalizat *conştiinţa naţională*.

La convingerea că naţiunea este un *fenomen de sinteză*, produs al întregii noastre istorii, se adaugă, în egală măsură, şi aceea potrivit căreia — aşa cum remarca Lenin — că ea reprezintă „produsul inevitabil şi forma inevitabilă a epocii burgheze”. Cu o singură excepţie, deloc semnificativă²⁰, de altfel, istoricii români sînt de acord cu faptul că naţiunea română şi conştiinţa naţională s-au definit şi afirmat la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în contextul transformărilor care s-au petrecut în această perioadă istorică, acceptă ideea potrivit căreia secolul al XVIII-lea reprezintă creuzetul în care s-au definit impulsurile, s-au cristalizat liniile dezvoltării naţionale. Fermitatea şi constanţa sînt necesare astăzi, în condiţiile în care, în historiografia europeană — şi în cea a unora dintre ţările vecine — se manifestă tendinţa de a considera existenţa unei conştiinţe naţionale în veacurile de început ale evului mediu²¹. Rezervele formulate cu privire la acceptarea doar a sensului medieval al termenului, a considerării unui gen deosebit de solidaritate faţă de cea caracteristică conştiinţei naţionale moderne, nu înlătură confuzia din care se

¹⁷ Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Vaiachorum*. Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1967, *Răscoala lui Horea*, Ediţie nouă revăzută, vol. I—II, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984.

¹⁸ Am aminti, în acest sens, ultima lucrare a lui Pompiliu Teodor, *Interferenţe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, remarcabilă prin cuprinderea şi explicarea interferenţelor fenomenelor româneşti cu cele europene.

¹⁹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780—1840*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1972.

²⁰ Este vorba de un demers al lui N. Iota, inserat în paginile revistei „Contemporanul”, în care situează procesul de formare a naţiunii cu cîteva secole înainte.

²¹ Cf. Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, în „Revue historique”, nr. 496, 1970, Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness and Social Theory*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism”, University of Prince Edward Island, VII, nr. 2, 1980 şi *National Consciousness in Medieval Europe. Some Theoretical Problems*, *Ibidem*, VIII, nr. 1, 1981. Pentru zonele vecine, cf. Joseph Perényi, *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle*, în vol. *Developpement de la conscience nationale en Europe orientale*, p. 52—58, B. Cvetkova, *Problems of the Bulgarian Nationality and the National Consciousness in the XV—XVIII c.*, în „Études historiques”, VI, 1973 (p. 58—80), Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Romanie latine (XIIIe—XVIe siècles)*, în „Revue des études Sud-Est Européenne”, t. XIII, nr. 2, 1975, p. 187—196. Ianusz Tazbir, *Recherches sur la conscience nationale en Pologne au XVIe et XVIIe siècles*, în „Acta Poloniae Historica”, XIV, 1966, p. 5—22.

Informaţiile bibliografice au fost extrase din referatul, aflat în manuscris, alcătuit de Ştefan Lemny şi prezentat în cadrul obligaţiilor de doctorat, cu titlul *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională. Problematika unei idei*. El reprezintă un capitol din lucrarea de doctorat intitulată *Manifestări ale conştiinţei naţionale în ţările române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*.

pot naște interpretări greșite, cu implicații teoretice sau politice. În istoriografia românească, *conștiința de neam* — termenul a fost pus în circulație destul de recent²² — are o accepțiune clară, inconfundabilă, pe care nu o mai întâlnim.

Este limpede faptul că, de la *conștiința de neam*, s-a ajuns la *conștiința națională* în cursul unei dezvoltări treptate, nu prin transformare bruscă, prima fiind încorporată în cea de a doua²³. În ce constă, însă, deosebirea? Care sînt elementele noi, care conferă conștiinței naționale atributele sale deosebitoare? După părerea noastră, conștiința națională cuprinde în sine ideea necesității unității politice, care activează, conferă un alt orizont și sens conștiinței anterioare, constatativă, în esența sa. Această transformare, care s-a efectuat într-un timp îndelungat, și a cuprins cîteva generații, s-a petrecut sub impactul proceselor, fenomenelor și a evenimentelor secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui următor. Moștenirea acumulată²⁴, decantată în acord cu noile realități, căpătă dimensiuni noi, o altă pondere; opțiunea unității politice devine o *condiție a existenței*. A fost necesară o epocă de transformări structurale pe plan economic, social, politic și cultural, plină de grave evenimente și primejdii, pentru ca formele definitorii ale conștiinței naționale să se instaleze în straturi sociale mai largi²⁵. Inceput în secolul al XVIII-lea, acest proces se va desăvîrși în secolul al XIX-lea, numit, pe drept, secol al naționalităților.

Să urmărim, pe scurt, care au fost împrejurările și factorii sub a căror presiune conștiința de neam a căpătat noile sale dimensiuni, și-a afirmat existența națiunea română. Din succinta lor enumerare vom putea să ne convingem de adevărul, în conformitate cu care, *comună* în procesul de formare a națiunilor este doar generalitatea fenomenelor; acestea, însă, cunosc forme particulare de expresie și duc la consecințe deosebite. Exemplul românesc este semnificativ și în acest sens.

Expuse separat — din nevoia de a le contura profilul — faptele, fenomenele și evenimentele pe care le avem în vedere nu pot fi înțelese decît în interferențele, interdependențele, în interacțiunea lor, în raport de consecințele produse în societatea timpului, apreciate în procesualitatea pe care o reprezintă și o definesc.

Sub impactul *revoluțiilor, demografică, agrară și industrială*, din interferarea și drept consecință a căroră (ca urmare a răspîndirii și activizării culturii) se produce o complexă și profundă *revoluție ideologică* — acestea ating, subminează

²² Așa cum tot Șt. Lemny a constatat, termenul „este un produs relativ recent și specific istoriografiei noastre”. *Loc. cit.*

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Român-românești în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii”, t. 17, 1964, nr. 5.

²⁵ O concisă și foarte exactă enumerare a acestor transformări în referatul lui Ștefan Lemny. Într-un alt studiu, la fel de riguros documentat (*De la conștiința unității de neam la conștiința națională*, în „Revista de istorie”, t. 37, nr. 2, 1984, p. 107—125), N. Stoicescu afirmă, mai tranșant, „importanța deosebită a secolului al XVIII-lea în consolidarea unității românești pe toate planurile: politic, cultural, religios, al limbii ca și în generalizarea pe această bază a conștiinței unității de neam, devenită conștiință națională la începutul sec. XIX”.

și transformă structura și suprastructura — se constituie o lume nouă, cu un alt orizont mental, spiritual.

Dezvoltarea relațiilor de schimb și adaptarea moșiilor la condițiile pieței, constituirea pieței interne, a celei naționale, creșterea numărului satelor și a orașelor, a populației sătești și orășenești, diferențierea acesteia, sporirea ponderii burgheziei și a îndeletnicirilor burgheze, locul ocupat în societate de comerț și meșteșuguri ș.a. conferă societății românești un aspect dinamic și complex²⁶; sînt stabilite noi raporturi și rînduiri. Oamenii sînt scoși din „tihnă” și rutina, caracteristice feudalismului și aruncați într-o lume nouă, în care se produce, se circulă, se creează relații întinse, se construiește, se gîndește etc. Această viață nouă, mai trepidantă, transpare din toate documentele vremii. Oamenii vînd și cumpără, fenomenul devine o obișnuință, apelează frecvent la ocîrmuire, cunosc existența legilor noi și a reglementărilor care definesc noile relații sociale. Dublul act de emperare, din 1746 și 1749, al lui Constantin Mavrocordat, a avut, cu siguranță, importante consecințe asupra mentalului țărănesc.

Actele normative ale vremii, așezămintele domnești din Moldova, conțin, în motivația lor, informații din care se desprind noile stări de lucruri. Cine parcurge, de pildă, cu răbdare și discernămint, datele cuprinse în documentul cunoscut sub denumirea de *Condica iluziilor*²⁷ (exemplul poate fi extins la oricare alt document de gen) — denumire sub care este cunoscut recensămîntul fiscal din 1803 — constată, în primul rînd, dezvoltarea considerabilă a ariei asupra căreia se extinde activitatea oamenilor. Pînă acum, oamenii au fost constrînși să-și petreacă viața în perimetrul strîmt al unui stat sau ținut; noile cerințe îi determină să se miște mai mult, să călătorească, pentru trebuințele lor sau ale stăpînilor, pentru a putea să-și desfacă produsele și să cîștige banii atît de necesari în condițiile *fiscalizării relațiilor*, operate de către regimul politic fanariot²⁸. Relațiile satului cu ținuturile și orașele devin constante; negustorii, al căror număr crește considerabil, transformă comerțul într-o activitate permanentă și uniformă, care se extinde asupra întregului teritoriu, depășind chiar granițele politice. Negustorul vehiculează nu numai mărfuri; odată cu ele aduce cărți, știiri, idei.

Este dificil — nici nu ne-am propus aceasta — să surprindem, în cîteva trăsături, ritmul clocotitor al acestei vieți. Specialistul va aprecia, credem, că în spatele proceselor, a fenomenelor, a relațiilor, a faptelor și a evenimentelor care dau expresie noului — sub varietatea și complexitatea aspectelor sale — se ascund acțiuni ale oamenilor; că acestea au fost gîndite, puse în practică de oamenii care, încetul cu încetul, voit sau nu, conștient sau dînd curs unor deprinderi, au construit această viață nouă, în cursul căreia s-au transformat ei înșiși, și-au schimbat modul de a gîndi și a aprecia viața, și-au croit un nou mental.

Firește, aceste transformări sînt indisolubil legate de ridicarea nivelului cultural, de răspîndirea științei de carte — necesare spiritului și întreprinderilor moderne; o răspîndire care nu este limitată la nivelul elitelor, se extinde la

²⁶ Despre „ampla mișcare a mediilor sociale”, „mobilitatea socială accentuată”, care dă societății un aer „eteroclit”, cf. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 217—218.

²⁷ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. VII—VIII.

²⁸ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 57 și *passim*.

straturile de jos ale poporului, îl face apt să recepteze anumite sensuri ale ideilor generoase, vehiculate în secolul luminilor și în cel al revoluțiilor și al naționalităților. Să reținem, deocamdată, că, în legătură cu preocupările zilnice, cu activitățile agrare și proiectele industriale, cu noile orientări și motivații ale administrației de stat, cu activitatea comercială — în cuprinsul căreia era angrenată o parte atît de însemnată a populației, cu legăturile multiple interne și externe, cresc solicitările și cerințele. Preocupările pentru răspîndirea științei de carte în masele largi, chiar în limitele restrînse ale necesităților imediate, au avut drept consecință, în Transilvania, dar și în Principate, rezultate care, pe fondul general al dezvoltării culturii, sub influența și în legătură și cu ceilalți factori care acționau în epocă, au provocat, se poate spune, o reacție în lanț, care și-a sporit mereu aria și capacitatea de cuprindere.

Dezvoltarea pieței interne, organizarea, regularizarea și intensificarea relațiilor de schimb, întărirea legăturilor tradiționale cu Transilvania și multiplicarea lor, începutul procesului de integrare în circuitul internațional și stabilirea unor relații constante, au creat și au întărit un *complex organic* de legături, economice, mai ales, dar cu implicații adînci de natură socială, politică, spirituală, națională, în general. Accesul larg la știința de carte, răspîndirea cuvîntului scris, au avut drept ultim rezultat întărirea *conștiinței de sine*. Cartea de învățătură, religioasă sau laică, promova valorile limbii și ale istoriei naționale; acestea se însușeau odată cu buchile care le dădeau expresie²⁹.

Consolidarea noilor stări de spirit — realizată în cursul dezvoltării firești, normale, a unui proces obiectiv, ireversibil, capitalist, în esența sa, care, prin toate formele sale de expresie, promova și întărea unitatea, în toate laturile sale — a fost accelerată sub presiunea forțelor potrivnice cu care a fost confruntată evoluția societății românești. Gravele amenințări dinlăuntru și din afară, care puneau sub semnul întrebării existența înseși a românilor — cărora nu le erau recunoscute drepturile elementare înscrise în *marile chărți ale libertății secolului* — au generat și au întreținut o puternică și constantă afirmare a personalității proprii. Reacția care s-a produs în această perioadă și care și-a găsit forme multiple

²⁹ Ar fi util, poate, de reținut aici că, în pofida teoriei potrivit căreia ortodoxismul — „religie obscurantistă, înțepenită în tipicuri și formalism“, potrivit lui E. Lovinescu (Cf. *Istoria civilizației române moderne*, Edit. științifică, București, 1972, p. 68) — ar fi reprezentat cel mai activ ferment al orientalizării și i-ar fi aruncat pe români „în primejdia contopirii în marea masă a slavilor de sud și apoi de est“ (ibidem) — este limpede astăzi că, cel puțin în ceea ce privește împotrivirea la unirea cu biserica Romei, a avut drept efect întărirea sentimentului unității românești (Cf. C. Brătianu, *Les origines de la formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 195. Vezi și Keith Hitchins, *Religion and Romanian Consciousness in Eighteenth-Century Transylvania*, în „The Slavonic and East European Review“, 1979, nr. 2, p. 214—239). Pentru poporul român, care „s-a născut creștin“ (cf. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 116) credința s-a confundat cu *legea românească*, cu tradiția; în ea au fost încorporate elementele esențiale care l-au legat de realitățile țării, de pămîntul pe care-l locuia, i-au definit personalitatea. De aceea, în perioada de constituire a națiunii, ortodoxismul românesc s-a singularizat, s-a detașat. În mentalitatea individuală românească, obiectivele naționale nu au fost subsumate celor generale, afișate de Rusia, de pildă, legate de lupta pentru eliberarea creștinilor de sub dependența Porții, împletite atît de strîns cu obiectivele panslavismului. Ortodoxismul românesc și-a păstrat individualitatea națională.

de expresie, în afirmarea romanității și a continuității, în cultivarea limbii, a tradițiilor și a *legii* strămoșești, depășește, prin amploare, mijloace de exprimare și consecințe, desigur, pe aceea, aflată sub semnul duratei, din perioada de formare și afirmare a poporului român și a limbii sale. În acel mileniu, de adîncă frămîntare și primejdii, sub presiunea continuă a populațiilor în migrație, izolată prin masa slavă de lumea etnică de care aparținea, romanitatea orientală nord-dunăreană, de pe teritoriul Daciei, cultivîndu-și limba, păstrîndu-și tradițiile și credința, a izbutit să se definească și să se mențină, manifestînd o uimitoare capacitate de rezistență. În secolul al XVIII-lea, s-a repetat, parcă, în alte împrejurări și la altă scară, amenințările din perioada istorică a genezei. Noua amenințare, însă, era cu mult mai mare, mai apropiată; experiența verificase realitatea primejdiei.

Așezarea geografică în spațiul european își dovedea, încă odată, vulnerabilitatea. În expansiunea lor, la adăpostul formulei eliberării creștinilor de sub dominația Porții, Imperiul pravoslavnic al țărilor și Austria apostolică, încetul cu încetul, au înglobat, în cuprinsul stăpînirii lor, întinse teritorii, aflate, înainte, sub dependența sau sub stăpînirea Turciei. Transilvania, Banatul, Bucovina, Basarabia, teritorii românești, au avut aceeași soartă. Cele două Principate, care au izbutit să-și păstreze ființa de stat și autonomia, singure, au rezistat acestei uriașe presiuni și amenințări. Teritoriul lor, străbătut mereu de armatele beligerante, a fost teatru de război; locuitorii, impuși la grele sarcini administrative sau fiscale, au fost martori ai rapturilor făcute pe seama pămînturilor lor, au suferit consecințele acestora. Numai între 1769 și 1829, teritoriul Moldovei și al Țării Românești a fost de cinci ori teatru de război, 24 de ani a fost situat sub regim de ocupație militară, care i-au secătuit resursele materiale³⁰.

Aflat în defensivă, pentru a-și menține pozițiile în Principate, Imperiul otoman a introdus regimul fanariot — expresia cea mai dură a dominației politice — cu întreg cortegiul său de consecințe asupra vieții sociale și politice, culturale și spirituale, în general. Făcînd abstracție de elementele de progres — acestea, fără să fie de esența regimului, au existat — de contraponderea pe care suzeranitatea față de Poartă a opus-o tendințelor expansioniste ale Rusiei și ale Austriei, *regimul* a afectat puternic interesele materiale, sentimentele și personalitatea autohtone, activizînd rezistența. Corabia românească plutea, egal amenințată, între Scylla crucii și Charibda semilunii.

Pericolele din afară se asociau cu cele dinlăuntru. Masiva invazie de elemente străine — care a continuat și după înlăturarea regimului fanariot — și transformarea Principatelor în „suburbie” (colonie) a Imperiului otoman, exploatarea parazitară a populației românești³¹, au determinat o puternică și complexă reacție pe linie națională.

În aceeași vreme, în Transilvania, ocupația austriacă, cu toate rigorile sale, împingerea românilor spre periferia societății, trecerea la biserica Romei — lăsînd la o parte factorii care au generat-o și limitele în care s-a realizat — au pro-

³⁰ Pentru obligațiile locuitorilor în ultimele două războaie (1806—1812 și 1828—1829), a se vedea, R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, vol. II, București, 1909 și Mihai Gălan, *Ocupația rusească în Moldova în anii 1829—1834, în „Cercetări istorice”, an. XXII (1934—1936), nr. 1.*

³¹ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 60 și urm. și *passim*.

vocat reacția generală și au avut consecințe asupra *întregii lumi românești*, sudată prin miile de fire ale vieții istorice. Reacția, diversă sub raportul condițiilor de manifestare, a fost mai consistentă pe direcția constantă de afirmare a personalității proprii. Cultivarea limbii și a tradițiilor, a legii strămoșești, au reprezentat forme comune de manifestare, cu rezultantă generală, națională.

Din cauze decurgînd din aceste împrejurări — pe care le-am schițat, doar, aici — *sentimentul național* al românilor, conturat limpede, deosebit de activ, este legat nu de concepte generale, abstracte, ci de realitatea practică, nemijlocită; este o reacție în fața pericolelor care amenințau țara, poporul, cultura, tradițiile și credința. Așa cum, pe drept, s-a apreciat — observația este valabilă, în egală măsură și pentru Transilvania — „față de o cîrmuire pămînteană, ostilitatea ar fi îmbrăcat numai un aspect social și politic; față de una străină, ea a devenit, inevitabil, națională”³².

Ajunși în acest punct, considerăm necesar un răspuns, de exactitatea căruia depinde, în esență, dezlegarea controversei în jurul factorilor care marchează caracterul național al revoluției din 1821³³. Au făcut, românii, la început sau pe parcursul secolului, distincție între turci și fanarioți? Au putut fi fanarioții disociați de stăpînii pe care-i serveau? Chiar dacă, în multe cazuri, unii dintre domnitori au mers mai departe decît interesele patronilor și chiar dacă *grecizarea*, în sensul consecințelor negative ale procesului, a reprezentat, exclusiv, opera fanarioților, rigorile regimului aparțin de natura relațiilor cu Poarta. Adevărul a apărut limpede contemporanilor în general, nu numai elitelor care puteau distinge conținutul politic al evenimentelor³⁴. Practic, credem noi, disocierea — imposibilă de realizat în cursul secolului al XVIII-lea — nu a fost posibilă nici în programul și în obiectivele revoluției din 1821. Rezerva lui Tudor Vladimirescu, sublinierea ostentativă pe care o face în documentele sale cu privire la orientarea acțiunii doar spre curmarea abuzurilor și restabilirea ordinii interne, întreținerea relațiilor și continuarea tratativelor cu Poarta — asigurată, mereu, de credința

³² *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 163.

³³ Așa cum se știe, Andrei Oțetea consideră revoluția ca avînd un caracter antiotoman (*Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971), în timp ce Mircea Radu, căruia i s-a asociat G. D. Iscru, deduc caracterul național al revoluției din orientarea sa *antifanariotă* (Cf. *1821 Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1978 și G. D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. Albatros, București, 1982 și *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983).

³⁴ O analiză interesantă în studiul lui Constantin Șerban, *Les préliminaires de l'époque phanariote*, în vol. *Symposium l'Epoque Phanariote*, 21—25 octobre, 1970, à la mémoire de Cléobule Tsourkas, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 29—39. Autorul remarcă: „...le moment historique où ont été nommés les princes phanariotes est vraiment fin d'un processus né quelques décennies avant et qui n'a provoqué aucune surprise... C'est pourquoi une analyse profonde des préliminaires de l'époque phanariote nous permettra non seulement de nous convaincre facilement que cette époque était en réalité une forme nouvelle de la domination ottomane dans les Pays roumains, mais qu'elle était en même temps la solution la plus acceptable pour la Valachie et la Moldavie, leur évitant la destinée des provinces turques proprement dite (des pachaliks), comme d'autres parties de notre pays (par ex. la Dobroudja, le Banat, la Transylvanie d'ouest)”. *Ibidem*, p. 31.

țării — au fost determinate de considerente de natură tactică, de complexitatea extremă a situației internaționale, de interesele contradictorii ale puterilor în zonă, de incertitudinea existentă în legătură cu acțiunea eteristă și cu planurile urmărite de Rusia ș.a. Analiza situației din secolul al XVIII-lea conduce limpede spre o asemenea încheiere. În obiectivele naționale ale românilor, în cele afirmate de elita conducătoare, ca și în cele cărora le dădeau expresie masele populare, dependenței față de Poartă nu putea să i se acorde circumstanțe atenuante, nu i se putea rezerva o altă atitudine. *Libertatea națională era una și indivizibilă*. De altfel, turcii, ei înșiși, au înțeles exact acest lucru ³⁵.

Dinamismul vieții interne și redimensionarea hărții Europei, pericolele care-i amenințau pe români dar și perspectiva unor schimbări în structura politică a sud-estului european, a dus, în egală măsură, la modificarea viziunii politice asupra realităților și a organizării interne, asupra statutului juridic al lumii românești — din Transilvania și din Principate. Viziunea nouă, redimensionată în acord cu alte perspective, impunea o activizare a energiilor. *Lupta politică* (în limitele și cu mijloacele îngăduite) devine o dimensiune, o trăsătură distinctivă, expresie și parte a conștiinței naționale. Conștiința de sine, națională, acum, se manifestă prin mijlocirea unor opțiuni și solidarități noi, de factură modernă. Acestea, deși nu-și găsesc forme de expresie identice în structurile mentale ale epocii, au suficiente puncte comune, capabile să le definească esența nouă, modernă ³⁶.

Culturii epocii — în care a fost încorporată atât moștenirea autohtonă, cât și elementele spiritului nou, modern, european — i-a revenit un important rol în susținerea noilor direcții impuse de acomodarea societății românești la nou, în cristalizarea ideologiei politice naționale ³⁷, în structurarea mentalităților claselor, în acord cu noile opțiuni sociale, politice și naționale. Cultura, ca instrument de acomodare la cerințele timpului, a sporit, însă, orizontul de cunoaștere. Prin forme de expresie și finalitate, ea a trebuit să fie și a fost militantă, i-a apropiat pe oamenii epocii de problematica națională, i-a familiarizat cu obiectivele acesteia, a pregătit societatea pentru a-și însuși și afirma opțiunile politice.

Firește, când apreciem în această optică rolul culturii ne gândim la maniera în care a fost răspîndită și receptată la nivelul general al poporului, nu numai la acel al elitelor. Prin intermediul ei, instinctele s-au transformat în sen-

³⁵ În acest sens, Ch. Bagot, ambasadorul Angliei în capitala Imperiului otoman, constatînd dezacordul între mișcarea lui Tudor Vladimirescu și Eterie, sublinia că, chiar așa stînd lucrurile, „felul în care a fost făcută cererea (adresată Porții) și atitudinea amenințătoare ce au adoptat-o (răsculații), face cu neputință înțelegerea întregii sale acțiuni într-o altă lumină decît aceea a unei insurecții depline și fătîșe”. Cf. *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1980, p. 197. Cercetări ulterioare și documentele turcești vor aduce, cu siguranță, un plus de certitudine în acest sens.

³⁶ O exemplară analiză în acest sens la Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene* (capitolele : *Iluminismul politic românesc*, p. 201—234 și *Solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc*, p. 235—246).

³⁷ Istoricul englez Seton-Watson constată că, în majoritatea țărilor, în Europa centrală și în Balcani, cele două procese, formarea unei conștiințe naționale și formarea unei ideologii (naționale) bazată pe doctrina europeană post 1789 a națiunii — care împinge spre crearea unor mișcări naționale — s-au dezvoltat în același timp și s-au influențat unul pe altul. Cf. *Le développement de la conscience nationale en Europe orientale*, p. 12—13.

țimente și convingeri; oamenii au înțeles realitățile timpului lor; conștiința de neam a evoluat spre forme moderne. Îmbrăcînd, firesc, haina națională³⁸, ea a fertilizat ogorul avid românesc, dînd un rod de o bogăție incomensurabilă.

Este imposibil să se poată cîntări greutatea și valoarea acestei producții, mijloacele ne lipsesc. Avem informații, relativ exacte, asupra unor laturi: asupra circulației cărții³⁹, asupra bibliotecilor particulare, asupra contactelor cu cultura europeană și asupra iluminismului⁴⁰. Cunoaștem mai bine efectele, pe linia cărora se înscrie activitatea lui Inochentie Micu, mișcarea Supplex-ului, opera *Scolii ardelenene*. Lupta politică națională, la rîndul ei⁴¹, a reprezentat, într-un oarecare sens, o prelungire, dar, totodată, și o concentrare, o sublimare a activității culturale, militantă în toate formele sale de expresie.

Fără să mai insistăm și asupra altor factori care, în secolul al XVIII-lea, au contribuit la cristalizarea conștiinței naționale⁴², am dori să ne oprim aici asupra unui fenomen, semnificativ, ni se pare, pentru marcarea contribuției provinciilor românești la închegarea și definirea acestei conștiințe. Este vorba de mutarea alternativă a centrului de greutate a mișcării cultural-politice în cele trei țări românești. Acest proces, de *transculturare*, cum a fost numit⁴³, interpretat, la vremea sa, de G. Ibrăileanu în spiritul teoriei influențelor⁴⁴, are o deosebită importanță pentru problema care ne preocupă. Cît despre *necesitățile românești* care au generat această alternare, ele sînt prea cunoscute pentru a mai solicita explicații.

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea — deși nu cu aceeași amploare — circulația cărților din Țara Românească și Moldova în Transilvania, îndeosebi, a fost intensă. Cercetările efectuate pînă acum au descoperit, în Transilvania, un număr de peste 2200 cărți venite din teritoriile extracarpatice⁴⁵. O bună parte dintre acestea aparțin secolului al XVII-lea, considerat, pe nedrept, credem, „secol de aur al culturii medievale românești”. Practic, producția sa culturală nu aparține evului mediu; este, limpede, de factură modernă. Denumirea de „secol al

³⁸ Este interesant de reținut faptul că domnitorii fanarioți înșiși s-au făcut promotorii răspîndirii culturii în limba poporului. Răspîndirea cărții religioase și laice și justificările din predosloviile domnești sînt semnificative pentru curentul general pe care domnitorii, în opera lor de guvernare, au fost nevoiți să-l promoveze sau, uneori, l-au respectat și promovat din convingere.

³⁹ Cf. N. Stoicescu, *De la conștiința de neam la conștiința națională*, loc. cit. Un paragraf este consacrat circulației cărților, a cărțurilorilor, a copiștilor și a dascălilor (p. 110—112). Este oferită o bogată bibliografie.

⁴⁰ Pompiliu Teodor, *op. cit.* și volumul *The Enlightenment and Roumanian Society*, Edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980.

⁴¹ A se vedea, mai ales, D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum* și *Răscola lui Horea*, Vezi și Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe*, in *Nouvelles études d'histoire*, t. V, p. 2-a, București, 1980.

⁴² În pertinentul său studiu, N. Stoicescu mai amintește de rolul jucat de domniile fanariote în *unificarea organizării social-politice, de mișcările demografice interromânești, unitatea de credință și conștiința ei*, sensul nou, modern al termenilor de patrie, neam, națiune ș.a. Cf. *De la conștiința de neam la conștiința națională*, loc. cit.

⁴³ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁴ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, p. 1 și urm.

⁴⁵ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 79 și urm.

renașterii românești"⁴⁶ îi definește mai bine esența. *Cazania* lui Varlaam, de pildă, a înregistrat răspîndirea cea mai mare: pînă în 1970, în Transilvania și în Banat, au fost descoperite 105 exemplare. Cartea a împlinit o importantă misiune pe linie națională⁴⁷.

În cuprinsul acestei deschise și largi politici de apropiere culturală, de afirmare a personalității proprii, se înscrie și acțiunea desfășurată pe planul istoriei, de subliniere a romanității, continuității și a unității românilor. Cărturarii și istoricii epocii, pornind de la realitățile vremii lor, dînd expresie și explicînd științific sentimentele intime ale poporului, din rîndul căruia făceau parte, au reliefat, puternic, temeiurile unității românești. A fost, aceasta, o acțiune care se înscria pe direcțiile culturale ale vremii, dar care avea un declarat obiectiv politic.

„A lăsa nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, afirma Miron Costin sentimentul care-i justifica scrisul, este inimii durere. *Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă*, continua el, să scoț lumii la vedere felul neamului din ce izvor și semînție sînt lăcuiitorii țării noastre, Moldovei și Țării Munteneste și românii din țările ungurești... că toți un neam și odată descălecați sînt... Locul dară acesta unde este acum Moldova și Țara Românească este drept Dachia cum și tot Ardealul cu Maramoroșul și cu Țara Oltului”⁴⁸.

Această *acțiune culturală*, desfășurată în Moldova și în Țara Românească, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, care și-a găsit o atît de strălucită sinteză în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Hronicul* acestuia, a oferit substanța și temeiurile *ideologiei naționale*, care avea să stea la baza luptei politice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Contribuția istoriei trebuie apreciată nu izolat, ci în cuprinsul general al activității secolului, în care acțiunea politică (în prelungirea actului de la 1600), efortul cultural și legăturile economice se înscriau pe aceeași linie directoare. Este greu, desigur, să poată fi apreciată măsura în care aceste adevăruri istorice, definite științific de cărturarii vremii, au fost răspîndite și cunoscute în mase. Dacă asupra circulației cronicilor informațiile sînt puțin generoase, în schimb, existența ideilor ne este semnalată pretutindeni pe pămîntul românesc, în diverse forme de manifestare: culte sau populare, ecleziastice sau laice.

Instaurarea regimului fanariot în Principate a pus capăt activității, în acest sens, inițiată și dirijată de conducerea de stat, fără s-o oprească cu totul, însă. Rezistența românească devine mai puternică, se retransează, spre periferie. Capitalele, cu unele excepții, în care este implicată domnia, așa cum am constatat, nu mai sînt, în aceeași măsură, centrele de iradiere ale vieții spirituale românești. Rîmnicul, de pildă, devine un important centru tipografic de unde cartea românească s-a răspîndit, cu generozitate, în Banat și în Transilvania⁴⁹.

⁴⁶ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 161. Autorul constată că, în secolul al XVII-lea, țările române au mers în deplină sincronizare cu Europa occidentală. *Ibidem*, p. 162.

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor...*, p. 83.

⁴⁸ Miron Costin, *Opere*, Ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 207, 212, 222, 229, 241, 254.

⁴⁹ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor...*, p. 89.

Întreaga moștenire a secolului al XVII-lea, prin sinteza cantemiriană, este preluată în veacul al XVIII-lea de Transilvania, prelucrată în acord cu realitățile de aici și transformată în doctrină politică. Supplex-ul reliefează măsura în care opera culturală din secolul anterior — care dăduse expresie sentimentelor ancestrale ale poporului — devenise parte componentă a gândirii și a ideologiei politice românești. Supplex-ul poate fi apreciat drept *actul de naștere al națiunii române moderne*. Transilvania, prin reprezentanții curentului generos al *Scoalei ardelenne*, a elaborat ideologia națională românească. Prelucrând și înnobilând materialul ideatic pe care-l primise din moștenirea românească, îl restituie națiunii, în întregul ei, în sensurile și în definițiile lui subliniat politice. „*Mult iaste a fi născut român*”⁵⁰, exclama Samuil Micu, desprinzând concluzia cu privire la răspîndirea istoriei în păturile largi ale poporului.

Caracterul militant al demersului istoric este mai viu subliniat de Petru Maior, a cărui carte — *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* — a avut o excepțională răspîndire și audiență.

Întru-un sens și în limite limpede reliefate, iosefinismul a favorizat ascensiunea națiunii române⁵¹. La adăpostul acțiunii culturale, legale, continuată și în epoca restituțiilor și chiar sub regimul patronat de Metternich, românii și-au definit ideologia politică națională, la temelia căreia stătea moștenirea secolului anterior, căreia, de la început, încă, i-au afirmat caracterul *general, românesc*. Românii din Principate, luptînd în același sens, al unității, în condiții politice deosebite, create de evoluția *problemei orientale*⁵², s-au orientat spre realizarea practică, parțială, a unirii Moldovei și a Țării Românești și recunoașterea statutului politic de autonomie, care decurgea din vechile capitulații. Memoriul lui Mihai Cantacuzino, din 1772, este semnificativ în acest sens⁵³.

Desfășurată în condiții deosebite, care solicitau forme specifice, lupta politică națională, în Transilvania și în Principate, se completa, era organică, unitară, îndreptată spre același orizont românesc. Cînd, după 1821, regimul fanariot a fost înlăturat, au fost instaurate domniile pămîntene și au fost create condițiile pentru afirmarea spiritului național în plenitudinea formelor sale de expresie, centrul de greutate se deplasează din nou în Principate. Sinteza culturală și națională transilvană este încorporată în ideologia națională ce-și desăvîrșește profilul, definind limpede personalitatea unică a națiunii române.

Această deplasare continuă a centrului de greutate al mișcării culturale, militantă din chiar începuturile sale, devenită politică în finalul ei, însoțește, explică și definește procesul de formare și afirmare a națiunii române, reprezentînd o limpede subliniere a unității românești.

Așa cum se poate constata, nu ne-am propus să aducem în discuție fapte noi. Deocamdată, cîl pușin, *descoperiri* în acest domeniu sînt greu de imaginat. Stă-

⁵⁰ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Ediția C. Cimpeanu, București, 1963, p. 3—4.

⁵¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 259.

⁵² Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain*, loc. cit.

⁵³ Cf. *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, București, 1970, p. 37—38.

ruind asupra unor factori care, în explicarea fenomenului național, au fost considerați doar ca decor, am încercat să sugerăm o firească lărgire a orizontului în care acționează factorii constitutivi ai națiunii și ai conștiinței naționale, într-o dinamică și complexă interacțiune. În măsura în care sugestia noastră va găsi ecou, avem convingerea că metodologia predării acestei importante probleme a istoriei patriei va fi îmbunătățită, ceea ce, evident, va reprezenta un netăgăduit câștig.

MITUL REGALITĂȚII MEDIEVALE, EXPRESIE A TRADIȚIEI POPULARE REFLECTATĂ ÎN MENTALUL COLECTIV

FLORENTINA CĂZAN

Tradiția populară privită sub cele două aspecte ale ei, ca tradiție istorică și tradiție orală, a constituit una din temele dezbătute cu viu interes la Congresul al XV-lea de științe istorice relevându-se importanța ei în reconstituirea unei societăți dintr-o anumită epocă¹. Având ca punct de plecare valorile culturale străvechi, tradiția populară se înscrie în mentalitățile colective ce redau experiența de viață acumulată la un moment dat de un popor, dar și trăirile care nu odată l-au împins să acționeze într-un fel sau altul.

Ceea ce ne propunem în cele ce urmează este să demonstrăm cum gradul de cultură și civilizație al societății aflate pe o anumită treaptă în evoluția ei, formele politice și spirituale adoptate au rezultat dintr-o participare colectivă, nu din simpla voință a unui cerc dominant sau intelectual și nici din capriciul unui factor conducător. Această participare colectivă, de obicei, nu apare în documente. Istoriografia oficială, supusă ideologiei clasei dominante, lasă o imagine trunchiată, alteori inexactă, asupra cauzelor care au determinat acte și practici social-politice. Tradiția populară, în schimb, a păstrat o gamă mai largă de forme de gândire, mobiluri și sentimente, de aceea, pentru epocile mai îndepărtate ea este un mijloc indispensabil de cunoaștere, permițând uneori corectarea unor interpretări deja consacrate.

În plus, tradiția populară are privilegiul de a surprinde mentalitățile în evoluția lor. Valorile culturale populare nu au rămas aceleași, ele au intrat într-un circuit, au angajat un dialog și în urma unor mutații conceptuale, a unor inversiuni de ordin cauzal, tematic și chiar cronologic au fost despuiate de sensul lor inițial², au primit o altă încărcătură morală adaptându-se mereu altor condiții de viață. Durată în timp i-a fost asigurată tradiției de caracterul său afectiv. Ea a purtat prin secole, prin intermediul legendei, al mitului sau obiceiurilor, practici ce țineau de structuri mentale demult dispărute. De aceea, pe bună dreptate, se poate spune că tradiția populară reprezintă o punte de legătură între epoci și civilizații³.

Sub acest aspect evul mediu occidental reprezintă un exemplu grăitor, căci, după părerea specialiștilor, în această perioadă tradiția înflorește, evul mediu timpuriu fiind o verigă istorică în crearea unui folclor, a unor credințe și obicei-

¹ F. G. Alagoa, *Oral tradition*, în *XV-e Congres international des sciences historique*, Bucarest, 10—17 oct 1980, *Rapports*, t. I, p. 520; tradiția istorică cuprinde legende istorice, tradiția orală, însumează creații literare, obiceiuri, forme de ritual, cîntece, dansuri, mituri, blesteme.

² P. Gallais, *Le sang sur la neige*, în „Cahiers de civilisation médiévale”, Université de Poitiers, 1978, no. 1, XXI, p. 41.

³ Fl. Căzan, *La tradition populaire, forme de manifestation de la mentalité collective*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1980/4, p. 631.

iuri, multe ajunse pînă la noi⁴. Este o perioadă de revoluție pe plan mental, dar revoluția s-a realizat prin îmbinarea conceptelor mai vechi cu formele unei gîndiri noi și aceasta la nivelul maselor nu al elitelor⁵. De aici, specificul acestei gîndiri, o gîndire simplă, mistică, bogăția de forme și simboluri prin care ea încearcă să exprime realități noi. simboluri, însă, ce ne proiectează într-un timp greu de definit din punct de vedere cronologic.

Explicația rezidă în structurile rurale ale societății feudale și în raportul dintre mase și aceste structuri. Majoritatea populației locuiește la țară. Acestei trăsături îi corespunde o civilizație formată din oameni ai pămîntului ale cărei origini, în cele mai multe părți ale Europei, coboară cu peste 10 000—20 000 de ani. Munca anevoioasă a pămîntului, cu toate progresele înregistrate de omenire pînă în pragul evului mediu, a creat deprinderi transmise de la o epocă la alta, mentalități ce s-au modificat odată cu ridicarea omului, cu creșterea inventivității, dar care, în esența lor, au rămas aceleași⁶. Fie prin elementul roman, fie prin cel celtic sau germanic, societatea europeană a moștenit forme de viață străvechi privind ciclul moarte-viață, raportul dintre generații, relația dintre sexe, forme nedefinite ce legau într-un tot munca cu magia, dînd zilelor lucrătoare ca și celor de odihnă o aureolă mitico-religioasă. Era o încercare a oamenilor de atunci de a ușura și înfrumuseța povara vieții.

Această civilizație rustică, ce părea pînă în sec. XIX încremenită în timp în multe părți din Europa și care distona cu viața orașelor, a reprezentat constanta esențială a istoriei europene, baza largă a unui raport conservator al omului cu natura, cu el însuși. „Dacă Europa timp de zece secole — spunea Fr. Heer — prezintă sub diferite forme o continuitate, aceasta s-a datorat în mare parte țărănimii, această forță socială de netăgăduit în evul mediu, căci dintre toate păturile sociale, singură țărănimea se caracterizează printr-o stabilitate în felul de a trăi și gîndi”⁷. Atașată pămîntului pe care s-a născut, naturii care o ocrotește, cîmpului și animalelor care o hrănesc, ea înțelegea viața ca pe o succesiune ciclică naștere-moarte, muncă-sărbătoare, prosperitate-foamete, toate marcate prin ceremonii, căci numai ceremoniile dădeau atunci valoare și sens vieții. Sensibilitatea omului simplu a făcut din această înlănțuire firească și de neînălțurat un revers al unei lumi perfecte, o lume pentru el tainică, imaginară, poate chiar nesigură, dar la care nu a renunțat. Lumea mistică îi figura destinul, iar prin destin el se realiza⁸. Ii aducea acea pace lăuntrică. De aici forța morală cu care era înzestrat omul din popor, puterea de a răbda, curajul în fața suferinței.

Contactul dintre culturi provoacă saltul revoluționar al unei societăți — spunea Ch. Clement⁹. Întîlnirea dintre culturi în trecerea de la antichitate la evul mediu a însemnat și ea un salt. El s-a manifestat prin apariția a două ideologii care au acționat în paralel. Una, oficială, impusă de biserica catolică, a doua

⁴ N. Belmont, *Mythes et croyances dans l'ancienne France*, Paris, 1973, p. 65.

⁵ J. Bowle, *The Unity of European History, a political and cultural survey*, Oxford, 1970, p. 75—77.

⁶ Fr. Heer, *L'Univers du Moyen Âge*, Paris, 1970, p. 35.

⁷ *ididem*, p. 36.

⁸ H. Ch. Lauwe, *Cultura și puterea*, București, 1982, p. 65—66.

⁹ Ch. Clement, *Les grands ecarts ou la musique comme passage*, în *Textes de et sur Claude Levi Strauss*, reunis par R. Ballour et Ch. Clement, Paris, 1979, p. 412.

rezultând din credințele populare. Cele două ideologii, deși se contraziceau, în mod vizibil, au continuat să coexiste tot evul mediu influențându-se reciproc. Este dovada de netăgăduit că spiritualitatea unui popor este mai puternică decât orice instituție, oricât de bine organizată ar fi. Vechile credințe biserica catolică a sfârșit prin a le adopta sau tolera, pe unele creștinându-le, pe altele incluzându-le în categoria superstiție, cu atât mai mult cu cât nobilii, legați și ei de mediul rural nu odată le-au împărtășit.

Mentalitatea clasei dominante, a clasei războinicilor, purtând și ea o încărcătură de veacuri, a creat un cod moral, codul cavaleresc, o sinteză dintre practicile vechi germanice și ideologia creștină. Această îmbinare a obligat biserica la numeroase concesii făcute laicului și a premis feudalilor îndepărtarea de religie și în ultimă instanță emanciparea.

Mentalitățile populare au avut un rol asemănător. Ele au ținut cumpănă între ideologia oficială creștină și spiritualitatea străveche a colectivităților rurale, permițând individului o evadare de la disciplina și constrângerea impuse de ideologia oficială și nu o dată o libertate de acțiune. Dovadă numărul mare de răscoale în evul mediu, de erezii sau alte forme de nesupunere.

Mentalitățile populare suferind necontenite transformări și adaptări, s-au constituit, în cele din urmă, într-un cod moral, un cod de data aceasta nescris, neînsoțit de un jurământ care să-i asigure trăinicia, dar de aceeași forță cu valoare justificativă. Mistica medievală nu a însemnat o supunere oarbă față de biserică¹⁰ și nici ruperea unei continuități în modul de a gândi.

Un exemplu în acest sens în evul mediu îl reprezintă unitatea rege-popor, care nu odată a acționat în pofida intrigilor semănate de reprezentanții clasei dominante și a generat o mentalitate — credința în „Bunul rege”. Această unitate a fost cu atât mai puternică cu cât izvorul ei era adânc. El trebuie căutat în perioada prestatală în regalitatea mitică celto-germanică, rezultată la rîndul ei din concepția indo-europeană trifuncțională privind existența¹¹. Trifuncționalitatea exprimată în termeni divini și umani a dat naștere instituției regalității. Se credea că regele coborîtor din zei, prin harul său divin, revărsa asupra țării sale fecunditatea — prima funcție — asigura poporului forța — a doua funcție — din cele două atribute rezultând și dreptul de suveranitate, cea de a treia funcție regală¹². Se dădea astfel poporului un conducător, nu numai un șef militar, ci un cîrmuitor înzestrat cu puterea de a-i asigura continuitatea, căci acesta era rostul celor trei funcții, care toate la un loc însumau propășirea, permiteau vieții să-și urmeze cursul. Aceasta este prima relație rege-popor. Cît timp viețuia regele — se credea — subzista poporul, dispărea regele, poporul era amenințat cu pieirea. Implicațiile politice nu au lipsit. Ele se reflectă fie în natura autorității regale, o autoritate deplină de tip patronal, fie în preocuparea de a asigura transferul puterii și

¹⁰ L. Réau, G. Cohen, *L'Art du Moyen Âge*, Paris, 1935, p. 299.

¹¹ Potrivit acestei concepții viața se datora acțiunii a trei factori: fecunditatea, forța, suveranitatea.

¹² G. Dumézil, *Heur et malheur du guerrier, Aspects mythiques de la fonction guerrière chez les Indo-Européens*, Paris, 1969, p. 12—17. Trifuncționalitatea făcea parte din concepția celtică despre regalitate. În legenda lui Arthur, regele erou apare în 3 ipostaze: 1) *dux bellorum* — războinic întruchipind fecunditatea, 2) încoronat ca suveran, 3) în căutarea cazanului miraculos întruchipind fecunditatea.

al harului ce se credea că sălăsluiește în familie, de el beneficiind în egală măsură toți membrii, atât masculini cât și feminini¹³.

Adoptarea unei noi ideologii religioase, după formarea „statelor barbare” și preluările romane, nu a schimbat prea mult această mentalitate, dimpotrivă, biserică creștină prin papa Gelasius I și Celestin I i-a adăugat noi accente¹⁴. Unele practici de guvernare lasă să se întrevadă acest mental popular neconsemnat în documente dar redat de numeroase legende. Astfel aflăm de valoarea simbolică a piciorului și încălțămintei regale asociate cu fecunditatea, atribut împrumutat odinioară de la zei. De aceea, prezența suveranului în diferite colțuri ale țării era dorită și așteptată. De bună seamă, curțile itinerante ale regilor merovingieni, vizigoți, anglo-saxoni și scandinavi erau un mijloc de administrare a statului în evul mediu timpuriu, dar în același timp ele se încadrau în concepția potrivit căreia regele avea darul de a aduce prosperitate acolo unde pune piciorul. În vremea aceea, distincția între util și religios, sacru și profan era greu de făcut, omul trăind sub semnul sacralului. Dovadă călătoriile se efectuau în anumite perioade ale anului, cînd transportul era mai ușor, dar și cînd cîmpurile trebuiau să rodească. Ceremonia sacrării regelui în evul mediu dezvoltat a păstrat amintirea acestei îndepărtate credințe, un loc aparte printre însemnele cu care regele era acoperit rezervîndu-se încălțămintei¹⁵.

Modul de deplasare a primilor regi dintr-un loc în altul marca și el aceeași concepție privind funcția sacră a fecundității. Merovingienii, pînă la ultimul lor reprezentant, în drumurile scurte, de la un domeniu la altul sau la adunările poporului mergeau într-un car tras de boi¹⁶. Nu este vorba de o lipsă de rafinament, ci mai degrabă de un obicei cu adînci sensuri mitice. Regii, în general, mergeau călare, în cortegiul regal cîi purtînd harnașamente emailate sau împodobite cu pietre semiprețioase. Fusesse preluat mult din fastul și ceremonialul împăraților romani, după cum se poate vedea cu ocazia căsătoriei lui Chilperic, Carul cu boi își avea, însă, rostul lui. El era simbolul lunii, astru cîresc asociat cu fecunditatea.

Tripla calitate a regelui făcea ca el să asigure protecția supușilor săi atât în viață, cât și după moarte. Despre Gunthemir (sec. VI) se povestește că a cerut înainte de a muri să fie îngropat în locul de unde fi alungase pe saxoni, pentru ca dușmanul să fie izgonit ori de cîte ori ar fi revenit. Nerespectarea dorinței regelui — ne încredințează cronicarul — a dus la cucerirea Britaniei de către anglo-saxoni¹⁷. Cele cinci tumule ridicate în cîntea regelui Norvegiei, Halvdan cel Blind (sec. VII), în cinci regiuni ale țării (Ringerike, Raumarike, Vestfold, Hedemarken, Børre), din care numai unul — cel de la Børre — a rămas osemintele suveranului, nu au fost altceva decît simboluri ale puterii, un fel de curți regale, pe care Halvdan putea să le viziteze pentru a-și exercita puterea de din-

¹³ Fustel de Coulanges, *Historie de institutions politiques de l'ancienne France, L'invasion germaniques*, Paris, 1924, p. 45.

¹⁴ W. Ullmann, *A history of political thought*, 1968, p. 54—57. Gelasius I (493—496) fundamentează teoretic caracterul teocratic al autorității.

¹⁵ Pentru ceremonialul sacrării, vezi F. Lot și R. Fawtier, *Histoire des institutions française au moyen âge*, Paris, 1958, p. 29—31.

¹⁶ Eginhard, *Vita Caroli Magni Imperatoris*, trad. franceză L. Halphen, 1923, p. 8—12. Din sec. XII mersul în căruță echivalează cu o degradare socială.

¹⁷ E. Faral, *La légende arthurienne*. Paris, 1929, vol. I, p. 122—123.

colo de mormint, tot așa cum o făcuse în timpul domniei în călătoriile sale prin țară¹⁸. Același lucru se poate spune despre cenotaful regal previking de la Rahnehaugen de o mărime impresionantă¹⁹. Harul divin, în mintea poporului simplu, se înrudea cu nemurirea. Și de data aceasta în elaborarea unei superstiții tradiția ne ajută să înnodăm un fir ce leagă veacurile între ele. Stela funerară de la Niederpörung (sec. V) pare să fie o redare simbolică a nemuririi protegitorului poporului²⁰. Credința o regăsim în tradiția populară de proveniență celtică, privind moartea regelui Arthur, cea francă despre sfârșitul lui Carol cel Mare, sau germanică, referitoare la „somnul lui Barbarossa” în peștera de la Untersbef. De aici respectul pînă la venerație cu care erau înconjurate necropolele regale.

Insemnele regale în evul mediu timpuriu redau cu prisosință concepția germanică despre autoritate. Ele erau: mantia (simbolul harului divin), lancea (simbolul forței și înainte de creștinare al zeului Odin), părul lung în plete (simbolul fecundității), tezaurul (simbolul fecundității, avînd evident și o valoare practică în guvernare, la fel ca lancea pe cîmpul de luptă). Prin preluări și mutații de ordin mental, părul lung, pelerina și arma (sabia mai tirziu) vor ajunge să fie semnele nobleței în general. Coroana ca însemn regal pare să fi fost introdusă de biserică. Ea apare rareori în primele secole pe pietrele funerare și mai rar în documente.

Cele cîteva exemple, la care pot fi adăugate încă multe altele, îndreptătesc concluzia că nucleul autorității teocratice în evul mediu occidental a apărut în mentalul colectiv mult anterior actului sacralității din secolul VIII. El se află în regalitatea antestatală de tip germanic. Acest mod de a privi și înțelege existența popoarelor și societatea s-a întîlnit după secolul V cu ideologia politică promovată de biserică, o instituție tînără, ce căuta un suport în autoritatea laică și un mijloc de a se infiltra în conducerea statelor. Nimic surprinzător în faptul că regii longobarzi s-au intitulat „Rex Dei gratia” în secolul VI, cei vizigoți, franci și anglosaxoni din secolul VII. Nu era o simplă formulă de cancelarie. Noua titulatură avea o valoare reală, ei îi răspundea ecoul unei concepții anacestrale. Pornind din două direcții diferite, la un izvor vechi adăugîndu-se altele noi, s-a născut o mentalitate, nu a unei colectivități sau clase, ci a unei epoci, ce va dăinui secole. După sacralizarea regilor a apărut o instituție aureolată de strălucirea divină. Natura regalității se schimbă. Din stăpîn, regele devine mandatarul unei puteri supreme, în schimb, „harul regal” capătă noi accente și monarhii cîștigă în prestigiu. Regalitatea este asimilată cu un sacerdoțiu, iar regii dobîndesc calitatea de a binecuvînta. Din protectori se transformă în apărători. Jurămîntul rostit de rege în momentul sacralizării conținea angajamentul solemn că își va apăra poporul și va lupta pentru ca adevărul și pacea să domnească în țară. Insemnele puterii redau noul ei caracter. Din evul mediu dezvoltat ele sînt: coroana, sceptrul, mîna dreaptă, sabia și mantia. Aparent este o altă regalitate, fără nici o legătură cu cea precedentă și totuși între luptătorii lui Odin și apărătorul religiei creștine este

¹⁸ E. Oxenstierna, *Les Vikings*, Paris, 1962, p. 202—203.

¹⁹ *ibidem*, Cenotaful era de 15 m înălțime, 95 m diametru; în total 60 000 m³ pămînt înălțurat.

²⁰ Stela aparține probabil unui mormînt regal. Redă un luptător încins cu sabie scurtă. Curiozitatea este că în cap, în loc de acoperitoare, are un pieptene enorm (pieptenele — simbolul nemuririi). Tradiția populară românească a transmis legenda nemuririi împăratului Constantin cel Mare.

o schimbare de formă nu de conținut²¹. Guvernarea intinerantă dispare, regii însă pretutindeni sînt așteptați și întîmpinați de popor cu devoțiune.

Adoptarea unei alte ideologii, schimbările înregistrate în mentalul popular, ca urmare a creșterii sentimentului religios în forma creștină, după secolul IX, nu au înlăturat complet vechea concepție privind relația rege-popor. O regăsim redată în mod plastic de Chrétien de Troyes (sec. XII) în *La Queste de Saint Graal* (*În căutarea sfîntului Graal*), povestire tot de origine celtică. „Peste tot nu este decît violență, nedreptate, vrăjitorii. Pămîntul, altădată atît de roditor, pare blestemat, țarinile nu mai dau rodul lor celor ce l-au lucrat; numai sînt fructe în copaci și nici pești în ape. Asupra Britaniei se întinde vraja ucigătoare a Graalului. În castelul Corbenic... castelul Graalului, un rege bătrîn zace cu șoldurile acoperite de răni... el nu poate nici să se vindece, nici să moară pînă în ziua în care va veni eroul salvator al Graalului. Abia atunci va fi eliberat de suferințele îndurate de atîta timp și odată cu el, *tot pămîntul rănit și muribund ca și el va reveni la viață. Vraja va fi ruptă, florile vor reînvia, veselia și prosperitatea vor renăște*”²² (subl. noastră). Relația rege-forță-fecunditate apare limpede în ciuda timpului care s-a scurs și a creștinării Graalului. Un rege tînăr dădea vigoare poporului și țării sale, un rege bătrîn, slab, bolnav lipsea întreaga natură de viață, la fel poporul. Calitățile fizice, însușirile militare erau un adevărat certificat pentru un monarh. Infirmitățile, debilitățile mintale nu erau admiși la tron de teamă să nu transfere infirmitatea lor asupra poporului. De aici caracterul electiv al monarhiei ce îl dubla pe cel ereditar în primele secole ale evului mediu.

Cît de puternică a fost tradiția în modul de a privi natura puterii regale se vede din faptul că în plin ev mediu așa-numitele „cours couronnées” (25 dec.) celebrău, de fapt, vechiul cult al fecundității regale. Miturile de altă dată desacralizate își reluau locul în cadrul serbărilor sub forma unor jocuri, dar prin simbolistica lor întrețineau o veche credință fie și sub forma de superstiție. Începutul anului avea o zi consacrată regilor (6 ian.), cu vizibile reminiscențe păgîne în modul de a o aniversa²³. Sărbătorile destinate treimei erau închinat tot regelui (Tremedi), treimea creștină ea însăși acum o variantă a trifuncționalității. Biserica catolică o preluase sub forma a trei divinități distincte, deși acest mod de interpretare nu era tocmai conform cu dogma Dumnezeuului unic, și ea născuse o dispută teologică în vremea lui Chilperic și a episcopului său Grigore din Tours. Dar și atunci tradiția se dovedise mai puternică; trinitatea a rămas ca atare și s-a adaptat cum a putut politicului.

În șirul sărbătorilor, marea vînătoare de toamnă de la curtea regilor Franței ne poartă cu gîndul la vînătorile mitice din vechime, menite să asigure regenerarea naturii și a vieții, precum și la cultul pădurii. Nimic nu lipsea din vechiul ritual: sunetele de corn, prezența cailor și a cîinilor, animalul mitic vînat. (În Franța era cerbul). Desigur totul desacralizat. Religiosul lăsase locul laicului — numărul vînătorilor a crescut, iar practica s-a generalizat, curțile senioriale imitînd-o. Dar în jurul ei fantezia populară a dat naștere unor legende care nu mai puțin reflectă mentalul popular privind relația rege-existență. Credințele populare au aso-

²¹ E. Christiansen, *The Northern Crusade*, London, 1979, p. 12.

²² *La Queste de Saint Graal*, traducere de manuscrise din secolul XIII, par A. Pauphilet, Paris, 1923, p. 8—9.

²³ G. D'Haucourt, *La vie au moyen âge*, Paris, 1979, p. 58—59.

ciat vânătorile și pădurea cu orice început, cu actele de citorie mai însemnate, sau cu acele evenimente ce marcau schimbări în viața poporului, în timpul vânătorilor petrecându-se tot felul de întâmplări prevestitoare de fapte ce urmau să se consume. Asasinarea slabului rege franc Sigebert (cca. 508) s-a petrecut într-o pădure. Conform legendei, la o vânătoare lui Filip al IV-lea cel Frumos i-a fost anunțată moartea de către un cerb; în împrejurări asemănătoare lui Leopold I i s-a indicat unde să ridice o minăstire, iar Carol al VI-lea al Franței a avut prima criză de nebunie într-o pădure, ca semn că expediția începută nu trebuia continuată (pornise împotriva lui Oliver de Clisson). La noi legenda vânătoarei lui Dragoș sau a citoriei minăstirei Putna au același sens. Este un domeniu în care ideologia creștină și vechile practici se confruntă cu vehemență; de o parte, condamnare și respingere, de alta rezistență. De data aceasta nobili și țărani se refugiază în tradiție și obiceiul vânătoarei persistă fiind pe gustul tuturor. Cu cită amărăciune Étienne de Fougères scria spre sfârșitul secolului XII: „Frumos spectacol alesul domnului, uns cu uleiul sfânt, protector născut al poporului să gonească prin pădure hăituind un biet dobitoc”²⁴. În cele din urmă biserica se resemnează și binecuvintează marea vânătoare de toamnă, acum precedată de o liturghie. Cît despre dansurile țărănești în jurul izvoarelor și al copacilor, sărbătorirea arborelui de mai, a duhului pădurii, biserica le tolerează, le tratează ca superstiții alături de zînele și spiridușii ce populau poveștile amintind de vechile divinități ale naturii.

Unitatea rege-popor a fost dublată în evul mediu de unitatea rege-țară, fapt re a dat mai multă forță unei idei prin care supușii se simțeau legați de suveranul lor. Și de data aceasta relația își are originea în perioada antestatală într-un mit, probabil celtic, al căsătoriei regelui cu țara, mai precis cu divinitatea pămîntului. Regii britoni se însoțeau cu Briganti, zeița locală a fertilității, de aici numele lor de Brigantinos și caracterul semi-divin. În Tara (Irlanda), ritualul căsătoriei se repetă, divinitatea în cauză fiind zeița Medb. Amintirea acestei uniri s-a păstrat vie în Cornwaille, pînă tîrziu în secolul XIV, în cadrul festivităților de încoronare menținîndu-se ospățul nupțial și somnul regelui, somnul socotit ca parte integrantă a oricărei ceremonii de nuntă²⁵. Oare în alte țări sensul să fi fost același? Oricum obiceiul trebuie să fi existat și la alte popoare de vreme ce în secolul XV aflăm la Veneția ca una dintre cele mai frumoase sărbători „căsătoria dogelui cu marea”. Așadar, caracterului patrimonial al statului feudal timpuriu îi corespundea o concepție. Regele era stăpînul țării așa cum bărbatul era stăpînul femeii, avea obligația să o apere, după cum soțul își apăra soția.

În Anglia, Țările Scandinave, Franța, Germania, acest mit a dispărut de timpuriu. „Căsătoria cu țara” a îmbrăcat forma căsătoriei cu o membră sau cu un membru al familiei regale, purtători ai harului divinității pămîntului. Căsătoria a devenit un procedeu de legitimare a stăpînirii unui popor de către altul mai ales în evul mediu timpuriu și a rămas apoi mult timp după aceea. Acesta este motivul pentru care Hengist, conducătorul saxonilor, după debarcarea în Britania, își căsătorește fiica cu regele briton, Vortigern, pentru ca apoi să pre-

²⁴ Étienne de Fougères. *Le livre des manières*, în Ch. V. Langlois, *La vie en France au moyen âge de la fin du XII-e au milieu du XIV-e siècle d'après des moralistes du temps*, Paris, 1925, p. 78.

²⁵ D. A. Binchy, *Celtic and anglo-saxon kingship*, Oxford, 1970, p. 11—13.

tindă dreptul de a governa țara acestuia. În perioada formării statului norvegian, al cărui nucleu a fost Vestfold, regele Gudrödr răpește pe Asha, fiica șefului militar din Agder, o silește să se căsătorească cu el și astfel Agderul este anexat Vestfoldului. Din același motiv Clotar I, în timpul măcelului familiei regale turingiene, salvează o copilă în vîrstă de 8 ani, pe Radegonda, pe care o crește și o ia cu forța de soție.

Ce a fost mit, ce a devenit deprindere sau convingeri nejustificate, învecinate cu superstiția, este greu de spus. Cert este că, în evul mediu, s-a creat o relație rege-popor-țară, și ea trinitară, în ciuda fărâmițării politice prin care statele occidentale au trecut. Ea apare vizibilă, mai ales în momentele cruciale și de criză, cînd masele se strîng în jurul tronului. În conflictele cu nobilii, țărani sperau, în mod naiv, în protecția „bunului rege”. Cît de puternică a fost legătura rege-popor-țară s-a văzut în Franța secolului XV în cadrul Războiului de 100 de ani. Nici o autoritate, nici o instituție de stat n-au fost în stare să mobilizeze poporul la luptă împotriva englezilor ca o simplă credință, credința „regelui bun”. Ea a reinviat o regalitate muribundă, batjocorită de nobili, i-a redat suveranitatea la care avea dreptul și aceasta într-o vreme cînd noțiunea de patrie și patriotism nu se impusese. Din procesele Ioanei d'Arc rezultă dorința ei fierbinte de a reda regelui regatul său. Se spune răsplat că poporul nu admite intermediar între el și rege, între rege și cer²⁶, ceea ce evident contravenea ideologiei catolice. În concepția religioasă individul avea o dublă calitate, de supus și creștin și deci aflat sub controlul bisericii. Dar Ioana d'Arc striga clerului: „Lumina toată nu e numai pentru voi”²⁷. Teribil act de curaj pentru vremea aceea și care arată cum un om simplu se refugiază în convingerile și credințele lui ca într-o cetate inexpugnabilă. Ioana spunea „Regele meu” cu o familiaritate mișcătoare, alături de o venerație de parcă ar fi spus „Dumnezeul meu”. Mentalul colectiv, tradiția nu odată s-au impus, determinînd acte neașteptate. Ce altceva decît convingerea că regele este al țării, în viață ca și după moarte, a făcut ca la moartea popularului rege al Angliei, Henric al V-lea (mort la Vincennes 1422), papa să accepte o soluție neobișnuită și neconformă cu dogma, pentru ca rămășițele pămîntului regelui să fie transportate din Franța în Anglia?

Relația rege-popor-țară era o legătură care în Europa occidentală nu s-a transformat niciodată într-o supunere oarbă. În vremurile străvechi ea putea fi ruptă în numele aceleiași trifuncționalități ce nu trebuia perturbată de vreun viciu sau slăbiciune venind din partea celui ce o întruchipa. Așa luase naștere practica uciderii regilor ca procedeu de transfer al unei puteri și har într-un trup mai viguros și suflet mai virtuos. Cînd Sigebert, regele Austrasiei a fost ucis la Vitry (575), în chiar ziua încoronării, din poruncă regală²⁸ cu scopul de a se înlesni venirea la tron a lui Chilperic, regele Neustriei, Grigore din Tours nota că Chilperic a privit cadavrul fratelui său (cei doi regi erau frați), fără remușcări, fără ură, mai mult a poruncit să i se facă funerarii demne de un rege mare. Întrebarea se pune: de ce Chilperic a acceptat asasinatul dacă nu îl ura pe Si-

²⁶ *Procesele Ioanei d'Arc*, studiu introductiv, note și îngrijire științifică, R. Maiorescu. București, 1972, p. 68, 70, 72.

²⁷ *Ibidem*, p. 73.

²⁸ Ordinul fusese dat de Fredegunda, soția lui Chilperic. Gregoire de Tours, *Histoire des France*, Paris, t. I, 1963, p. 230.

gebert, iar dacă nu îl ura cum de nu a avut remușcări când s-a aflat față în față cu odioasa crimă? Iar funerariile demne de un rege mare cum se explică?

Răspunsul nu-l putem găsi decît în practica veche cu care francii erau obișnuiți și care făcea ca prin asasinat, Chilperic, regele mai puternic, să devină moștenitorul legal al fratelui său, mai ales, că uciderea lui Sigebert avusese loc în ziua încoronării, or conform mentalității de atunci orice incident nefast petrecut în momentul încoronării era interpretat ca semn că regele nu se află în grația divină. Dacă abila Brunehilda nu l-ar fi scos în timpul nopții din palat pe fiul nevîrstnic al lui Sigebert și nu l-ar fi ascuns, fără îndoială, copilul ar fi avut soarta tatălui. Doar Clotar I procedase la fel cu membrii familiei regale turingiene.

Practica uciderii regilor a evoluat de-a lungul veacurilor în două direcții: Una a dat naștere dreptului ca poporul să înlăture regele prin detronare sau ucidere. Anglia, mai tradiționalistă, s-a folosit tot evul mediu de acest drept, înscris în secolul XIII într-un act, *Magna Charta Libertatum*. Să fie oare vreo legătură între teoria tiranicidului a lui John de Salisbury și aceste credințe străvechi? A doua direcție generată de practica uciderii regilor, pentru legitimarea puterii, a fost dreptul sabiei transformat în dreptul războiului, cunoscut și folosit de toate popoarele în evul mediu.²⁹

Trifuncționalitatea contopită cu regalitatea a influențat atît de mult mentalul colectiv încît cifra 3 și multiplii ei constituie o obsesiă a oamenilor medievali. Ea este o componentă necesară în desfășurarea ritmilor vieții. Consemnarea timpului se face din 3 în 3 ore, momentele principale ale zilei sînt 3; ciclul vieții avea trei vîrste; culturile se efectuau în 3 etape sau pe 3 tarlale; probele de vitejie erau 3; dușmanii alungați după 3, 6 sau 9 bătălii; dansul, instrumentul, muzica formau o trinitate indisolubilă, dansul însuși avînd 3 ritmi; blăstemele aveau 3 strofe; valorile etico-estetice erau definite într-o concepție trinitară (binele, adevărul, frumosul); societatea era împărțită în 3 categorii: oratores, bellatores, laboratores, o reluare vizibilă, în alți termeni, a trifuncționalității străvechi etc.

Concluzia ce se desprinde din faptele și datele enumerate mai sus, este că tradiția reprezintă un izvor nesecat în cunoașterea mentalității unui popor. Ea permite actelor să capete coatur și sens. Miturile și legendele coroborate cu datele istorice întregesc tabloul privitor la participarea maselor la procesele social-politice, relevă legătura dintre epocile istorice pe plan mental, și, la fel ca și cultura materială, dezvăluie o continuitate ce nu odată a părut istoricului ruptă de iureșul evenimentelor politice.

²⁹ Soliman Magnificul Insuși declara lui I. Laski în 1527: „Noi l-am ucis pe Ludovic (regele Ungariei). ...Regatul acela este al nostru după dreptul sabiei.”

Figuri de dascăli

ONISIFOR GHIBU, PEDAGOG MILITANT ȘI LUPTĂTOR PENTRU ÎNFĂPTUIREA MARIÎ UNIRI

VASILE POPEANGĂ

Personalitate polivalentă a culturii române — pedagog, istoric, publicist, model de comportament patriotic, om al convingerilor ferme despre rostul națiunii române în configurația culturală a Europei, luptător dîrz pentru realizarea unității naționale și făuritor de istorie prin actele sale — Onisifor Ghibu a fost unul din marile spirite constructive care s-a impus în istoria noastră. Cu prilejul împlinirii unui secol de la nașterea sa — s-a născut la 31 mai 1883 și a decedat la 31 octombrie 1972 — activitatea sa a fost reactualizată în cadrul unor manifestări organizate de Comisia națională UNESCO în cooperare cu diferite instituții cultural-educative din țară. A fost adus un omagiu omului care s-a impus prin ardoarea cu care a luptat pentru apărarea școlii românești și pentru făurirea statului național unitar. Prin valorile afirmate și idealurile în slujba cărora a acționat, comportamentul său îndeplinește o funcție modelatoare pentru tinerele generații de educatori.

S-a născut într-o comună renumită prin prioritatea acordată valorilor morale în viața comunității, prin sentimentul istoriei și al libertății pe care îl trăiau locuitorii ei. Este Săliștea Sibiului, care a constituit prin spiritul de omenie al locuitorilor și prețuirea valorilor culturii naționale contextul etic și axiologic în care s-a format un spirit hotărît să lupte pentru progresul și libertatea națiunii sale. Acest sat în care copiii cîntau alături de părinții lor „Deșteaptă-te române“, intonau cîntece naționale în cadrul unor manifestări culturale în care patosul evocării calde a trecutului se îmbina în chip fericit cu hotărîrea tăcută de a lupta pentru libertatea și unitatea națională, a constituit matricea formativă în care a fost cizelată personalitatea lui O. Ghibu. „Datorez astfel satului meu natal tot ce este solid în ființa mea fizică și intelectuală“, nota el în anii senectuții. „El mi-a pus baza întregii mele vieți“¹. Pe această bază axiologică a fost construită treptat personalitatea pedagogului militant și a luptătorului național. Au contribuit succesiv la acest proces formativ instituții educative din Sibiu și Brașov, care erau renumite în epocă pentru valoarea și autoritatea lor pedagogică și culturală. La Brașov, a întâlnit pe „ziditorii de suflute, Virgil Onițiu, directorul liceului, D. Făgărășanu, Gh. Dima, I. Blaga, A. Bârseanu și A. Ciorte. În lecțiile lor, acești dascăli care se îngrijeau de formarea sufletelor tinere ale neamului românesc i-au întărit răbdarea și i-au format convingerea că în virtutea legilor firești care guvernează devenirea istorică a omenirii, neamul românesc își va făuri în mod inevitabil statul său național unitar. Era un act cerut de dreptatea imanentă a istoriei, teză care a stat la temelia activității sale ulterioare.

¹ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. Anii mei de învățătură*, ediție îngrijită de Nadia Nicolescu, Dacia, 1981, p. 66.

După absolvirea studiilor liceale a urmat cursurile Seminarului din Sibiu. Lecturile filozofice din această perioadă — în special lucrarea lui I. G. Fichte, *Bestimmung des Menschen* (Destinul omului) — i-au influențat profund gândirea filozofică și concepția sa despre viață, modelată de teza că istoria este o sursă inepuizabilă de învățăminte în lupta pentru progresul poporului. Cu un asemenea capital intelectual, în 1904 a plecat „spre locul unde răsare soarele pentru toți românii”, adică spre capitala micii Româнії². Aci a cunoscut pe N. Iorga, M. Sadoveanu, G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, E. Gârleanu, care i-au alimentat setea de cunoaștere cu noi informații. La Facultatea de filozofie a audiat cursuri predate de T. Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, C. Rădulescu-Motru și D. Drăghicescu. De la București, a plecat la Budapesta, intrînd în redacția ziarului *Lupta*, audiînd cursuri la universitate și participînd la activitatea politică intensă determinată de dezbaterea în dietă a proiectului de lege depus de A. Apponyi. De la Budapesta s-a îndreptat spre Strassbourg, unde s-a familiarizat cu filozofia germană. După „scurte popasuri” la Heidelberg, München și Viena, și-a continuat studiile la Jena, unde, sub conducerea lui W. Rein, și-a pregătit și susținut teza de doctorat în pedagogie cu titlul *Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule* (Ultraquismul modern sau bilingvismul în școala populară). A fost o carte de răsunet, care anunța și prezența activă a unei puternice personalități în cîmpul școlii și pedagogiei românești din Transilvania. În 1910 a fost ales inspector al școlilor românești ortodoxe din Transilvania. Se angaja pe un drum greu de slujire a națiunii sale. Și-a îndeplinit această responsabilitate cu o exemplară devoțiune.

Activitatea lui O. Ghibu s-a manifestat pe multiple planuri, corelate între ele, prin obiectivul principal pe care l-a urmărit toată viața cu o tenacitate cu valoare de model: 1) pedagog militant pentru fundamentarea acțiunii educative pe specificul național al poporului român; 2) luptător pentru realizarea statului național român unitar; 3) publicist angajat în viguroase campanii de presă pentru întărirea solidarității naționale și îmbogățirea spirituală a națiunii prin respectul istoriei, limbii și valorilor naționale și universale; 4) cărturar cu preocupări și contribuții valoroase în domeniul culturii. Indiferent în ce domeniu și în ce perioadă a activat, O. Ghibu s-a remarcat prin consecvența sa, prin fermitatea convingerilor, valoarea morală și națională a principiilor și intransigența sa în apărarea valorilor fundamentale ale culturii române și a dreptului firesc al românilor de a fi liberi și de a dispune autonom de soarta lor. A rămas o viață întreagă credincios lui însuși: ferm, tenace, demn și devotat poporului său.

1. Onisifor Ghibu și-a început activitatea într-o perioadă de intensificare a luptei naționale a românilor din Transilvania. În 1907, pe cînd îndeplinea atribuțiile de redactor al ziarului *Lupta* din Budapesta, școala românească era amenințată în ființa ei națională de prevederile legii inițiate de contele A. Apponyi, titularul ministerului de culte și instrucție publică. O. Ghibu a condus prin *Lupta* o adevărată campanie de presă pentru apărarea caracterului național al școlilor populare, amenințate cu desființarea, și pentru formarea mentalității colective a românilor din Transilvania că apărarea caracterului național al școlii e o îndatorire națională de la care nici un român nu se poate sustrage.

² *Ibidem*, p. 119.

Colaborator al ziarului *Tribuna* din Arad, el a făcut parte din grupul „tinerilor oțeliți” alături de O. Goga, I. Chendi, S. Bocu și mai vîrstnicii R. Ciorogariu și N. Oncu. Ei au militat pentru intensificarea luptei naționale și conducerea ei pe baza unor principii naționale și morale ferme, fără a se face compromisuri și a se iniția acțiuni lipsite de principialitate. O. Ghibu a văzut în școală un factor de întărire a unității spirituale a românilor și de aceea în anii 1910—1914 a îndrumat cu sprit de abnegație școlile românești din Transilvania, urmărind să le întărească neîncetat capacitatea lor educativă și de rezistență națională. Învățătorilor le-a recomandat literatură pedagogică tipărită peste Carpați și i-a îndrumat să organizeze activitatea extrașcolară pe baza principiilor socio-pedagogice stabilite de Spiru Haret.

În 1912, O. Ghibu a propus înființarea unei comisii care să studieze situația școlii românești din Transilvania în vederea înaintării la ministerul de culte și instrucție publică a unui memoriu prin care să se solicite schimbarea legii învățămîntului din 1907. În 10/23 februarie 1914 a revenit asupra acestei idei, arătînd că însuși contele Tisza promisese schimbarea legii³. Pus sub anchetă de către organele guvernamentale care considerau că activitatea sa este primejdioasă intereselor statului, O. Ghibu își continuă lupta, cerînd Consistoriului din Sibiu în 6/19 august 1914 să intervină la guvern pentru a demobiliza 200—300 de învățători care să asigure funcționarea școlilor populare românești, grav lovite în existența lor de începerea ostilităților militare⁴. El a considerat închiderea școlilor o adevărată catastrofă și a acționat cu hotărîre pentru a face din procesul de învățămînt un mijloc de întărire a unității culturale a românilor.

În toamna anului 1914, O. Ghibu a trecut Carpații. În Țară și-a continuat activitatea de mobilizare a conștiințelor românești pentru intrarea României în război cu scopul de a elibera Transilvania. În decursul anilor grei, 1914—1918, a continuat o susținută activitate de întărire a sufletelor românești și a încrederii în ideea că actul unirii tuturor românilor se va realiza. După înfăptuirea unirii, O. Ghibu a desfășurat o susținută activitate pentru organizarea învățămîntului din Transilvania. În cadrul Consiliului Dirigent a îndeplinit atribuțiile de secretar general la Resortul instrucțiunii. Actul care l-a impus ca fondator de instituții de învățămînt și creator de istorie a fost preluarea Universității din Cluj și transformarea ei într-o instituție românească de învățămînt superior. În acest sens, O. Ghibu a înaintat Consiliului Dirigent un memoriu prin care cerea ca profesorii universității să depună jurămint de fidelitate față de statul român și punerea universității sub jurisdicția autorității statale românești⁵. În 12 mai 1919, după ce profesorii maghiari au refuzat pentru a treia oară să depună jurămintul, O. Ghibu a preluat Universitatea, procedînd la transformarea ei într-o instituție de învățămînt românesc⁶. În anii premergători celui de-al doilea război mondial, el a fost unul din spiritele lucide care a arătat că hotarele țării sînt în primejdie. El cerea să fie determinată „în sferele vieții românești trezirea unei puternice

³ Arhiva Mitropoliei Ardealului, doc. IV—1359—1912.

⁴ *Ibidem*, doc. IV—705—1914.

⁵ *Măsuri privitoare la preluarea Universității din Cluj și la naționalizarea ei, în Prolegomena la o educație românească*, 1941, p. 520.

⁶ T. Gal, *Onisifor Ghibu — militant fervent pentru unirea Transilvaniei cu România și protagonist al istoriei universității „Daciei superioare” din Cluj*, în „Revista de pedagogie”, nr. 11, anul XXXII, 1983, p. 56.

conștiințe a primejdiei și mobilizarea sufletească generală pentru apărarea patrioniului național asigurat prin Tratatul de la Trianon⁷. Pirghia de rezistență a unei asemenea acțiuni era întărirea sentimentului de solidaritate națională. În zilele de 30—31 august 1940, când trupul țării era sfîșiat prin Dictatul de la Viena, O. Ghibu a fost o mare conștiință românească aflată în acțiunea pentru apărarea patriei expusă primejdiilor care loveau în existența ei.

2. Preocupat de progresul cultural al poporului român și de realizarea unității lui politice, O. Ghibu a văzut în educație o determinantă fundamentală a realizării acestor obiective. Formarea tinerei generații nu putea avea un caracter întîmplător și nu putea fi guvernată de legi și principii streine individualității etnice a românilor. Încă din 1909, într-o serie de articole publicate în *Tribuna din Arad* cu titlul *Păreri cu privire la o nouă fundamentare a învățămîntului nostru primar*, el militează pentru organizarea unui sistem de învățămînt corelat organic cu firea românilor, cu limba, istoria și tradițiile lor. O. Ghibu considera că teoriile pedagogice nu au valoare universală și de aceea nu trebuie să facem greșeala de a neglija sau de a renunța la „firea noastră etnică și nevoile noastre”, care alcătuiesc coordonatele principale ale unui sistem de învățămînt românesc.

În același studiu, O. Ghibu a abordat problema constituirii unei pedagogii românești, menită să stabilească premisele unei educații naționale autentice, care să pornească „de la cunoașterea temeinică a sufletului nostru, și în teoriile streine să căutăm numai un control, de care e firesc să nu ne putem dispensa”⁸. O pedagogie românească autentică, izvorită din specificul nostru național, va asigura școlii caracterul de instituție românească și-i va întări funcția ei culturală. O școală populară dobîndește atributul de națională atunci cînd nu ne îndepărtăm „de sufletul nostru, care e un factor moștenit de la strămoși, de care nu ne putem îndepărta fără a renunța la noi înșine și care poartă sigiliul veacurilor prin care ne-am strecurat și al locurilor în care am trăit. Dar caracterul național al școlii este asigurat și de predarea în limba română, care este „comoara sufletească genuină în care ne reflectăm ca popor și în care trăim ca ființă aparte”⁹. Școala românească are specificul său formativ determinat de misiunea istorică a comunității naționale, divizată din punct de vedere politic, dar care tindea cu toată energia ei să-și realizeze unitatea statală.

De la aceste premise a plecat O. Ghibu în 1909 pentru a contribui la orientarea firească a școlii populare, căreia dorea să-i asigure un randament sporit în cadrul comunității românești. Instituțiile noastre școlare erau supuse la tot felul de constrîngerii determinate de o legislație pătrunsă de un șovinism feroce. Legea învățămîntului din 1907 urmărea să dea alte sensuri acțiunii formative a școlii românești, urmărind s-o transforme treptat într-un factor de deznaționalizare. O. Ghibu a sesizat aceste obiective ale legii și de aceea în calitatea sa de inspector al școlilor românești ortodoxe din Transilvania a acționat cu vigoare pentru a păstra caracterul național al școlilor noastre populare. Activitatea sa ca inspector școlar a dobîndit caracterul unui constructivism pedagogic evident prin inițiativele luate pentru perfecționarea corpului de învățători pe care-l îndruma, înființarea de biblioteci pedagogice și, mai ales, îndrumarea pedagogică efectuată în cadrul

⁷ Vezi *Prolegomena la o educație românească*, 1941, p. 869.

⁸ *Ibidem*, p. 54.

⁹ *Ibidem*, p. 58.

școlilor, între învățătorii care aveau nevoie de sprijin și încurajare în vremile de restriște din anii premergători războiului.

În primul său curs universitar predat la Universitatea din Cluj-Napoca pe care l-a intitulat *Prolegomena la o educație românească sau la o pedagogie românească*, O. Ghibu delimitează valorile pedagogice în raport cu timpul în care activează școala și configurația culturală a spațiului în care acționează. El consideră că o *pedagogie eternă și universală* nu există, ci ea variază de „la epocă la epocă și de la popor la popor”. Ca atare, o pedagogie românească construită în lumina specificului nostru național „trebuie să răsară din mediul nostru propriu, să lucreze conștient pentru noi și apoi prin noi pentru umanitate”¹⁰.

Imediat după război, când realitățile politice și culturale ale țării se schimbaseră, O. Ghibu a considerat că „întemeierea unei pedagogii românești ca și a științei menite să ne arate în ce trebuie să conste noua educație a poporului român și care sînt căile pentru a ajunge la ea este prin urmare una din cele mai mari și mai urgente necesități naționale”¹¹. O pedagogie românească autentică nu va fi în contradicție cu pedagogia altor popoare, întrucît ea va urmări valorificarea potențialului uman al poporului român și afirmarea lui prin acte creatoare în configurația culturii universale. O pedagogie românească eficientă pe planul formării personalității umane se va feri „în același timp de a fi o pedagogie șovinistă față de pedagogia popoarelor din afara granițelor țării noastre”. Scopul fundamental al pedagogiei românești este de natură constructivă: „să refacă, să păstreze și să cultive calitățile specifice ale poporului român pe fondul culturii general-umane”¹².

Consecvent acestor idei, remarcabilul pedagog a continuat să acționeze pentru a constitui „o pedagogie care se desprinde din noi înșine, așa cum ne-am format în decursul istoriei, prin noi și prin ceea ce am fost și sîntem în stare să asimilăm în mod organic de la umanitate”¹³. În concepția sa, pedagogia nu e constituită de un complex de norme, ci e trăire și acțiune pentru progresul națiunii. O. Ghibu avea încredere deplină în resursele de energie și de forță creatoare ale poporului, considerînd că menirea educației e de a contribui la actualizarea acestor energii. Scopul final al acțiunii educative este formarea unui „neam sănătos și capabil să răzbată în lume prin propriile sale forțe spre culmile de sus”¹⁴. În lucrarea rămasă în manuscris, *Încercare de expunere genetică a gîndirii, devenirii și activității mele pedagogice* (1953), O. Ghibu se autodefineste ca un pedagog „de baricade, de tribune, pedagog revoluționar al poporului meu, al statului meu”, deci un pedagog angajat în opera de întărire a forțelor creatoare ale națiunii pentru o deplină valorificare a potențialului lor creator.

3. Prin activitatea sa publicistică, O. Ghibu face parte dintr-o pleiadă glorioasă de publiciști ardeleni care au contribuit la formarea mentalităților colective ale românilor și la modelarea spiritului public transilvănean: G. Barițiu, A. Mureșianu, I. Mureșianu, I. Slavici, S. Albin, I. Russu-Șirianu, V. Braniste,

¹⁰ Pentru o *pedagogie românească*. Antologie de scrieri pedagogice îngrijită de O. Ghibu, studiu introductiv I. Gh. Stanciu, E.D.P., 1977, p. 308.

¹¹ *Ibidem*, p. 311.

¹² *Ibidem*, p. 312.

¹³ *Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației*, Sibiu, 1944, p. 50.

¹⁴ *Ibidem*, p. 55.

R. Ciorogariu, O. Goga, S. Bocu și alții. O. Ghibu și-a început activitatea publicistică la *Telegraful român*. În 1907 a fost angajat ca redactor al ziarului *Lupta*. În cele peste 200 de articole publicate în paginile acestui ziar¹⁵, a analizat probleme politice, culturale și naționale, remarcându-se prin intransigența opiniilor sale. Prin rubrica „De la românii de pretutindeni” a urmărit să formeze „viziunea panromânească a gazetei”. Tânărul redactor al *Luptei* a urmărit să sensibilizeze opinia publică românească despre pericolele care pîneau școlile populare și să determine înjgheburile unui front puternic de apărare a lor.

Fiind la studii în Germania, O. Ghibu a colaborat la *Neamul Românesc* și *Revista generală a învățămîntului*. În suita de articole, *O călătorie prin Alsacia-Lorena. Țara și școlile ei*¹⁶, se arată a fi un fin observator al învățămîntului din această regiune și se manifestă ca un promotor al comparativismului pedagogic. Problematika articolelor publicate în *Tribuna* e mult mai amplă și mai diversificată. Apărarea caracterului național al școlii rămîne însă obiectivul principal al articolelor publicate în gazeta arădeană. Școala românească din Transilvania cunoștea divizarea confesională și O. Ghibu căuta modalități de acțiune pentru realizarea unității ei, considerînd că *Astra* poate îndeplini o funcție de unificare a învățămîntului românesc. Paralel cu activitatea publicistică desfășurată în coloanele *Tribunei*, pedagogul transilvănean a conturat o imagine a învățămîntului românesc din Transilvania în documentatele *Scrisori din Ardeal*, publicate în anii 1911 și 1912 în *Viața Românească*. O. Ghibu a criticat planul de învățămînt pentru școlile populare și a participat la elaborarea unui nou. În 1911, a publicat *Plan de învățămînt și îndreptar metodic pentru școlile populare confesionale greco-orientale de sub jurisdicția bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania*, asigurînd astfel o bază pedagogică rațională activității educative.

După insuccesul candidaților naționali în alegerile din 1910, grupul tribunist de la Arad a intrat în conflict cu gruparea condusă de V. Goldiș, redactorul ziarului *Românul*. Disputele și controversele au luat forme acute care amenințau să genereze fisuri în solidaritatea națională. A fost o luptă generată de modalitățile tactice de conducere a luptei naționale, nu de obiectivele ei finale, deci o dispută privind tactica luptei naționale, nu obiectivele ei fundamentale și strategia ei pe termen lung. La intervenția lui C. Stere și a cercurilor politice de la București, *Tribuna* și-a încetat apariția în 1912. După încetarea apariției ei, O. Ghibu și-a continuat activitatea publicistică, abordînd probleme școlare, culturale și ale luptei pentru unitatea națională în paginile *Vieții Românești* și *Luceafărului*. În 8 noiembrie 1912, alături de un prestigios grup de tineri intelectuali transilvăneni, al căror spiritus rector era O. Goga, O. Ghibu semna o declarație în care își manifesta „credința nestrămutată că poporul românesc din această țară, în împrejurările grele prin care trece astăzi, trebuie să se găsească politicește într-o tabără bine organizată. Această tabără e pentru noi Partidul Național Român, ale cărui principii au fost totdeauna temelia convingerilor noastre și a cărui unitate noi o socotim o dogmă politică”¹⁷. Această declarație era o manifestare a spiritului de solidaritate națională care unea forțele politice transilvănene în prețuia unor mari prefaceri politice.

¹⁵ *Pe baricadele vieții*, Dacia, 1981, p. 138.

¹⁶ *Revista generală a învățămîntului*, nr. 4—6, anul IV, 1908.

¹⁷ Declarația în „*Românul*”, nr. 241, anul 11, 1912.

În paginile *Românului*, O. Ghibu a prezentat situația învățământului din comitatul Hunedoara¹⁸ și activitatea nefastă pentru școala românească a unor inspectori școlari de stat. A continuat să evalueze critic manualele școlare, în special pe cele elaborate de Iuliu Vuia¹⁹. De asemenea, a subliniat rolul *Astrei* în asigurarea unității de acțiune a școlii românești.

Prezența activă a lui O. Ghibu în paginile *Românului*, *Transilvaniei* și *Lucăfăruului* a fost întreruptă în toamna anului 1914, când a trecut Carpații în România liberă. În cooperare cu fostul tribunist, Gh. Popp și sibianul, C. Bucșan, O. Ghibu a asigurat apariția la București a săptămânalului *Tribuna*. Revista a apărut la 20 martie 1915 și și-a continuat apariția până la 3 iulie 1916. Prin paginile noii gazete a fost promovată ideea că înfăptuirea unirii politice a românilor este o responsabilitate istorică a oamenilor politici ai epocii. *Tribuna* a militat pentru intrarea României în război și pentru pregătirea spiritelor în vederea încheștării epocale ce aștepta comunitatea românească. În 15 iunie 1915, O. Ghibu a solicitat ziarului *Epoca* să-i acorde ospitalitate în coloanele sale pentru a publica articole în care să dezbată problema realizării unității politice a românilor.

O activitate care a primit note de eroism cotidian a desfășurat O. Ghibu în Basarabia, unde de la 1 ianuarie până la 31 decembrie 1917 a editat *Școala moldovenească*²⁰. Cel de-al doilea număr al revistei a fost tipărit cu alfabetul latin. În cuvântul adresat cititorilor se preciza că acesta este „alfabetul neamului românesc ai cărui fii ne mărturisim de aici încolo cu mindrie”. Tipărirea revistei era asigurată de „Societatea culturală a românilor din Basarabia”, înființată de O. Ghibu după modelul *Astrei*. Între 17 iunie—15 august 1917, vajnicul luptător transilvănean a organizat la Chișineu cursuri de pregătire a învățătorilor. Au participat la aceste cursuri de inițiere pedagogică și de cunoaștere a istoriei naționale 418 învățători. Opera culturală a lui O. Ghibu în Basarabia a fost însă mult mai amplă. La 1 octombrie 1917 a asigurat apariția revistei *Ardealul*, a cărei problematică națională viza realizarea unirii tuturor românilor într-un singur stat. *Ardealul*, care urmărea să devină „o foaie a tuturor fiilor neamului nostru”, a fost transformat la 24 ianuarie 1918 într-o gazetă cotidiană sub denumirea de *România Nouă*. Acest ziar se considera „organ de propagandă pentru unirea tuturor românilor”. Semnificativ este și apelul publicat în primul număr, în care reprezentanții tuturor provinciilor românești aflați sub stăpâniri streine declarau că ei se socotesc ca „cetățeni ai aceleiași stat unitar român, ca cetățeni ai României nouă a tuturor românilor, cu aceleași datorii față de fiecare parte a ei și cu aceleași drepturi”. Era o declarație care în mod simbolic anunța actul unirii de la 1 Decembrie 1918, când prin voința lor unanimă românii și-au făurit unitatea lor națională visată de atâtea generații.

După făurirea statului național unitar român, publicistica și lupta lui O. Ghibu au dobândit note constructive, atunci când era vorba de inițiative și acțiuni solicitate de progresul țării, și aspecte critice, atunci când în viața publică se înregistra apariția unor fenomene negative. Cu toată energia a sprijinit reorganizarea învățământului românesc din Transilvania, asigurându-i îndrumarea lui pedagogică

¹⁸ Vezi nr. 35, anul III, 1913.

¹⁹ Vezi nr. 210—211, 271—273 din 1913 și 35, 63—65 din 1914.

²⁰ Vezi *Presa ardeleană pribeagă*, în Almanahul presei române pe 1926, Cluj p. 70.

firească bazată nu numai pe norme pedagogice, ci și pe ideea națională. În concepția pedagogului transilvănean, școala românească de toate gradele avea o dublă menire : să contribuie la consolidarea actului unirii și la regenerarea națiunii române prin acțiuni educative bine organizate, conduse de educatori devotați și bazate pe înalte principii de moralitate. În anii decisivi ai înființării instituțiilor de învățământ superior s-a manifestat ca o personalitate făuritoare de istorie. De asemenea, și-a ridicat cu hotărîre glasul cînd a constatat că frontierele țării erau în pericol.

Luptătorul dîrz pentru făurirea unității naționale și publicistul viguros a fost și un cărturar neobosit, care a urmărit ca România să se afirme în contextul cultural european și mondial prin acte făuritoare de valori culturale. A închinat pagini valoroase activității universitare clujene — *Universitatea Daciei Superioare, București, 1929* —, a conturat o imagine a dezvoltării pedagogiei românești în *Doisprezece ani de pedagogie românească, 1919—1930* ; a făcut un bilanț al propriei sale activități și deveniri : *La o răscruce a vieții mele. Un bilanț și o mărturisire, 1938* ; Impresionanta lucrare, *Prolegomena la o educație românească, 1941*, conține în cele peste 900 de pagini ale sale ideile sale pedagogice. Cele două lucrări apărute în 1944 : *Puncte cardinale pentru o concepție românească a educației* și *Dictatură și anarhie* au fost interzise de regimul antonescian din cauza atitudinii critice a autorului lor, care a subliniat procesul de alienare a școlii românești și de îndepărtare a ei de rosturile firești de factor de educație națională. Cele două lucrări din 1944 sînt nu numai un document istoric care atestă vocația militantă a pedagogului angajat în lupta de apărare a școlii, ci și lucrări care conțin idei fundamentale pentru o educație românească autentică. După pensionarea sa inoportună și neașteptată, în 1945 s-a retras în Sibiul său drag. A petrecut restul vieții în tovărășia cărților și a manuscriselor. Tinerii care i-au deschis ușa au beneficiat de transferul de idei pe care o personalitate făuritoare de istorie îl făcea cu generozitatea caracteristică lui.

Personalitate care a întrunit calități de excepție și s-a angajat cu întreaga sa ființă pentru realizarea unității națiunii sale și progresului ei, Onisifor Ghibu a fost un luptător inflexibil, consecvent în atitudinile sale principiale, convins de victoria valorilor morale și încrezător în funcția constructivă a culturii pe planul formării umanului și perfecționării socialului. Prezent în marile bătălii ale epocii, ridicîndu-se prin forța ideilor morale care-i călăuzeau conduita deasupra adversităților timpului, O. Ghibu a avut o atitudine rectilinie în viață și se prezintă în fața judecății istoriei cu cununa de lauri a învingătorilor prin forța ideilor morale propagate. A fost o mare conștiință românească a epocii.

LUPTA FORTELOR DEMOCRATE DIN JUDEȚUL DÎMBOVIȚA PENTRU SMULGEREA PUTERII DIN MÎNILE REACȚIUNII

GH. T. IONESCU

După 23 August 1944, concomitent cu participarea tuturor oamenilor muncii la traducerea în viață a lozincii Partidului Comunist Român „Totul pentru front, totul pentru victorie!”, trebuia realizată din mers, succesiv, democratizarea țării, purificarea aparatului de stat de elementele fasciste și reacționare.

În această perioadă pe scena politică românească se conturau două tendințe în legătură cu evoluția viitoare a țării : cea reprezentată de partidele „istorice” și de cercurile palatului care căutau să rezume totul la înlăturarea lui Antonescu și odată cu el a rămășițelor regimului militar-fascist menținînd, într-un cadru nou, bazele social-politice ale vechiului regim și a doua tendință, cea a forțelor revoluționare, democratice și progresiste, aflate în ofensivă, care considerau actul de la 23 August doar începutul unui proces revoluționar profund, care viza însăși structurile sociale și politice ale societății românești în consens cu legitățile obiective ale progresului istoric.

Luînd în considerare noile condiții în care era evidentă schimbarea raportului de forțe, Partidul Comunist Român a propus lărgirea Blocului Național Democrat, pentru ca el să exprime fidel aceste transformări și să poată îndeplini noile sarcini care stau în fața poporului român, dar liderii P.N.Ț. și P.N.L. au respins această propunere. În acele condiții Partidul Comunist Român a trecut la constituirea Frontului Național Democrat, care în scurt timp a cuprins, în afară de P.C.R., P.S.D., Sindicatele Unite, U.T.C., Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, MADOSZ, Partidul Socialist-tărănesc și o serie de grupări și asociații profesionale democratice.

La 12 octombrie 1944, s-a constituit Consiliul Național al F.N.D., în care erau reprezentate toate partidele, grupările și asociațiile componente, acest act însemnînd o treaptă nouă în procesul de făurire a unei largi coaliții democratice, care cuprindea clasa muncitoare, țărănimea, intelectualitatea, păturile intermediare, naționalitățile conlocuitoare. Acum, în viața social-politică a României se manifestau atît elemente caracteristice vechiului regim, cît și elemente care prefigurau viitorul regim politic care se făurea.

Vechile forțe politice se bazau pe pozițiile puternice deținute în industrie, agricultură, în aparatul de stat. Dar manifestarea lor era treptat limitată de lupta revoluționară a maselor în plină dezvoltare. Astfel, burghezia și moșierimea, deși dețineau în mîinile lor principalele mijloace de producție și majoritatea aparatului de stat, prin intermediul cărora căutau să împiedice sau să frîneze transformările revoluționare în viața social-politică a țării, nu au mai putut determina cursul vieții politice, conform intereselor lor, întrucît raportul de forțe era în continuă și rapidă schimbare în favoarea maselor.

Componentele noului regim care se contura în acea perioadă erau reprezentate de pozițiile cucerite de partidele muncitorești, de celelalte forțe cuprinse în F.N.D., în primării, preturi, prefecturi, de pozițiile cucerite în întreprinderile capitaliste, unde clasa muncitoare exercita rolul de control prin comisiile de producție organizate de sindicate, de alianța muncitoresc-tărănească ce se închea în frontul luptei pentru pământ și putere. Forțele viitorului regim democrat-popular au cunoscut o continuă și vizibilă consolidare, acum, cînd sfera de influență a acestora creștea vertiginos și se contura trecerea la o calitate nouă — saltul revoluționar al maselor, organizate în F.N.D. și conduse de partidul comunist spre cucerirea puterii politice.

Acțiunile forțelor democratice erau tot mai viguroase la București, Tîrgoviște, Craiova, Constanța, Brașov, Iași, Bacău, Ploiești ș.a. unde au fost alungate elementele fasciste din întreprinderi și din aparatul de stat, în locul acestora fiind numiți oameni din popor. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, în cuvîntarea rostită la marele miting din București, din 28 octombrie 1944, afirma: „Vrem un guvern care să dea drepturi egale tuturor cetățenilor țării, care să aresteze pe toți criminalii de război, pe toți criminalii legionari și antonescieni. Și acest guvern trebuie să fie un guvern F.N.D.”¹

Uriașe bătălii s-au desfășurat la Dorohoi, Dîmbovița, Constanța, Hunedoara, Ilfov ș.a., unde oamenii muncii, sub conducerea partidului comunist, au reușit într-un timp scurt să instaleze, pînă la 5 martie 1945, 52 prefecți democrați, din totalul de 58, iar în majoritatea primăriilor să instaleze reprezentanți ai F.N.D. „În toate aceste mari bătălii de clasă și mișcări revoluționare de masă, Partidul Comunist Român s-a afirmat ca cea mai puternică forță din România, îndeplinindu-și cu cinste misiunea de organizator și conducător al clasei muncitoare, al maselor largi populare, conducîndu-le cu succes la victorie”².

În această atmosferă de efervescență revoluționară s-au desfășurat și în județul Dîmbovița ample acțiuni ale maselor populare, conduse de comuniști, pentru instalarea unor autorități democratice.

Sub pretextul asigurării ordinei în județul Dîmbovița, ministrul de interne — generalul Aurel Aldea — căuta să mențină la conducerea organelor locale elemente reacționare. Pentru a stăvili lupta maselor populare, care cereau tot mai insistent înlăturarea prefectului antonescian generalul Constantin Bengliu, ministrul Aldea s-a grăbit să instaleze la 18 septembrie 1944, în locul acestuia, un alt prefect, de data aceasta un colonel cu vederi reacționare — Mihai M. Voia — care, pentru inducerea în eroare a maselor, caută să-și încorseteze adevăratele sentimente într-o haină democratică³. De altfel, această orientare, spre instalarea în fruntea autorităților locale a unor militari, nu era singulară, ci se extindea și la alte județe vecine. La 6 octombrie 1944, la prefecturile Argeș, Muscel și Ilfov au fost instalați tot prefecți militari. Semnificativ este faptul că cei doi coloneli instalați primari în orașele Pitești și Cîmpulung-Muscel înlocuiau doi profesori.

¹ „Scînteia” din 29 octombrie 1944.

² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Editura politică, București, 1974, p. 55.

³ Gh. T. Ionescu, *Lupta pentru instalarea autorităților democratice în județul Dîmbovița, după victoria insurecției armate*, în „Valachica”, nr. 1, Tîrgoviște, 1969, p. 151.

Evident că această măsură a creat o situație încordată și oamenii muncii din județul Dimbovița⁴ au început asaltul împotriva noului prefect, care încă din primele zile dovedește că are veleități de satrap, ordonând arestarea primarului din comuna Stănești — primar ales de către adunarea sătească — pe care l-a înlocuit cu fostul primar pus sub ocrotirea jandarmilor⁵.

Ecolul acestor abuzuri a fost auzit și pe plan național. Într-un articol intitulat: „Țăranii din Dimbovița înlătură primarii antonescieni“, publicat în ziarul „Scînteia“ din 18 octombrie 1944, se relatează că cetățenii, îndrumați de Uniunea patrioților, au schimbat primarul reacționar și l-au înlocuit cu unul democrat ales din rîndul unui comitet cetățenesc pentru administrarea comunei, format din 35 de oameni. Același ziar, în articolul *Samavolnicii în Dimbovița*, arată că în comuna Stănești primarul ales de săteni a fost arestat de un maior al Legiunii de jandarmi din Tirgoviște. Maiorul însoțit de șeful secției de jandarmi din Răcari și de șefii de post din Ghergani și Colacu au venit cu soldați înarmați cu mitraliere pentru a face „ordine“ la Stănești.

Arestarea primarului din Stănești s-a făcut cu știrea ministrului de interne Aldea, prieten vechi cu proprietarul Păltineanu din Stănești. Revelator în acest sens este articolul din „Scînteia“: *Ministrul de interne tulbură ordinea. Conducătorii satelor sînt arestați de Aldea*. Iată ce scrie în articol: „Primarul și un membru al comitetului sîtesc din comuna Stănești au fost arestați... Ministrul Aldea (moșierul) apără pe moșierul Păltineanu care se folosește de gradul său de general pentru a-i teroriza pe țărani. „Corb la corb nu-și scoate ochii (Aldea și Păltineanu sînt moșieri. Cum să meargă unul împotriva celuilalt)“⁶.

Lupta maselor pentru instalarea unor autorități noi ia amploare, fapt ce-l determină pe prefectul Mihai Voia să raporteze Inspectoratului general administrativ al regiunii a VIII-a Pitești, „că de la 23 august 1944 și pînă la 25 noiembrie 1944 au fost alungați, de către mase, 102 primari antonescieni și înlocuiți cu 64 primari ai F.N.D., 22 ai P.N.Ț. și 16 ai P.N.L.“⁷. Instalarea noilor primari se făcea în primul rînd în comunele din sudul județului Dimbovița, unde influența și sprijinul comunistilor se resimțeau mai puternic, pentru că o mare parte a cetățenilor de aici lucrau la C.F.R. pe liniile Titu-Pietroșița și București-Titu-Pitești. „Schimbarea primarilor s-a făcut cu multă omenie“⁸, cerîndu-se demisia lor și alegerea altora în mod democratic de către obștea satului, prin vot secret⁹. Așa s-au petrecut lucrurile în comunele Bălteni, Puțul cu Salcia, Conțești, Titu¹⁰, Fieni. În ultima localitate cetățenii au propus preturii Pucioasa să fie confirmată alegerea ca ajutor de primar a comunistului Gheorghe Coman, iar la Titu locuitorii comunei au cerut confirmarea de către prefectura Dimbovița a alegerii comunistului

⁴ „Monitorul Oficial“, nr. 232, din 7 octombrie 1944, p. 6549 și 6568—6569.

⁵ *Op. cit.*, p. 152.

⁶ „Scînteia“ din 16 octombrie 1944.

⁷ Arh. St. Tirgoviște, fond Prefectura județului Dimbovița, dos. nr. 8, f. 286. Județul Dimbovița făcea parte încă din timpul guvernării antonesciene din Regiunea a VIII-a Pitești a Inspectoratului general administrativ.

⁸ Arh. Comitetului județean al P.C.R. Dimbovița, fond nr. 9, dos. nr. 2, f. 10—11.

⁹ Arh. St. Tirgoviște, fond Prefectura județului Dimbovița, dos. nr. 93, f. 156.

¹⁰ *Ibidem*, dos. nr. 77, f. 31, și dos. nr. 79, f. 57 și 70.

Ion Soare în funcția de primar și a unui reprezentant al Frontului plugarilor ca ajutor de primar.

Instalarea noilor primari ia un caracter și mai organizat după 25 septembrie 1944, cînd P.C.R. a dat publicității Proiectul de platformă al F.N.D., care cuprindea și chemarea adresată maselor de a instaura autorități locale democratice, chiar împotriva dispozițiilor și ordinelor guvernului reacționar. În zilele următoare s-au organizat adunări pentru popularizarea obiectivelor cuprinse în Platforma F.N.D. O suită de adunări s-au desfășurat la Tirgoviște. Prima din ele a avut loc în ziua de 15 octombrie 1944, la care au participat delegați din multe orașe și comune dîmbovițene: muncitori, țărani, intelectuali din Gura Ocniții, Doicești, Bucșani, Fieni, Găiești, care veneau rînduri, rînduri spre „Sala de arme” din Tirgoviște. Prefectul Mihai Voia, înspăimîntat, a ordonat ca la intrare să se posteze poliști. Dar ingenioși, organizatorii, au găsit soluția — adunarea s-a ținut la sediul Uniunii Patrioților. Ea a fost prezidată de comunistul Tănase Borțoi, ca o recunoaștere de către mase a rolului conducător jucat în toată această perioadă de către partidul comunist. La cuvînt s-au înscris mai mulți vorbitori: Petre Iubu din partea P.C.R., Angheliu din partea Sindicatelor Unite, Radnev — reprezentantul regionalei Prahova, Maria Dascălu, reprezentanta femeilor și mulți alții. E demn de remarcat faptul că toți cei care au vorbit erau de acord cu obiectivele înscrise în platforma F.N.D. și se angajează că vor trece la îndeplinirea lor.

Pe baza acestei platforme a avut loc, tot la Tirgoviște, la 24 octombrie 1944, o a doua adunare de constituire a Consiliului județean al F.N.D. Dîmbovița, așa cum se relatea în articolul *Constituirea F.N.D.*, apărut în „Scînteia”: „Astăzi 23 octombrie 1944, după cunoașterea manifestului F.N.D. care cheamă la unirea tuturor forțelor democratice, în județul Dîmbovița s-a constituit F.N.D. din:

1. — Partidul Comunist Român: Iubu Petre, Sandu Constantin, Toboșaru Vasile.
2. — Partidul Social-Democrat: general Petrovici D., Bănulescu Ion — Pucioasa.
3. — Uniunea Patrioților: Borțoi Tănase, Baravache D.
4. — Sindicatele Unite: Stănescu Alexandru, Coșăreanu Alexandru și Guță Ion.
5. — Frontul plugarilor: Scărlătescu Enache, Mihai Gheorghe și Zidaru Ion.
6. — Tineretul Unit: Dumitrache Alexandru și Ciotoiu Constantin.
7. — Femeile Patriote: Georgescu Victoria și Vlaicu Aurelia.¹¹

Cu acest prilej s-a luat hotărîrea ca Organizarea județeană a F.N.D. să treacă imediat la editarea organului său de presă „Chemarea”, al cărui număr apare la 19 noiembrie 1944, înserînd pe prima pagină, în mod sugestiv, articolul *Rostul nostru*, în care se arată care sînt sarcinile F.N.D.¹²

Sub conducerea Comitetului județean al P.C.R., Consiliul județean al F.N.D. a pornit la lupta pentru democratizarea vieții publice. În acele zile au fost trimiși în întregul județ zeci de activiști, care aveau sarcina să constituie comitete

¹¹ „Scînteia” din 3 noiembrie 1944. În Consiliul județean al F.N.D. reprezentarea comunistilor era mult mai mare. Stănescu Alexandru, Coșoreanu Alexandru, Borțoi Tănase, Baravache Dumitru, Scărlătescu Enache, Dumitrache Alexandru și Georgescu Victoria erau tot membrii ai partidului comunist.

¹² „Chemarea” din 19 noiembrie 1944, Tirgoviște.

ale F.N.D. în comune, plăși, comitete, îndrumate de partidul comunist. Acestea trebuiau să mobilizeze masele la o a treia adunare desfășurată la Tîrgoviște în ziua de 29 octombrie 1944, tot la „Sala de arme“, unde participau peste 400 de oameni.

Așa cum a informat poliția din Tîrgoviște, la adunare au luat cuvîntul Enache Scărlătescu — din partea Frontului plugarilor, Ion Bănulescu — reprezentantul organizației P.S.D. Pucioasa, reprezentantul petroliștilor din Gura Ocniței — Constantin Sandu, Grigore Constantinescu din partea organizației P.S.D. Tîrgoviște, Ion Luță, delegatul Sindicatelor Unite, Ion Rădulescu, reprezentantul Apărării Patriotice, Alexandru Dumitrache din partea Tineretului Unit, Maria Răzleț — delegata U.F.A.R. și Ion Mihai din partea diviziei „Tudor Vladimirescu“. La încheierea adunării a luat cuvîntul Tănase Borțoi, în numele comuniștilor din Tîrgoviște și din județul Dîmbovița, care a vorbit cu înflăcărare despre sarcinile Consiliului județean al F.N.D. Dîmbovița în domeniul democratizării aparatului de stat¹³. După terminarea adunării, cei 400 participanți, împreună cu alți cetățeni din oraș, au manifestat pe străzile Tîrgoviștei, iar în parcul său s-a organizat, ad-hoc, un miting, unde comunistul Ion Rădulescu a luat cuvîntul și a cerut alungarea generalului Sănătescu, a generalului Aurel Aldea și aducerea în fruntea țării a unui guvern condus de dr. Petru Groza și Gheorghe Gheorghiu-Dej¹⁴.

Acțiunea pentru instalarea autorităților locale democratice nu s-a desfășurat triumfal, ci în condițiile unei împotriviri directe a prefectului reacționar, care căuta chiar acum, cînd exista o puternică presiune a maselor, să schimbe pe unii primari sau notari compromiși și urîți de mase, cu „oamenii săi de casă“. El a utilizat și alte metode: refuzul de a confirma pe noii primari din Titu, Fieni, Stănești, Conțești, Bălteni ș.a. aleși de săteni, ocuparea primăriilor de către unități de jandarmi, așa cum s-a întimplat la Finta. Aici, la 24 octombrie 1944, autoritățile au cerut insistent prefectului să le trimită un pluton de jandarmi cu care să facă „ordine“ la primăria din comună¹⁵. Asemenea abuzuri s-au ținut lanț. În comunele Adîlnca și Finta, țăranii au fost amenințați cu împușcarea, dacă vor iniția acțiuni care să ducă la stricarea ordinii existente și dacă se vor înscrie în Frontul Plugarilor¹⁶. La Stănești, un activist al Uniunii Patrioților, venit de la București pentru organizarea luptei țăranilor, a fost arestat de către jandarmii din comună în frunte cu șeful de post¹⁷. Masele populare din județul Dîmbovița, conduse de comuniști, au zădărnicit însă toate aceste manevre ale elementelor reacționare sprijinite de ministrul de interne Aurel Aldea.

La sfîrșitul lunii octombrie 1944, în condițiile intensificării luptei pentru răsturnarea celui de-al doilea guvern Sănătescu, instaurarea de jos a noii administrații intră într-o fază nouă.

Pentru a combate acțiunile tot mai hotărîte ale P.C.R. și a celorlalte forțe democratice grupate în F.N.D., noul ministru de interne din cel de-al doilea guvern Sănătescu — Nicolae Penescu — a oprit, la începutul lunii noiembrie, printr-un ordin telegrafic transmis prefectului județului Dîmbovița, orice fel de consultări

¹³ Arh. St. Tîrgoviște, fond Legiunea de jandarmi Dîmbovița, dos. 250, fără numărul filelor, inventar nr. 171.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Radu Geoglovan, Toma Svințu, *Op. cit.*, p. 23.

¹⁶ „Chemarea“ din 12—18 februarie 1945, Tîrgoviște.

¹⁷ „Scînteia“ din 27 octombrie 1944.

populare „pentru a nu tulbura ordinea publică, deoarece — scria el — în curînd va apare o nouă lege pentru alegerea primarilor și consiliilor comunale”¹⁸. Prin acest ordin, noul guvern încerca să stăvilească lupta maselor dîmbovițene pentru alegerea unor organe populare, fapt ce a condus la înăsprirea conflictelor dintre forțele democratice grupate în F.N.D. și cele reacționare, cele din urmă neputînd să zăgăzuiescă acțiunile tot mai hotărîte ale Consiliului județean al F.N.D.

Abuzurile prefectului susținut de noul ministru de interne — Nicolae Penescu — s-au întors ca un bumerang împotriva lui însuși, pentru că masele populare au intensificat lupta pentru cucerirea puterii locale.

În noua etapă cînd procesul de radicalizare a maselor crescuse vizibil, prin participarea pentru prima dată în istoria județului la mitinguri, demonstrații, a sute și mii de țărani, meseriași și mici comercianți, mase care aderaseră la Platforma F.N.D., Comitetul județean al P.C.R. Dîmbovița a hotărît mobilizarea lor pentru instalarea unui nou prefect democrat. Prin organizarea acestor acțiuni, prin frecvența, amploarea și profunzimea lor, județul Dîmbovița s-a înscris printre primele județe din țară unde masele au impus, pe cale pașnică, un nou prefect democrat.

Din inițiativa Comitetului județean al P.C.R. Dîmbovița, în acest moment de cumpănă istorică, la 28 noiembrie 1944, la Tîrgoviște are loc un mare miting, la care au participat cetățeni din toate colțurile județului. Cu acest prilej, s-a aprobat o moțiune care cuprinde cele mai arzătoare revendicări ale maselor: realizarea Platformei F.N.D., curățirea aparatului de stat de elemente reacționare, exproprierea moșiilor mai mari de 50 ha. În moțiune se mai arăta că :

„1 — avînd în vedere că prefectul județului e un criminal de război,

2 — că nu a luat nici o măsură contra moșierilor care sabotează însămințările de toamnă, punînd județul în fața primejdiei de foamete,

3 — că a arestat pe primarul din comuna Stănești ales de popor, adunarea hotărăște, în unanimitate, înlocuirea prefectului antonescian cu învățătorul Gheorghe Popescu, membru al P.C.R., cît și înlocuirea primarului național-țărănist din Tîrgoviște”¹⁹.

Odată cu adoptarea moțiunii s-a trecut la acțiune. Mulțimea a pornit în valuri-valuri spre prefectură, fără a se lăsa intimidată de cele două tancuri aduse în grabă de la Regimentul 2 care de luptă din localitate. A fost ocupată curtea și strada din fața prefecturii. S-a format, ad-hoc, o delegație care a cerut prefectului reacționar — Mihai Voia — înconjurat de ofițeri, să predea conducerea prefecturii, prefectului ales de popor. Mihai Voia, în această situație dificilă pentru el, a luat legătura prin telefon cu ministrul de interne. Afară mulțimea scanda : „Jos prefectul reacționar”, „Vrem prefect ales de popor !”²⁰ Un membru al delegației a luat receptorul din mîna tremurîndă a prefectului și a citit ministrului hotărîrea mulțimii, în care se afirma că prefectul reacționar este înlocuit. Lupta a continuat și a doua zi, cînd mulțimea entuziasmată de victoria obținută a răspuns chemării comuniștilor, instalînd, în același mod, un nou primar la Tîrgoviște, în persoana muncitorului Ion Rădulescu.

¹⁸ Gh. T. Ionescu, *Op. cit.*, p. 154.

¹⁹ „Chemarea” din 30 octombrie — 10 noiembrie 1944, Tîrgoviște.

²⁰ *Ibidem*.

Poporul triumfa pe străzile oraşului Tîrgovişte, pentru că în lupta deschisă cu forţele reacţionare, acestea suferiseră una din cele mai grele înfringeri, care va fi urmată şi de altele.

Dar ministrul de interne nu a aprobat instalarea noului prefect la Dimboviţa²¹, aceasta realizînd-o guvernul dr. Petru Groza la 18 martie 1945, cînd Teohari Georgescu, ministrul de interne a numit noi prefecti. Din cei 28 de prefecti numiţi 3 erau membri ai partidului comunist — cei din Constanţa, Dimboviţa şi Severin²².

Sub îndrumarea Comitetului judeţean al P.C.R. Dimboviţa, după 28 noiembrie 1944, noua administraţie a început o uriaşă muncă pentru refacerea economică. S-au luat măsuri energice pentru aprovizionarea populaţiei, pentru combaterea speculei; la sate s-au trimis imediat produse industriale: gaz, lămpi, sodă, zahăr, pînză, unelte agricole, iar oraşele erau mai bine aprovizionate cu alimente. Prefectul Gheorghe Popescu raporta peste cîtva timp că în judeţ au luat fiinţă 35 economate în fabrici, instituţii publice şi particulare, iar acestea dispun de mărfuri în valoare de 210 873 mii lei²³.

Zeci de echipe de muncitori din Tîrgovişte, Găieşti, Titu şi chiar din Bucureşti au sosit la sate pentru a-i ajuta pe ţărani la repararea uneltelor. Aşa se închea, concret, alianţa muncitorească-ţărănească. La o adunare a muncitorilor din Tîrgovişte, desfăşurată în ziua de 14 februarie 1945, participanţii au votat o moţiune prin care se obligau să strîngă toate tractoarele şi toate unelte agricole din judeţ pentru a le repara fără plată²⁴.

După venirea la putere a guvernului Rădescu, pentru un timp, înlocuirea primarilor şi a pretorilor a încetat. Era o acţiune tactică a partidului comunist şi a forţelor democratice, organizate în F.N.D., cu scopul de a demasca politica lui Rădescu. El promisese că, din proprie iniţiativă, va porni la democratizarea aparatului de stat. În acel timp partidul comunist, forţele democratice îşi consolidau poziţiile şi acumulau noi potenţe pentru asaltul hotărîtor. Dar, aşa cum anticipase partidul comunist, Rădescu nu şi-a respectat promisiunea şi P.C.R. a chemat masele să reînceapă lupta pentru instalarea noii administraţii.

Conectat la înalta tensiune a avîntului revoluţionar din ţară, judeţul Dimboviţa şi-a adus şi el partea sa de contribuţie la înlăturarea guvernului Rădescu. Într-o telegramă adresată C.C. al P.C.R. de Consiliul judeţean al F.N.D. Dimboviţa se arăta că: la 4 februarie 1945 în centrul oraşului Tîrgovişte a avut loc un miting la care au participat peste 10 mii cetăţeni: muncitori, ţărani, intelectuali, veniţi din tot judeţul, care au cerut într-un glas înlăturarea lui Rădescu. În moţiunea adoptată cu acest prilej se arăta: „Guvernul Rădescu, în care se află elemente reacţionare, duce o politică contrară intereselor statului, pune piedici la curăţirea aparatului de stat de elemente reacţionare, guvernul ocroteşte pe cei vinovaţi de dezastrul ţării“. Masele prezente la miting au mai cerut înlăturarea reformei agrare, luarea de măsuri severe împotriva speculanţilor, arestarea şi jude-

²¹ Cu toate acestea, noul prefect conduce cu succes administraţia judeţului Dimboviţa.

²² „Libertatea“ din 19 martie 1945.

²³ Arh. St. Tîrgovişte, fond Prefectura judeţului Dimboviţa, dos. 80, f. 58.

²⁴ M. Rusenescu, *Lupta maselor populare pentru instalarea puterii populare*, în „Studii, revistă de istorie“, nr. 2, Bucureşti, 1965, p. 273.

carea criminalilor de război, reorganizarea armatei în spirit democratic, iar pentru satisfacerea acestor revendicări se cere formarea unui guvern al F.N.D.²⁵

Informat despre această adunare, Rădescu a fost cuprins de furie și, la 11 februarie 1945, transmite următorul ordin telegrafic prefectului Gheorghe Popescu : „Interzic cu desăvîrșire orice deplasare a dumneavoastră pe teritoriul județului, fără aprobarea prealabilă a mea. Vă fac personal răspunzător de executarea întocmai a prezentului ordin“. În aceeași zi, Rădescu a chemat, printr-un discurs provocator, radiodifuzat, la manifestări huliganice directe împotriva F.N.D. și P.C.R.²⁶. Dar cetățenii din județul Dîmbovița, ca și cei din întreaga țară, nu s-au lăsat intimidați. La chemarea Comitetului județean al P.C.R. Dîmbovița și a Consiliului județean al F.N.D., în ziua de 13 februarie 1945, oamenii muncii din toate colțurile județului, împreună cu cei din Tîrgoviște, au participat la o adunare publică unde oamenii au demascat discursul provocator al lui Rădescu și manevrele reacțiunii de a-l menține la putere. Cei prezenți au votat o moțiune de condamnare a acțiunilor huliganice din București și atacul întreprins asupra redacției ziarului „Scînteia“. Aceste acțiuni huliganice au fost calificate ca o provocare fățișă împotriva democrației și a împrăștiării țăranilor. După votarea moțiunii, ore în șir, mulțimea a străbătut orașul, scandînd : „Vrem guvern F.N.D. !“, „Vrem pămînt pentru țărani !“, „Jos guvernul Rădescu !“²⁷.

În iureșul evenimentelor cetățenii au înlăturat din fruntea primăriilor pe ultimii 44 primari rămași din timpul regimului antonescian, așa cum rezultă dintr-un raport al prefecturii care arată că, la jumătatea lunii februarie 1945, toți primarii din județ erau reprezentanți ai F.N.D.²⁸, încheindu-se astfel instalarea noilor autorități democratice.

Atunci au fost înlocuiți primarii din Găiești, Vulcana Pârdele, Moroieni etc., sfidîndu-se ordinul telegrafic al lui Rădescu adresat prefectului din Dîmbovița, prin care cerea intervenția armatei și a poliției, în cazul cînd vor mai fi înlocuiți primarii din voința maselor.

Între evenimentele petrecute în Capitală, în aceste zile de clocot revoluționar și cele desfășurate în țară, exista o strînsă interdependență, o condiționare reciprocă. Așa se explică faptul că la marea demonstrație de la București, din ziua de 24 februarie 1945, organizată de partidul comunist împreună cu celelalte forțe muncitorești au participat și cîteva mii de cetățeni din județul Dîmbovița²⁹ *.

Este semnificativ în acest sens cuvîntul lui Constantin Sandu rostit la Conferința regională P.C.R. Dîmbovița din august 1945 : „Îmi aduc aminte cum în ziua de 24 februarie 1945 eram în centrul satului Gura Ocniței, cînd au început să vină

²⁵ „Chemarea“ din 11—18 februarie 1945, Tîrgoviște.

²⁶ Arh. St. Tîrgoviște, fond Prefectura județului Dîmbovița, dos. nr. 8, f. 220—224.

²⁷ „Chemarea“ din 18—25 februarie 1945, Tîrgoviște.

²⁸ *Loc. cit.*, f. 224—230 și dos. nr. 5, f. 383.

²⁹ Radu Geoglovan, Toma Svințu, *Op. cit.*, f. 40.

* Aici autorii, fără să indice nici o sursă, nici un document, afirmă că la această demonstrație au participat zeci de mii de cetățeni. Afirmatia e exagerată. Luînd în calcul că la întreprinderile și instituțiile din București lucrau aproximativ 1000 de cetățeni din județul Dîmbovița, ei au participat la această adunare și cu o parte din membrii familiilor lor. La această cifră se mai adaugă și cei peste 1500 oameni care au venit la București în mod organizat, deci mai corect să spunem că la adunarea respectivă au participat cîteva mii de cetățeni.

camioanele pentru a duce muncitorii la București. Fiecare sondor se da jos de pe sondă pentru a merge la datorie.

— Mergem tovarăși ? Mergem ! Răspundeau ei.

Am plecat cu 10 camioane. Mi s-a rupt inima cînd am văzut că rămîneau muncitorii care voiau să meargă la datorie, să moară pentru cauza partidului și drepturile poporului român, dar nu-i puteam lua pentru că nu aveam loc. Am mers la București cu mămăliga în traistă, așa cum am putut și noi, și-am luat parte la marea demonstrație de la Piața Națiunii, apoi în Piața Palatului, unde am înfruntat cu fruntea sus, gloanțele criminalului Rădescu. Erau și multe femei. La strigătul nostru, Maria Dascălu împreună cu ele s-au așternut cu fața la pămînt³⁰. Consider că prin amploarea și profunzimea acestor acțiuni de masă, județul Dîmbovița și-a adus o contribuție substanțială la instalarea, în fruntea țării, a guvernului dr. Petru Groza.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra rezultatelor luptei pentru instalarea pe cale revoluționară a autorităților democratice din județul Dîmbovița, este interesant de prezentat un tabel comparativ al acestui proces în unele județe vecine cu județul Dîmbovița³¹.

UNELE JUDEȚE VECINE JUDEȚULUI DÎMBOVIȚA ÎN CARE AU FOST INSTALAȚI PREFECȚI DEMOCRAȚI ÎNTRE 23 AUGUST 1944—6 MARTIE 1945

Nr. crt. Județul	Data instalării
1. TELEORMAN	11 februarie 1945
2. PRAHOVA	28 noiembrie 1944
3. VLAȘCA	3 martie 1945
4. DÎMBOVIȚA	28 noiembrie 1944

O studiere atentă a luptei pentru instaurarea unei administrații democratice în județul Dîmbovița dovedește că prin acțiunea directă a maselor populare, conduse de P.C.R., aceste acțiuni au îmbrăcat forma unor demonstrații de masă urmate de instalarea de jos a autorităților locale. Devenea tot mai evident faptul că elementele noii puteri se întăreau rapid, iar forțele reacționare nu mai aveau controlul asupra aparatului de stat local și influență în mase. Se confirmau, încă o dată în viață, cuvintele lui Lenin : „Marile evenimente istorice, uneori cîteva luni de revoluție, educă pe cetățeni mai repede și mai complet decît zece ani de stagnare politică”³².

Problema democratizării aparatului de stat la nivelul județului Dîmbovița, ca și în celelalte părți de țară, a fost una dintre cele mai complexe și a cerut multă maturitate politică pentru că ea viza una din cele mai importante verigi ale statului și afecta în modul cel mai direct activitatea sa. Instaurarea noilor

³⁰ Arh. Comitetului județean al P.C.R. Dîmbovița, fond nr. 8, dos. nr. 1, f. 130—132.

³¹ T. Neacșa, *Aspecte din lupta pentru instaurarea unor autorități locale democratice*, în „Studii, revistă de istorie”, nr. 4, București, 1959, p. 298.

³² V. I. Lenin, *Opere*, vol. VIII, București, E.S.P.L.P., 1965, p. 563.

autorități democratice în județul Dimbovița s-a făcut ținându-se permanent seama că ducerea războiului antihitlerist, achitarea obligațiilor ce decurgeau din Convenția de armistițiu, impuneau menținerea autorității statale și buna funcționare a aparatului de stat la nivelul comunelor, orașelor și județului.

Importanța cuceririi puterii în organele locale ale administrației de stat punea această problemă în centrul luptei politice, iar înlocuirea primarilor și a prefectului a îmbrăcat forme diferite, de la o etapă la alta, dar esențial pentru modul cum s-a rezolvat această sarcină rămîne vigoarea și hotărîrea cu care masele populare dimbovițene au luptat pentru instalarea noilor autorități, tactica democratizării în primul rînd a verigilor mai slabe din mediul rural³³, dar care dispuneau de potențial revoluționar (muncitori petroliști, ceferiști, mineri) și apoi a Prefecturii din Tîrgoviște, unde reacțiunea dispunea de forțe de represiune

De o mare importanță s-a dovedit a fi experiența și succesele obținute de muncitorii din întreprinderi care se organizaseră în sindicate unice, în comisii pentru controlul producției, precum și existența gărzilor de luptă patriotice, de la Arsenalul Armatei din Tîrgoviște, schelele petroliere etc., la care se adaugă și organizarea comitetelor țărănești de luptă patriotică la sate. Toate aceste forme de organizare noi, revoluționare, făceau ca masele să fie stăpîne pe stradă, la sate, unde partidul comunist punea problema obținerii unor revendicări economice și politice, în strînsă legătură cu problema cuceririi altor redute ale puterii de stat — primăriile și prefecturile — act revoluționar pe care tovarășul Nicolae Ceaușescu îl caracteriza ca pe „unul din capitolele cele mai impresionante ale marilor bătălii politice duse în acea perioadă”³⁴.

Victoria de acum 38 de ani a oamenilor muncii dimbovițeni, conduși de partidul comunist, se află la temelia marilor succese obținute în opera de înfăptuire a reformei agrare, în cîștigarea bătăliei alegerilor parlamentare din 1946, refacerea economică a țării și trecerea la revoluția socialistă.

³³ De văzut mai pe larg, D. Turcuș, *Pagini din lupta pentru instaurarea puterii populare în România*, Editura Științifică, 1974.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. IV, Editura politică, București, 1970, p. 634.

NOUTĂȚI ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ (IV)*

În cursul anului 1983 noile realizări în domeniul istoriografiei românești s-au remarcat prin apariția a numeroase studii, articole, monografii și chiar sinteze, culegeri de documente și izvoare narative menite să întâmpine prin rezultatele cercetărilor unele aniversări de excepție din trecutul poporului nostru și al altor popoare. Așa, de exemplu, Împlinirea a 65 de ani de la marea unire din 1918: a prilejuit publicarea volumelor: Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român* (București, Ed. Acad., 1983, 2 vol.) și Octavian Goga, *Ne învață Mărășeștii* (Iași, Ed. Junimea, 1983, 224 p.), precum și a studiilor: Gh. Florescu, *Generația marii Uniri* („Revista de istorie“, 10/1983, p. 959—976; 10/1983, p. 1189—1208 și I. Ardeleanu, *L'importance historique de l'edification de l'Etat national unitaire roumaine* („Revue Roumaine d'Histoire“, 4/1983, p. 287—292). De asemenea, împlinirea a 90 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare a prilejuit apariția unor lucrări ca: I. Mamina, V. Nicolae, *Partidul clasei muncitoare în viața politică a României, 1893—1918* (București, Ed. Politică, 1983, 272 p.), I. Căpreanu, *Miscarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914* (Iași, Ed. Junimea, 1983, 280 p.), V. Nicolae, I. Toacă, G. Tudoran, *Deputații socialiști în parlamentul român. Discursuri, 1882—1899, 1919—1921* (București, Ed. Politică, 1983, 364 p.) I. Iacoș, *Pregătirea politică și ideologică a Congresului partidului politic al clasei muncitoare din România (P.S.D.M.R.) 1893*, („Revista de istorie“, 2/1983, p. 223—240). În sfârșit aniversarea a 300 de ani de la eliberarea Vienei de către armatele aliate austro-polone, conduse de Jan al III-lea Sobieski în 1683, orașul fiind asediat de trupele otomane, a fost cinstită prin publicarea unei culegeri de studii intitulată „*Românii și asediul Vienei 1683*“ (București, Ed. Meridiane, 1983, 75 p.), precum și a unor studii și articole ca, de exemplu, C. Rezacheivici, *Steagurile românești din oastea lui J. Sobieski în campania de eliberare a Vienei 1683 după un nou izvor polon*; Constantin Șerban, *Asediul Vienei din 1683 în conștiința societății românești din secolele XVII—XVIII* (ambele în „Revista de istorie“, 6/1983, p. 605—624, 625—636); N. Ceachir, *Asediul Vienei din 1683 și implicațiile sale europene* („Revista de istorie“, 7/1983, p. 695—708); Constantin Șerban, *Asediul Vienei din 1683 oglindit în câteva manuscrise românești și străine* („Revista arhivelor“, 3/1983, p. 262—266).

Totodată s-au continuat cercetările privind istoria României și istoria universală care au fost fructificate prin noi realizări meritorii. Așa, de exemplu, un important grup de lucrări sînt prețioase instrumente de lucru și anume este vorba de câteva volume de izvoare documentare și narative. Din categoria *izvoarelor docu-*

* Vezi Studii și articole de istorie, vol. XLIII-XLIV (1981), XLV-XLVI (1982), XLVII-XLVIII (1983).

mentare menționăm : *Documenta Romaniae Historica, seria B. Țara Românească, vol. V, 1551—1565* (București, Ed. Acad. 1983, 455 p.), care cuprinde 337 documente în limbile slavă și română, provenite din fondurile arhivelor centrale ale statului și ale filialelor sale din țară, valoroase pentru cunoașterea istoriei poporului nostru în evul mediu din punct de vedere politic, economic, social și cultural ; I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone secolul al XVII-lea* (București, Ed. Acad., 1983, 366 p.), cele 214 scrisori, tratate, convenții, jurnale de campanie, instrucțiuni pentru soli, rapoarte etc., privesc relațiile româno-polone de natură politică, diplomatică, economică între anii 1601 și 1699. ; M. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, 1774—1791 (București, Ed. Acad., 1983, 350 p.) volumul cuprinde 281 documente inedite, cu unele excepții, aflate în diferite fonduri de arhivă din țară și de peste hotare (Turcia, Bulgaria), pe baza cărora se pot discerne relațiile româno-otomane în context european din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ; printre acestea se află și o condică de firme (1786—1788), care reflectă unele trăsături ale stăpînirii otomane în nordul Dunării ; * * *, *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. B. Țara Românească, 12 aprilie 1848—21 aprilie 1850* (București, Ed. Acad., 1983, 361 p.) ; elaborată de un larg colectiv de specialiști lucrarea are 483 documente în limbile română, engleză și greacă, inedite cu unele excepții aflate în diferite fonduri de arhivă din țară pe baza cărora se poate urmări pregătirea, izbucnirea, desfășurarea și înăbușirea revoluției din Țara Românească din 1848 ; noile documente publicate completează cu știri pe cele existente în alte volume apărute pînă acum și consacrate aceluiași eveniment ; C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 8 (București, Ed. Politică, 1983, 346 p.) cuprinde corespondența inedită și parțial publicată a unuia din conducătorii social-democrației românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ; parcurgerea paginilor volumului permite cititorului cunoașterea unor știri noi privind viața politică, socială și culturală din România în acea vreme.

Din categoria *izvoarelor narative* merită a fi menționate următoarele volume : * * *, *Mihai Viteazul în conștiința europeană, vol. 2 (Cronicari și istorici străini din secolele XVI—XVIII)* (București, Ed. Acad., 1983, 523 p.) ; elaborat de un colectiv de specialiști de la Arhivele centrale ale Statului și Biblioteca Centrală de Stat, volumul cuprinde texte mai importante din opera a 38 de cronicari și istorici europeni ca, de exemplu, N. Istvanfy, H. Ortelius, R. Knolles, Ciro Spontini, E. Ens, M. Baudier etc., care evocă faptele de vitejie ale fostului domn al Țării Românești, făuritorul primului stat unitar al românilor la 1600 ; D. Cantemir, *Opere complete, vol. IX, tom. 1, De Antiquis et hodiernis Moldavia nominibus et Historia moldo-vlachia* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 459 p.) ; este vorba de două lucrări redactate în limba latină, care cuprind izvoarele antice și medievale privind originile poporului român, precum și începutul vieții sale statale ; ediția este îngrijită de D. Slușanschi ; * * *, *Izvoarele răscoalei lui Horea, seria B. Izvoare narrative*, vol. I, 1773—1785, vol. II, 1780—1860 (București, Ed. Academiei, 1983, 491+472 p.) publicate sub redacția acad. Șt. Pascu și elaborate de un colectiv de specialiști de la Cluj-Napoca, cele două volume însumează 18 relatări sub formă de memorii, amintiri, descrieri, însemnări, povestiri cu caracter de anale redactate în limbile germană, latină, maghiară și română de către contemporanii cu răscoala sau de unii care au trăit în secolul al XIX-lea, 2/3 din ele fiind inedite ; cel mai interesant este jurnalul lui I. Friederich Seiwert, în care sînt cu-

prinse acte oficiale din arhiva guberniului Transilvaniei. Pe baza lor se pot urmări cauzele, izbucnirea, desfășurarea și înăbușirea răscoalei; * * *, *Călători străini despre țările române*, vol. VIII (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 691 p.); realizat de un colectiv de specialiști de la Institutul de istorie „N. Iorga”, volumul cuprinde texte ample din jurnalele de drum ale unor personalități de seamă din anii 1689—1716, ca, de exemplu, A. Dunod, E. Chishull, E. H. Wiesmantel, A. M. del Chiaro, A. de la Motraye, Ph. d'Avril, I. Păpai etc., prin care se poate reconstitui viața cotidiană din țările române, relațiile lor cu alte state vecine precum și locul pe care acestea l-au ocupat în contextul relațiilor internaționale europene.

În rîndul importantelor lucrări de sinteză privind istoria României se impune mai întîi cartea lui M. Mușat și I. Ardeleanu, intitulată *De la statul dac la statul român unitar* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 727 p.); elaborată pe baza unor materiale documentare inedite și editate, lucrarea oglindește lupta poporului român pentru dreptate și libertate socială precum și pentru independență și unitate statală, din antichitate pînă la 1918 cînd s-a desăvîrșit procesul de făurire al statului național al românilor; se poate recomanda elevilor ca lectură. Așteptată de mult timp de către specialiști și marele public este lucrarea *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918* (București, Ed. Academiei, 1983, 493 p.) elaborată de istorici de la Institutul de istorie „N. Iorga” (coordonată de P. Cîncea, M. Iosa, A. Stan) pe baza unui valoros material de arhivă și editat, lucrarea cuprinde în cele 17 capitole originile și evoluția vieții parlamentare din țara noastră în epoca modernă, precum și modul cum aceasta s-a reflectat în dezbaterile parlamentare unde au fost discutate principalele probleme politice, economice juridice, administrative, militare, culturale ale societății românești din perioada cercetată. Tot de interes general este și lucrarea acad. Șt. Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești* (Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, 415 p.) Redactată într-o formă atractivă, pe baza unor îndelungi cercetări autorul prezintă într-o viziune nouă principalele probleme ale evoluției societății din Transilvania în contextul european, din antichitate pînă în epoca contemporană; ca exemplu de probleme cuprinse în volum sînt următoarele titluri de capitole: Ce înseamnă civilizația geto-dacă?, Ce înseamnă civilizația „anului o mie”? Răscoale populare sau războaie țărănești? Cum a fost înțeleasă moștenirea lui Mihai Viteazul?, Răscoală sau revoluție la 1784—1785 sub conducerea lui Horea? etc.

În ceea ce privește lucrările monografice, studiile și articolele menite să prezinte unele aspecte din istoria poporului nostru pentru epoca veche menționăm monografia lui Cr. Vlădescu, intitulată *Drumurile romane în Dacia inferioară* (București, Ed. Militară, 1983, 314 p.). Ea cuprinde rezultatul investigațiilor arheologice ale autorului de-a lungul unui deceniu prin care se prezintă nu numai traseul acestor drumuri din Oltenia în special pe timpul colonizării romane dar și valoarea lor pentru ansamblul vieții politice, militare și economice, din acea vreme.

Pentru epoca medie se remarcă de asemenea cîteva lucrări interesante și anume.: P. Tudoran, *Domnii trecătoare, domnitori uitați* (Timișoara, Ed. Facla, 1983, 260 p.). Adoptînd un stil plăcut literar autorul prezintă viața unor domnitori din țările române care prin activitatea lor au contribuit la lupta poporului nostru pentru emanciparea politică, economică și culturală în evul mediu, ca, de exemplu, Mihail fiul lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Dracul, Bogdan cel Orb, Radu cel Mare,

Petru Rareș, Ioan Vodă cel Viteaz, Gabriel Bethlen, Ștefan Tomșa, Gaspar Gratiiani etc. M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea* („Revista de istorie“, 8/1983, p. 802—817, 9/1983, p. 879—890), autorul face o analiză a relațiilor româno-otomane în perioada studiată și prezintă apoi condițiile formării pașalicurilor și raialelor în țările române. Totodată este analizată organizarea militară, economică, administrativă, juridică a acestor teritorii precum și urmările social-economice și politice ale prezenței stăpînirii otomane pe teritoriul românesc. Studiul amplu este precedat de o trecere în revistă a istoriografiei și izvoarelor problemei; N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu* (București, Ed. Academiei, 1983, 182 p.); lucrarea cuprinde o trecere în revistă a istoriografiei problemei, materialul prezentat fiind grupat în cadrul cîtorva principale aspecte și anume: geografic, politic, demografic, economic, lingvistic, cultural, religios.

În ultimul deceniu au început să se impună în istoriografia actuală o categorie de lucrări cu caracter biografic privind unele personalități politice și culturale din trecutul poporului nostru, apărute în colecția, avînd antetul, „Pe urmele lui...“; de data aceasta atrag atenția cîteva noi lucrări și anume: C. Albu, *Pe urmele lui Ion Inocențiu Micu Klein* (București, Ed. Sport-Turism, 1983, 263 p.), în care autorul prezintă pe baza unei serioase documentări viața și lupta fostului episcop român de Făgăraș pentru emanciparea poporului nostru din Transilvania, aflat la vremea sa sub stăpînirea austriacă; P. Cernovodeanu, St. Marian, *Pe urmele Magherilor (Cronica unei familii)*, (București, Ed. Sport-turism, 1983, 487 p.); lucrarea este un exemplu de cercetare în perspectivă istorică a vieții unei familii de țărani la origine, care ulterior s-a impus prin activitatea intensă a membrilor ei în viața politică, socială, economică și culturală a societății românești din epoca modernă și contemporană (perioada 1784—1944): S. Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai* (București, Ed. Sport-turism, 1983, 253 p.); volumul stabilește locul pe care l-a ocupat unul din fruntașii școlii ardelenne, la jumătatea secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în viața politică și culturală a societății din Transilvania; se analizează și opera sa istorică și didactică.

O lucrare care are un specific deosebit, reeditată la aproape opt decenii de la apariția sa, este o sinteză de istorie literară: N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, 3 vol. (București, Ed. Minerva, 1983); îngrijită de Rodica Rotaru, noua ediție cuprinde în vol. I perioada 1821—1840 numită și epoca lui Eliade, în vol. II, perioada 1840—1848, numită și epoca lui M. Kogălniceanu, iar în vol. III, perioada 1848—1866.

Realtiv la epoca modernă atrag atenția două lucrări relativ la viața economică din România din secolul trecut și anume: Gh. Cristea, *Probleme ale modernizării agriculturii României 1864—1877*, studiu amplu apărut într-o culegere („Studii și materiale de istorie modernă, vol VII, 1983, p. 147—304), prin care autorul folosind o bogată documentație de arhivă întocmește un tablou interesant al dezvoltării agriculturii din România la mijlocul secolului al XIX-lea; se insistă asupra mijloacelor tehnice utilizate în producție (utilaje, metode de cultură moderne, extinderea suprafeței cultivate etc.); I. I. Adam, *Premise ale formării pieței economice unitare românești. Documente 1862—1914* (București, Ed. Politică, 1983, 447 p.); volumul cuprinde 155 documente provenite din arhive din țară dar și din Ungaria, care reflectă legăturile tradiționale și neîntrerupte dintre România și Transilvania

în epoca modernă și semnalează efectele convenției comerciale dintre România și Austro-Ungaria din 1875, urmările războiului vama din anii 1885—1891 și ale convenției comerciale din 1893 dintre cele două state. Scrisă într-un stil atrăgător pe baza însemnărilor memorialistice ale unui participant la primul război mondial pe frontul românesc se prezintă cartea lui Șt. Fay, intitulată, *Caietele locotenentului Florian* (București, Ed. Albatros, 1983, 323 p.); lucrarea cuprinde aspecte mai puțin cunoscute din ajunul declarării acestei conflagrații europene, relatate din Transilvania pe atunci sub stăpînirea Austro-Ungariei; totodată sînt prezentate episoade emoționante din timpul participării României în război în anii 1916 și 1917, care reflectă nu numai entuziasmul întregului popor român care lupta pentru desăvîrșirea statului național, dar și suferințele îndurate de acesta pentru înfăptuirea acestui ideal național; se poate recomanda ca lectură elevilor. O altă lucrare privind primul război mondial este intitulată: * * *, *1918 la români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe, vol. I, 1879—1916, vol. II, 1916—1918* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983). Elaborate de un larg colectiv de specialiști și apărute sub egida Direcției generale a arhivelor statului din București, acestea cuprind 456 documente aflate în arhivele de peste hotare în 13 țări europene și americane, scrise în limbile: germană, franceză, engleză, italiană, maghiară, turcă, spaniolă, polonă și sîrbă; se aduc date noi privind lupta poporului nostru pentru desăvîrșirea unității statale, precum și ecoul internațional al acestei lupte.

Pentru epoca contemporană semnalăm apariția unor lucrări care se impun atenției specialiștilor ca, de exemplu, C. Olteanu, Ilie Ceaușescu, V. Mocanu, Fl. Tucă, *Mișcarea muncitorească, socialistă, democratică, activitatea Partidului Comunist Român și apărarea patriei la români. Repere cronologice* (București, Ed. Militară, 1983, 1533 p.). Scris sub forma unei cronologii cu text amplificat, volumul cuprinde principalele evenimente din istoria poporului român din secolul al XVIII-lea (1726) pînă în zilele noastre (1982), care reflectă participarea muncitorilor și a militarilor la luptele duse de poporul nostru pentru independență, emanciparea politică, economică, socială; I. Scurtu, *Dia viața politică a României (1926—1947). Studiu critic privind istoria Partidului Național Țărănesc* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 552 p.) Pe baza unei bogate documentări în biblioteci și arhive autorul prezintă condițiile istorice ale formării și activității P.N.Ț. în viața politică a României, în special în epoca interbelică și după aceea pînă la desființarea lui; Em. Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci* (București, Ed. Militară, 1983, 224 p.). Lucrarea are un caracter memorialistic, privește evenimentele din perioada celor două războaie mondiale; mai importante sînt relatările autorului privind înfăptuirea revoluției sociale și naționale antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, în care a fost implicat direct mai ales la arestarea fostului mareșal I. Antonescu. Deosebit de valoroasă se prezintă lucrarea Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1939—1965, vol. 3* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 424 p.). Volumul cuprinde 252 documente, acte internaționale, tratate, acte bi și multilaterale încheiate de țara noastră cu aproape toate statele lumii, care reflectă participarea României la colaborarea internațională în toate domeniile menite să mențină pacea în lume și să contribuie sub toate aspectele la progresul umanității. Printre actele cuprinse menționăm: textul Dictatului de la Viena (30 august 1940), al Convenției de armistițiu dintre România și Națiunile Unite (12 sept. 1944), al Chartei Organizației Națiunilor Unite la care a aderat și

țara noastră (26 iunie 1946), al Tratatului de pace dintre România și Națiunile Unite (febr. 1947), al Tratatului de la Varșovia (14 mai 1955), al Statutului C.A.E.R. (14 decembrie 1959) etc.

Tot atât de interesante sînt și acele lucrări apărute în istoriografia românească din 1983 tratînd unele probleme de *istorie universală* originale sau traduse din alte limbi străine. Așa, de exemplu, Maudies G., *Civilizația și culturile Africii vechi* (București, Ed. Sport-Turism, 1983, 284 p.). Este o carte elaborată pe baza unei vaste documentări în care autorul spulberă mitul care a existat pînă nu demult cu privire la inexistența unei civilizații africane înainte de pătrunderea europenilor pe acest continent. Dimpotrivă se arată că această civilizație are o vechime de cel puțin 400 000 ani și că în cursul mileniilor au apărut și au înflorit pe continentul african mai multe astfel de civilizații, fiecare zonă geografică avînd particularitățile sale din punct de vedere istoric ; H. Hubert, *Celții și civilizația celtică* (București, Ed. Sport-Turism, 1983, 515 p.) ; volumul reprezintă o formă concentrată a operei mai vaste a binecunoscutului istoric francez, care pe baza unei multitudini de izvoare antropologice, lingvistice, arheologice și istorice prezintă locul acestui popor și al culturii sale în viața lumii antice europene ; în cap. 2, cartea II, este tratată și prezența celților în sud-estul Europei, inclusiv în țara noastră ; Dinu Adameșteanu, *Civilizații antice din Italia meridională. Basilicata antică, istorie și monumente* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 167 p.) ; autorul prezintă rezultatele cercetărilor sale arheologice din Italia de sud, din fosta Magna Grecia, dobîndite prin folosirea unor mijloace de investigație originale — fotografia aeriană — în anii 1960—1973 ; concluziile sale sînt valoroase pentru cunoașterea lumii coloniale grecești antice în această parte a țărmului mării Mediterane ; I. Șarambei, N. Șarambei, *99 personalități ale lumii antice* (București, Ed. Albatros, 1983, 392 p.) ; cartea are caracterul unui dicționar de microbiografii, personalitățile incluse în paginile ei fiind cunoscuți monarhi, comandanți de oști, magistrați, oameni de cultură (istorici, filozofi, artiști), care au avut un important rol în societatea popoarelor antice din trei continente (Europa, Asia, Africa) ; se poate recomanda ca lectură elevilor ; H. Zimmermann, *Veacul întunecat* (București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 263 p.), volumul cuprinde o expunere a istoriei papalității în epoca în care Imperiul german a exercitat o puternică influență în politica internă a Italiei din secolul al X-lea — Secolul întunecat ; la baza lui sînt prelegerile ținute de autor la Universitatea din Viena, prin care se spulberă mitul potrivit căruia această vreme a însemnat o decădere a societății italiene sub toate aspectele ; dimpotrivă, se arată că Italia a cunoscut atunci o perioadă de tranziție spre prerenăștere, concretizată prin realizări remarcabile în viața politică, economică și culturală ; * * *, *Diplomați iluștri*, vol. IV (București, Ed. Politică, 1983, 423 p.) ; elaborat de un colectiv de specialiști, volumul cuprinde viața și activitatea politică și diplomatică a unor personalități europene, din sec. XVIII—XX, ca, de exemplu, Alexandru Mavrocordat, Nicolae Bălcescu, Lord Salisbury, A. Goluchowski, Thomas Masarik, Tache Ionescu, Aristide Briand ; B. Bennassar, *Inchiziția spaniolă, sec. XV—XIX* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 335 p.) ; expunerea autorului bazată pe documente publicate și din arhive, aduce lucruri noi cu privire la crearea inchiziției în Spania și funcționarea ei pînă la începutul secolului al XIX-lea, în sensul că se dă o nouă interpretare acestei instituții, care de-a lungul vremii a fost un instrument al aparatului de stat menit să sporească dominația clasei conducătoare în țară ; V. Pa-

pacostea, *Civilizația românească în civilizația balcanică, studii istorice* (București, Ed. Eminescu, 1983, 528 p.); cartea cuprinde notele unui curs ținut de autor la Universitatea din București, în care este prezentată istoria poporului nostru din secolul al XVII-lea pînă la mijlocul secolului al XIX-lea în contextul relațiilor internaționale sud-est europene; ***, *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. 3 (București, Ed. Politică, 1983, 336 p.); elaborat de un colectiv de specialiști volumul cuprinde o analiză a regimurilor fasciste din cîteva țări europene (Slovenia, Franța, Norvegia), existente în timpul celui de al doilea război mondial; totodată se arată formele pe care le cunoaște neofascismul în unele țări occidentale de pe continentul nostru și cel american; D. B. Fundeburk, *Politica Marii Britanii față de România 1938—1940. Studiu asupra strategiei economice și politice* (București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 223 p.); autorul specialist în problemele sud-estului continentului nostru în general și ale României contemporane în special, întreprinde o analiză profundă asupra relațiilor diplomatice, politice și economice dintre Marea Britanie și țara noastră în ajunul celui de al doilea război mondial și în timpul neutralității României; se subliniază locul foarte important pe care l-a ocupat România în contextul relațiilor europene în acea vreme și cum țara noastră a fost împinsă spre Germania hitleristă datorită carențelor diplomației occidentale; G. Thomas, M. M. Witts, *Enola Gay* (București, Ed. Politică, 1983, 304 p.); în lucrare este expus detaliat istoricul fabricării primelor bombe atomice în S.U.A. în timpul celui de al doilea război mondial și modul cum s-a ajuns la lansarea lor asupra orașelor japoneze, Hiroșima și Nagasaki în august 1945; ***, *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică. I. 1945—1964, II, 1965—1980* (București, Ed. Politică, 1983, 2 vol.); realizată de un colectiv de specialiști lucrarea cuprinde o expunere cronologică amănunțită (pe ani, luni și zile) a celor mai importante evenimente din istoria umanității din punct de vedere politic, economic, diplomatic, militar după cel de al doilea război mondial.

*

* *

Cît privește cartea de istorie apărută peste hotare în anii 1980—1983 aceasta a înregistrat o serie de deosebite succese din care semnalăm pe cele mai importante. Așa, de exemplu, S. Boulard-Collin, A. Taun Langlet, *La vie d'une cité grecque, (Marseille, /1982/, 51 p)*; elaborat cu prilejul prezentării unei expoziții privind civilizația greacă din lumea mediteraneană antică, autorii prezintă pe baza materialelor arheologice viața cotidiană din polis-ul grec insistînd asupra arhitecturii civile și militare, instituțiilor, comerțului, relațiilor politice și diplomatice, organizării familiale și culturii; Chantal Grell, *Herculanum et Pompei dans les récits des voyageurs français du XVIII-e siècle* (Naples, 1982, 230 p.); în lucrare se relatează că primele descoperiri arheologice întîmplătoare datează la Pompei din 1592 și că abia din 1631 după o nouă erupție a vulcanului Vezuviu, eruditul Holstenius a semnalat existența orașului Pompei sub stratul de cenușă de opt metri grosime distrus de erupția vulcanică din anul 79 e.n. În fine, că din 1738 au început săpăturile organizate pentru scoaterea la lumină a celor două orașe antice. De asemenea se comentează observațiile la fața locului a unui număr de 16 călători francezi care s-au aflat în această regiune între 1739—1789 printre care men-

ționăm pe Marigny, d'Orbessan, Winckelmann, Lalande, Guys, Dupaty etc. ;
***, *La Pologne et la Hongrie aux XVI—XVIII-e siècles* (Budapeste, 1981, 149 p.) ;
care cuprinde opt comunicări prezentate la un colocviu internațional ungaro-polon,
organizat pe această temă, menite să aducă noi contribuții privind relațiile comer-
ciale est-europene în evul mediu și la începutul epocii moderne. Dintre acestea
reține atenția comunicarea lui Z. Pal Pach, intitulată : „Comerțul Levantului cu
Ungaria în secolul al XVI-lea“ (p. 45—56), plină de știri importante relativ la co-
merțul intern și extern al țărilor române în acea epocă. ; Z. Abramovicz, V. Kop-
can, M. Kunt, E. Marosi, N. Moacanin, Constantin Șerban, K. 'Reply, *Die Türken-
kriege in der historischen Forschungen* (Wien, 1983, 184 p.). Lucrarea este o cule-
gere de rapoarte privind realizările istoriografiei din mai multe țări europene
(Austria, Cehoslovacia, Jugoslavia, Polonia, România, Ungaria și Turcia) de după
1945 pînă azi, în problema răboaielor antiotomane din secolele XV—XVIII cu pri-
vire specială la asediul Vienei din 1683 și la lupta de eliberare a capitalei Austriei
de armatele aliate austro-polone ; D. Djordjevici, St. Fischer-Galați, *The Balkan
revolutionary tradition* (New York, 1981, 271 p.) Autorii specialiști în problemele
istoriei popoarelor balcanice din evul mediu și epoca modernă tratează în cartea
lor lupta antiotomană dusă de popoarele din sud-estul Europei din secolul al
XVI-lea pînă la sfîrșitul primului război mondial cînd s-a destrămat fostul imperiu
otoman. Interesante sînt acele pagini în care este abordată lupta poporului român
sub conducerea lui Mihai Viteazul în timpul războiului Ligii creștine, precum și
cele relativ la răscoala lui Mihnea III Radu de la mijlocul secolului al XVII-lea.
În ceea ce privește lupta de emancipare a românilor în secolul al XIX-lea, în-
cepînd cu revoluția din 1821 și încheind cu războiul de independență din 1877—
1878, contribuția autorilor este cît se poate de meritorie ; Robert Middlekanff,
The Glorious Cause. The American Revolution 1763—1789 (New York, 1982, 696 p.)
Apărut în colecția „The Oxford History of the United States“, volumul prezintă
cauzele și desfășurarea revoluției americane care a dus la crearea S.U.A., pe baza
unei bogate documentări de specialitate mai vechi și mai noi ; se insistă asupra
condițiilor în care a apărut și s-a dezvoltat națiunea americană în acea vreme. ;
Isabel de Madariogo, *Russia in the Age of Catherine the Great* (New Haven. Lon-
don, 1981, 698 p.). Specialistă în problemele istoriei sud-estului Europei în epoca
modernă, autoarea prezintă într-o viziune nouă istoria Rusiei din a doua jumătate
a secolului al XVIII-lea sub toate aspectele : politic, diplomatic, militar, economic,
administrativ, cultural. Știri interesante se întîlnesc relativ la politica Rusiei față
de Imperiul Otoman în anii 1768—1792, precum și la țările române care au făcut
obiectul negocierilor diplomatice dintre cele două mari state europene în acea
vreme. G. Ciorănescu, *La mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire ottoman*
(Thessaloniki, 1981, 295 p.). În lucrarea sa autorul folosește o bogată documentație
de arhivă pentru a prezenta mai multe călătorii întreprinse în Imperiul otoman,
și în Principatele române de un scriitor francez la mijlocul secolului al XIX-lea,
a cărei misiune era să informeze guvernul francez cu privire la nivelul de dezvoltare
culturală a acestor regiuni în vederea elaborării unui program de reforme pen-
tru emanciparea culturală a popoarelor din unele părți ale Europei și Asiei.
De reținut acele pagini privind călătoria făcută în Țara Românească și Moldova
care conține știri noi despre viața politică, economică, socială și culturală.
***, *Les relations greco-russes pendant la domination turque et la guerre d'inde-
pendance grecque* (Thessaloniki. 1983, 169 p.). Volumul cuprinde 10 comunicări pre-

zentate la un colocviu internațional greco-sovietic din 1981, privind relațiile Greciei cu Rusia în secolele XVII-XIX. Atrag atenția două comunicări care privesc și istoria poporului român și anume: I. S. Dostian, „Atitudinea societății ruse față de mișcarea de eliberare națională” și G. Ioannidou Bitsiadou „Atitudinea rusă față de independența Greciei în 1821—1829 văzută de diplomații francezi”; Angelo Tamborra, *Garibaldi e Europa. Impegno militare e prospettive politiche* (Roma, 1983, 251 p.) Elaborat cu prilejul primului centenar al morții marelui revoluționar italian din secolul trecut, lucrarea cuprinde o analiză a calităților de comandant militar a acestuia; totodată se fac referiri la relațiile lui G. Garibaldi cu unele personalități politice românești direct sau indirect și anume cu: G. Bălăceanu, D. Brătianu, A. I. Cuza, J. Ghika; se mai arată ecoul revoluției din Italia pentru unificarea statală pe care l-a avut în România; interesante știri despre prezența unor voluntari români în Sicilia în armata lui G. Garibaldi; ***, *Osvoboditel'nîe dvizheniia narodov avstriiskoi imperii. Vosnokovenie i razvitie koneț XVIII-1849 g.* (Moscova, 1980, 610 p.). Elaborată de un larg colectiv de specialiști cartea cuprinde o analiză profundă a luptei popoarelor din fostul imperiu habsburgic pentru emancipare națională; se insistă asupra programului lor de luptă, structurii sociale a forțelor insurgente, succeselor dobândite precum și asupra importanței acesteia pe plan european. Referiri care rețin atenția, privesc lupta românilor din Transilvania contra regimului de ocupație habsburgic; cele două părți ale lucrării au următoarele titluri: 1. Originea mișcării național-eliberoare și dezvoltarea ei pînă la 1848; 2. Revoluția și contrarevoluția din 1848—1849; Alice Catherine Carls Marie, *La ville Libre de Dantzig en crise ouverte 24 oct. 1938—1 sept. 1939. Crise locale et crise européenne* (Wrocław, 1982, 228 p.). Pe baza documentelor inedite provenite din diferite arhive europene (Polonia, Germania, Franța, Anglia) și a documentelor recent publicate, autoarea prezintă apariția și evoluția în relațiile internaționale de pe continentul nostru, din ajunul celui de al doilea război mondial, a problemei orașului de la gura Vistulei — Dantzig, azi Gdansk — care a reprezentat pentru diplomația germană hitleristă un adevărat „Causus belli” pentru declanșarea mării conflagrații a secolului nostru din anii 1939—1945.

CONSTANTIN ȘERBAN și VICTORIA ȘERBAN

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ A METODICII ISTORIEI

(1982—1983) *

Documente de partid

Ceaușescu Nicolae, *Cuvîntare la Consfătuirea de lucru pe problemele muncii organizatorice și politico-educative din 2—3 august 1983*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 26, Editura politică, București, 1984, p. 164—203. Expunerea constituie un document de înaltă valoare teoretică și practică, în lumina căruia cadrele didactice trebuie să acționeze ferm pentru intensificarea educației patriotice, în spirit revoluționar a elevilor. Metodologic, se impune necesitatea de a concepe o investigație istorică convergentă la istoria României, ca istorie a civilizației și să realizăm un învățămînt istoric în stare să înfățișeze o istorie unitară.

Ceaușescu, Nicolae, *Cuvîntare la marea adunare populară din municipiul Cluj-Napoca — 15 septembrie 1983* —, în *România pe drumul construirii societății multilateral dezvoltate*, vol. 26, Editura politică, București, 1984, p. 16. Desprindem sarcinile profesorilor de istorie în educarea și formarea patriotică, revoluționară a tineretului. Documentul reliefează dezvoltarea învățămîntului în anii făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și poate fi integral la lecția despre înflorirea culturii socialiste în România, clasa a X-a.

Ceaușescu, Nicolae, *Expunere la adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român — 1 decembrie 1983* —, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 26, Editura politică, București, 1984, p. 431—461. Conducătorul României socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu face o profundă și competentă incursiune în istoria poporului nostru, din care se degajă cu putere fierbintele său patriotism, respectul său nețărmurit față de istoria de lupte și jertfe grele a neamului, față de moștenirea de neprețuit lăsată de înaintași. Documentul, integrat organic la lecții, oferă elevilor posibilități efective de înțelegere mai profundă a istoriei noastre.

Metodica istoriei

Apostol, Gheorghe P., *Coordonate majore ale predării științelor sociale în lumina documentelor Conferinței Naționale a P.C.R. din decembrie 1982 (II)*, în „F”, XXV, 3, 1983, p. 5—12. În lumina concepției tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la tratarea unitară a întregii istorii a poporului nostru, pledează pentru o istorie a civilizației și nu pentru o istorie a războaielor sau domnitorilor, pentru înlăturarea clasificării și compartimentării excesive a faptelor istorice. Noua ce-

* Prescurtări : B.C.P. = Biblioteca centrală pedagogică ; E.S. = Era socialistă ; F. = Forum ; Înv. lic Teh. Prof. = Învățămîntul liceal și tehnic-profesional ; R. P. : Revista de pedagogie ; S.A.I. = Studii și articole de istorie ; T. Șc. : Tribuna școlii.

rință va stimula preocuparea pentru sinteză și pentru înțelegerea științifică a legăturilor de ansamblu, permițând elevilor să-și formeze o imagine și concepție clară asupra problemelor social-economice, precum și a evenimentelor politice.

Druță, Maria Elena, Ioan Boncotă, *Predarea științelor sociale sub semnul noii calități*, în „Înv. Lic. Tehn. Prof.”, XXXI, 8, 1983, p. 5—6, 26. În predarea istoriei preocupări prioritare sînt: integrarea în lecții a unor teze originale, reieșite din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu; imprimarea unui spirit revoluționar, de combativitate și intransigență ideologică; folosirea metodelor active-participative.

Rachieru, Vasile, *Antilinearitate în predarea istoriei*, în „R.P.”, XXXII, 6, 1983, p. 40—43. Exprimă cîteva strategii didactice, utilizate la clasă, apte să-l conducă pe elev spre învățarea istoriei ca știință: 1) Momentul informațional; 2) Lupta dintre vechi și nou; 3) Banda sonoră afectogenă; 4) Strategia de tip gravitațional; 5) Strategia istorico-geografică.

Roman, Louis, Gheorghe Smarandache, *Lecțiile de istorie și contemporaneitate* în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 79—87. Sintetizează elemente valoroase din activitatea profesorilor de istorie referitoare la modalități de realizare a spiritului contemporan al lecțiilor de istorie, mai importante fiind: 1. tratarea problematicei lumii zilelor noastre pe baza documentelor P.C.R., a lucrărilor secretarului său general; 2. valorificarea marilor posibilități formative ale studiului istoriei; 3. raportarea problemelor trecutului la cele ale epocii de azi; 4. înțelegerea problemelor actuale nu numai prin prisma cercetării situației contemporane, ci și prin cea a investigării trecutului; 5. analizarea evenimentelor trecutului cu luarea în considerare a stadiului actual al dezvoltării teoretico-metodologice și istoriografice.

Stanca, Dora, *Cîteva considerații despre problematizarea și crearea unor situații-problemă la lecțiile de istorie*, în „Școala sătămăreană”, Satu Mare, 1982, p. 22—29. Prezintă situații-problemă folosite la lecțiile de comunicare și recapitulare din istoria României și istoria universală.

Stănculescu, Florea, *Probleme de metodologie a istoriei în dezbaterăa celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice*, în „Însemnări didactice”, Constanța, 1982, p. 5—9. Rezumă cele trei probleme de metodica predării istoriei dezbătute la secția de metodologie a Congresului și anume: 1) Limbajul istoricului; 2) Locul și rolul învățămîntului istoriei în învățămîntul secundar, mai ales în formarea omului secolului al XX-lea; 3) Probleme și metode ale istoriei orale.

Tendințe și metode noi în predarea istoriei, în *Predarea istoriei*, vol. 7, București, 1982 (B.C.P., Modernizarea învățămîntului, 33), p. 55—141. Cuprinde referate asupra unor lucrări de actualitate apărute în publicații străine, care dezbăt următoarele probleme: 1) Formarea noțiunilor de istorie; 2) Modalitățile metodice; 3) Stabilirea obiectivelor; 4) Măsurarea cunoștințelor elevilor; 5) Pedagogia învățării.

Tripon, Dorina, Teodor Podae, *Evaluarea randamentului școlar la istorie, prin teste decimologice*, în „R.P.” XXXII, 1983, p. 41—44. Articolul cuprinde următoarele probleme: 1) Metodologia cercetării; 2) Interpretarea calitativă a datelor; 3) Considerații finale. În anexă — un test decimologic pentru lecția „România în primii ani după făurirea statului național unitar”, clasa a X-a.

Metodica istoriei antice

Iordănescu, Aurel, *Aristoteles — Constituția Spartei* (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 149—154. Textul cuprinde trăsăturile cele mai

caracteristice ale constituției politice a statului spartan și reprezintă izvorul cel mai corespunzător ilustrării lecției privind istoria Spartei.

Iordănescu, Aurel, *Sparta pînă în secolul V î.e.n.* (Plan de lecție comentat — clasa a V-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 99—113.

Metodica istoriei evului mediu

Ciobanu, Radu-Ștefan, *Cultura în feudalism* (Plan de lecție comentat — clasa a XI-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 139—148.

Ciupală, Georgeta, *Caracteristicile societății omenеști în perioada descompunerii orînduirii feudale și a formării relațiilor capitaliste — sec. al XVI-lea — prima jumătate a sec. al XVII-lea* (Proiect de tehnologie didactică — clasa a VII-a), în „Buletin Informativ”, Brăila, 1, 1983, p. 9—15.

Popescu, Elvira, *Bulgaria și Serbia pînă în secolul al XV-lea* (Plan de lecție comentat — clasa a VI-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 113—118.

Metodica istoriei moderne și contemporane

Popescu, Petru-Demetru, *Telegrama de la Ems* (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLI—XLVI, 1982, p. 158—165. Sînt două texte comentate privind „Telegrama de la Ems” și pot fi utilizate la lecția „Formarea națiunilor și a statelor naționale în epoca modernă”. Telegrama explică modul cum s-a realizat unificarea Germaniei și furnizează date despre politica și diplomația europeană din epoca aceea.

Metodica istoriei României

Bărbuță, Constantin Gh., *Cunoașterea istoriei patriei — o nobilă îndatorire*, în „T. Șc.”, XIII (XXXIV), 247 (1337), 1983, ianuarie 23, p. 7. Evidențiază calitatea manualului, *Istoria contemporană a României*, clasa a X-a, autori — A. Petric și Gh. Ioniță.

Cristescu, Octavian, *Regimul politic burghezo-democratic în condițiile creșterii pericolului fascist pe plan extern și intern — 1934 — februarie 1938* (Plan de lecție comentat — clasa a X-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 135—139.

Iacoș, Ion, *90 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România — P.S.D.M.R.*, în „E.S.”, LXII, 5, 1983, p. 32—36. Articolul poate fi un ghid pentru conceperea lecției de sinteză despre dezvoltarea mișcării muncitorești, clasa a IX-a, deoarece evidențiază continuitatea și ascensiunea mișcării muncitorești din România, „criza de conducere” din aprilie—iunie 1899 nefînsemnînd dezorganizarea partidului clasei muncitoare.

Ionescu, Dumitru P., *România în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza* (Plan de lecție comentat — clasa a IX-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 118—125.

Iordache, Anastasie, *Unitatea națională și statală — rodul luptei întregului popor*, în „E.S.”, XLIII, 1, 1983, p. 24—27. Poate fi utilizat la lecția de sinteză, „Unitate și independență în istoria modernă a României”, clasa a IX-a.

O nouă epopee românească sub conducerea lui Mihai Viteazul (Texte și documente), în *Predarea istoriei*, vol. 7, București, 1982 (B.C.P., Modernizarea învățămîntului, 33), p. 13—52. Sînt selecționate fragmente din texte și documente re-

feritoare la domnia lui Mihai Viteazul, sistematizate în funcție de structura lecției. Bibliografia anexă cuprinde lucrările din care au fost extrase fragmente.

Pascu, Ștefan, *Promotor strălucit al valorilor educative, patriotice ale istoriei*, în „E.S.”, XLIII, 2, 1983, p. 14—17. Sînt evidențiate principalele momente din istoria României în viziunea științifică, materialist-dialectică a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Respectînd principiul obiectivității și înțelegerii complexității trecutului istoric, evenimentele și faptele să fie documentate științific, să se analizeze cauzele fenomenelor și proceselor istorice, premisele și desfășurarea acestora, programele și scopurile lor, precum și urmările imediate sau de lungă durată.

Pascu, Ștefan, *Popor unitar, pămînt unitar, istorie unitară*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXXI, I, 1983, p. 12—13, 31. În lumina concepției științifice a secretarului general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, subliniază necesitatea studierii unitare a istoriei patriei.

Scurtu, Ioan, *Pactul de neagresiune electorală dintre Partidul Național-Tăranesc și Garda de Fier — noiembrie 1937* (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 166—171. Textul va fi utilizat la lecția „România în anii creșterii pericolului fascist (1934—1938)”, clasa a X-a. Pe baza acestui document se evită explicațiile simpliste și se înfățișează imaginea complexă, plină de dramatism în care s-a găsit viața politică din țara noastră la sfîrșitul anului 1937 și începutul anului 1938, cînd s-a trecut de la regimul burghezo-democratic la cel de dictatură regală.

Teodor, Pompiliu, *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind elaborarea și predarea istoriei unitare a poporului român*, în „F.”, XXV, 1, 1983, p. 18—28. Dezvoltă conceptul de istorie unitară — să înfățișeze succesiunea modurilor de producție, istoria organizării sociale, politice, culturale și să cuprindă în aceeași istorie unică fenomenul mișcării muncitorești revoluționare, a Partidului Social-Democrat, a Partidului Comunist Român.

Teodor, Pompiliu, *Unitatea dialectică a obiectivelor revoluției române de la 1848*, în „E.S.”, XLIII, 11, 1983, p. 29—31. Subliniază conjuncțiunea socialului cu naționalul în revoluția din 1848, ca rezultat al evoluției logice a unor fenomene precedente. Sînt aprecieri referitoare la răscoala lui Horea, la mișcarea Supplexului (1790—1792), la revoluția lui Tudor Vladimirescu, la mișcarea revoluționară din 1840, prezentate în unitatea dialectică social-națională.

Teodorescu, Bogdan, *Scrisoarea lui Tudor Vladimirescu de la Viena din 28 iulie 1814* (Izvor istoric comentat), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 155—157. Textul cuprinde cîteva fragmente din scrisoarea trimisă de Tudor Vladimirescu lui Nicolae Glogoveanu, ispravnic de Mehedinți. Poate fi utilizată la lecția despre revoluția de la 1821, pentru a ilustra personalitatea conducătorului ei și pentru a evidenția rolul jucat de Tudor în cursul evenimentelor de la 1821.

Teodorescu, Bogdan, *România în anii crizei economice 1929—1933* (Plan de lecție comentat — clasa a X-a), în „S.A.I.”, XLV—XLVI, 1982, p. 125—134.

Educația moral-cetățenească a elevilor

Bărjac, Dumitru, *Lecțiile noastre, lecții de înalt patriotism*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXXI, 10, 1983, p. 4—5. Evidențiază necesitatea cunoașterii istoriei

județului Sălaj, cu faptele de luptă, și muncă duse în comun de români, maghiari și slovaci, în scopul educării elevilor în spiritul unității și frăției.

Cărăușu, Trifon, *Lecțiile de istorie, lecții de înalt patriotism*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXXI, 9, 1983, p. 13—14. Sint relevate sarcinile actuale și de perspectivă ce revin profesorilor de istorie, din gîndirea teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, pentru educarea revoluționară patriotică a elevilor.

Grad, Alexandru, *Educația patriotică revoluționară — o preocupare constantă a cadrelor didactice*, în „F.”, XXV, 11, 1983, p. 51—53. Se referă la ansamblul activităților educative, cum ar fi: sesiuni de comunicări științifice, simpozioane, expoziiții de carte, spectacole omagiale dedicate momentelor aniversare, excursii etc., în scopul educării patriotice a tineretului școlar.

Popa, Eugenia, *Metode și procedee utilizate în direcția educației patriotice, revoluționare a elevilor în predarea istoriei*, în „Școala Mehedințiului”, Drobeta Turnu-Severin, 8—9, 1982, p. 40—42. Din experiența proprie la clasă, evidențiază procedee și metode folosite în scopul educării patriotice a elevilor, cu exemplificări la lecția „Formarea statului național român”, clasa a VII-a.

Ștefănescu, Doina-Olga, Elena Ioniță, *Vocația formativă a istoriei*, în „Înv. Lic. Teh. Prof.”, XXXI, 11, 1983, p. 9—10. Sint exprimate căi prin care se poate dezvolta la elevi convingeri ferme și anume: cunoașterea istoriei întreprinderii patronatoare, excursiile tematice, dezbaterile și evocările unor evenimente, programele artistice cu teme educative. Subliniază ideea efortului constant și intens de a lega evenimentele trecute de prezent, pornind de la premisa că trecutul istoric este temelia prezentului.

Folosirea mijloacelor audio-vizuale

Popescu, Petru Demetru, *Modalități de integrare a filmului în lecțiile de istorie*, în „R.P.”, XXXI, 1, 1983, p. 45—50. Prezintă modalități de utilizare a filmului documentar la lecțiile: „Formarea poporului român și a limbii române” — clasa a VIII-a (filmul cu același nume); „Caracterul războaielor napoleoniene și consecințele lor asupra dezvoltării societății europene” — clasa a XII-a (filmul „Anul 1812”); „Dezvoltarea culturii între 1848—1878” (filmul „Poetul și țara” II).

Folosirea manualului la lecțiile de istorie

Popescu, Petru Demetru, *Metodologia folosirii manualului la lecțiile de istorie*, în „R.P.”, XXXII, 9, 1983, p. 34—37. Împarte modalitățile teoretice și practice, în procesul de predare-învățare, în trei grupe: 1) Construirea unei lecții folosind exclusiv manualul; 2) Folosirea textelor din manual pentru a ilustra anumite părți ale lecției; 3) Folosirea hărților sau ilustrațiilor din manual pentru realizarea vizuală a lecției. Exemplifică folosirea manualului la teme din clasa a IV-a, la tema „Franța la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea” — clasa a VII-a, la tema „România în timpul dictaturii regale” — clasa a X-a.

Folosirea istoriei locale în cadrul lecției de istorie

Boboc, Mircea, *Valențele instructiv-formative ale numismaticii locale, în cunoașterea istoriei naționale*, în „R.P.”, XXXII, 10, 1983, p. 36—39. Prezintă cîteva

dintre piesele numismatice din colecția pe care a realizat-o de-a lungul anilor, încercînd să răspundă problemei folosirii numismaticii în cadrul celorlalte activități de cunoaștere și înțelegere a istoriei, pentru a-și justifica dubla sa calitate de izvor istoric și de mijloc didactic, precum și rolul ei instructiv-formativ.

Chipurici, Nicolae, *Valorile documentare locale în educația patriotică a elevilor*, în „Școala Mehedințului”, Drobeta Turnu-Severin, 8—9, 1982, p. 67—68. Dă unele sugestii și face invitații către valorile documentare locale aflate la Arhivele Statului județean, în sprijinul educării patriotice a tineretului. Printre documentele existente menționează: un exemplar din Supplex Libellus Valachorum, una din proclamațiile imperiale la ocuparea Bucovinei după pacea din 1774, documente privitoare la toate evenimentele majore din istoria poporului nostru.

Dincă, Constantin, *Pagini de istorie cu adînci rezonanțe în conștiința tinerilor*, în „Inv. Lic. Teh. Prof.”, XXXI, 10, 1983, p. 15—17. Exemplifică integrarea elementelor de istorie locală din Tirgoviște la lecțiile: „Cucerirea independenței de stat a României, operă a întregii națiuni”, „Dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste”, „Marea răscoală a țăranilor din 1907” — la clasa a IX-a, „România în anii creșterii pericolului fascist (1934—1938)” — la clasa a X-a.

Istrate, Dumitru, *Extrase din presa brăileană a vremii folosite în predarea unor capitole de istorie universală contemporană la clasa a VII-a*, în „Buletin informativ”, Brăila, 3, 1983, p. 19—26. Împărtășește metode și procedee de folosire a unor fragmente din presa locală la lecțiile despre primul război mondial și politica agresivă a statelor fasciste, evidențiind legitimitatea participării României la primul război mondial, abuzurile săvîrșite de nemți în orașul Brăila, importanța actului istoric de la 1 Decembrie 1918, atitudinea României față de politica revizionistă a Germaniei hitleriste, a Ungariei horthyste și a Japoniei militariste.

Folosirea beletristicii la lecțiile de istorie

Adam, Ioan, *Literatură și istorie în procesul educației, al formării omului nou*, în „E.S.”, LXII, 16, 1983, p. 18—20. Sînt prezentate opere literare ce pot fi folosite la lecțiile de istorie, mai ales pentru evenimentele actului revoluționar de la 23 August 1944: *Șoseaua Nordului* de Eugen Barbu, *Străinul* de Titus Popovici, *La porțile Severinului* de Ion Grecea, *Mai jos de Steaua Polară* de Radu Theodoru, *Focurile* de Aurel Mihale, *Romanul unei zile mari* de Corneliu Leu.

Cercul de istorie

Vicsai, Ion, *Îndrumarea activității de cercetare la elevi prin obiectul istorie*, în „R.P.”, XXXII, 11, 1983, p. 47—48. Principalele direcții în care se desfășoară activitatea cu elevii sînt: adunarea materialului de importanță istorică și etnografică din localitate și împrejurimi, în scopul de a crea muzeul școlar; întocmirea de lucrări originale de către elevi, după o temă aleasă privind istoricul, tradițiile populare, portul popular; expedițiile „Cutezători”, în urma cărora se întocmesc albume și se organizează expoziții.

Necrolog

DUMITRU BRAHARU

La 26 iunie 1984 a încetat din viață profesorul emerit dr. Dumitru Braharu, fost secretar al Filialei S.S.I. din Cluj-Napoca. Născut la 22 noiembrie 1898, în satul Cut, din comuna Dumbrava Roșie, județul Neamț, Dumitru Braharu și-a făcut studiile secundare la Piatra Neamț și Cluj, iar după terminarea lor în anul 1925 s-a înscris la Facultatea de litere și filozofie a Universității din Cluj, luându-și licența în specialitatea istorie și limba română, cu mențiunea *Magna cum laude*.

După terminarea studiilor universitare a funcționat ca profesor în Cluj, pînă în 1940, îndeplinind în același timp și funcțiile de secretar, bibliotecar și de preparator la Institutul de istorie națională din Cluj. În anii 1940—1942 a fost profesor la Craiova, iar după aceea a lucrat ca inspector general în Ministerul Educației Naționale pînă la sfîrșitul anului 1947. Din 1948 și pînă în 1961 a funcționat ca profesor de liceu în Cluj.

Dumitru Braharu și-a susținut doctoratul în anul 1941, iar din 1964, timp de 20 de ani, a activat ca secretar al Societății de științe istorice, Filiala din Cluj-Napoca.

Profesorul Dumitru Braharu a fost un dascăl de excepție, care și-a adus contribuția la instruirea a zeci de generații de elevi și la educarea lor în spiritul patriotismului. Paralel cu activitatea didactică a desfășurat și o activitate științifică meritorie, manifestînd preocupări în cercetare, pentru istoria Transilvaniei, îndeosebi pentru luptele politico-naționale ale românilor transilvăneni, precum și a istoriei bisericii și presei românești din Transilvania. Teza sa de doctorat, intitulată *Cestiunea română în Italia — în timpul Memorandumului*, publicată la Sibiu, în 1942, cuprinde trei părți: *Procesul Memorandumului și opinia publică italiană; Cestiunea română în Italia după procesul Memorandumului și Activitatea în România a ziaristului italian Roberto Fava*, s-a bucurat de aprecieri deosebite, fiind socotită ca folositoare cauzei naționale a românilor din Transilvania.

Dintre studiile sale mai amintim: *Un colaborator al lui Șaguna: secretarul de stat Gheorghe Ioanovici de Dulău și Valea Mare*, Cluj, 1932, *Nuvela istorică în literatura română transilvană*, în volumul „Fraților Al. și Ion Lapedatu“, București, 1936, *Toate plugurile umblă... O pagină din istoria ziaristicii românești*, în volumul „Omagiu profesorului Ioan Lupaș“, București, 1942: *Familii macedo-române în fosta Austro-Ungarie*, în revista „Școala noastră“, Slatina-Olt, nr. 4—6, 1944 și altele.

Ca secretar al Filialei S.S.I. din Cluj-Napoca, profesorul Dumitru Braharu a desfășurat o rodnică activitate, preocupîndu-se de antrenarea profesorilor de istorie în activitatea de cercetare, de marcarea, prin plăci comemorative, a locurilor istorice din regiunea Munților Apuseni, legate de luptele românilor pentru emanci-

parea lor națională și socială, în timpul revoluțiilor din 1784 și 1848. Același lucru l-a făcut și în Municipiul Cluj-Napoca și în alte locuri din județul Cluj.

Profesorul Dumitru Braharu a sprijinit Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, în acțiunea de organizare a lectoratelor de vară pentru profesorii de istorie, în perioada 1970—1979, în Cluj-Napoca, la care a participat cu mai multe expuneri, fundamentate din punct de vedere științific, care s-au bucurat de o apreciere frumoasă din partea profesorilor. În fiecare an, a însoțit pe profesorii veniți la aceste lectorate, cu prilejul vizitării monumentelor istorice din Municipiul Cluj-Napoca și din județul Cluj, vorbindu-le despre semnificația istorică a acestor monumente. De asemenea, a participat cu comunicări științifice interesante, atât la sesiunile și simposioanele științifice, organizate de Filiala S.S.I. din Cluj-Napoca, cât și la cele organizate pe plan republican, de către conducerea Societății.

Prin dispariția profesorului Dumitru Braharu, Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România a pierdut pe unul dintre cei mai devotați colaboratori ai săi, dar amintirea lui va rămâne mereu vie în inimile celor care l-au cunoscut, l-au stimat și prețuit pentru tot ceea ce a făcut ca dascăl și ca cercetător al istoriei poporului român.

I. GH. Ș.

Tiparul executat la I.P. „13 Decembrie 1918“ sub comanda nr. 108.

Lel 20